

Eriarvoisuuden tila Suomessa 2020

Toimittanut Maija Mattila

KALEVI SORSA -SÄÄTIÖ

ERiarvoisuuden tila
Suomessa 2020

Eriarvoisuuden tila Suomessa 2020

Toimittanut
Maija Mattila

KALEVI SORSA -SÄÄTIÖ 2020

JULKAISU ON OSA Kalevi Sorsa -säätiön

Eriarvoisuuden vähentäminen -hanketta (2019–2023).

Hankkeessa tuotetaan monipuolista tietoa eriarvoisuudesta
ja etsitään keinoja eriarvoisuuden vähentämiseksi.

Toinen painos

© Kirjoittajat ja Kalevi Sorsa -säätiö sr

Kansi ja taitto: Fredrik Bäck

Paino: Copy-set Oy, Helsinki 2020

ISBN 978-952-5689-90-7 (nid.)

ISBN 978-952-5689-91-4 (pdf)

www.sorsaoundation.fi

Sisällysluettelo

Esipuhe	KAISA VATANEN	12
Johdanto	MAIJA MATTILA	15
1. Tulo- ja varallisuuserot		29
	MARJA RIIHELÄ & MATTI TUOMALA	
2. Terveyserot		65
	KATRI AALTONEN, SANNI KOTIMÄKI, LAURA SALONEN & ESSI TENHUNEN	
3. Eriarvoisuus koulutuksessa		93
	SANNA KAILAHEIMO-LÖNNQVIST, ELINA KILPI-JAKONEN, MIKKO NIEMELÄ & IRENE PRIX	
4. Eriarvoisuuden periytyminen		127
	NIKO ESKELINEN, JANI EROLA, ALEKSI KARHULA, LUCIA RUGGERA & OUTI SIRNIÖ	
5. Palkkakuitti äänestyslippuna: tulojen yhteys äänestysaktiivisuuteen ja puoluevalintaan		157
	HANNA WASS & TIMO M. KAUPPINEN	
6. Nuorten rasismien kokemukset peruskoulussa ja toisella asteella		187
	TUOMAS ZACHEUS	
7. Ruumiin kokoon liittyvä sukupuoliittunut syrjintä		215
	HANNELE HARJUNEN	
Johtopäätökset	MAIJA MATTILA	241
Lähdeluettelo		259
Kirjoittajat		297

Kuviot ja taulukot

Kuviot

Kuvio 1.1a Käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu vuosina 1966–1990 ja 1990–2017 tuloluokittain.	35
Kuvio 1.1b Tuotannontekijätulojen vuosikasvu 1966–1990 ja 1990–2017 tuloluokittain.	37
Kuvio 1.2a Käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu tulojakauman sadasosissa (prosenttipisteissä) ja koko väestössä vuosien 1995 ja 2018 välillä.	39
Kuvio 1.2b Käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu ylimmän 1 prosentin kymmenyksissä (promilleissa) ja ylimmässä 1 prosentissa yhteensä vuosien 1995 ja 2018 välillä.	40
Kuvio 1.2c Tuotannontekijätulojen vuosikasvu tulojakauman sadasosissa (prosenttipisteissä) ja koko väestössä vuosien 1995 ja 2018 välillä.	41
Kuvio 1.2d Tuotannontekijätulojen vuosikasvu ylimmän 1 prosentin kymmenyksissä ja ylimmässä 1 prosentissa yhteensä vuosien 1995 ja 2018 välillä.	42
Kuvio 1.3 Reaaliset käytettävissä olevat ekvivalenttitulot vuosina 1995–2018 vuoden 2018 hinnoin.	43
Kuvio 1.4 Tulotermit (Indeksi 1995=1) käytettävissä oleville ekvivalenteille rahatuloille Suomessa 1990–2018.	49
Kuvio 1.5 Ylimmän promillen ja muun ylimmän prosentin tulo-osuudet kokonaistulosta.	50
Kuvio 1.6 Eriarvoisuusmitat 5 vuoden keskimääräisten käytettävissä olevien ekvivalenttitulojen mukaan.	55
Kuvio 1.7 Käytettävissä olevat ekvivalenttitulot eri tuloluokissa viiden vuoden keskiarvotulon perusteella.	55
Kuvio 1.8 Nettovarallisuuden osuudet ylimmässä prosentissa ja alimmassa 90 prosentissa.	58

Kuvio 2.1 25-vuotiaan elinajanodote (vuotta) ajanjaksoilla 1996–2014 tuloviidenneksittäin (alin ja ylimmät) sekä koulutusluokittain miehillä ja naisilla.	69
Kuvio 2.2 Terveytensä keskitasoisiksi tai sitä huonommaksi kokevien osuus sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1979–2018.	71
Kuvio 2.3 Päivittäin tupakoivien osuus sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1978–2018.	73
Kuvio 2.4 Alkoholia humalahakuisesti käyttävien osuus (AUDIT-1k) sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1999–2018.	74
Kuvio 2.5 Lihavien (kehon painoindeksi BMI ≥ 30 kg/m ²) osuus sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1978–2018.	76
Kuvio 2.6 Vuosina 1975–2018 korvatut sairauspäivärahapäivät sairauspääryhmittäin ja sukupuolittain.	80
Kuvio 2.7 Erilaiset selitysmallit lapsuuden elinolojen yhteydestä aikuisuuden terveyteen.	83
 Kuvio 3.1 Koulutustaso 30-vuotiaana sukupuolittain, syntymävuosittain ja vanhempien korkeimman koulutuksen perusteella.	100
Kuvio 3.2 Toisella asteella opiskelevat nuoret vuosi peruskoulun päättämisen jälkeen, peruskoulun suoritusvuoden, sukupuolen ja äidinkielen mukaan.	108
Kuvio 3.3 15–19-vuotiaana toisen asteen koulutuksen aloittaneiden valmistuminen 4 vuotta opintojen aloittamisesta sukupuolen, äidinkielen ja opintojen aloituslukuvuoden mukaan (%).	109
Kuvio 3.4 Toisen asteen jälkeinen opiskelu (%) vuosi edellisen tutkinnon suorittamisen jälkeen.	112
Kuvio 3.5 Työttömien miesten osuus työvoimasta koulutuksen mukaan vuosina 1987–2018.	117
Kuvio 3.6 Työttömien naisten osuus työvoimasta koulutuksen mukaan vuosina 1987–2018.	117

- Kuvio 4.1** Suomessa syntyneiden korkeakoulututkinnon suorittaneiden (yliopisto tai ammattikorkeakoulu) sekä ilman peruskoulun jälkeistä tutkintoa olevien osuudet 30 vuoden iässä syntymävuosittain ja sukupuolittain, sekä niiden 30-vuotiaiden osuus syntymävuosittain, joiden vähintään toisella vanhemmalla on korkeampi kuin toiseen asteen koulutus. 133
- Kuvio 4.2** Syntymävuosittainen osuus Suomessa syntyneistä, jotka 30 vuoden ikään mennessä ovat suorittaneet korkeamman (liikkuvuus ylöspäin) ja matalamman (liikkuvuus alaspäin) koulutustason kuin vanhempansa. 134
- Kuvio 4.3** Suomalaisten miesten yhteiskuntaluokkarakenne 35–39-vuotiaana syntymävuoden mukaan. Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokitus. 137
- Kuvio 4.4** Suomalaisten naisten yhteiskuntaluokkarakenne 35–39-vuotiaana syntymävuoden mukaan. Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokitus. 138
- Kuvio 4.5** Suomalaisten 35–39-vuotiaiden miesten ja naisten vanhempien luokkarakenne lasten syntymävuoden mukaan. Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokitus. 139
- Kuvio 4.6** Luokkaliikkuvuus minkä tahansa luokkien välillä (eli absoluuttinen liikkuvuus) 35–39-vuotiailla miehillä ja naisilla syntymävuoden mukaan. 140
- Kuvio 4.7** Ylöspäin ja alaspäin liikkuvien osuudet 35–39-vuotiailla miehillä ja naisilla syntymävuoden mukaan. 141
- Kuvio 4.8** Vanhempiaan korkeammat tulot saavuttaneet noin 30 vuoden iässä. 143
- Kuvio 4.9** Liikkuvuus matalimmasta tulokymmenyksestä ylöspäin ja korkeimmasta tulokymmenyksestä alaspäin. 145
- Kuvio 5.1** Pienituloisten osuuden yhteys puolueiden kannatukseen ja äänestysprosenttiin äänestysalueilla vuoden 2015 eduskuntavaaleissa, kun vaalipiiri, maaseutumaisuus ja eläkeläisten ja ruotsinkielisten osuudet on otettu huomioon. 168
- a. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden prosenttiyksikön ero pienituloisten osuudessa 18 v. täyttäneestä väestöstä? 168

b. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden keskihajonnan ero pienituloisten osuudessa 18 v. täyttäneestä väestöstä?	168
Kuvio 5.2 Ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuuden yhteys puolueiden kannatukseen ja äänestysprosenttiin äänestysalueilla vuoden 2015 eduskuntavaaleissa, kun vaalipiiri, maaseutumaisuus ja eläkeläisten ja ruotsinkielisten osuudet on otettu huomioon.	170
a. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden prosenttiyksikön ero ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuudessa 18–66-v. työvoimassa?	170
b. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden keskihajonnan ero ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuudessa 18–66-v. työvoimassa?	170
Kuvio 5.3 Perussuomalaisten äänestäminen tulojen mukaan, muiden tuloviidennesten ero ylimpään tuloviidennekseen.	176
Kuvio 5.4 Äänestysaktiivisuus vuoden 2019 eduskuntavaaleissa tulokymmenysten mukaan.	177
Kuvio 7.1 Oletko mielestäsi tullut kohdelluksi huonosti (esim. huomauttelu, huutelu, kiusaaminen) vartalosi koon perusteella?	228
Kuvio 7.2 Oletko kokenut syrjintää vartalosi koon perusteella?	230
Kuvio 7.3 Oletko tullut mielestäsi kohdelluksi huonosti (esim. huomauttelu, huutelu, kiusaaminen) vartalosi koon perusteella? Sukupuolen mukaan.	233
Kuvio 7.4 Oletko kokenut syrjintää vartalosi koon perusteella? Sukupuolen mukaan.	234

Taulukot

Taulukko 3.1 Väestön koulutusrakenne (ylin suoritettu tutkinto) sukupuolen mukaan 1970–2018, 15 vuotta täyttänyt väestö.	97
Liitetaulukko 5.1 Puolueiden kannatuksen, äänestysaktiivisuuden ja väestön tulotasoa kuvaavien muuttujien vaihtelu äänestysalueiden (N=2 063) välillä vuoden 2015 eduskuntavaaleissa.	183
Taulukko 6.1 TRANSIT-tutkimusprojektin syrjintää ja rasismia käsittelevät julkaisut.	202
Taulukko 7.1 Kaikki kyselyyn vastanneet painokategorioittain.	224
Taulukko 7.2 Kokenut huonoa kohtelua painon perusteella.	227
Taulukko 7.3 Painoon liittyvä syrjintä, kaikki vastanneet.	229

Esipuhe

KÄSISSÄSI ON ensimmäinen Eriarvoisuuden tila Suomessa -sarjan raportti. Se on saanut alkunsa tarpeesta koota yhteen tietoa eriarvoisuuden monista ulottuvuuksista. Toivon, että se virittää kokonaisvaltaista yhteiskunnallista keskustelua eriarvoisuudesta ja sen kehityssuunnasta Suomessa.

Raportin luvut perustuvat viimeisimpään tutkimustietoon tulo- ja varallisuuseroista, terveyseroista, eriarvoisuudesta koulutuksessa, eriarvoisuuden periytymisestä, tulojen yhteydestä puoluevalintaan ja äänestysaktiivisuuteen, rasismista ja syrjinnästä kouluissa sekä ruumiin kokoon liittyvästä sukupuolittuneesta syrjinnästä Suomessa. Sen kirjoittamiseen on osallistunut 20 meritoitunutta tutkijaa eri yliopistoista ja tutkimuslaitoksista, mistä olemme kiitollisia.

Eriarvoisuuden tila Suomessa -sarja on osa Kalevi Sorsa -säätiön eriarvoisuuden vähentämisen hanketta. Sen puitteissa vuosina 2019–2023 käsittelemme eriarvoisuutta eri näkökulmista julkaisuissamme, tilaisuuksissamme ja podcasteissamme. Seuraava Eriarvoisuuden tila Suomessa -raportti ilmestyy vuonna 2022, jolloin päivitämme vuoden 2020 tietoja tuoreimmilla tilastoilla ja monipuolistamme aiheen tarkastelua uusiin aihepiireihin.

Kiitän lämpimästi kaikkia kirjoittajia tärkeästä panoksesta tämän kirjan kirjoittamisessa. Eriarvoisuuden ja sen monien ulottuvuuksien ja vaikutusten nostaminen yhteiskunnallisen keskustelun keskiöön on tärkeää,

jos haluamme tukea osaltamme tasa-arvoisen ja kestävästä yhteiskunnan rakentumista. Lisäksi haluan erityisesti kiittää kirjan toimittanutta ja koko eriarvoisuushankkeesta vastaavaa Maija Mattilaa. Maija on tehnyt valtavan työn niin hankkeen ja tämän raportin eteen, kuin myös yleisemmin yhteiskunnallisen eriarvoisuuskeskustelun eteen.

Kirja ei olisi valmistunut ilman Alma Jylhää ja Fredrik Bäckä. Heidän huolellinen ja ahkera työnsä kielenhuollon ja taiton kanssa mahdollisti kirjan valmistumisen ajoissa.

Kiitän myös rahoittajiamme Opetus- ja kulttuuriministeriötä, Palkansaajasäätiötä ja Osuuskunta Tradekaa, joita ilman työmme ei olisi mahdollista.

Tampereella 18.6.2020

KAISA VATANEN
Toiminnanjohtaja
Kalevi Sorsa -säätiö

Johdanto

MAIJA MATTILA

KEVÄÄLLÄ 2019 eriarvoisuudesta käytiin julkista väittelyä. Se sai alkunsa, kun nykyinen pääministeri Sanna Marin painotti SDP:n eduskuntavaalien kampanja-avauksessa, että eriarvoistumiskehitys Suomessa on pysäytettävä.¹ Väitettä eriarvoistumiskehityksestä ruodittiin seuraavien päivien ja viikkojen aikana muun muassa Twitter-keskusteluissa ja blogikirjoituksissa. Ihmeteltiin, missä tilastoissa eriarvoisuuden kasvu näkyy. Gini-kertoimella mitatuissa tuloeroissa kun ei monien keskustelijoiden mukaan näkynyt 2000-luvulla nousevaa trendiä.²

Keskustelusta saattoi saada käsityksen, että eriarvoisuus on yhtä kuin tuloerot, ja että tuloerot voi mitata yhdellä mittarilla, Gini-kertoimella. Näin yksinkertaisesti ja yksioikoisesti eriarvoisuutta ei kuitenkaan voi määritellä. Tuskin löytyy sosiologia, joka ymmärtäisi eriarvoisuuden näin kapeasti. Esimerkiksi Cambridgen yliopiston emeritusprofessori, eriarvoisuustutkimuksen uranuurtaja Göran Therborn jakaa eriarvoisuudet, monikossa, kolmeen: eksistentiaaliseen eriarvoisuuteen, elämänehtojen eriarvoisuuteen ja resurssien eriarvoisuuteen.

Resurssien eriarvoisuudella hän viittaa paitsi tuloihin myös koulutukseen ja sosiaalisiin suhteisiin, jotka luovat omistajalleen taloudellista, poliittista, psykologista ja terveyteen liittyvää hyötyä. Myös vanhemmilta voi saada tai jäädä saamatta resursseja, kuten vaurautta, tietoa ja tukea. Valtakin on resurssi.³ Elämänehtojen eriarvoisuudella Therborn puolestaan tarkoittaa yhteiskunnallisesti rakentunutta eriarvoisuutta, joka

vaikuttaa ihmisten elinmahdollisuuksiin. Sitä tarkastellaan tutkimalla erilaisia lasten terveyden mittareita, toimintakykyisiä elinvuosia, elinajan-odotteita ja kuolleisuutta. Nälkä ja aliravitsemus ovat myös elämänehtojen eriarvoisuuden mittareita.⁴

Eksistentialinen eriarvoisuus taas viittaa ihmisarvoon. Ihmisarvoa on perinteisesti kyseenalaistettu ja edelleen kyseenalaistetaan esimerkiksi sukupuolen, seksuaalisuuden, ihonvärin, luokka-aseman, vammaisuuden, köyhyyden, alkuperän, kielen, vakaumuksen, iän ja ruumiin koon perusteella. Eksistentialisessa eriarvoisuudessa on siis kyse ihmisten enemmän tai vähemmän pysyvistä ominaisuuksista ja heidän asettamisestaan eriarvoiseen asemaan näiden ominaisuuksien perusteella. Sitä voidaan tarkastella tutkimalla institutionaalisia normeja, sosiaalisen kanssakäymisen malleja, ihmisten kokemuksia syrjinnästä, asiantuntijoiden käyttämää määrittelyvaltaa ja yleisiä puhetapoja.⁵

Therborn huomauttaa, että nämä kolme eriarvoisuuden ulottuvuutta eivät suinkaan ole toisistaan erillisiä, vaikka ne onkin syytä erottaa toisistaan käsitteellisesti. Erottaminen on tarpeen, koska eriarvoisuudet voivat kehittyä jopa vastakkaisiin suuntiin. Esimerkiksi Isossa-Britanniassa tuloerot kapenivat ensimmäisen maailmansodan ja vuoden 1980 välillä, mutta ammattiryhmien väliset erot kuolleisuudessa kasvoivat, kun vertaillaan 1910- ja 1970-luvun alkua toisiinsa.⁶

On kuitenkin selvää, että eriarvoisuudet todella kietoutuvat yhteen. Elämänehtojen eriarvoisuus (kuten terveys) ja eksistentialinen eriarvoisuus (kuten syrjintä) vaikuttavat mahdollisuuksiin hankkia resursseja (kuten koulutusta, tuloja ja valtaa). Matalat tulot taas vaikuttavat mahdollisuuksiin huolehtia omasta terveydestä, ja köyhyyden stigma luo pohjan eksistentialiselle eriarvoisuudelle.⁷

Eriarvoisuuksista on siis puhuttava yhdessä ja erikseen.

Kuitenkin keskustelu eriarvoisuudesta on usein keskustelua tulo- ja varallisuuseroista. Näin on siitä huolimatta, että esimerkiksi YK:n kehitysjärjestö UNDP:kin on laajentanut eriarvoisuuden käsitettä pelkistä tulo- ja varallisuuseroista myös terveyteen, koulutukseen, ihmisarvoon ja ihmisoikeuksien kunnioittamiseen. UNDP on myös argumentoinut,

että tietoa eriarvoisuudesta ei voi typistää yhteen numeroon vaan on tarkasteltava, millaista eriarvoisuus on eri populaatioissa, eri paikoissa ja ajan yli.⁸

On kuitenkin selvää, että tulo- ja varallisuuserot ovat yksi keskeinen eriarvoisuuden aiheuttaja ja osoitin. Samalla, ja ehkä juuri siitä syystä, niihin liittyvät myös kaikista suurimmat ideologiset kiistat. Yksi keskeinen kiista on tulo- ja varallisuuserojen oikeutus, jonka voi tiivistää kysymykseen: eivätkö ahkerat ja kyvykkäät ole vaurautensa ansainneet?

Filosofian professori Antti Kauppinen mukaan eriarvoisuus ei ole ongelmallista suoranaisesti siksi, että yksillä on hyviä asioita kuten rahaa, koulutusta tai terveyttä enemmän kuin toisilla. Se, että ponnistuksista palkitaan, on tasavertaista eikä siinä ole sinänsä moraalisesti ongelmaa.⁹ Ongelmaksi tämä lopputulosten epätasa-arvo kuitenkin muodostuu siinä tapauksessa, että hyvien asioiden epätasaiseen jakautumiseen vaikuttavat epäreilut olosuhteet tai siitä seuraa erivertaista kohtelua.¹⁰ Näin usein on ja käy, ja siksi tulo- ja varallisuuseroihin on suhtauduttava vakavasti.

Kauppinen puhuu erivertaisuudesta eriarvoisuuden sijaan kiinnittääkseen huomion ihmisten välisiin suhteisiin. Hänen mukaansa moraalisessa mielessä erivertaista on, jos ihmisten välisissä suhteissa vallitsee yksien ylivalta tai herruus suhteessa muihin tai joitakin suositaan järjestelmällisesti ilman hyvää syytä.¹¹ Huomio on siis kiinnitettävä, ei pelkästään hyvien asioiden kuten tulojen jakaumaan, vaan myös sen seurauksiin. Jos rahalla tai muulla resurssilla voi epäsuorasti tai suoraan ostaa vaikutusvaltaa, resurssien epätasainen jakautuminen aiheuttaa erivertaisuutta, joka ei ole moraalisessa mielessä perusteltua.

Tällaista erivertaisuutta kuvataan esimerkiksi Anu Kantolan ja Hanna Kuuselan Huipputuloiset-kirjassa, jota varten haastateltiin 90:tä Suomen rikkaimpaan promilleen kuuluvaa ihmistä. Tutkimuksessa kävi ilmi, että monella huipputuloisella on suora pääsy poliittisten päättäjien puheille. Rikkaiden valta näkyy myös vaikutusvaltaisimmissa elinkeinoelämän etujärjestöissä, joilla on kokoonsa nähden epäsuhtaisen paljon valtaa poliittisessa päätöksenteossa.¹² Tällainen varakkuudesta seuraava vaikutusvalta ei ole moraalisesti perusteltua.

Vaikutusvalta ei kuitenkaan ole ainoa asia, jota rahalla ja asemalla voi saavuttaa. Ihmisen sosioekonominen asema eli tulot, luokka-asema ja koulutus vaikuttavat myös terveyteen.¹³ Jos erot ihmisten terveydessä noudattelevat systemaattisesti ihmisten välisiä eroja ammattiasemassa, koulutustasossa tai tuloissa ja varallisuudessa, tilannetta tuskin voidaan pitää oikeudenmukaisena.¹⁴ On siis yksi kysymys, missä määrin tulo- ja varallisuuserot ovat oikeutettuja, ja toinen kysymys, onko oikein, että niistä seuraa eroja ihmisten terveydessä. Kääntäen terveyttä voidaan pitää resurssina, jonka avulla ihminen voi hankkia muita resursseja kuten koulutusta, hyvän ammatin ja tuloja.¹⁵ Tässäkin näkyy eriarvoisuuksien kietoutuminen yhteen.

Samalla tavalla yhteen kietoutuvat lähtökohtien ja lopputulemien eriarvoisuus, joista kuitenkin usein puhutaan ikään kuin ne olisi mahdollista erottaa toisistaan. Marja Riihelä ja Matti Tuomala kirjoittavat tämän kirjan seuraavassa luvussa, että näiden erottaminen ei itse asiassa ole mahdollista. Erilaiset lopputulokset heijastavat niin ihmisen omia ponnistuksia kuin sellaisiakin asioita, jotka ovat yksilön ulottumattomissa, kuten sukupuolta, ihonväriä ja vanhempien asemaa.¹⁶

Lähtökohtien tasa-arvoon liittyy läheisesti mahdollisuuksien tasa-arvon käsite. Mahdollisuuksien tasa-arvon katsotaan vallitsevan, jos ihmiset voivat tavoitella menestystä perhetaustasta riippumatta. Puhutaan eriarvoisuuden periytymisestä tai eriarvoisuuden ylisukupolvisuudesta. Mitä voimakkaampaa periytyminen on, sitä heikompi mahdollisuuksien tasa-arvo vallitsee.¹⁷

Antti Kauppinen havainnollistaa mahdollisuuksien tasa-arvoa esimerkiksi: Ei ole epäoikeudenmukaista, jos ihminen poimii uudella mantereella omenan ja ilmoittaa omistavansa sen. Sen sijaan epäoikeudenmukaista on, jos ja kun sukupolvien saatossa ihmiset eivät tosiasiallisesti enää ole samalla lähtöviivalla vaan osalla on vanhemmilta perittyä omaisuutta ja vaikutusvaltaa muiden jäädessä niitä vaille.¹⁸ Näin lähtöviiva ei olekaan kaikille sama. Kauppinen laajentaa käsitettä hiukan puhumalla reilusta mahdollisuuksien tasa-arvosta: ei riitä, että on muodollinen tasa-arvo, vaan yhteiskunnan on aktiivisesti rakennettava tasavertaisia

mahdollisuuksia muun muassa takaamalla lapsille ja nuorille koulutus- ja harrastusmahdollisuudet vanhempien tilanteesta riippumatta.¹⁹

Mahdollisuuksien tasa-arvo ja siihen läheisesti kiinnittyvä meritokratian ihanne – ihmisten menestyminen omien ponnisteluidensa ansiosta – eivät kuitenkaan ole täysin ongelmattomia. Omalla työllä menestyksensä saavuttaneet saattavat nimittäin kokea, että *kaikki* heidän etuoikeutensa ovat ansaittuja ja oikeutettuja. Jos oma korkea asema on saavutettu kovalla työllä, vaarana on, että yhteiskunnan pyramidin oikeudenmukaisuuteen ei enää kiinnitetä huomiota.²⁰

Kauppinen huomauttaakin, että omalla työllä vaurastumisesta ei seuraa, että ihminen moraalisesti ansaitsisi kaikki etuoikeutensa. Ensinnäkään kaikki eivät lähe kisaan samalta viivalta. Mutta vaikka lähtö tapahtuisikin samalta viivalta, yhden ihmisen työpanos on riippuvainen monien muiden työpanoksesta. Onnellakin on merkitystä menestyksen saavuttamisessa. Tehty työ ei välttämättä myöskään tuota mitään aidosti ja objektiivisesti arvioiden arvokasta, vaan vaurautta kertyy, jos on pystynyt tuottamaan jotain, mitä ihmiset haluavat ostaa. Eriarvoisuuden kannalta olennainen kysymys myös on, että vaikka yksilö olisikin onnistunut tuottamaan jotain aidosti arvokasta ja hänen työpanoksensa voitaisiin erottaa muiden työpanoksesta, onko kymmen- tai satakertainen palkka verrattuna keski-vertotytöläiseen siltikään perusteltu?²¹

Kysymystä eri-arvoisuudesta ei voi siis erottaa oikeudenmukaisuudesta. On perusteltua tarkastella yhteiskunnassa ja maailmassa syntyneitä eri-arvoisuuksia siitä näkökulmasta, miten poliittiset päätökset ovat niihin vaikuttaneet. On mahdotonta esimerkiksi pitää kulloistakin tulo- ja varallisuusjakaumaa ”luonnollisena”, ikään kuin se perustuisi pelkästään yksilöiden ponnistuksiin. Toki ponnisteluista palkitseminen sopii yhteen tasavertaisuuden ihanteen kanssa, mutta eri kysymys onkin, missä määrin omat ponnistelut riittävät perustelemaan kaikki ne etuoikeudet, joita vauraus tuo mukanaan.²²

Tutkija Sami Keto puhuu lisäksi empatiakuilusta, joka syntyy kovin erilaisissa tilanteissa olevien ihmisten välille. Useissa tutkimuksissa on havaittu empatian puutetta heikommin menestyviä kohtaan, olipa kyse

menestyksestä oikeassa elämässä²³ tai kokeellisessa tutkimusasetelmassa, jossa menestys on ollut täysin arpapeliä. Myös heikommin menestyvien on saattanut olla vaikeaa tuntea empatiaa menestyjiä kohtaan.²⁴

Sekä empatiakuilu että perimmäiset kysymykset oikeudenmukaisuudesta pakottavat tarkastelemaan eriarvoisuutta nimenomaan ihmisten välisinä etäisyyksinä ja suhteina. Ne myös auttavat hahmottamaan, miksi pelkkä köyhyyden vähentäminen ei riitä vaan tarvitaan ihmisten välisten erojen kaventamista. Useinhan kuulee kysyttävän, eikö voitaisi vain keskittyä kaikista huono-osaisimpien nostamiseen köyhyysrajan yläpuolelle? Onko erojen kaventaminen todella tarpeen?

Itsenäinen toimeentulo on kyllä perusedellytys jokaisen tasavertaiselle kohtelulle, mutta se ei yksinään riitä. Antti Kauppinen antaa havainnollistavan esimerkin: jos yksi on miljardööri ja muut miljonäärejä, todennäköisesti tällä miljardöörillä on enemmän valtaa kuin miljonääreillä. Se, että kaikilla on paljon, ei siis vielä riitä siihen, että oltaisiin oikeudenmukaisessa tilanteessa.²⁵

Tämä suhteellisuus merkitsee Kauppisen mukaan myös sitä, että heikommassa asemassa olevien tilanteen parantaminen heikentää suhteellisesti hyvässä asemassa olevien tilannetta. Jos herran ja rengin välisessä suhteessa rengille annetaan saman verran valtaa kuin herralle, herra ei enää ole herra. Tämä ei tietysti tarkoita sitä, että eriarvoisuutta pitäisi vähentää tekemällä kaikista yhtä lailla köyhiä tai sairaita.²⁶ Mutta sitä se merkitsee, että on kiinnitettävä huomiota hyvien asioiden jakautumiseen koko väestössä, ei pelkästään kaikkein heikko-osaisimpiin. Se merkitsee myös sitä, että itse eroilla on merkitystä, ei pelkästään sillä, että kaikki ovat toimeentulorajan yläpuolella. Ja se edellyttää sitä, että ihmisryhmien välisten erojen syntymekanismeja tarkastellaan kriittisesti.

Tämä suhteellisuutta painottava näkökulma on toisinaan jäänyt vähemmälle huomiolle niin arkipuheessa kuin julkisen vallan raporteissakin, joissa eriarvoisuuden kitkeminen ymmärretään ennen kaikkea huono-osaisuuden kitkemiseksi. Tällainen painotus on havaittavissa esimerkiksi entisen pääministerin Juha Sipilän asettaman ja professori Juho Saaren johtaman eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportissa²⁷.

Raportissa muun muassa korostetaan ihmisten mahdollisuuksia palata etuuksilta työelämään, palvelujärjestelmän ja tulonsiirtojen toimintaa sekä säällisen elämän takaamista kaikista haavoittuvimmassa asemassa oleville.²⁸ Raportin julkilausuttuna tavoitteena ja myös toimenpidehdotuksia lukiessa on selvää, että eriarvoisuuden vähentäminen ymmärretään ennen kaikkea erilaisina toimenpiteinä, jotka kohdistuvat lapsuuteen, sairauteen, vammaisuuteen, koulutuksen puutteisiin, asumiseen, tulonsiirtoihin, ylivelkaantumiseen, työttömyyteen ja maahanmuuttajien kotoutumiseen.²⁹ Myös pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmassa eriarvoisuudesta puhutaan usein samassa yhteydessä kuin huono-osaisuudesta ja sen vähentämiseen liittyvistä sosiaali- ja terveyspalveluista.³⁰ Eriarvoisuuskeskustelussa tuntuukin olevan sisäänrakennettuna oletus siitä, että katse suunnataan kaikista heikko-osaisimpiin.

Tämä näkökulma ei tietenkään ole täysin perusteeton. Eriarvoisuus-työryhmän työtä vetänyt Juho Saari hahmottaa eriarvoisuuskehitystä Suomessa niin, että kyse on ennen kaikkea joidenkin jäämisestä yhteiskunnan kehityksen kelkasta. Tämä on uskottavaa. Saaren mukaan elintaso, elämänlaatu ja elämäntavat ovat kokonaisuutena kehittyneet positiiviseen suuntaan, mutta on olemassa vähemmistöön kuuluvia yksilöitä ja ryhmiä, jotka eivät ole päässeet positiiviseen kehitykseen mukaan. He ovat ikään kuin hitaammalla kaistalla, jolta on ikävä katsella vieressä hyvin vetävää kaistaa.³¹ Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportissa ehdotetut toimetkin eriarvoisuuden kitkemiseksi ovat monin tavoin kannatettavia.

Huono-osaisimpiin katseen kiinnittämisen heikkoutena kuitenkin on, että eriarvoisuuden kitkeminen näyttää hahmottuvan ennen kaikkea tiettyyn väestönosaan kohdistettuina hallinnollisina toimenpiteinä. Painotus on hyvinvointivaltion uudelleenjakavassa roolissa: markkinoilla katsotaan syntyvän eriarvoisuutta, jota täytyy tasata yhteiskunnan palveluilla ja tulonsiirroilla.³²

Tämä näkökulma hukkaa kuitenkin näköpiiristä ne pelisäännöt, joiden nojalla hyvät asiat väestössä alun perin jakautuvat. Ei voi välttää ajattele-

masta, että yhteiskunnallinen keskustelu eriarvoisuudesta paketoidaan liian usein työryhmien raporteiksi ja kehittämisohjelmiksi, jotka suuressa kuvassa ovat irrallaan monista merkittävistä rakenteellisista kysymyksistä. Esimerkiksi tulo- ja varallisuuserojen syntylähteet, kuten työnantajien ja työntekijöiden välinen valtasapaino, verojärjestelmä sekä instituutioissa piilevä rakenteellinen syrjintä esimerkiksi sukupuolen tai ihonvärin perusteella ovat tällaisia rakenteita.³³ Kun eriarvoisuuden torjunnassa ei sukelleta eriarvoisuuksien syntylähteille, lapsi uhkaa mennä pesuveden mukana: eriarvoisuutta kohdellaan muka-epäpoliittisena kysymyksenä, ja rakenteelliset, poliittiseen ohjaukseen jäävät kysymykset käsitellään ikään kuin eriarvoisuus ei niihin liittyisi.

On myös kysymyksiä, jotka näkyvät työryhmien raporteissa lähinnä alaviitteinä, mutta jotka on viime vuosina politisoitu uudelleen. Vaikka arkipäiväisiin käytäntöihin ja puhetapoihin ”piiloutunut” syrjintä ihmisen ominaisuuksien perusteella ei ole uusi asia, populististen ja äärioikeistolaisten puolueiden noustua poliittisesti merkittäviksi voimiksi kaikkialla Euroopassa syrjinnästä on tehty jopa hyve. Näin on siitä huolimatta, että syrjimättömyys katsottiin vielä vuosituhannen vaiheessa Suomessa niin tärkeäksi arvoksi, että sen kirjaamiselle perustuslakiin löytyi laaja tuki eduskunnassa. Ihmisarvoa ei kyseenalaisteta enää pelkästään mutkan kautta vaan myös suoraan, eikä tämä kyseenalaistaminen tapahdu vain yhteiskunnan marginaaleissa, vaan se on noussut valtavirtaan.

Huono kohtelu ja syrjintä ihmisen ominaisuuksien perusteella samoin kuin ihmisen perhetausta vaikuttavat ihmiseen monin tavoin aina koulupolulla menestymisestä tuloihin ja terveyteen, ja monissa tapauksissa jopa elinehtoihin. Tämä jälleen korostaa eriarvoisuuksien kietoutumista yhteen. Eriarvoisuutta ei voi tarkastella ikään kuin mahdollisuuksien tasa-arvo vallitsisi. Niin ei ole eikä tule koskaan lopullisesti olemaan, koska sekä tasa-arvo että eriarvoisuus syntyvät inhimillisen toiminnan seurauksena. Tämän vuoksi eriarvoisuuksien tutkiminen ja nostaminen politiikan asialistalle on ajankohtaista niin tänään kuin huomennakin.

Tämä kirja pyrkii välttämään joitakin yhteiskunnallisen eriarvoisuuskeskustelun sudenkuoppia. Kuten sisällysluettelosta voi havaita, eriarvoi-

suutta ei ymmärretä pelkästään tulo- ja varallisuuseroiksi vaan mukana on monia muita keskeisiä eriarvoisuuden ulottuvuuksia. Näistä tähän kirjaan ovat valikoituneet koulutusta, luokka-asemaa ja tuloja noudattelevat terveyserot, eriarvoisuus koulutuksessa, eriarvoisuuden periytyminen sekä eriarvoisuuden vaikutus vaaleissa äänestämiseen. Esimerkkeinä eksistentiaalisesta eriarvoisuudesta käsitellään lasten ja nuorten kokemaa rasismia sekä ihmisen ruumiin kokoon liittyvää syrjintää.

Kirjassa etsitään vastauksia näihin kysymyksiin:

- Miten tulo- ja varallisuuserot ovat kehittyneet Suomessa viimeisen runsaan puolen vuosisadan aikana? Mitä tulo- ja varallisuuserojen mittaustavat niistä kertovat? Miten tulo- ja varallisuuseroja pitäisi mitata?
- Millaisia ammattiaseman, koulutuksen ja tulojen mukaan vaihtelevia terveyseroja suomalaisilla on?
- Miten suomalaisten koulutustaso on muuttunut? Millaisia eroja kieli-ryhmien ja sukupuolten välillä on koulutukseen osallistumisessa ja sen läpäisyyssä? Missä määrin koulutus periytyy ja vaikuttaa työllisyyteen?
- Mihin suuntaan koulutuksen, ammattiaseman ja tulojen periytyvyys on kehittynyt Suomessa? Periytyykö sosiaalinen huono-osaisuus?
- Miten pienituloisuus ja tulojen pieneneminen vaikuttavat vaaleissa äänestämiseen?
- Millaisia rasismia ja syrjinnän kokemuksia lapsilla ja nuorilla on?
- Miten ihmisen kokoon liittyvät huonon kohtelun ja syrjinnän kokemukset jakautuvat naisten ja miesten kesken?

Luvussa 1 Marja Riihelä ja Matti Tuomala käsittelevät tulo- ja varallisuus-erojen kehitystä Suomessa vuodesta 1966 vuoteen 2017. He jakavat tämän puoli vuosisataa kahteen ajanjaksoon: vuodet 1966–1990 muodostivat hyvinvointivaltion rakennuskauden, kun taas ajanjaksoa 1990–2017 voidaan luonnehtia globaalin kilpailuvaltion aikakaudeksi. Huomiota kiinnitetään tulojen ja varallisuuden kehitykseen tulo- ja varallisuuskajaan

ääripäissä, ja erityisesti kaikkein korkeimpiin tuloihin ja varallisuuteen. Kirjoittajat selvittävät tuloeromittareiden, erityisesti Gini-kertoimen, heikkouksia ja argumentoivat mittariston monipuolistamisen puolesta sekä korostavat mittareiden tausta-arvostusten ymmärtämisen tärkeyttä.

Terveyseroja käsittelevässä luvussa (luku 2) Katri Aaltonen, Sanni Kotimäki, Laura Salonen ja Essi Tenhunen tarkastelevat suomalaisten välisiä eroja terveydessä ja siihen vaikuttavissa tekijöissä ihmisten sosio-ekonomisen taustan mukaan. Sosioekonominen tausta viittaa ammattiasemaan, koulutustasoon, tuloihin ja varallisuuteen. Luvussa luodaan katsaus lapsuuden elinolojen merkitykseen aikuisuuden terveyserojen taustalla, kuolleisuuteen, elinajanodotteeseen, terveyteen liittyviin elintapoihin, työn ja terveyden yhteyteen sekä sairastavuuteen, toimintakykyisiin elinvuosiin ja niiden jakautumiseen väestössä. Tarkastelu perustuu aiempaan tutkimukseen ja tilastoihin.

Luvussa 3 Sanna Kailaheimo-Lönnqvist, Elina Kilpi-Jakonen, Mikko Niemelä ja Irene Prix korostavat, että koulutus on yksi tärkeimmistä tasa-arvoa tuottavista instituutioista. Kirjoittajat tarkastelevat tilastojen valossa suomalaisten koulutustason muutosta, koulutukseen osallistumista ja sen läpäisyä, koulutuksen periytymistä sekä koulutuksen yhteyttä työllisyyteen. Vertailuja tehdään erityisesti sukupuolten välillä sekä vieraskielisten ja suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvien välillä. Luvussa tarkastellaan muun muassa lukioon ja ammatilliseen koulutukseen hakeutumista, koulutuspolkujen eriytymistä sekä syitä koulutuksen keskeyttämiseen.

Niko Eskelinen, Jani Erola, Aleksi Karhula, Lucia Ruggera ja Outi Sirniö tutkivat luvussa 4 eriarvoisuuden periytymistä, jolla tarkoitetaan perhetaustan merkitystä elämänkulussa. Kirjoittajat viittaavat mahdollisuuksien tasa-arvoon, jossa lähtöajatuksena on, että vanhempien asemalla ei pitäisi olla merkitystä lasten elämään pitkällä tähtäimellä. Mitä enemmän vanhempien asema vaikuttaa ihmisen elämäntulkkuun, sitä voimakkaammin eriarvoisuus periytyy ja sitä huonommalla tolalla mahdollisuuksien tasa-arvo on. Luvussa luodaan katsaus siihen, miten periytyvyys on kehittynyt Suomessa, kun verrataan 1950- tai 1960-luvulla syntyneitä ikäluokkia myöhempään ikäluokkiin. Perhetaustan vaikutusta

tarkastellaan erityisesti suhteessa kouluttautumiseen, ammatinvalintaan ja tuloihin. Tarkastelussa on mukana myös sosiaalisen huono-osaisuuden ylisukupolvisuus.

Luvussa 5 Hanna Wass ja Timo M. Kauppinen analysoivat pienituloisuuden ja suhteellisen ansiotason heikkenemisen yhteyttä puolueiden kannatukseen vuosien 2011–2019 eduskuntavaaleissa. He paikantavat puolueiden kannatuksen muutoksen osaksi globaalia rakennemuutosta, joka on paitsi kasvattanut kuilua suuri- ja pienituloisten välillä, myös luonut voittajia ja häviäjiä keskiluokan sisälle. Pelolla oman taloudellisen aseman puolesta on seurauksensa myös äänestäjien poliittisiin valintoihin ja sitä kautta poliittiselle kentälle laajemmin. Luvussa hyödynnetään vaalipiiri-, kunta- ja äänestysalueiden aineistoa, joka pohjautuu pitkätaaisrekistereihin vuosien 2011, 2015 ja 2019 eduskuntavaaleista. Aineistoon sisältyvät käytännössä kaikki Manner-Suomen äänestysalueet (99,8 % äänioikeutetuista). Vastaava tarkastelu tehdään vuoden 2019 eduskuntavaalien osalta yksilötason kyselyaineistolla. Tarkastelun kohteena on SDP:n, Perussuomalaisen, Kokoomuksen, Keskustan, Vihreiden ja Vasemmistoliiton kannatus.

Tuomas Zacheus käsittelee **luvussa 6** nuorten rasismien kokemuksia peruskoulussa ja toisella asteella. Luvussa viitataan myös muuhun kuin ihonvärin perusteella tapahtuvaan syrjintään. Luvussa luodaan katsaus aiempaan tutkimukseen sekä esitellään Suomen Akatemian rahoittaman TRANSIT-tutkimusprojektin tuloksia. TRANSIT-projektissa nuorten kokemuksia rasismista ja syrjinnästä kerättiin yhdeksäsluokkalaisten nuorilta haastatteluin ja kyselyin keväällä 2015 sekä seuranta-tutkimuksessa toisen asteen kolmantena vuonna, vuonna 2018. Zacheus erittelee rasismien muotoja, kuten rodullistaminen, etninen profilointi, stereotyyppittely ja olemusajattelu.

Hannele Harjunen käsittelee **luvussa 7** ruumiin kokoon liittyvää sukupuolittunutta syrjintää Suomessa. Luku perustuu kyselyyn, joka julkaistiin Helsingin Sanomissa vuonna 2015 ja johon vastasi vajaat 18 000 lehden lukijaa. Harjunen esittelee luvussaan kyselyn tuloksia naisten ja miesten kokemasta huonosta kohtelusta ja syrjinnästä, jotka liittyvät

heidän ruumiinsa kokoon. Ruumiin kokoa ei ole juuri missään tunnistettu syrjintäperusteeksi, mutta näin olisi Harjusen mukaan syytä tehdä. Erityisesti naisten lihavuuden on todettu paitsi olevan stigmatisoivaa, myös vaikuttavan palkkaan ja mahdollisuuksiin edetä uralla. Samalla lihavat ihmiset nähdään usein vain (terveydellisten) toimenpiteiden kohteina eikä itsenäisinä toimijoina. Luku kutsuu pohtimaan sitä, millaisten ihmisen ominaisuuksien perusteella syrjintää tapahtuu.

Kirjan päättävässä luvussa teen yhteenvedon lukujen johtopäätöksistä ja esitän niiden pohjalta listan konkreettisista toimista eriarvoisuuden vähentämiseksi Suomessa. Kuten suosituksista ilmenee, monet toimet eriarvoisuuden vähentämiseksi kietoutuvat toisiinsa.³⁴ Kalevi Sorsa-säätiö tulee jatkamaan Eriarvoisuuden tila Suomessa -raportin julkaisua tulevana vuosina, jolloin eriarvoisuuden tarkastelua on mahdollista laajentaa muihinkin aihepiireihin.

Viitteet

- 1 Ks. Ijäs 2019.
- 2 Ks. Soininvaara 2019; Pursiainen 2019.
- 3 Therborn 2014, 63–67.
- 4 Emt, 62.
- 5 Emt, 62–64.
- 6 Emt, 66.
- 7 Therborn 2014, 67.
- 8 UNDP 2019, 5–6.
- 9 Kauppinen 2020a, 20.
- 10 Emt, 8–9, 11–12.
- 11 Emt, 10–13.
- 12 Kantola & Kuusela 2019, 207, 230.
- 13 Ks. luku 2 tässä kirjassa.
- 14 Ks. s. 66 tässä kirjassa.
- 15 Ks. s. 66 tässä kirjassa.
- 16 Ks. s. 31 tässä kirjassa.
- 17 Ks. luku 4 tässä kirjassa.
- 18 Kauppinen 2020a, 8.
- 19 Emt, 16.
- 20 Keto 2020.
- 21 Kauppinen 2020a, 20.
- 22 Ks. Kauppinen 2020a, 20.
- 23 Ks. esim. Kantola & Kuusela 2019.
- 24 Keto 2020.
- 25 Kauppinen 2020b.
- 26 Emt.
- 27 Valtioneuvoston kanslia 2018.
- 28 Emt, 15.
- 29 Ks. emt, 14, 76–77.
- 30 Ks. Valtioneuvosto 2019, 84, 141–142.
- 31 Saari 2019, 23.
- 32 Ks. esim. Saari 2019, 12.
- 33 Myös Juha Sipilän asettaman eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän toimeksiantoa kritisoitiin siitä, että sen ulkopuolelle jätettiin työmarkkinat, verojärjestelmä ja kotitalouksien luottomarkkinoiden säätely, ks. Saari 2019, 7.
- 34 Vaikka lista suosituksista on laaja, sen ulkopuolelle jää joukko tärkeitä aihealueita, joita ei ole ollut mahdollisuus käsitellä tämän kirjahankkeen puitteissa. Köyhyydestä ja huono-osaisuudesta hyödyllisiä lähteitä ovat muun muassa edellä mainittu eriarvoisuusryhmän loppuraportti (Valtioneuvoston kanslia 2018) ja SOSTE ry:n selvitys perusturvan kehityksestä vuosina 2010–2020 (Honkanen 2020). Myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen, vammaisten henkilöiden sekä romaniväestön tilanteesta ja syrjinnästä on julkaistu viime vuosina ansioituneita raportteja (ks. Euroopan perusoikeusvirasto 2020; Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2016; VANE 2017; Lepola 2018; Weiste-Paakkanen ym. 2018).

Tulo- ja varallisuuserot¹

MARJA RIIHELÄ & MATTI TUOMALA

SEKÄ TULOJEN että varallisuuden erot ovat kasvaneet Suomessa viime vuosikymmeninä. Tuloerot ovat kasvaneet 1990-luvun puolivälistä vuoteen 2007 asti ja pienen notkahduksen jälkeen jääneet talouden taantuman aikana uudelle korkeammalle tasolle. Aivan viime vuosina tuloerot ja erityisesti ylimmät tulo-osuudet ovat lähteneet taas kasvuun. Artikkelissa arvioidaan tuloerokehitystä vuositulojen lisäksi viiden vuoden keskiarvotuloihin perustuvilla mitoilla, jolloin voidaan ottaa paremmin huomioon voimakkaasti vaihtelevien tuloerien kuten myyntivoittojen vaikutus tuloeroihin. Myös näin arvioitu tuloerokehitys vahvistaa tuloerojen kasvaneen yhtäjaksoisesti 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolelle asti. Lisäksi vakuutuskuorissa ja holdingyhtiössä veroilta suojassa olevien tulojen puuttumisen vuoksi tuloeromitoilla mitatut tuloerot ja ylimmät tuloosuudet ovat artikkelin kuvioissa aliarvioita. Erityisesti tämä koskee tuloerokehitystä viimeisen kymmenen vuoden aikana. Siirtyminen yhtenäiseen tuloverotukseen, jolloin samasta tulosta maksetaan saman verran veroa, taittaisi tuloerokehityksen. Jos haluttaisiin palata 1990-luvun alun käytettävissä olevien tulojen eroihin, pelkästään verotuksen keinot eivät riitä. Koska tuotannontekijätulojen eli työ- ja pääomatulojen erot ovat nousseet jo niin korkeiksi, tarvittaisiin myös keinoja vaikuttaa tuotannontekijätulojen eroihin.

Johdanto

TALOUELLINEN ERIARVOISUUS (tulo- ja varallisuuserot) ilmiönä on saanut viime vuosikymmeninä entistä enemmän huomiota. Lähes kaikissa kehittyneissä maissa tulo- ja varallisuuserot ovat kiistämättömästi kasvaneet, mikä on herättänyt myös tutkijat yhteiskuntatieteilijöistä ja filosofiasta aina kemisteihin ja fyysikkoihin keskustelemaan taloudellisesta eriarvoisuudesta sekä sen syistä ja seuraamuksista talouden ja yhteiskunnan kehitykselle ja toimivuudelle siitä, miten se vaikuttaa talouden kehitykseen ja toimintaan. Tämä kiinnostuksen kasvu näkyi Thomas Piketty'n kirjan *Capital in the Twenty-First Century* (2014) saamassa valtavassa huomiossa. Taloudellisen eriarvoisuuden tutkimuksen uranuurtajan, brittiekonomisti Tony Atkinsonin kirja *Inequality. What can be done?* (2015) on toinen merkkipaalu viimeaikaisessa eriarvoisuuskeskustelussa, vaikkei se saavuttanutkaan yhtä suurta julkisuutta kuin Piketty'n teos. Piketty selitti tulo- ja varallisuuserojen kehitykseen vaikuttavia tekijöitä kytkemällä henkilöllisen tulonjaon ja funktionaalisen tulonjaon toisiinsa, mutta Atkinson kaivoi syvemmälle, aina toteutuneen taloudellisen eriarvoisuuden kasvun syihin asti sekä siihen, miksei kehitystä voida enää kääntää tavanomaisin keinoin.² Jopa kansainväliset talousinstituutiot, kuten Kansainvälinen valuuttarahasto (IMF) ja Taloudellisen yhteistyön ja kehityksen järjestö (OECD) ovat päätyneet tutkimuksissaan siihen, että taloudellinen eriarvoisuus ei edistä kestäväää talouskasvua vaan pikemminkin haittaa sitä.

Suomessa suhtautuminen tuloeroihin on vaihdellut viimeisten vuosikymmenien aikana. 1990-luvun alun syvän laman jälkeen hyvin laaja joukko poliitikkoja ja muita yhteiskunnallisen keskustelun osallistujia kiisti tuloerojen kasvun. Kun tutkimustuloksia alkoi vähitellen 1990-luvun lopulla ilmestyä, ne kuitenkin osoittivat, että tuloerot olivat kasvaneet poikkeuksellisen voimakkaasti kaikilla käytettävissä olevilla mittareilla mitattuna. Kaikki eivät tällöinkään halunneet myöntää asian tilaa. Suomen maine maailman pienimpien tuloerojen maana kuitenkin sai kolauksen, kun OECD:n tutkimus osoitti, että 1990-luvun puolivälin jälkeen 2000-

luvun alkuun tullessa Suomessa tuloerojen kasvu oli OECD-maista voimakkainta. 2000-luvun alkupuolella Ruotsi peri Suomen ykkösaseman. Keskustelu tuloeroista katosi sittemmin julkisuudesta, mutta heräsi uudelleen vuoden 2008 kriisin jälkeen 2010-luvulla, kun monet tuloeromittarit näyttivät tuloerojen pysyneen vakaana tai jopa laskeneen kriisin jälkeisenä aikana. Tästä kehityksestä monet tulkitsivat, etteivät tuloerot ole kasvaneet lainkaan 2000-luvun aikana.

Taloudellista eriarvoisuutta voidaan lähestyä joko lopputulemien tai lähtökohtien eriarvoisuutena. Lopputulemien eriarvoisuus viittaa eroihin esimerkiksi tuloissa, kulutuksessa ja varallisuudessa. Osa näistä eroista on seurausta omista ponnistuksista: jotkut työskentelevät uutterammin kuin toiset ja ansaitsevat siten enemmän. Osa havaitusta eriarvoisuudesta taas periytyy henkilökohtaisista ponnisteluista riippumattomista lähtökohtaeroista, kuten sukupuolesta, ihonväristä, vanhempien elinoloista ja synnynnäisistä kyvyistä. Lopputulemien eriarvoisuus heijastaa näitä molempia eroja: sekä niitä, joihin voi itse vaikuttaa, että itsestä riippumattomia.

Voidaanko mahdollisuuksien tasa-arvoa kuitenkaan erottaa toteutuneista tulo-, kulutus- ja varallisuuseroista? Onko mahdollista eristää sellaiset yksilön vastuulla olevat asiat, joihin hän pystyy itse vaikuttamaan?

Cornellin yliopiston professori Ravi Kanburin mukaan on hyvät perusteet epäillä, ettei erottelu onnistu sen paremmin empiirisesti kuin käsitteellisestikään.³ Ensinnäkin, vaikka kaikki olisivat lähteneet samalta lähtöviivalta,⁴ elämänpolut voivat yksilöstä riippumattomista syistä erota radikaalisti toisistaan. Hyvä tai huono onni selittää pitkälti lopputulemia. Kanbur (1987) tarjoaa tästä valaisevan esimerkin: pitäisikö leipäjonon jakovastaavan yrittää arvioida kunkin jonottajan ruoka-aputarve sen mukaan, onko hän jonossa vähäisten ponnistusten vai onnettomien olosuhteiden takia? Ainakin tällaisissa ääritapauksissa lopputulemaan perustuva arviointi voittaa kirkkaasti mahdollisuuksien yhtäläisyyteen nojaavan harkinnan. Toiseksi, yhden henkilön omat valinnat vaikuttavat usein toisen henkilön olosuhteisiin. Tämä pätee erityisesti sukupolvien välillä, sillä aiemman sukupolven tulot ja varallisuus määrittävät olosuh-

teet, joiden puitteissa seuraava sukupolvi voi tehdä omia valintojaan. Tony Atkinson valaisee asiaa näin: ”Jos tavoitteena on mahdollisuuksien tasavarvo huomenna, niin silloin meidän on pidettävä huolta lopputulemien oikeudenmukaisuudesta tänään.”⁵

Egalitarismi liitetään usein tulojen tai varallisuuden tasajakoon, mihin myös sen kritiikki pääosin kohdistuu. Kritiikki on tosin sikäli harhaista, että itse asiassa kaikki muutkin varteenotettavat sosiaaliset arviointiperiaatteet edellyttävät ihmisten yhtäläistä kohtelua ainakin jollain kriteerillä. Esimerkiksi klassinen utilitarismi vaatii, että kaikilla on sama hyvinvointipaino, liberalismi vaatii kaikille yhtäläistä vapautta ja niin edelleen. Amartya Senin (1985; 2009) mukaan ihmisen etua ei tule nähdä hyötynä eikä hyödykkeinä ja niiden ominaisuuksina vaan ihmisten kykynä toimia (*capability to function*). Sen määrittelee toimimisen henkilön saavutuksina, eli se koostuu asioista, joita ihminen onnistuu tekemään ja olemaan. Senin lähestymistavassa on kaksi merkittävää piirrettä. Ensiksi se laajentaa oikeudenmukaisuuden arviointialuetta pelkistä välineellisistä mittareista, kuten tuloista, perimmäisiin olemisen ja tekemisen tavoitetiloihin. Hän kutsuu näitä ihmisen olemisen ja tekemisen tiloja toiminnoiksi (*functioning*). Esimerkkejä olemisesta ovat terveys, ravitsemuksen taso ja koulutustaso, ja esimerkkejä tekemisestä ovat liikkuminen, äänestäminen ja osallistuminen julkiseen toimintaan. Toiseksi Senin lähestymistapa laajentaa oikeudenmukaisuuden arviointia tavoitteiden saavuttamisesta mahdollisuuksiin saavuttaa noita tavoitteita. Yksilöiden valittavaksi jää, miten he hyödyntävät heille avoimina olevat mahdollisuudet. Tässä laajennuksessa on yhtymäkohtia yhtäläisten mahdollisuuksien teoriaan, mutta Senille tulot ovat vain yksi eriarvoisuutta määrittävä ulottuvuus. Näin ollen tuloeroja pitäisi tulkita erilaisten olosuhteiden ja taustalla olevien mahdollisuuksien valossa. Tätä voisi tosin kritisoida samoin perustein kuin yhtäläisten mahdollisuuksien ideaa: miten olosuhteet ja yksilön oma vastuu voidaan erotella siitä, miten ihminen hyödyntää mahdollisuuksiaan?⁶

Senin ensimmäinen laajennus on sen sijaan helppo hyväksyä tärkeänä lisäyksenä lopputulemien arviointiin. Ei siis tydydyt tarkastelemaan vain

tuloja, vaan mukaan otetaan oikeudenmukaisuuden kannalta keskeisiä asioita, kuten terveys ja koulutus. Senin ajattelu on laajentanut eriarvoisuuden tutkimuksen sosiaalisia ja taloudellisia ulottuvuuksia. Sen on myös vaikuttanut YK:n inhimillisen kehityksen indeksin muotoiluun niin, että maailman maita paremmuusjärjestykseen asetettaessa otetaan tulojen ohella huomioon muun muassa elinajanodote ja koulutus.

Edelleen kuitenkin saatavissa olevat taloudelliset resurssit, eli tulot ja varallisuus, ovat kiistatta eriarvoisuuden päätekijöitä. Tässä artikkelissa keskitymme siihen, miten Suomessa sekä tulot että tulo- ja varallisuuserot ovat kehittyneet viimeisen reilun viidenkymmenen vuoden aikana. Käytössämme on kahdentyyppistä tulonjakoaineistoa. Poikkileikkausaineistoa on vuodesta 1966 alkaen. Tulonjaon kokonaisaineisto taas alkaa vuodesta 1995. Reilun viidenkymmenen vuoden taloushistoriasta erottelemme ajanjaksot, jotka näyttäytyvät sekä tulojen että tuloerojen kehitykseltään peilikuvina. Paremman puutteessa varhaisempaa ajanjaksoa vuodesta 1966 1980-luvun loppuun voisi kutsua hyvinvointivaltion rakennusajaksi, ja sen jälkeistä ajanjaksoa 1990–2017 kutsumme globaalin kilpailuvaltion kaudeksi. Tulonjaon kokonaisaineiston avulla arvioimme tulokehitystä eri tuloryhmissä vuoden 1995 jälkeen. Kokonaisaineisto mahdollistaa ylimpien tulojen, kuten ylimmän 1 prosentin ja ylimmän promillen tulokehityksen arvioinnin. Erityistä huomiota kiinnitämme tuloeromittoihin. Varsin yleinen käsitys tuntuu olevan, että muutokset tuloeroissa ovat yhtä kuin muutokset Gini-kertoimessa. Gini-kerroin on paljon käytetty mitta, joka muiden yhteenvetomittojen tapaan tiivistää tuloerot yhdeksi luvuksi. Yhteenvetomitat eivät kuitenkaan pysty ottamaan huomioon kaikkia seikkoja tulonjakaumassa, kuten sitä, missä kohtaa tulonjakaumaa muutokset ovat tapahtuneet. Siksi on tärkeää tietää, mitä Gini-kerroin ja muut tuloeromittarit oikein tarkoittavat. Lisäksi tuomme esille Suomessa vähälle huomiolle jäänyttä asiaa eli tilastoaineistoista puuttuvia tulotietoja, jonka takia erityisesti ylimmät tulot tulevat aliarvoiduksi. Painotamme myös, mitä eri suhteellisten ja absoluuttisten tuloeromittojen perusteella voidaan sanoa tuloerojen kehityksestä Suomessa. Tässä erityistä huomiota saa ylimpien tulo-osuuksien kehitys.

Tuloerojen kehitystä tarkastelemme myös viiden vuoden keskimääräisen tulon mukaan. Lopuksi varallisuuserojen kehityksen perusteella pohditaan, onko Suomessa havaittavissa Pikettyn ennustamaa omistuksen jatkuva keskittymistä. Olemme muissa esityksissämme⁷ pohtineet selityksiä tuloerojen kasvulle. Tässä artikkelissa tuomme esille vain sen, mikä rooli Suomessa harjoitetulla veropolitiikalla on ollut tuloeroihin ja ennen muuta ylimpien tulo-osuuksien kehitykseen.

Artikkeli etenee seuraavasti. Aluksi tarkastelemme tulokehitystä eri kohdissa tulonjakaumaa ja eri ajanjaksoina viimeisen reilun 50 vuoden aikana. Seuraavaksi kysymme: Miltä tuloerojen kehitys näyttää Suomessa, kun sitä mitataan ja arvioidaan eri mittareilla? Miksi ylimmät tulo-osuudet ovat tärkeitä tuloerojen arvioinnissa? Antavatko viralliset tulo- ja varallisuusaineistot oikean kuvan tulo- ja varallisuuseroista, kun niistä puuttuu tulotietoja? Ennen yhteenvetoa tarkastelemme varallisuuserojen kehitystä Suomessa vuosina 1987–2016.

Tutkimuksessa käytetään Tilastokeskuksen Tulonjaon palveluaineistoa vuosilta 1990–2017, Kulutustutkimusta vuosilta 1966–1990 ja Varallisuustutkimusta 1987–2016 sekä Tulonjaon kokonaisaineistoon perustuvaa aineistokokonaisuutta. Kolme edellistä aineistoa ovat kotitalouskohtaisia otosaineistoja, joiden tulotiedot perustuvat hallinnollisiin rekistereihin ja osin myös haastatteluihin. Tulonjaon kokonaisaineisto sisältää Manner-Suomen koko asuntokuntakohtaisen väestön ja sen tulotiedot perustuvat hallinnollisiin rekistereihin. Aineistot eivät sisällä laitospöytäkirjoja. Käytetyt tulo- ja varallisuusmuuttujat on deflatoitu elinkustannusindeksillä.

Tuloerot kasvaneet globaalin kilpailuvaltion aikakaudella 1990–2017

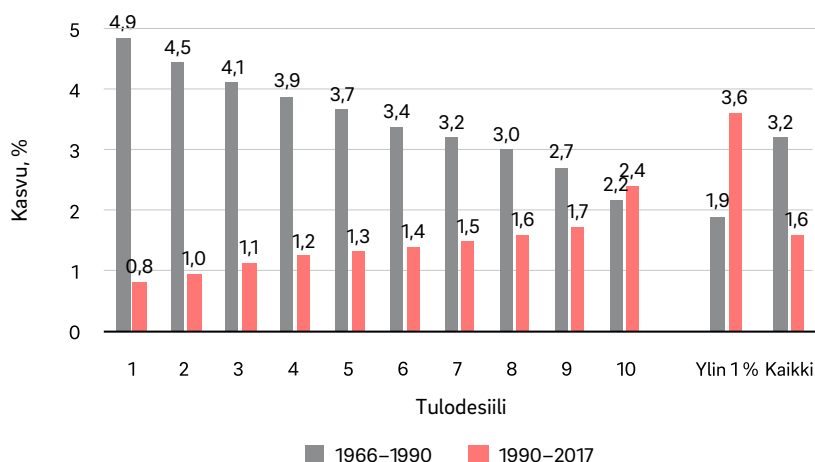
Tarkastellaan aluksi tulojen kehitystä eri kohdissa tulonjakaumaa viimeisen 50 vuoden aikana. Tarkasteluaika on jaettu *hyvinvointivaltion rakennusaikaan* 1966–1990 ja *globaalin kilpailuvaltion aikaan*⁸ 1990–2017. Hyvinvointivaltion rakennuskaudella vasemmiston ja keskustan hallituskoalitiot toteuttivat laajoja reformeja koulutuksessa, terveydenhoidossa,

sosiaalipalveluissa, verotuksessa ja rahoitusmarkkinoilla. Jaksolle ajoittuu myös 1970-luvun öljykriisi. Globaalin kilpailuvaltion kaudella Suomi puolestaan liittyi Euroopan unioniin (EU) ja Euroopan talous- ja rahaliittoon (EMU). Jaksolla tehtiin myös reformeja, kuten 1990-luvun alun iso verouudistus, jossa ansio- ja pääomatulojen verotus eriytettiin. Se ja muutamat muut samoihin aikoihin tehdyt reformit kytkeytyivät EU:hun liittymiseen, ja niiden taustalla oli epävarmuus pärjäämisestä kansainvälisessä kilpailussa. Globaalin kilpailuvaltion aikaan oli myös kaksi suurta talouskriisiä: 1990-luvun alkupuolen lama ja vuonna 2008 alkanut kriisi.

Kuvio 1.1a esittää suomalaiset tulonsaajat tulojen suuruusjärjestyksessä kymmenen prosentin kokoisina tulokymmenensyryhminä eli *desiileinä*.⁹ Ensimmäinen desiili koostuu pienituloisimmasta kymmenestä prosentista tulonsaajia, ja kymmenes desiili koostuu suurituloisimmasta kymmenestä prosentista. Lisäksi kuviossa on erikseen suurituloisin yksi prosentti. Kuvion 1.1a pylväävät esittävät tulokymmenysten ja ylimmän yhden prosentin käytettävissä olevien tulojen¹⁰ vuosikasvua.

Kuvio 1.1a Käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu vuosina 1966–1990 ja 1990–2017 tuloluokittain.

Aineistolähde: Kulutustutkimukset 1966–1990 ja Tulonjaon palveluaineisto 1990–2017, Tilastokeskus; Riihelä, Sullström & Tuomala (2016), päivitetty.

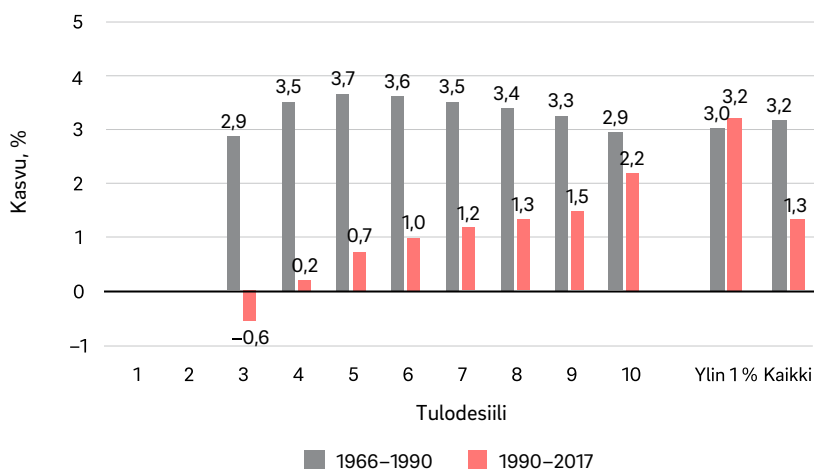

Kuviosta 1.1a nähdään, että ajanjaksot 1966–1990 ja 1990–2017 ovat olleet toisilleen lähes vastakkaiset. Koko väestön keskimääräinen käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu varhaisemmalla jaksolla oli 3,2 prosenttia. Jälkimmäisellä jaksolla se puolittui ollen 1,6 prosenttia. Hyvinvointivaltion rakennusaikana 1966–1990 käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu oli sitä suurempaa mitä pienemmästä tulokymmenyksestä oli kyse, joten vuosikasvupylväät lyhenevät tasaisesti oikealle päin mentäessä. Globaalin kilpailuvaltion jaksolla 1990–2017 tilanne muuttui päinvastaiseksi. Pylväiden korkeus kasvaa voimakkaasti mentäessä ylempiin tulokymmenyksiin, ja nousu viimeisen portaan ylimmän yhden prosentin tulojen vuosikasvuun vaatii ison harppauksen. Alimpien desiilien tulojen kasvu oli aiempaan jaksoon verrattuna perin vaatimatonta. Ero kuitenkin kapenee desiili desiililtä, ja viimeisessä eli suurituloisimmassa kymmenyksessä ero on kurottu umpeen. Ylimmässä yhdessä prosentissa mennään jo reippaasti ohi. Tulot kasvoivat siis ylimmässä desiilissä ja prosentissa 1990-luvun puolivälin laman taituttua enemmän kuin lamaa edeltävällä tarkastelujaksolla. Koko ylimmän desiilin keskimääräinen tulojen kasvu jäi silti vaatimattomaksi verrattuna suurituloisimpaan prosenttiin, joka teki tuolloin irtioton muista. Sen tulojen keskimääräinen vuosikasvu vauhdittui jaksolta 1966–1990 jaksolle 1990–2017 miltei kaksinkertaiseksi samalla, kun kaikkien tulonsaajien keskimääräinen tulojen kasvuvauhti puolittui.

Entä millaista kehitys on ollut tuotannontekijätuloissa samoilla tarkastelujaksoilla? Kuvio 1.1b esittää niiden kehitystä.

Kuvio 1.1b Tuotannontekijätulojen vuosikasvu 1966–1990 ja 1990–2017 tuloluokittain.

Aineistolähde: Kulutustutkimukset 1966–1990 ja Tulonjaon palveluaineisto 1990–2017, Tilastokeskus; Riihelä, Sullström & Tuomala (2016), päivitetty.

Kuvio 1.1b. osoittaa, että tarkasteluvälillä 1966–1990 keskimääräiset tuotannontekijätulojen erot vuosikasvuissa eri desileissä olivat varsin pienet, mutta jälkimmäisellä ajanjaksolla kehitys oli riipeydessään omassa luokassaan. Vuosina 1990–2017 vuosikasvut olivat varsin vaatimattomia verrattuna edeltävään ajanjaksoon, mutta ne olivat sitä suurempia, mitä suuremmista tulokymmenyksistä oli kysymys. Kuitenkin keskimääräinen tulojen kasvu oli myös tuotannontekijätuloissa aikavälillä 1966–1990 selvästi (noin 2,5 kertaa) voimakkaampaa kuin jälkimmäisellä jaksolla.

Kuvioita 1.1a. ja 1.1b. vertaamalla huomaa, että tuotannontekijätuloerojen (tai markkinatuloerojen) tasoittaminen verojen ja tulonsiirtojen kautta lisääntyi Suomessa 1960-luvulta aina 1990-luvun alkuun asti. Tämä tapahtui voimakkaan talouskasvun aikana. 1990-luvun alun jälkeen kasvun hedelmät on sen sijaan jaettu epätasaisemmin: käytettävissä olevien tulojen erot ovat kasvaneet. Ajanjaksolla 1966–1990 Suomi pyrki lähes-

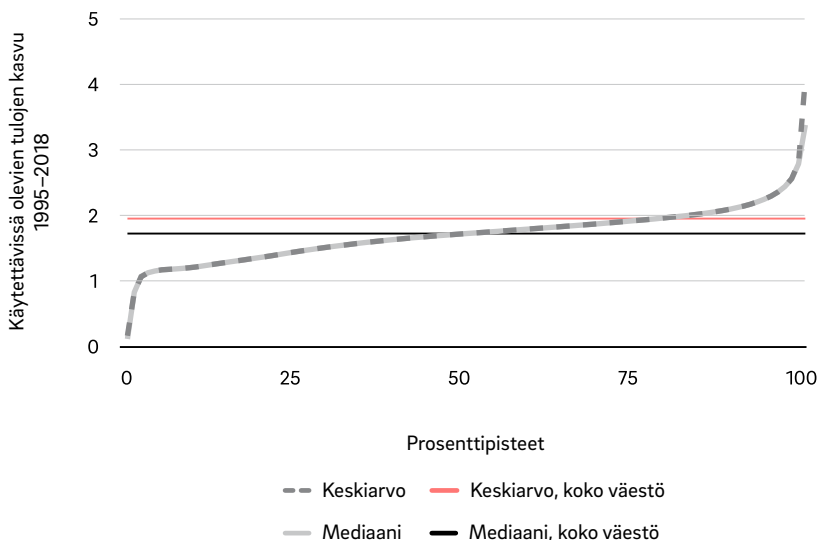
tymään Pohjoismaista hyvinvointivaltiomallia, mutta globaalin kilpailuvaltion ajanjaksolla 1990–2017 kasvun hedelmät puolestaan ovat valuneet suurelta osin tulojakauman yläpäähän. Kaikkein ylimmät tulo-osuudet ovat kasvaneet voimakkaasti Suomessa kuten monissa muissakin maissa. Vuodesta 1993 vuoteen 2000 käyttävissä olevien tulojen kokonaiskasvusta meni suurituloisimmalle prosentille noin viidennes. Kuvioiden 1.1a ja 1.1b perusteella on vaikea puolustaa näkemystä, että tuloerojen ja erityisesti suurituloisten tulojen kasvu olisi hyödyttänyt myös koko talouden tulojen kasvua. Näin ollen niin sanotulle valumavaikutusteorialle (*trickle down*) ei löydy tukea Suomen taloustilastoista viimeisten 25 vuoden ajalta.

Seuraavaksi tarkastelemme keskimääräisten vuositulojen kehitystä vuodesta 1995 eteenpäin. Vuosi 1995 on aloitusvuosi siitä syystä, että tulonjaon kokonaisaineisto, joka sisältää kaikki tulonsaajat, on saatavilla tuosta vuodesta lähtien. Kuviosta 1.2a ja 1.2b nähdään keskimääräinen käytettävissä olevien vuositulojen kehitys kussakin tulojakauman sadasosassa (prosenttipisteissä) ajanjaksolla 1995–2018. Kokonaisaineiston avulla saamme tarkemman kuvan siitä, miten kaikkien suurituloisimpien vuositulot ovat kasvaneet. Toisin sanoen, miten talouden tulojen kasvu on kohdistunut eri kohtiin tulonjakaumassa.

.

Kuvio 1.2a Käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu tulojakauman sadasosissa (prosenttipisteissä) ja koko väestössä vuosien 1995 ja 2018 välillä.

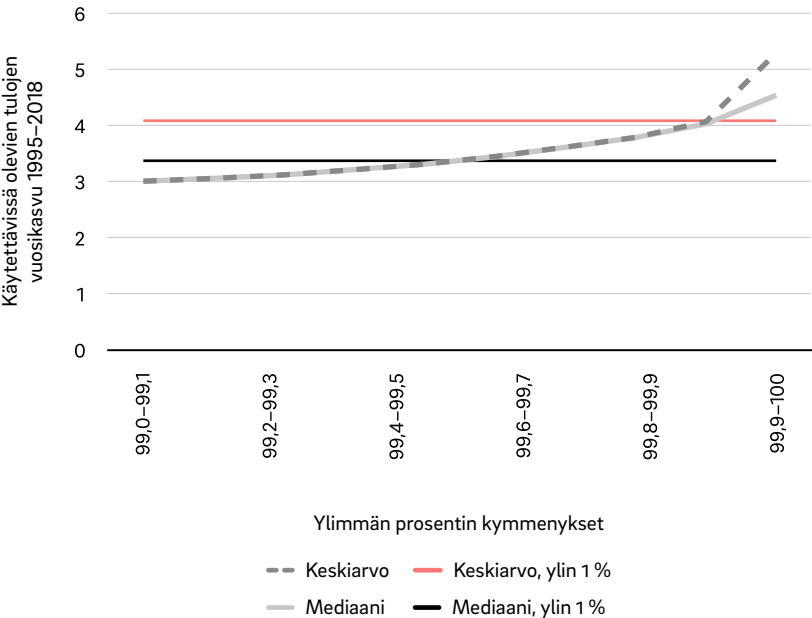
Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

Aivan kuten kuviossa 1.1a., myös kuvioista 1.2a. huomataan, että keskimääräiset vuosikasvut ovat olleet alimmissa desiileissä varsin vaatimattomia. Vasta 7. desiilissä vuosikasvu ylittää väestön keskimääräisen vuosikasvun. Ylimmissä tuloprosenteissa kasvu on ollut selvästi keskimääräistä vuositulokasvua voimakkaampaa. Koko väestön keskimääräinen vuositulokasvu oli 2 prosenttia, kun taas ylimmässä prosentissa se oli noin 4 prosenttia. Kuvioista 1.2b. saa vielä tarkemman kuvan vuositulojen kasvun kehityksestä ylimmässä tulonsaajaprosentissa. Siinä ylin prosentti on jaettu kymmenyksiin. Huomataan, että ylimmässä promillessa kehitys on ollut aivan omaa luokkaansa. Kuvioista 1.2b. nähdään myös, että ylimmän promillen sisällä on suuria eroja, koska keskiarvo ja mediaani loittonevat toisistaan ylimmässä promillessa

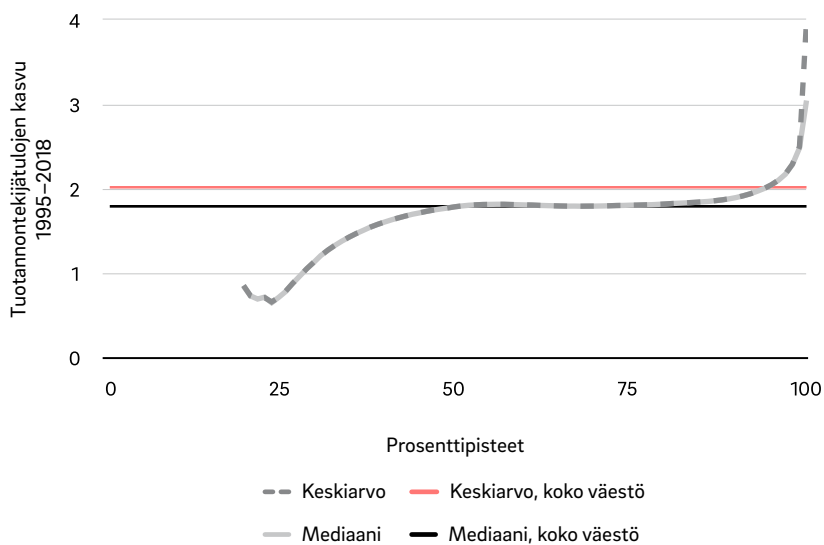
Kuvio 1.2b Käytettävissä olevien tulojen vuosikasvu ylimmän 1 prosentin kymmenyksissä (promilleissa) ja ylimmässä 1 prosentissa yhteensä vuosien 1995 ja 2018 välillä.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

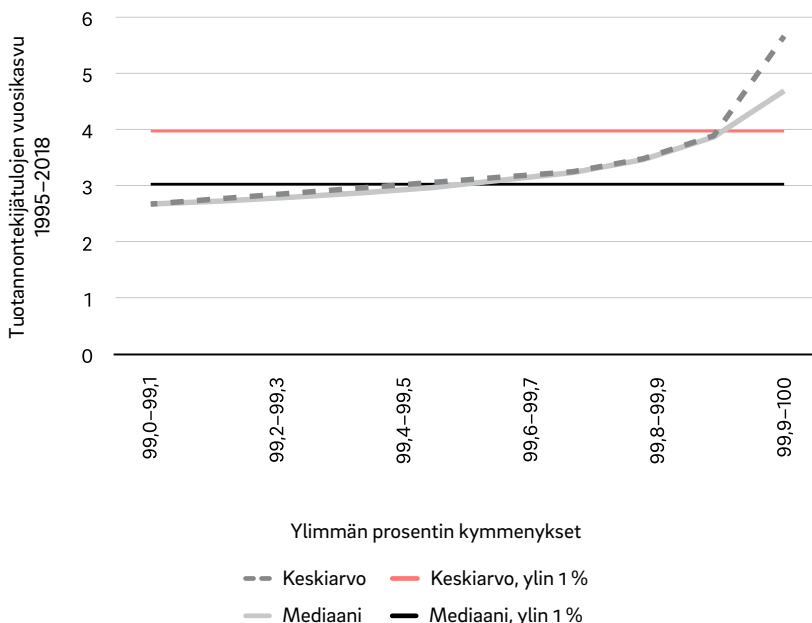
Kuvio 1.2c Tuotannontekijätulojen vuosikasvu tulojakauman sadasosissa (prosenttipisteissä) ja koko väestössä vuosien 1995 ja 2018 välillä.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

Kuvio 1.2d Tuotannontekijätulojen vuosikasvu ylimmän 1 prosentin kymmenyksissä ja ylimmässä 1 prosentissa yhteensä vuosien 1995 ja 2018 välillä.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

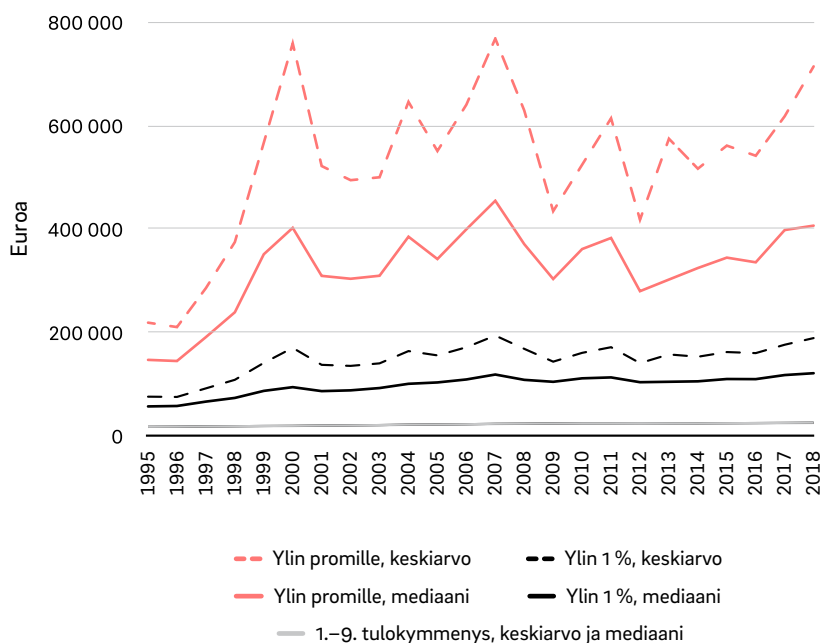

Kuviot 1.2c ja 1.2d kertovat tuotannontekijätulojen (eli työtulojen ja pääomatulojen) kasvusta tulojakauman sadasosissa aikavälillä 1995–2018. Lisäksi erona kuvioon 1.1b on se, että nyt saamme tarkemman kuvan ylimpien tuotannontekijätulojen kehityksestä. Kuviosta 1.2d huomataan, että ylimmässä promillessa vuosikasvut ovat olleet aivan eri tasolla kuin muualla ylimmässä prosentissa.

Tulojen ja tuloerojen kehitystä voidaan tarkastella myös seuraavan kuvion avulla. Kuviossa 1.3 nähdään reaalisten käytettävissä olevien tulojen kehitys vuodesta 1990 lähtien eri kohdissa tulojakaumaa. Samalla kuviosta saa varsin konkreettisen vaikutelman siitä, miten tuloerot ovat kehittyneet tuona ajanjaksona

Kuvio 1.3 Reaaliset käytettävissä olevat ekvivalenttitulot vuosina 1995–2018 vuoden 2018 hinnoin.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

Kuten kuvio 1.3 osoittaa, desiileissä 1–9, eli 90 prosentilla pienempi-tuloisista tulonsaajista, tulokehitys on globaalin kilpailuvaltion aikana ollut varsin vähäistä. Alimmassa 90 prosentissa mediaani ja keskiarvo ovat lähes samat. Ylimmässä yhdessä prosentissa ja promillessa tulojen kasvu oli aivan omissa lukemissaan 1990-luvun jälkipuoliskolla, ja sen jälkeen tulotaso on asettunut uudelle korkealle tasolle vaihdellen myyntivoittojen heilahtelujen mukana.

**Tuloerot Suomessa eri mittareilla mitattuna:
Voidaanko yhteenvetomitoilla riidattomasti sanoa,
miten voimakkaasti tuloerot kasvavat tai supistuvat?**

Sen jälkeen, kun on sovittu mitä mitataan, tarvitaan mitta. Tässäkin on useampia vaihtoehtoja. Erilaisilla tuloerojen yhteenvetomitoilla tulonjakauma pyritään puristamaan yhdeksi luvuksi. Yhteenvetomittoja käytetään usein kahden eri asian määrittämiseen: ovatko tuloerot kasvaneet vai kaventuneet, ja ovatko tuloerot suuret vai pienet? Se, kuinka voimakkaasti tuloerot ovat muuttuneet, on siten riippuvainen siitä, miten tuloeroja mitataan. Mitä eri tuloeromitoilla voidaan sanoa tulo- ja varallisuuserojen kehityksestä? Vastaukset riippuvat ratkaisevasti siitä, miten eri tuloeromitat ottavat huomioon muutokset eri kohdissa jakaumaa (esim. ylimmissä tuloissa) ja miten ne arvottavat näitä muutoksia.

Suosituin tuloerojen yhteenvetomitta on suhteellinen Gini-kerroin, ja media ja monet tutkijat tuntuvatkin samastavan tuloerot Gini-kertoimen kanssa. Gini-kerroin on saanut nimensä italialaiselta tilastotieteilijältä Corrado Giniltä, mutta Ginin ansio oli lähinnä mitan popularisoiminen. Mitan esittivät jo huomattavasti aiemmin saksalaiset matemaatikot van Andrae ja Helmer. Suhteellinen Gini-kerroin saa arvoja nollan ja sadan välillä. Nolla tarkoittaa, ettei ole lainkaan tuloeroja, ja sata tarkoittaa tulojen keskittyneen hyvin pienelle eliitille. Tämä helppo tulkinta on ehkä Gini-kertoimen viehätys, mutta samalla se on sen heikkous.

Gini-kertoimen ideaa voi hahmottaa seuraavasti. Aloitetaan kahden henkilön tapauksesta. Jos kahdella henkilöllä on yhtä suuret tulot, tuloeroja ei tietenkään heidän välillään ole. Jos toisella heistä on kaikki tulot, tällöin tuloerot ovat yhtä kuin kaksi kertaa keskimääräinen tulo tai yksinkertaisesti numerona ilmaistuna 2. Jotta Gini-kerroin saataisiin nollan (ei eroja) ja ykkösen (maksimaaliset erot) välille, on ero puolitettava. Kolmen henkilön tapauksessa on vertailtava kolmea paria: kaikkien kolmen tuloparin vertailut suhteutetaan keskimääräiseen tuloon ja puolitetaan, ja vastaavasti neljän henkilön tilanteessa vertailu on tehtävä kuuden parin kesken ja niin edelleen.

Varsin yleinen harhakäsitys on, että Gini-kertoimeen ei sisälly tulonjakoa koskevia arvostuksia, joten sitä kutsutaan usein positiiviseksi tai tilastolliseksi tulonjakomitaksi. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, vaan myös Gini-kertoimen taustalla on omat lukkoon lyödyt tulonjakoarvostukset. Gini-kerroin on nimittäin erityisen herkkä tyypillisen tulojakauman keskivaiheilla tapahtuville muutoksille. Tämä johtuu painotuksista: lisäeuro henkilölle, jonka tulot ovat suuremmat kuin 20 prosentilla pienituloisimmasta väestöstä, saa nelinkertaisen painon verrattuna henkilöön, jonka tulot ovat pienemmät kuin 20 prosentilla suurituloisimmasta väestöstä. Mitä suurempiin tuloihin mennään, sitä pienemmän painon tulonlisäykset Gini-kertoimessa saavat.

Ovatko tuloerot suhteellisia vai absoluuttisia? Absoluuttiset tuloerot mittaavat eri tulonsaajien tulojen absoluuttisia eroja, esimerkiksi rikkaimman ja köyhimmän välillä. Suhteellisia tuloeroja mitattaessa sen sijaan käytetään tulojen suhdetta keskiarvoon, joten suhteellisen näemyksen mukaan tuloerot eivät muutu, jos kaikkien tulonsaajien tulot kaksinkertaistuvat. Kuvitellaan tilanne, jossa yhden tulot ovat 1 000 euroa ja toisen tulot ovat 10 000 euroa. Jos kummankin tulot jostain syystä kaksinkertaistuisivat, tulojen suhde kuitenkin pysyisi samana eli kymmenkertaisena. Sen sijaan absoluuttinen ero heidän tulojensa välillä muuttuu 9 000 eurosta 18 000 euroon. Olemmeko edelleen sitä mieltä, että tuloerot ovat pysyneet muuttumattomina?

Ainakin Serge Kolmin (1976) tutkimuksesta lähtien tutkimuksen piirissä kysymys suhteellisen ja absoluuttisen tuloeron suhteesta on nostettu esille. Viime vuosikymmeninä sitä ovat pitäneet esillä monet tunnetut tuloeromittaamista kehittäneet taloustieteilijät kuten Tony Atkinson, Frank Cowell, Ravi Kanbur ja Martin Ravallion. Ihmisten arvostukset tuloerojen luonteesta – suhteelliset vai absoluuttiset erot – voivat erota, ja tehtyjen kokeiden perusteella on saatu vahvaa näyttöä, että näin todella on¹¹. Georgetown-yliopiston professori Martin Ravallion (2018) testasi, pitävätkö hänen opiskelijansa tuloeroja absoluuttisina vai suhteellisina. Hän esimerkiksi pyysi opiskelijoitaan vertailemaan, kummassa seuraavista tulojakaumissa tuloerot ovat suuremmat: A-jakauma: 1, 2, 3 vai B-jakauma:

2, 4, 6. Yli puolet opiskelijoista ($n=450$) näki B:ssä olevan suuremmat erot. (Saman tuloksen Ravallion sai Twitter-kyselyssä ($n=250$).) Kuitenkin suhteellisten mittojen kuten suhteellisen Gini-kertoimen mukaan A:n ja B:n välillä ei ole eroja. Hyvä esimerkki siitä, tulkitaanko tuloerot absoluuttisina vai suhteellisina on kiistely globaalien tuloerojen kehityksestä. Globaalisti suhteelliset tuloerot ovat laskussa mutta absoluuttiset erot kasvussa.¹²

Kolm havainnollisti suhteellinen vs. absoluuttinen -kiistaa esimerkillä Ranskasta. Vuoden 1968 toukokuun suurten mielenosoitusten seurauksena syntyi sopimus, jolla kaikkien palkkoja korotettiin 13 prosenttia. Kuitenkin monet mielenosoittajista kokivat tulleeensa petetyiksi, koska yhtä suuri prosenttikorotus johti heidän mielestään eriarvoisuuden kasvuun. Kolm kutsuu suhteellisia tuloeromittoja oikeistolaisiksi ja absoluuttisia mittoja vasemmistolaisiksi mittoiksi. Sama asetelma on monesti tullut esille Suomessa, kun on kiistely verojen tai palkkojen alentamisesta tai korottamisesta joko prosentti- tai euromääräisesti: oikeistolaiset ovat vannoneet prosenttimuutosten ja vasemmistolaiset euromääräisten muutosten nimeen.

Tuloeromitoilta vaadittavista ominaisuuksista Pigou–Dalton-tulon-siirtoperiaatetta on laajasti pidetty hyväksyttävänä. Sen mukaan rikkaalta köyhälle tehtävä tulonsiirto, joka ei muuta tulonjakauman keskiarvoa, vähentää tuloeroja. Kuitenkin iso joukko Ravallionin opiskelijoista ajatteli, että (2, 5, 5, 10) heijastaa suurempia tuloeroja kuin (2, 4, 6, 10), mutta lähes kaikki vastaajat ajattelivat, että (2, 4, 6):ssa on suuremmat tuloerot kuin (3, 4, 5):ssa. Miksi? Ilmeisesti monet kiinnittävät huomiota jakauman ääripäihin. Miten kaukana ääripäät ovat keskikohdasta (mediaanista)? Erilaiset tavat mitata polarisaatiota tulonjakaumassa pyrkivät vastaamaan tähän kysymykseen. Riihelä & Tuomala (2019) havaitsivat, että 1990-luvulta lähtien tuloerokehityksessä on ilmennyt vahvistuvaa polarisointumista molempiin suuntiin mediaanitulosta. Ylimpien tuloryhmien kasvattaessa osuuttaan kokonaistuloista alimmat ja keskituloiset ryhmät ovat menettäneet osuuttaan.

On toki muitakin tuloeromittoja kuin Gini-kerroin, ja monet niistä

toteuttavat samat ominaisuudet kuin suhteellinen Gini-kerroin. Esimerkki logaritmisessa keskiarvopoikkeamassa (MLD) on samat ominaisuudet kuin suhteellisessa Gini-kertoimessa, mutta sillä on lisäksi muita ominaisuuksia, joiden takia tuloerotutkijat suosittelivat käytettäväksi sitä Gini-kertoimen sijasta.¹³ MLD-mitta antaa saman painon tulon muutokselle kaikissa tulonjakauman kohdissa.¹⁴

Yllä esitetyt yhteenvetomitat eivät tietenkään pysty ottamaan huomioon kaikkia tuloeroihin vaikuttavia seikkoja, vaan ne itse asiassa kätkevät kiinnostavaa informaatiota tulonjakaumasta. Abstraktien mittojen kuten Gini-kertoimen sijasta käytetään hyvin konkreettisia mittoja kuten suhde-mittaa P_{90}/P_{10} . Siinä P_{90} kuvaa tuloa tulonjakauman kohdassa, jossa tätä tulotasoa enemmän tuloa saavia on 10 prosenttia. Vastaavasti P_{10} (tai P_{50} eli mediaanitulo) viittaa tulonjakauman kohtaan, missä tuon tulotason alapuolelle jää 10 prosenttia tulonsaajista (50 prosenttia). Mitta P_{90}/P_{10} kuvaa varsin konkreettisesti muutoksia tulonjakauman keskivaiheilla. Tämä mitta kuitenkin ei huomioi muutoksia molemmissa ääripäissä.

Jos olemme kiinnostuneet siitä, mitä tapahtuu ylimmissä tuloissa, tarvitsemme tulo-osuusmittoja. Piketty (2014) suuren suosion saanut kirja teki tulo-osuusmitat tunnetuksi myös suurelle yleisölle. Tulo-osuusmittojen suosiota selittää, että ylimmät tulo-osuudet ovat kasvaneet voimakkaasti monissa maissa ja myös Suomessa. Tulo-osuusmitat osoittavat suurituloisimman tai varakkaimman kymmenyksen, prosentin tai promillen osuuden kokonaistuloista tai kokonaisvarallisuudesta. Ne antavat näin selvästi konkreettisemmän kuvan tuloeroista kuin yhteenvetomitat. Edelleen, jos huolena on rikkaiden tulojen kasvu, Gini-kertoimesta ei ole mitään apua. Nimittäin Gini-kertoimessa henkilön tulon vaikutus kertoimen arvoon riippuu siitä, missä kohtaa hän on tulojakaumassa (so järjestysluvusta), eikä suoraan hänen tulostaan. Jos esimerkiksi siirrämme pienituloiselta tuloa miljonäärille tai miljardöörille, Gini-kerroin kasvaa kummassakin tapauksessa saman verran.

Politiikkamuutosten tulonjakovaikutusten selvittäminen on yleistynyt myös Suomessa, mutta vaikutukset esitetään jostain syystä lähes aina suhteellisen Gini-kertoimen muutoksina. On syytä ihmetellä, miksi

suhteellinen Gini-kerroin on niin hallitsevassa asemassa tuloeroja arvioitaessa. Ei nimittäin ole ollenkaan selvää, mitä suhteellisen Gini-kertoimen muutos itse asiassa tarkoittaa. Missä määrin tuollaiset muutokset heijastavat tulonjakoa koskevia arvostuksia? Gini-kertoimen pieneneminen ei kaikkien mielestä välttämättä tarkoita tuloerojen kaventumista. Tiukasti ottaen se tarkoittaa sitä vain niiden mielestä, jotka hyväksyvät Gini-kertoimen taustalla olevat tulonjakoa koskevat arvostukset. Näin ollen on tarpeellista tarkastella mittoja, jotka perustuvat selkeästi julkilausuttuihin tulonjakoarvostuksiin. Tällöin puhutaan normatiivisista tulonjakomitoista.

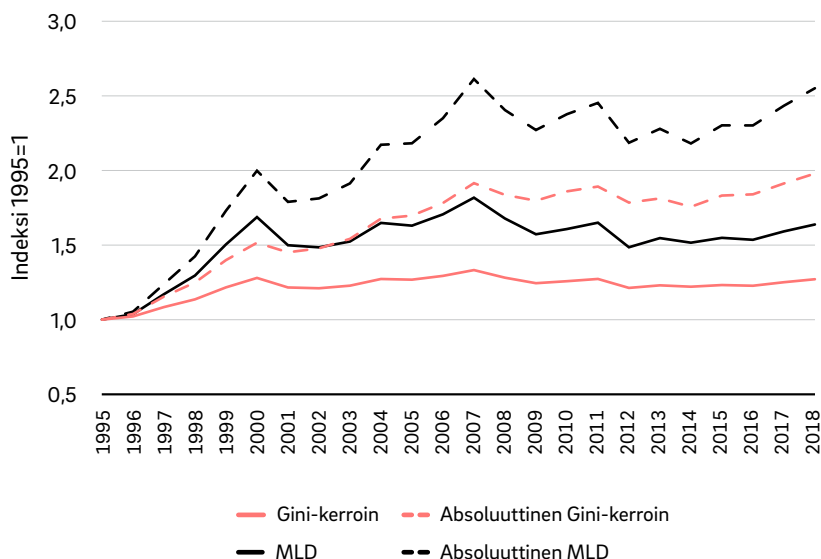
Normatiivisen mittaamisen historialliset juuret ulottuvat Hugh Daltonin artikkeliin vuodelta 1920.¹⁵ Normatiivisessa mittaamisessa on kysymys siitä, mitä tarkoitamme, kun sanomme, että tuloerot ovat kasvaneet. Atkinson (1970) totesi klassikkoartikkelissaan, että kysymys tuloerojen kasvusta on perustavasti normatiivinen eli vaati arvoarvostelmien täsmentämistä. Hän myös kehitti mitan, joka tunnetaan *Atkinsonin tuloeromittana*. Atkinsonin mitta ottaa huomioon tulonjakotavoitteet niitä kuvaavan parametrin ϵ avulla. Parametrin arvolla nolla yhteiskunta liittää saman hyvinvointipainon jokaiselle tulonsaajalle, ja arvolla ääretön yhteiskunta on kiinnostunut vain pienituloisimmasta tulonsaajaryhmästä. Jälkimmäistä voidaan kutsua myös rawlsilaiseksi näkemykseksi. Atkinsonin mitta ilmaisee sen osuuden nykyisistä kokonaistuloista, joka tarvittaisiin nykyisen tulonjaon tuottaman hyvinvoinnin saavuttamiseksi tilanteessa, jossa tulot olisi jaettu tasan. Esimerkiksi jos Atkinsonin mitta saa arvon 0,15, nykyinen hyvinvointi voitaisiin saavuttaa jo 85 prosentilla nykyisistä kokonaistuloista¹⁶ $[0,85 = 1 - 0,15]$. Vaihtoehtoinen tulkinta on, että uudelleenjaon avulla saatu tasaisempi tulonjako merkitsisi samaa kuin kokonaistulojen nostaminen 15 prosentilla. Näin ollen Atkinsonin mitta voidaan tulkita sekä eriarvoisuusmittana että indeksinä, joka ilmaisee tulojen uudelleenjaosta saatavan potentiaalisen hyvinvointivoiton. Atkinsonin mitta parametrin arvolla $\epsilon=1$ käyttäytyy samalla tavalla kuin MLD-mitta kuviossa 1.4.

Jos, kuten kuviossa 1.4, lähtövuodeksi otetaan vuosi 1990, suhteellisella

Gini-kertoimella mitatut tuloterot ovat kasvaneet vuoteen 2000 mennessä 30 prosenttia. Vuoteen 2007 mennessä kasvu on ollut 37 prosenttia. Vastaavat tulerojen kasvuprosentit logaritmisin keskiarvopoikkeaman (MLD) tapauksessa ovat 72 prosenttia ja 81 prosenttia. Kuvio 1.4 havainnollistaa MLD-mitan ja Gini-kertoimen eroa. Koska ylimmät tulot ovat viime vuosina taas selvästi kasvaneet, Gini-kerroin kasvaa MLD-mittaa vähemmän painottaessaan ylimpien tulojen muutoksia MLD-mittaa lievemmin. Kuviossa 1.4 absoluuttinen Gini-kerroin on saavuttanut korkeimman arvonsa vuonna 2018.

Kuvio 1.4 Tuloromitat (Indeksi 1995=1) käytettävissä oleville ekvivalenteille rahatuloille Suomessa 1995–2018.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

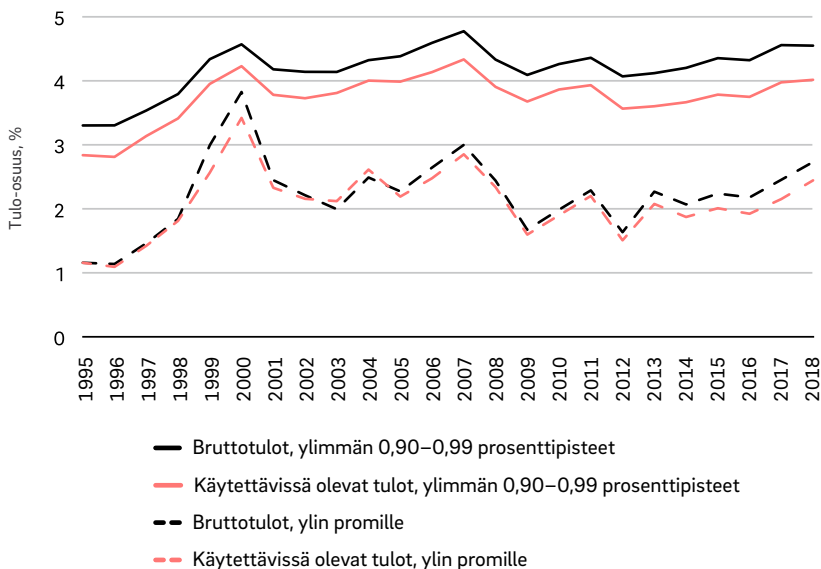

Miksi ylimmät tulo-osuudet ovat tärkeitä tuloverojen arvioinnissa?

Erityisesti 1990-luvun loppupuolella ylimmät käytettävissä olevat tulot ja ylimmät käytettävissä olevat tulo-osuudet kasvoivat poikkeuksellisella tavalla Suomen taloushistoriassa. Jos tietomme olisivat olleet pelkän Gini-kertoimen tai muiden yhteenvetomittojen varassa, tämä reipas kasvu olisi jäänyt havaitsematta. Ylin tulonsaajaprosentti ja -promille ei pelkästään erkaantunut muista vaan myös ylimmän prosenttin alaosan tulonsaajista. Suurituloisin prosentti kasvatti vuodesta 1990 vuoteen 2000 tulo-osuutensa yli kaksinkertaiseksi ja sen osuus kasvoi melkein saman verran kuin alimman 70 prosenttin osuus laski. Ylimmässäkin prosentissa ylin kymmenys, promille koko väestöstä, viisinkertaisti osuutensa ajanjaksolla 1987–2005.¹⁷

Kuvio 1.5 Ylimmän promillen ja muun ylimmän prosenttin tulo-osuudet kokonaistulosta.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto, Tilastokeskus; Riihelä ja Tuomala (2019).

Kuten kuviosta 1.3 huomattiin, ylimmän tulonsaajaprocentin ja promillen reaalisten käytettävissä olevien tulojen mediaani ja keskiarvo loittonivat toisistaan 1990-luvun puolivälistä lähtien. Tämä vihjasi siitä, että ylin promille tulonsaajista on erkaantunut kauas muun ylimmän yhden prosentin yläpuolelle. Kuvio 1.5, joka perustuu vuodesta 1995 lähtien saatavissa olevaan tulonjaon kokonaisuuteen, vahvistaa epäilyn.

Kuviossa 1.5 kuvataan erikseen ylimmän tulonsaajapromillen ja muun ylimmän prosentin tulonsaajien tulo-osuuksien kehitystä. Suurituloisimman promillen bruttotulo-osuus oli vuonna 2000 lähes 40-kertainen heidän suhteelliseen tulo-osuuteensa nähden. Vuonna 2007 se oli 30-kertainen ja viimeisimpinä vuosina noin 20-kertainen. Vuonna 1985 vastaava luku oli 5-kertainen. Vuotta 2000 lukuun ottamatta käytettävissä olevien tulojen osuus on ollut lähes sama kuin bruttotulojen osuus. Toisin sanottuna kokonaistulojen (ansio- ja pääomatulot yhdessä) verotus ei kuvion esittämällä ajanjaksolla ole muuttanut ylimmän tulonsaajapromillen tulo-osuutta, kun siirrytään bruttotuloista käytettävissä oleviin tuloihin. Näin ollen ylimmän tulonsaajapromillen keskimääräinen veroaste on lähes sama kuin keskimääräistä tuloa saavan tulonsaajan keskimääräinen veroaste. Kuitenkin monet poliitikot toistelevat usein Suomen ennätysellisen ankaraa progressiota.

Antavatko viralliset tulo- ja varallisuusaineistot puuttuvien tulotietojen takia oikean kuvan tulo- ja varallisuuseroista?

Mitattaessa taloudellisia eroja eri mittareilla on tärkeää tietää, kuinka kattavasti meillä on tietoa tuloista ja varallisuudesta. Tulonjakoaineistossa ei ole tietoa yritysten ja erityisesti holdingyhtiöiden sisään jäävästä tulosta ja sen kehityksestä, joten emme tiedä, miten yrityksen tulo on kohdistunut sen omistajille. Lisäksi laittomasti piilotetuista tuloista (veronkierto) ei ole tietoa. Myöskään niin sanotuissa vakuutuskuorissa kertyvät tulot (kuten osingot ja myyntivoitot) näy tulonjakotilastoissa. Ne näkyvät vasta kun tuloja nostetaan näistä sopimuksista.

Näin ollen on selvää, että kuvion 1.4 mittojen antamat arvot ja kuvion 1.5

ylimmän yhden prosentin ja varsinkin ylimmän promillen tulo-osuudet ovat aliarvioita. Vuoden 1993 veroreformi, jolloin ylimpien ansiotulojen marginaaliveron ja pääomatulon veron välinen kuilu kasvoi, loi vahvan kannustimen osinkojen ja myyntivoittojen ottamiseen ulos yrityksestä. Vuoden 2005 reformi ja sen jälkeiset muutokset ovat jossain määrin kulkeneet eri suuntaan. Silloin pörssiosinkojen verotus kiristyi, mutta varakkaiden listaamattomien yhtiöiden omistajien osinkoverotus taas keveni. Veroilta voidaan kuitenkin edelleen suojautua esimerkiksi sijoitus- tai holdingyhtiöiden avulla.¹⁸ Lisäksi rahoitussektori tarjoaa yrityksille ja varakkaille yksityishenkilöille erilaisia sijoitussopimuksia, kuten niin sanottuja vakuutuskuoria, jotka helpottavat veroilta suojautumista. Tyypillisimpiä vakuutuskuoria ovat kapitalisaatiosopimus (tai varainhoitosopimus), sijoitusvakuutus ja säästövakuutus.

Näissä sopimuksissa toteutunut varallisuuden kasvu ei myöskään näy varallisuustilastoissa. Ei ole olemassa edes tarkkoja arviota näissä sopimuksissa olevien tulojen ja varojen kokonaissummasta. Valtiovarainministeriön arvioiden mukaan summa on noin 40 miljardia¹⁹.

Arvioimme seuraavaksi, miten näiden varojen tuottojen huomioon ottaminen vaikuttaisi eri tulotasoilla bruttotulojen tulo-osuuksiin vuonna 2018. Arviota tehdessä oletettiin, että vakuutuskuoriin ovat sijoittaneet ylimpään henkilökohtaisten bruttotulojen desiiliin kuuluvat. Tuotoksi pääomalle on arvioitu joko kolme tai kuusi prosenttia. Lisäksi tuottojen jakauma perustuu pääomatulojen jakaumaan. Ylimmän desiilin alin yhdeksän prosenttia saa 33 prosenttia, ylin yksi prosentti saa 67 prosenttia. Ylin promille saa tästä 37 prosenttia ja promillen kymmenys 20 prosenttia tuotoista. Ylimmän yhden prosentin bruttotulo-osuus kasvoi kolmen prosentin tuotto-olettamalla 0,4 prosenttiyksikköä ja kuuden prosentin olettamalla 0,9 prosenttiyksikköä. Ylimmän promillen kymmenyksen tulo-osuus kasvoi vastaavasti kolmen prosentin tuotto-olettamalla kymmenen prosenttia ja kuuden prosentin olettamalla 20 prosenttia.

Todellisia tulo- ja varallisuuseroja on näin ollen vaikea arvioida. Norjassa on tehty tutkimus²⁰ siitä, miten ylimmät tulo-osuudet muuttuvat, kun yrityksen sisään jäävä, veroilta suojassa oleva tulo otetaan huomioon.^{21 22}

Tulokset olivat häkellyttäviä: esimerkiksi ylimmän tulonsaajapromillen tulo-osuuden havaittiin kaksinkertaistuneen Norjassa vuoden 2005 veroreformin jälkeen.²³ Veroreformissa tehtiin suuri muutos ottamalla käyttöön osakkeenomistajan osinkovero, millä saatiin tulonmuunto kuriin, mutta samalla syntyi houkutus jättää tuloja yritykseen verolta suojaan. Onko jotakin samanlaista tapahtunut Suomessa? Ei varmasti-kaan samassa määrin kuin Norjassa, sillä Suomessa varakkaat omistajat voivat ottaa listaamattomasta yhtiöstä edelleen osinkoja huomattavasti alemmalla veroasteella kuin Norjassa. Toisaalta vuoden 2005 jälkeen pörssiosinkojen verotus on Suomessa kiristynyt, joten varakkaille pörssi-yhtiöiden omistajille on tullut entistä suurempi kannustin suojautua veroilta holdingyhtiöiden avulla. Erityisesti tämä koskee niitä, joiden omistus pörssiyhtiössä ylittää kymmenen prosentin rajan.²⁴

Tulonjaon kokonaisaineiston perusteella voimme nähdä, miten suhteellisella Gini-kertoimella ja MLD-mitalla mitatut tuloerot ovat kehittyneet pidemmän ajan tuloja (eli viiden vuoden keskiarvotuloja) tarkasteltaessa. Tällä tavalla voidaan paremmin ottaa huomioon voimakkaasti vaihtelevien tuloerien, kuten myyntivoittojen, vaikutus tuloeroihin. Näin arvioitu tuloerokehitys vahvistaa tuloerojen kasvaneen yhtäjaksoisesti 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolelle asti.

Tuloerojen taustalla olevista tekijöistä tiedetään jo paljon. Tärkeimmät syyt tuloerojen ja suhteellisen köyhyyden kasvuun Suomessa ovat olleet pääomatulojen kasvu yhdistettynä eriytetyn tuloverotuksen käyttöönottoon 1990-luvun alkupuolella ja 1990-luvun laman aikana tehdyt leikkaukset perusturvaetuihin. Edellinen vauhditti suurituloisten irtautumista muista tuloryhmistä, kun erityisesti pääomatulot ja pääomatuloiksi muunnetut ansiotulot saivat edullisen verokohtelun. Monet poliitikot ja virkamiehet, jotka olivat luomassa eriytettyä tuloverojärjestelmää 1990-luvun alussa, pitivät uudistusta tärkeänä, ellei tärkeimpänä, vaikuttajana siihen, että 1990-luvun lamasta nousu käynnistyi. On kuitenkin hyvä palauttaa mieleen, että tuloerot olivat pienemmät ja sekä käytettävissä olevien tulojen että tuotannontekijätulojen kasvu oli nopeampaa hyvinvointivaltion rakentamisen kaudella 1966–1990 kuin globaalin kilpailu-

valtion aikana 1990–2017. Nousu 1990-luvun alun lamasta käynnistyi, kun vienti lähti kasvamaan voimakkaasti devalvaatioiden jälkeen. Lisäksi vientihintojen nousu auttoi vaihtosuhteen parantumisessa 1990-luvun puolivälin jälkeen. Jos verojärjestelmä, joka on olennaisesti sama nyt kuin 1990-luvulla, oli niin merkittävä tekijä talouden kehityksessä, miksei se nyt koetussa taantumassa sitten toiminutkaan? Vuosina 2007–2008 alkaneen talouskriisin jälkeen tuloerot näyttävät asettuneen pysyvästi korkeammalle tasolle. 2010-luvulla ei ollut havaittavissa selvää trendiä kumpaankaan suuntaan, kunnes vuodesta 2017 tuloerot lähtivät nousuun.

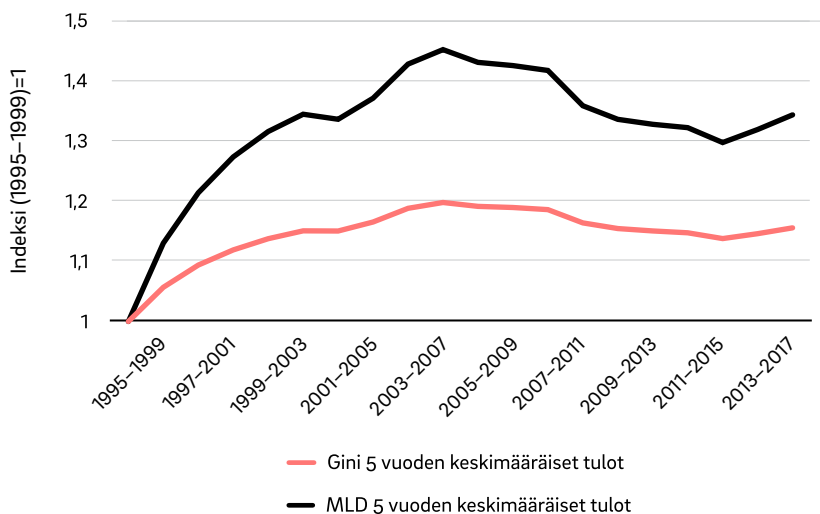
Tuloerot viiden vuoden keskiarvojen perusteella ovat kasvaneet

Edellä tuloeroja koskevat tarkastelut perustuvat vuosittaisiin tulotietoihin. Antavatko poikkileikkausjakaumat niistä erilaisen kuvan? Tulonjaon kokonaisaineiston avulla samojen ihmisten tuloja voidaan seurata pidemmällä ajanjaksolla. Kuvio 1.6 osoittaa, että tuloerot ovat kasvaneet myös viiden vuoden keskiarvoilla laskettuna. MLD-mitalla mitattuna ne ovat kasvaneet enemmän kuin suhteellisella Gini-kertoimella mitattuna. Tuloerojen kasvu on ollut tasaista vuoteen 2008 asti, ja notkahduksen jälkeen ne lähtivät jälleen viime vuosina kasvuun kuten vuositulotkin.

Pidemmän aikavälin tulo tasoittaa vuosittaista tulojen vaihtelua. Tämä koskee erityisesti myyntivoittoja, mikä näkyy suurina vaihteluina vuosituloihin perustustuvissa tuloeromitoissa vuosina 2000 ja 2007. Myös näihin arvioihin vaikuttavat puuttuvat tulotiedot, joiden osuus on kasvanut viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana.

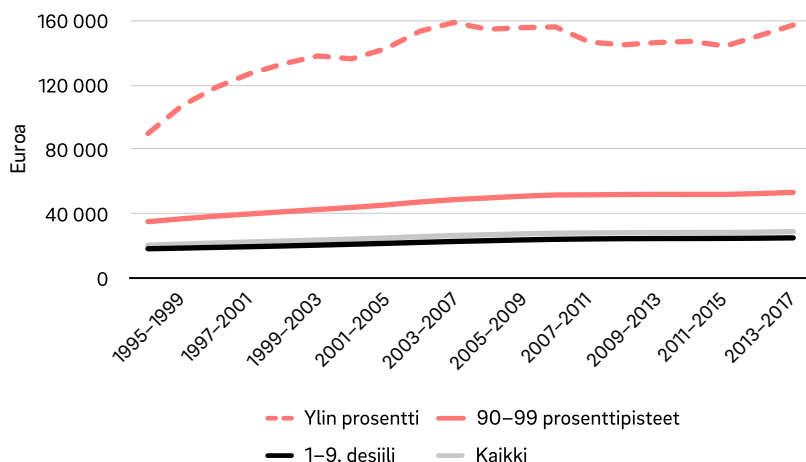
Kuvio 1.6 Eriarvoisuusmitat 5 vuoden keskimääräisten käytettävissä olevien ekvivalenttitulojen mukaan. Indeksi (1995–1999) = 1.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus; Riihelä & Tuomala (2019)

Kuvio 1.7 Käytettävissä olevat ekvivalenttitulot eri tuloluokissa viiden vuoden keskiarvotulon perusteella.

Aineistolähde: Tulonjaon kokonaisaineisto 1995–2018, Tilastokeskus.

Kuviossa 1.7 eri tuloluokkien reaalitytulot on mitattu viiden vuoden keskiarvoina. Suurituloisimman yhden prosentin käytettävissä olevat reaalitytulot ovat kasvaneet selvästi voimakkaammin kuin muiden ryhmien vastaavat tulot. Pidemmän aikavälin tulo antaa siis reaalitytulojen kehityksestä samansuuntaisen kuvan kuin vuositulo aiemmassa kuviossa 1.3. Kuvioista 1.7 nähdään myös konkreettisesti, miten absoluuttiset tuloerot viiden vuoden keskiarvoina ovat kasvaneet vuosina 1995–2018.

Varallisuuserot Suomessa

Hyvin varakkaat vähättelevät usein varallisuudesta koituvia etuja. John Kenneth Galbraith (1967) on osuvasti todennut: Varallisuudesta on omat etunsa, eivätkä usein esitetyt päinvastaiset väitteet ole koskaan osoittautuneet kovin vakuuttaviksi.” Jotta yhteiskunnallinen keskustelu näistä kysymyksistä olisi ylipäänsä mahdollista ja hedelmällistä, tarvitaan tietoa varallisuuden keskittymisen taustalla olevista voimista. Riittävän pitkät ja yhdenmukaiset aikasarjat varallisuuserojen kehityksestä ovat tärkeä osa tätä tietoa.

Erityisesti 1990-luvun loppupuolella tapahtunut ylimpien tulojen ja tulo-osuuksien kasvu verojärjestelmämme vauhdittamana oli poikkeuksellista Suomen taloushistoriassa. Poikkeuksellista oli myös ylimpien tulojen koostumuksen muuttuminen hyvin lyhyessä ajassa valtaosaltaan pääomatuloiksi. Mutta mikä on ollut varallisuuserojen kehitys?

Määritellään ensin, mitä tarkoitamme varallisuudella. Nettovarallisuus tarkoittaa kaikkien omistusten varantoa, eli se on bruttovarallisuus vähennettynä veloilla. Varallisuus voi olla työllä ja säästämisellä hankittua, tai se saattaa olla seurausta hyvästä onnesta. Usein suurten varallisuuksien taustalla ovat myös talouden murroskausien hyväksikäyttö varallisuuden luomisessa ja merkittävät perinnöt.

Ei liene yllättävää, että ylimpien tulo-osuuksien ennätyksellinen kasvu näkyy myös ylimpien varallisuusosuuksien kasvuna. Tiedot varallisuudesta ja varallisuuseroista ovat kuitenkin huomattavasti puutteellisemmat kuin tiedot tuloista ja tuloeroista. Varallisuudesta on kerätty tietoa vero-

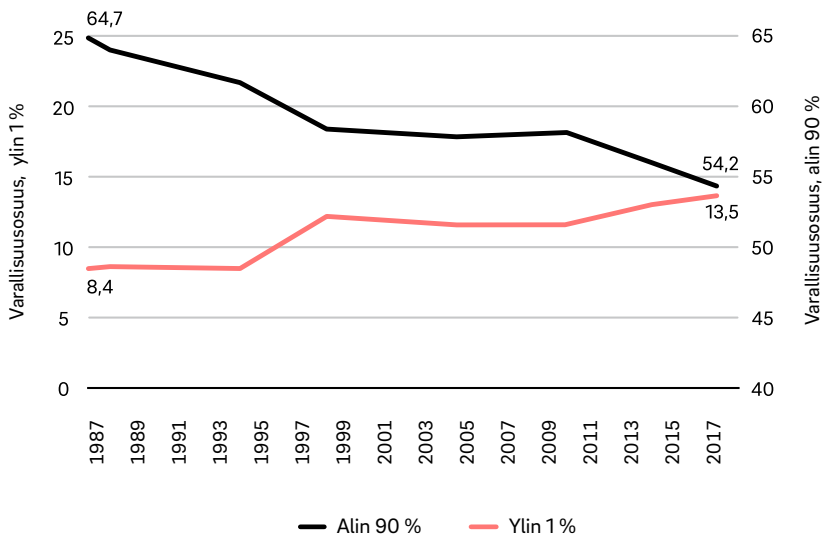
tuksen yhteydessä jo vuodesta 1920 lähtien, jolloin tulo- ja omaisuusvero tuli voimaan. Varallisuusveron keräämisen ansiosta varallisuuserojen kehityksestä on olemassa tietoa myös pidemmältä ajalta. Vuonna 2005 varallisuusveron lakkauttamisen mukana tämä tietolähde poistui. Vuodesta 1987 lähtien Tilastokeskus on varallisuustutkimuksessaan kerännyt muuta kautta tietoa kotitalouksien varallisuudesta vuosilta 1988, 1994, 1998, 2004, 2009 2013 ja 2016. Tämä tieto ei ole täysin vertailukelpoista aiemman varallisuuden verotusarvoihin perustuvan aineiston kanssa, sillä verotusarvojen perusteella varallisuuden todellinen määrä tulee aliarvioidua. Toisaalta varallisuustutkimuksen aineistossa varakkaimpien edustus on puutteellinen. Tästä saa käsityksen vertaamalla vuoden 2004 suurinta nettovarallisuushavaintoa Ylen verokoneen vuoden 2005 verotusarvojen perusteella muodostettuun varakkaimman 500 verotusyksikön ryhmään. Vuosi 2005 on viimeinen vuosi, jolloin veronalaisesta varallisuudesta saatiin tietoa. Lisäksi tiedämme talouslehti *Forbesin* ”miljonäärilistalla” olevien suomalaisten varallisuuden olevan aivan eri luokkaa kuin varallisuustutkimuksessa raportoitu varakkaimpien varallisuus. Näin ollen ylimmät varallisuusosuudet ovat todellisuudessa huomattavasti suurempia.

Verotustietoihin perustuvan varallisuustiedon ja Tilastokeskuksen varallisuusaineiston tietojen perusteella voidaan sanoa jotakin varallisuuserojen kehityksestä pidemmällä aikavälillä. Törmälehto (2015) arvioi verotusarvoihin perustuvan aineiston avulla, että aikavälillä 1987–2005 ylimmät varallisuusosuudet lähtivät kasvuun 1990-luvun puolivälin jälkeen. Kehitys on siis samanlainen kuin ylimpien tulo-osuuksien kehitys. Varallisuustutkimus aikaväliltä 1987–2016 vahvistaa saman ilmiön. Varakkaimman prosentin siivu kasvoi tänä aikana 8,4 prosentista 13,5 prosenttiin. On tehty arvioita siitä, miten varakkaimman prosentin osuus muuttuu, kun kaikkein varakkaimmat ovat mukana. Varovaisimpien arvioiden mukaan osuus olisi noin 15 prosenttia vuonna 2013.²⁵ Vuoden 2016 aineistosta Törmälehto (2019) arvioi vastaavalla korjauksella osuuden olevan 17,1 prosenttia. Tuokin luku on aliarvio, koska Tilastokeskuksen aineistosta puuttuu varallisuus, jonka tuottoa verotetaan vasta, kun se otetaan ulos yrityksestä ja erilaisista vakuutuskuorista.

Myös seuraavaksi varakkain yhdeksän prosenttia kasvatti osuuttaan 27,3 prosentista 31,8 prosenttiin. Alin 90 prosenttia taas menetti osuuttaan 64,7 prosentista 54,2 prosenttiin. Kuvio 1.8 havainnollistaa asiaa.²⁶

Kuvio 1.8 Nettovarallisuuden osuudet ylimmässä prosentissa ja alimmassa 90 prosentissa.

Aineistolähde: Varallisuustutkimukset 1987–2016, Tilastokeskus; Riihelä ym. (2015) päivitetty.

Ylimmät varallisuusosuudet ovat Suomessa seuranneet U-kirjaimen muotoista kehitystä. 1960-luvulta aina 1990-luvun alkupuolelle asti ne pienenivät, ja niiden kasvu käynnistyi samoihin aikoihin, kun ylimmät tulo-osuudet lähtivät voimakkaaseen kasvuun. Kuviosta 1.8 näkyy, miten ylimmät varallisuusosuudet ovat ylimmistä tulo-osuuksista poiketen jatkaneet kasvuaan vielä talouskriisin puhkeamisen jälkeenkin. Tosin jo edellä todettiin, että ylimpien tulo-osuuksien kehityksestä ei saa oikeaa kuvaa tilastoaineistosta puuttuvien tietojen takia. Varallisuusaineiston perusteella nettovarallisuuden kasvu on ollut selvästi ripeämpää varakkaimmassa yhdessä prosentissa kuin sitä edeltävässä neljässä prosentissa

(96–99 %). Keskimääräinen varallisuus ylimmän yhden prosentin ryhmässä 4,5-kertaistui ja sitä alemman neljän prosentin ryhmässä 3,5-kertaistui vuodesta 1987 vuoteen 2016. Alimmassa 90 prosentissa kasvu oli varsin vaatimatonta. Varakkaimman yhden prosentin varallisuuden kasvu on ollut jopa hieman nopeampaa tällä vuosikymmenellä kuin ennen finanssikriisiä. Sen sijaan muiden ryhmien osalta kasvu on kriisin jälkeen laantunut olemattomiin. Varallisuustutkimusaineiston mukaan netto-varallisuus kasvoi ylimmissä yhdessä prosentissa vuodesta 2009 vuoteen 2016 yhteensä 32 prosenttia. Vuosikasvu oli 4,1 prosenttia.²⁷ Seuraavassa neljässä prosentissa vastaavat luvut olivat 23 prosenttia, joka vuosikasvuna on 3,0 prosenttia. Keskimäärin koko väestössä luvut ovat 12,8 ja 1,7 prosenttia. Varallisuuden osalta on myös tärkeää muistuttaa, että tässä esitetyt luvut ovat puuttuvien varallisuustietojen takia aliarvioita. Näitä puuttuvia varallisuustietoja on nimenomaan kaikkein varakkaimmilla.

Päätelmät ja suositukset:

Tulo- ja varallisuuseroihin voidaan puuttua verotuksen keinoin mutta muitakin keinoja tarvitaan

Suomalaisessa tuloerokeskustelussa tuodaan toistuvasti virheellisesti esille, että tuloerot eivät ole enää kasvaneet 2000-luvulla. Tässä artikkelissa on käynyt ilmi, että sekä tulojen että varallisuuden erot ovat kasvaneet Suomessa viime vuosikymmeninä. Tuloerot ovat kasvaneet 1990-luvun puolivälistä vuoteen 2007 asti ja pienen notkahduksen jälkeen jääneet talouden taantuman aikana uudelle korkeammalle tasolle. Aivan viime vuosina tuloerot ja erityisesti ylimmät tulo-osuudet ovat lähteneet taas kasvuun. Tuloeroja mitataan eri ajankohtien välillä lähes aina suhteellisella Gini-kertoimella, joka esimerkiksi painottaa lievästi muutoksia ylimmissä tuloissa. Lisäksi Gini-kertoimessa on muita heikkouksia. Koska Suomessa suurimmat muutokset viimeisen reilun kahdenkymmenen vuoden aikana ovat tapahtuneet juuri ylimmissä tuloissa, Gini-kerroin, toisin kuin esimerkiksi MLD-mitta, reagoi näihin muutoksiin lievästi.

Arvioimme tulerokehitystä vuositulojen lisäksi viiden vuoden keskiarvotuloihin perustuvilla mitoilla, jolloin voitiin ottaa paremmin huomioon voimakkaasti vaihtelevien tuloerien kuten myyntivoittojen vaikutus tuleroihin. Myös näin arvioitu tulerokehitys vahvistaa tuloerojen kasvaneen yhtäjaksoisesti 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolelle asti. Lisäksi Riihelän ja Suoniemen tutkimuksen²⁸ perusteella tiedämme, että pysyvyys sekä ylimmissä että alimmissa tuloryhmissä on sitkistynyt viimeisten vuosikymmenten aikana. 1990-luvulta lähtien tulerokehityksen polarisoituminen molempiin suuntiin mediaanitulosta on vahvistunut. Ylimpien tuloryhmien kasvattaessa osuuttaan kokonaistuloista alimmat ja keskituloiset ryhmät ovat menettäneet osuuttaan.²⁹

Lisäksi vakuutuskuorissa ja holdingyhtiössä veroilta suojassa olevien tulojen puuttumisen vuoksi tuloeromitoilla mitatut tuloerot ja ylimmät tulo-osuudet ovat artikkelimme kuvioissa aliarvioita. Erityisesti tämä koskee tulerokehitystä viimeisen kymmenen vuoden ajalta. Varallisuuserot ovat jälleen jatkaneet kasvua myös taantuman aikana, ja myös varallisuuserot ovat puuttuvien varojen vuoksi aliarvioita.

Siirtyminen yhtenäiseen tuloverotukseen, jolloin samasta tulosta maksetaan saman verran veroa, taittaisi tulerokehityksen. Jos haluttaisiin palata 1990-luvun alun käytettävissä olevien tulojen eroihin, pelkästään verotuksen keinot eivät riitä. Koska tuotannontekijätulojen eli palkka-, yrittäjä- ja pääomatulojen erot ovat nousseet jo niin korkeiksi, tarvittaisiin myös keinoja vaikuttaa niihin.

Viitteet

- 1 Artikkelin perustuu Suomen Akatemian Strategisen Tutkimuksen Neuvoston (STN) rahoittamaan tutkimustyöhön STN-WIP-konsortiossa (No. 293120, <http://www.stn-wip.fi>).
- 2 Ks. Kanbur (2017) on erinomainen katsaus Atkinsonin kirjasta.
- 3 Ks. Kanbur & Wagstaff 2015; Kanbur & Stiglitz 2016.
- 4 Usein käytetty urheilukilpailuvertaukset vievät harhaan. Vaikka taloudessa lähettäisiin samalta viivalta, palkintojen rakenne maalissa on usein määräytynyt lähtökohdista riippumattomalla tavalla.
- 5 Atkinson 2015, 11.
- 6 Ks. Kanbur 2016.
- 7 Esim. Tuomala 2019.
- 8 Termejä hyvinvointivaltio ja globaali kilpailuvaltio voi pitää myös iskulauseina. Hyvinvointivaltio-terminähän syntyi brittien vastavetona saksalaisten warfare-termille. Paremmen puutteessa käytetään näitä termejä.
- 9 Tulokymmenykset saadaan jakamalla tulojen mukaan suuruusjärjestykseen asetetut tulonsaajat väestöltään kymmeneen yhtä suureen ryhmään.
- 10 Tuotannontekijätulot muodostuvat markkinoilta saatavista tuloista eli palkka-, yrittäjä- ja omaisuustuloista. Bruttotulot saadaan, kun tuotannontekijätuloihin lisätään kotitalouksien saamat tulonsiirrot, kuten eläkkeet, työttömyyskorvaukset ja sosiaaliavustukset. Kotitalouksien käytettävissä olevat tulot saadaan, kun bruttotuloista vähennetään kotitalouksien maksamat tulonsiirrot, kuten valtion ja kuntien tuloverot ja veroluonteiset maksut. Jotta eri kokoisia kotitalouksia voidaan verrata toisiinsa, jaetaan kotitalouden tulot ekvivalenssiskaalalla. Skaalan käyttö perustuu siihen, että suuremmalla kotitaloudella on kulutuksessa skaalaetuja. Käytetty ekvivalenssiskaala muodostetaan seuraavasti: kotitalouden ensimmäinen aikuinen saa arvon 1, seuraavat yli 13-vuotiaat saavat painon 0,5 ja alle 14-vuotiaat painon 0,3.
- 11 Kyse on siitä, hyväksymmekö suhteellisten mittojen skaala-riippumattomuus-aksiooman. Tuomala (2019) liitteessä käydään läpi, millaisia aksioomia halutaan tuloeromittojen toteuttavan.
- 12 Ks. Atkinson ja Brandolini 2010, Niño-Zarazúa ym. 2016.
- 13 Esimerkiksi näin tekevät LSE:n professori Frank Cowell ja ranskalaisekonomisti Emmanuel Flachaire (2018).
- 14 $MLD = \log(m/g)$, missä m on aritmeettinen ja g on geometrisen keskiarvo. On selvää, että

laskettaessa näitä kahta keskiarvoa jokainen tulo saa saman painon.

15 Atkinson (2012) muistuttaa, että jo Arthur Pigou ehdotti normatiivista eriarvoisuusmittaa. Ks. Pigou (1912, luku II).

16 Atkinsonin mitta parametriarvolla $\varepsilon = 1$ sai arvon 0,13 Suomessa vuonna 2018.

17 Riihelä ym. 2010.

18 Ks. lisää molemmista vero-reformeista Tuomala (2019)

19 HE 275/2018.

20 Alstadsæter ym. 2016.

21 Veroa edeltävä tulo.

22 Holdingyhtiössä olevista varoista ja niiden tuotoista ei ole Suomesta, ainakaan toistaiseksi, samanlaista tietoa kuin Norjasta.

23 Samalla menetelmällä arvioitiin myös vuotta 2005 edeltävät vuodet. Osuudet eivät juurikaan muuttuneet.

24 Pörssiyhtiötä voi omistaa suoraan ja/tai holdingyhtiöiden kautta. Holdingyhtiön pörssiyhtiöstä saama osinko on verovapaata tuloa, jos se omistaa osinkoa jakavan pörssiyhtiön osakepääomasta vähintään 10 prosenttia.

25 Ks. Vermeulen 2014.

26 Törmälehto (2019) arvioi varakaimman prosentin osuuden olevan 14,2 prosenttia. Ero Riihelän ym. arvioon johtuu siitä, että Törmälehdon (2019) varallisuusyksikkö oli kotitalous. Riihelän ym. (2017) artikkelissa

kotitalouksien varallisuutta tarkastellaan samalla tavalla kuin tulonjakotutkimuksessa yleensä tarkastellaan tuloja eli käytettiin ekvivalenttivarallisuuden käsitettä (vrt. alaviite 7).

27 Varallisuustutkimuksen otosvuosina tiedonkeruussa on tapahtunut muutoksia. Aikasarja 1987–2016 ei sisällä kaikkina vuosina täsmälleen samoja varallisuuseriä, ja niitä on pääsääntöisesti tullut aikaa myöten lisää.

28 Riihelä & Suoniemi 2015.

29 Ks. Riihelä & Tuomala 2019.

Terveyserot

KATRI AALTONEN, SANNI KOTIMÄKI,
LAURA SALONEN & ESSI TENHUNEN

KANSANTERVEYDEN positiivisesta kehityksestä huolimatta sosioekonomisten ryhmien terveydentilassa, hyvinvoinnissa, kuolleisuudessa ja näihin vaikuttavissa tekijöissä on kohtalaisen pysyviä eroja. Terveys- ja hyvinvointiongelmien kasautuvat samoihin väestöryhmiin ja heikentävät alempiin sosioekonomisiin ryhmiin kuuluvien asemaa entisestään. Inhimillisen kärsimyksen lisäksi terveyseroista aiheutuu yhteiskunnalle merkittäviä kustannuksia. Terveyseroihin voidaan vaikuttaa sekä ennaltaehkäisevästi että pyrkimällä korjaavin keinoin siihen, etteivät ilmenneet terveysongelmat vaikuttaisi toimeentuloon ja elinoloihin. Terveyserojen juuret ulottuvat nykytiedon valossa lapsuuteen, joten erityisesti lapsia ja lapsiperheitä koskevat poliittiset toimet ovat avainasemassa. Sosioekonomisten ryhmien kuolleisuuserojen taustalla merkittävä rooli on elintavoilla ja terveyskäyttäytymisellä, joilla puolestaan on sosiaalinen, kulttuurillinen ja taloudellinen perusta. Yksilön ohjaamisen tueksi tarvitaan siksi yhteiskunnallisia toimia. Koska terveyserojen syyt ovat sosiaalisessa eriarvoisuudessa, tulisi terveysvaikutukset huomioida kautta linjan kaikessa politiikassa, joilla vaikutetaan terveyden sosiaalisiin taustasyihin, kuten työllisyyteen, työ-, asuin- ja elinolosuhteisiin sekä köyhyyyteen.

Johdanto

ERiarvoisina pidetään sellaisia terveyseroja, jotka ovat vältettävissä ja joita pidetään epäoikeudenmukaisina. Tällaisia ovat erot, jotka johtuvat ympäristöstä tai sellaisista olosuhteista, jotka ovat pääosin yksilöiden oman päätäntävällän ulottumattomissa. Terveyspoliittisessa keskustelussa viitataan yleensä sosioekonomisiin terveyseroihin eli ammattiaseman, koulutustason, tulojen tai varallisuuden mukaisiin systemaattisiin eroihin terveydessä.

Sosioekonomisille terveyseroille ei ole vain yhtä syytä, vaan ne syntyvät monien tekijöiden yhteisvaikutuksesta. Materiaalinen niukkuus voi vaikuttaa esimerkiksi terveellisen ruoan, turvallisen asuinpaikan ja terveyspalvelujen saatavuuteen. Niukkuus itsessään, mutta myös koettu huono-osaisuus suhteessa muihin sekä vähäisiksi koetut vaikutusmahdollisuudet synnyttävät stressiä. Pitkäkestoinen stressi voi itsessään heikentää terveyttä, tai se voi altistaa terveyden kannalta riskialttiille käyttäytymiselle ja elintavoille.¹ Myös elintapoihin liittyviä valintoja ohjaavat omat ja lapsuudenperheen sosioekonomiseen asemaan liittyvät arvot, tavat, asenteet ja normit.

Yleisemmällä tasolla yksilön terveyteen vaikuttavat myös yhteiskunnan vauraus sekä talous- ja sosiaalipoliittiset valinnat. Yhteiskunnan toimet vaikuttavat elinympäristöön, asumiseen ja työoloihin sekä saatavilla oleviin palveluihin. Lisäksi kasvu- ja elinolosuhteilla on vaikutuksia yksilön elintapoihin. Sosioekonomisten terveyserojen taustalla vaikuttavat siis olosuhteet, joihin yksilö syntyy, joissa hän kasvaa, elää, työskentelee ja ikääntyy. Terveyden eriarvoisuus kytkeytyy siten monin tavoin muihin eriarvoisuuden ulottuvuuksiin, kuten köyhyyteen, sosiaaliseen syrjäytymiseen ja syrjintään.²

Terveyden ja sosioekonomisen aseman yhteys on osin kaksisuuntainen. Terveys on yhtäältä tärkeä hyvinvoinnin osoitin, toisaalta voimavara, jonka avulla yksilö voi hankkia hyvinvoinnin ja elintason kannalta tärkeitä resursseja, kuten koulutusta ja tuloja. Koulutus puolestaan määrittää ammattiasemaa, ja sekä koulutus että ammattiasema vaikuttavat tuloihin.

Koulutus vaikuttaa myös terveyteen liittyviin asenteisiin ja kykyyn käsitellä terveystietoa, tulot puolestaan vaikuttavat asuin- ja elinolosuhteisiin, koulutusmahdollisuuksiin ja mahdollisuuksiin ostaa terveysterveyspalveluja. Käänteisesti terveyden riskitekijät, kuten matala koulutus, huonot työolosuhteet, pitkittynyt työttömyys, köyhyys, sosiaalisen tuen puute ja epäterveelliset elintavat, ovat myös yhteydessä toisiinsa.

Tässä luvussa tarkastellaan terveyserojen ilmenemistä ja niiden taustalla olevia syitä. Erot elintavoissa ja ammattiaseman kautta määrittävissä työolosuhteissa edustavat syitä, erot kuolleisuudessa ja koetussa terveydessä puolestaan seurauksia. ”Syiden syiksi” kutsutaan tekijöitä, jotka vaikuttavat siihen, että terveys, sairaus ja niihin vaikuttavat syytekijät jakautuvat yhteiskunnassa eriarvoisesti aiheuttaen sekä hyväosaisuuden että huono-osaisuuden ylisukupolvista periytymistä ja kasautumista. Syiden syitä käsitellään tässä luvussa etenkin lapsuuden elinolojen näkökulmasta, mutta ne kytkeytyvät laajemmin kaikkeen eriarvoisuuteen. Eriarvoisuutta käsitellään eri näkökulmista tämän teoksen muissakin luvuissa.

Sosioekonomiset erot terveydessä ja elintavoissa

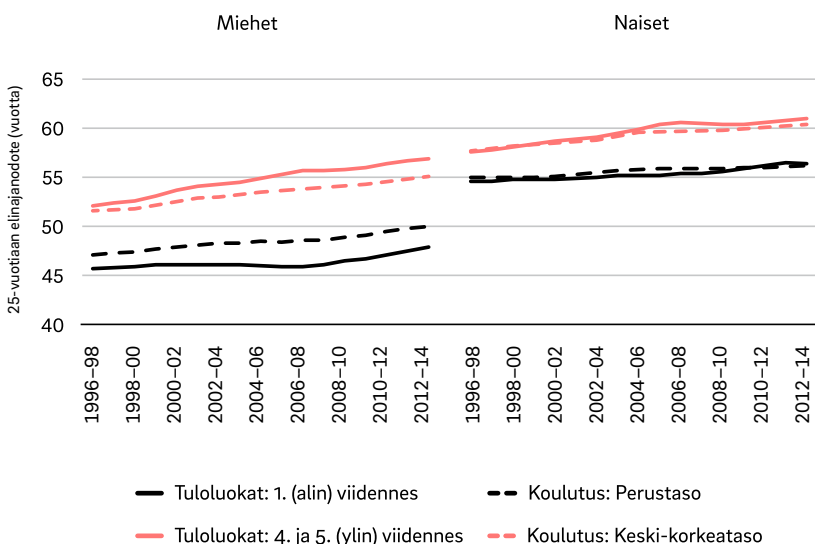
Miesten keskinäiset erot kuolleisuudessa ja elinajanodotteessa suurempia kuin naisilla

Globaalisti eroja terveydessä ja hyvinvoinnissa mitataan usein kuolleisuudella ja siihen perustuvalla elinajanodotteella. OECD-maissa vastasyntyneen elinajanodote oli vuonna 2017 keskimäärin 80,7 vuotta ja Suomessa hieman pidempi, 81,7 vuotta.³ Pitkällä aikavälillä elinajanodote on Suomessa ja länsimaissa pidentynyt. Taustalla on kuolleisuuden lasku kaikissa ikäryhmissä, mutta merkittävää on ollut etenkin muutos imeväiskuolleisuudessa, joka Suomessa on nykyisin vähäisintä maailmassa. Kehitystä selittää merkittävästi myös sydän- ja verisuonisairauskuolemien vähentyminen 1960-luvulta lähtien. Verenkiertoelimistön sairaudet ovat Suomessa edelleen yleisin kuolinsyy.

Naiset elävät keskimäärin pidempään kuin miehet ja korkeammin koulutetut pidempään kuin matalammin koulutetut. Naisilla myös sosioekonomiset erot kuolleisuudessa ovat pienemmät kuin miehillä. Suomessa vuonna 2017 vastasyntyneen tytön elinajanodote oli 84,5 vuotta ja pojan 78,9 vuotta. Sukupuolten välinen ero on 5,6 vuotta, mikä on hieman enemmän kuin OECD-maissa keskimäärin (5,3 vuotta). Korkeasti koulutetun 30-vuotiaan naisen elinajanodote on Suomessa 3,5 vuotta pidempi kuin matalasti koulutetun naisen ja korkeasti koulutetun miehen 5,6 vuotta pidempi kuin matalasti koulutetun miehen. OECD-maissa korkeasti ja matalasti koulutetun 30-vuotiaan elinajanodotteen ero on naisilla keskimäärin 4,0 vuotta ja miehillä 6,9 vuotta.

Suomessa tulo- ja koulutusryhmien väliset erot elinajanodotteessa kasvoivat 1990-luvun alusta 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulle (kuvio 2.1). 2010-luvun taitteessa erojen kasvu pysähtyi. Miehillä tulo- ja koulutusryhmien väliset erot ovat läpi tarkastelun selvästi suurempia kuin naisilla. Erot kuolleisuudessa ja elinajanodotteessa ovat samansuuntaiset riippumatta siitä, miten sosioekonomista asemaa mitataan, mutta tuloryhmien välillä erot ovat pääsääntöisesti hieman suuremmat kuin verrattaessa eri koulutusryhmiä tai ammattiasemia keskenään.⁴

Kuvio 2.1 25-vuotiaan elinajanodote (vuotta) ajanjaksoilla 1996–2014 tuloviidenneksittäin (alin ja ylimmät) sekä koulutusluokittain miehillä ja naisilla. Lähde: Suomalaisen kuolleisuuserot tulo- ja koulutusryhmittäin -raportti. THL:n Terveystemme.fi -palvelu.

Vuosien 1988 ja 2007 välillä elinajanodotteen kasvua selittää eniten sydänsairauksista johtuvan kuolleisuuden väheneminen. Myönteinen kehitys oli kuitenkin parempituloisilla nopeampaa kuin pienituloisimmilla. Erojen kasvua selittivät etenkin alimmassa tuloryhmässä lisääntyneet alkoholikuolemat. 2010-luvun taitteessa tuloryhmien välisten elinajanodotteen erojen kasvu pysähtyi, ja erot ovat sittemmin jopa hieman pienentyneet. Elinajanodotteen kasvua selittää edelleen sydänsairauksista johtuvan kuolleisuuden väheneminen. Erojen kaventumiseen vaikutti etenkin se, että alimman tuloryhmän miesten alkoholiperäiset kuolemat ja itsemurhat sekä tapaturmaiset ja väkivaltaiset kuolemat vähenivät.⁴

Parempituloiset ja korkeammin koulutetut kokevat terveytensä paremmaksi

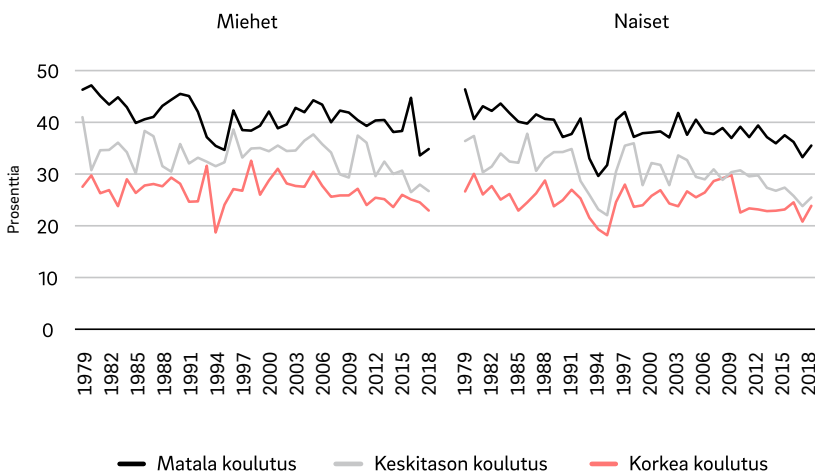
Koettu terveys on laaja-alainen terveyttä, toimintakykyä ja näihin liittyvää hyvinvointia kuvaava henkilön omaan arvioon perustuva subjektiivinen mittari. Koettua terveyttä käytetään tutkimuksissa yleisesti terveydentilan indikaattorina, ja sen on havaittu ennustavan yksilötasolla hyvin kuoleisuutta, toimintakykyä, laitoshoitoon päätymistä ja terveystalvelujen käyttöä.

Vuonna 2017 noin kolmannes suomalaisista koki terveytensä keskitasoiseksi tai sitä huonommaksi. Lapset ja nuoret kokivat terveytensä keskimäärin paremmaksi kuin työikäiset ja työikäiset paremmaksi kuin eläkeikäiset. Naiset kokivat terveytensä keskimäärin hieman paremmaksi kuin miehet. Sosioekonomiset terveyserot näkyvät myös koetussa terveydessä. Parempituloiset ja korkeammin koulutetut kokevat terveytensä keskimäärin paremmaksi kuin pienempituloiset ja matalasti koulutetut, toimihenkilöt paremmaksi kuin työntekijät ja työlliset paremmaksi kuin työttömät.

Pitkällä aikavälillä, 1970-luvun lopulta nykypäivään, työikäisten suomalaisten koettu terveys on parantunut hieman (kuvio 2.2). Koulutusryhmien väliset erot ovat kuitenkin säilyneet suurina. Tarkempien analyysien mukaan koulutusryhmien väliset erot koetussa terveydessä kapenivat 1970-luvun lopulta 1990-luvun lopulle miehillä ja naisilla, mutta säilyivät sen jälkeen 2010-luvun puoliväliin saakka likipitäen muuttumattomina.⁵ Samansuuntaisia tuloksia on raportoitu myös tuloryhmien välillä, mutta erojen on raportoitu 2000- ja 2010-luvuilla jopa kasvaneen.⁶

Kuvio 2.2 Terveytensä keskitasoiseksi tai sitä huonommaksi kokevien osuus (%) sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1979–2018.

Lähteet: THL: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen AVTK (1979–2012), Alueellinen terveys- ja hyvinvointitutkimus ATH (2013–2017) ja FinSote (2018). Suhteellinen koulutustaso on laskettu kymmenvuotiskäluokittain tutkimukseen vastanneiden ilmoittamista koulutusvuosista.

Sosioekonomiset erot näkyvät elintavoissa

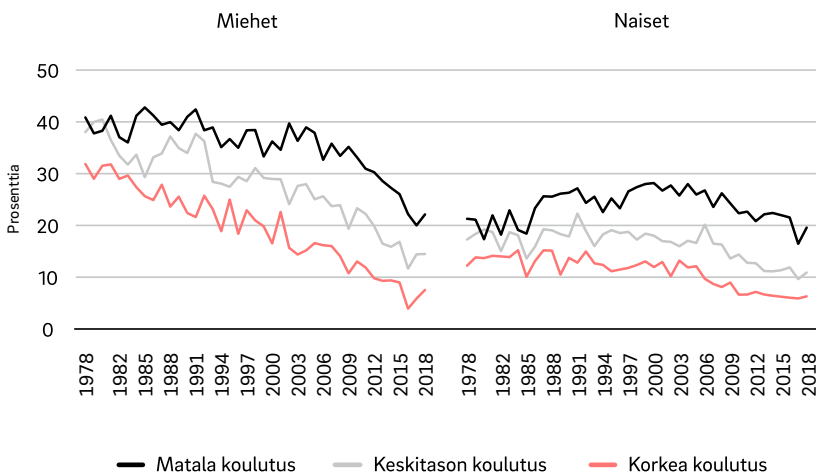
Elintavat, kuten tupakointi, alkoholin käyttö, ravitsemus ja liikunta sekä niihin liittyvät riskit, ovat keskeisimmät kuolleisuuseroja selittävät tekijät Suomessa. Viime vuosikymmeninä työikäisten suomalaisten elintavat ovat kehittyneet terveyden kannalta pääosin myönteisesti. Elintapasairauksista johtuvat kuolemat kasautuvat kuitenkin tilastollisesti useammin niille väestöryhmille, jotka kuuluvat matalampaan sosioekonomiseen asemaan. Myös sukupuolten välillä on merkittäviä eroja elintavoissa sekä niihin liittyvässä kuolleisuudessa.

Päivittäinen tupakointi on vähentynyt 2000-luvun puolivälin jälkeen kaikissa koulutusryhmissä sekä miehillä että naisilla (kuvio 2.3). Miesten tupakointi on vähentynyt pidempään kuin naisten tupakointi, jo 1970-luvulta lähtien, mutta miesten tupakointi on ollut lähtökohtaisesti selvästi yleisempää. Vuonna 2017 työikäisistä miehistä 15 prosenttia ja naisista 12 prosenttia tupakoi päivittäin. Eläkeläisillä päivittäinen tupakointi on harvinaisempaa kuin työikäisillä.⁷ Matalammin koulutetut tupakoivat selvästi yleisemmin kuin korkeammin koulutetut, ja pitkällä aikavälillä koulutusryhmien väliset erot ovat entisestään kasvaneet.⁸

Myös nuorten tupakointi on viime vuosikymmeninä vähentynyt. Toisella asteella on kuitenkin merkittäviä eroja päivittäisessä tupakoinnissa oppilaitosten välillä. Vielä vuonna 2008 ammattikouluissa opiskelevista 40 prosenttia tupakoi päivittäin ja lukiolaisistakin yli 10 prosenttia.⁹ Vuonna 2017 lukioissa opiskelevista pojista päivittäin tupakoi 3 prosenttia ja tytöistä 4 prosenttia, ammattikouluissa opiskelevista pojista 21 prosenttia ja tytöistä 26 prosenttia.

Kuvio 2.3 Päivittäin tupakoivien osuus (%) sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1978–2018.

Lähteet: THL: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen AVTK (1978–2012), Alueellinen terveys- ja hyvinvointitutkimus ATH (2013–2017) ja FinSote (2018). Suhteellinen koulutustaso on laskettu kymmenvuotiskäluokittain tutkimukseen vastanneiden ilmoittamista koulutusvuosista.

ALKOHOLINKÄYTTÖ

Alkoholikuolleisuus on vahvasti painottunut matalampiin sosioekonomisiin ryhmiin. Alkoholin kulutuksessa koulutuserot sen sijaan ovat eri suuntaisia.¹⁰ Kuolleisuuserojen taustalla onkin todennäköisesti polarisoituneita eroja juomatavoissa, esimerkiksi humalahakuisessa alkoholinkäytössä, sekä samanaikaisia eroja muissakin elintavoissa.¹¹

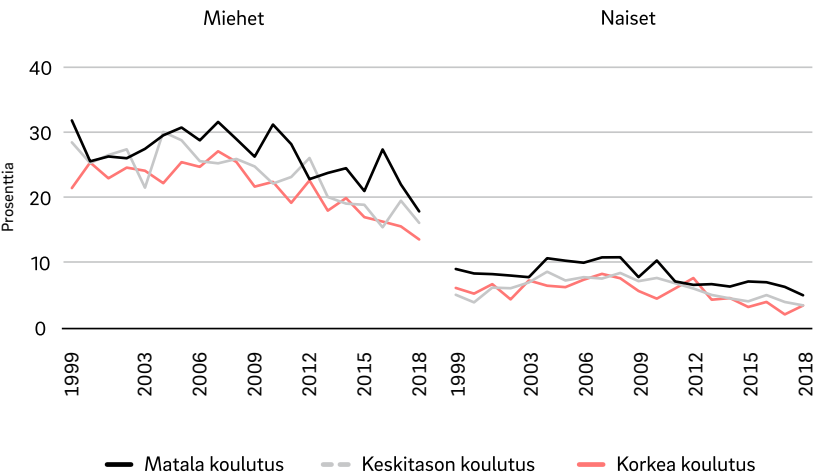
Humalahakuinen juominen on vähentynyt 2000-luvun puolivälin jälkeen lähtien sekä miehillä että naisilla (kuvio 2.4). Miehet kuitenkin juovat humalahakuisesti naisia huomattavasti enemmän. Matalammin koulutetut juovat jossain määrin yleisemmin humalahakuisesti kuin korkeakoulutetut. Samansuuntaisia, mutta suurempia tai jopa kasvavia eroja humalahakuisessa juomisessa on raportoitu tuloryhmittäin ja

ammattiaseman mukaan. Ylempien toimihenkilöiden ja työntekijöiden väliset erot humalahakuisessa juomisessa ovat sitä suurempia, mitä rajumpaa humalakulutusta tarkastellaan.¹²

2010-luvulla eläkeläisten humalahakuisen juomisen on havaittu lisääntyneen.¹³ Nuorten alkoholinkulutuksesta on se sijaan raportoitu laskusuuntaisia trendejä Suomessa ja kansainvälisesti.¹⁴

Kuvio 2.4 Alkoholia humalahakuisesti käyttävien osuus (AUDIT-1k) (%) sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1999–2018.

Lähteet: THL: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen AVTK (1999–2012), Alueellinen terveys- ja hyvinvointitutkimus ATH (2013–2017) ja FinSote (2018). Suhteellinen koulutustaso on laskettu kymmenvuotisikäluokittain tutkimukseen vastanneiden ilmoittamista koulutusvuosista.

MUUT ELINTAVAT

Ruokatottumukset ovat kehittyneet ravitsemussuosituksen suuntaan ja vapaa-ajan liikunnan harrastaminen on yleistynyt kaikissa koulutusryhmissä 1970-luvun lopulta 2000-luvulle. Koulutuserot ovat kuitenkin säilyneet samansuuntaisina kuin muissakin elintavoissa, eli korkeammin

koulutetuista suurempi osa noudattaa ravitsemussuosituksia ja harrastaa vapaa-ajan liikuntaa. Naisilla vapaa-ajan liikunnassa ei tosin juuri havaittu eroja koulutusryhmien välillä ennen 2000-lukua. Ruokatottumuksissa on myös sukupuolieroja: naiset noudattavat suosituksia useammin kuin miehet. 2010-luvulla aikuisten ruokatottumukset ovat kuitenkin kääntyneet huonompaan suuntaan sekä miehillä että naisilla kaikissa koulutusryhmissä.¹⁵

Samansuuntaisia eroja koulutusryhmien välillä näkyy myös monissa muissa elintavoissa, kuten hampaiden harjaamisessa ja nukkumisessa.¹⁶ Koulutuserot näkyvät myös lasten elintavoissa. Korkeammin koulutetut äidit imettävät pidempään kuin matalammin koulutetut äidit, ja heidän lastensa ruoka-, liikunta- ja ulkoilutottumukset olivat useammin suositusten mukaisia. Myös lasten ruutuajassa sekä nuorten tupakoinnissa ja alkoholinkäytössä on äidin koulutustason mukaisia eroja. Lapsuudessa opitut tavat ja tottumukset ovat terveyserojen kannalta merkittäviä, koska ne vaikuttavat läpi ihmisen elämän.¹⁷

Lihavuus yleisempää matalammin koulutetuilla

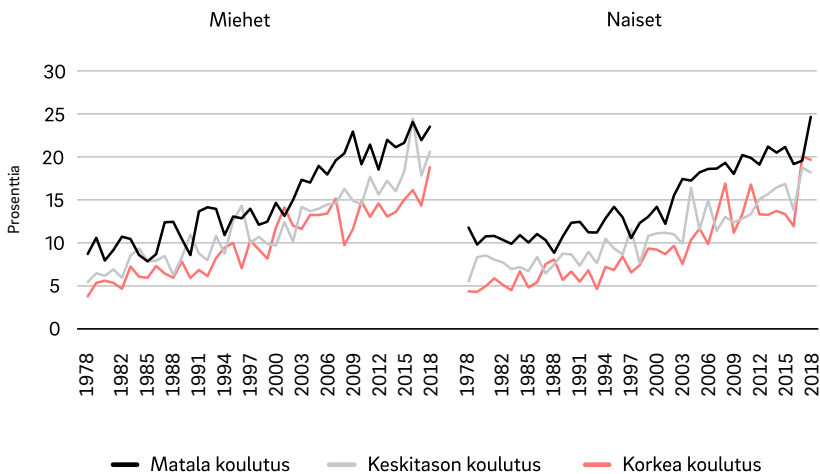
Ylipainon raja-arvoksi on kansainvälisesti sovittu painoindeksi (BMI) 25 kg/m², koska sen ylittyminen kasvattaa monien sairauksien riskiä. Lihavuuden raja-arvon (BMI 30 kg/m²) yläpuolella sairastumisriski on selvästi kohonnut. Lihavuus luokitellaan pitkäaikaissairaudeksi, jonka liitännäissairauksia ovat esimerkiksi tyypin 2 diabetes, sepelvaltimotauti, rasvamaksa, nivelrikko ja uniapnea. Lihavuus ja ylipaino vaikuttavat myös olevan yhteydessä huonommaksi koettuun elämänlaatuun, psyykkiseen huonovointisuuteen, tunne-elämän ja käyttäytymisen häiriöihin sekä, etenkin lapsilla, heikompaan itsetuntoon. Lihavat myös kokevat syrjintää, ennakkoluuloja ja kiusaamista.¹⁸

Lihavuus yleistyy jatkuvasti maailmanlaajuisesti.¹⁹ Myös Suomessa lihavuus on yleistynyt 1970-luvulta lähtien huomattavasti kaikissa koulutusryhmissä (kuvio 2.5). Vuonna 2017 suomalaisista 30 vuotta täyttäneistä miehistä lähes kolme neljäsosaa ja naisista kaksi kolmasosaa

oli ylipainoisia. Lihavia oli joka neljäs. Lihavuus on matalammin koulutetuilla hieman yleisempää kuin korkeammin koulutetuilla. Matalasti koulutetuista lihavia on noin kolmannes, kun taas korkea-asteella heitä on runsas viidennes.²⁰ Kouluterveydenhuollon ja neuvoloiden vuoden 2018 käyntitietojen perusteella 2–16-vuotiaista tytöistä lähes viidennes ja pojista lähes neljännes oli vähintään ylipainoisia.²¹ Ylipainon on havaittu olevan yleisempää matalammin koulutettujen kuin korkeammin koulutettujen äitien lapsilla.²²

Kuvio 2.5 Lihavien (kehon painoindeksi BMI ≥ 30 kg/m²) osuus (%) sukupuolen ja koulutuksen mukaan 20–64-vuotiaista 1978–2018.

Lähde: THL: Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen AVTK (1978–2012), Alueellinen terveys- ja hyvinvointitutkimus ATH (2013–2017) ja FinSote (2018). Suhteellinen koulutustaso on laskettu kymmenvuotisikäluokittain tutkimukseen vastanneiden ilmoittamista koulutusvuosista.

Korkeammin koulutetut tuntevat itsensä matalammin koulutettuja työkykyisemmiksi

Suomalaisten työhyvinvointi ja työkyky ovat viimeisen kahden vuosikymmenen aikana monilla mittareilla parantuneet. Suurin osa työikäisestä väestöstä kokee työkykynsä hyväksi ja itsensä täysin työkykyiseksi sekä uskoo terveytensä puolesta pystyvänsä työskentelemään nykyisessä ammatissaan eläkeikään saakka.²³ Myönteinen kehitys ei kuitenkaan ole hyödyttänyt kaikkia väestöryhmiä tasaisesti. Sosioekonomiset erot työhyvinvoinnissa ja työssä jaksamisessa eivät ole pienentyneet, vaan korkeasti koulutetut kokevat itsensä edelleen työkykyisemmiksi kuin matalasti koulutetut. Sukupuolittaiset erot ovat paikoin jopa kasvaneet, mutta yleisesti naisten ja miesten erot työkyvyssä ovat pieniä ja vaihtelevat työkykymittarin mukaan.

Arviot työn raskaudesta ja työkyvystä eivät ole muuttuneet

Enemmistö suomalaisista palkansaajista kokee työnsä ainakin jossain määrin henkisesti raskaaksi, ja kolmannes kokee työnsä fyysisesti raskaaksi. Työn raskautta ja vaativuutta on kuitenkin tarkasteltava suhteessa työkykyyn. Suurin osa kokee työkykynsä hyväksi suhteessa työn fyysisiin ja henkisiin vaatimuksiin. Arviot työn fyysisestä raskaudesta ja siihen suhteutetusta työkyvystä eivät viimeisen 20 vuoden aikana ole juurikaan muuttuneet. Selkeää muutosta ei myöskään ole havaittavissa väestöryhmittäisissä eroissa. Työntekijät kokevat työnsä fyysisesti raskaammaksi ja työkykynsä suhteessa työn fyysisiin vaatimuksiin huonommaksi kuin toimihenkilöt. Naiset kokevat työnsä fyysisesti raskaaksi miehiä useammin, mutta sukupuolittaiset erot koetussa fyysisessä työkyvyssä ovat pieniä.

Työnsä henkisesti raskaaksi kokevien määrä on 2000-luvulla jonkin verran lisääntynyt. Arviot työkyvystä suhteessa työn henkisiin vaatimuksiin ovat sen sijaan keskimäärin parantuneet, joskin vuonna 2018 huonoksi tai kohtalaiseksi työkykynsä arvioivien osuus oli hieman kasvanut. Ylemmät toimihenkilöt kokevat työnsä henkisesti raskaaksi hieman

alempia toimihenkilöitä ja työntekijöitä useammin, ja naiset miehiä useammin. Alemmilla toimihenkilöillä työnsä henkisesti raskaaksi kokevien osuus on 2000-luvulla kasvanut. Sosioekonomiset ja sukupuolittaiset erot työkyvyssä suhteessa henkisiin vaatimuksiin ovat pieniä.

Työkykynsä heikentyneeksi arvioivien osuus on kasvanut vuosien 2013 ja 2017 välillä etenkin miehillä ja keskitason koulutetuilla.²⁴ Arviot työkyvystä heijastuvat myös arvioihin jäljellä olevasta työkyvystä. Korkeakoulutetut uskovat jaksavansa työskennellä vanhuuseläkeikään huomattavasti useammin kuin peruskoulutetut. Korkeasti ja matalasti koulutetuilla niiden osuus, jotka uskovat jaksavansa työskennellä vanhuuseläkkeelle asti, on vuosien 2016 ja 2017 aikana noussut, mutta keskiasteen koulutetuilla osuus on laskenut.²⁵ Myös yrittäjien itsearvioitu työkyky näyttäisi 2010-luvulla hieman heikentyneen, joskaan yrittäjien työhyvinvointia ei seurata yhtä järjestelmällisesti kuin palkansaajien. Vuonna 2019 yksinyrittäjistä reilu puolet raportoi kokeneensa jossakin vaiheessa haasteita jaksamisessa.²⁶

Työkykyongelmat ovat yleisiä myös työttömillä. Heillä on usein työssäkäyviä heikompi terveys, koettu työkyky ja koettu elämänlaatu, enemmän mielenterveysongelmia ja koettua yksinäisyyttä. Etenkin ikääntyneimmät työttömät uskovat työllisiä ikätovereitaan harvemmin kykenevänsä työskentelemään vanhuuseläkeikään asti. Pitkäaikaistyöttömistä jopa puolella on heikentynyt työkyky.²⁷ Toisaalta työkyvyn arvioiminen etenkin pitkäaikaistyöttömien kohdalla on haastavaa, sillä heillä ei ole työtä, johon peilata työkykyään. Samalla kuitenkin työttömistäkin suurin osa kokee työkykynsä hyväksi – etenkin henkilöt, jotka kokevat ylipäänsä terveytensä ja elämänlaatunsa hyväksi, ja joilla on takana lyhytkestoinen työttömyys.

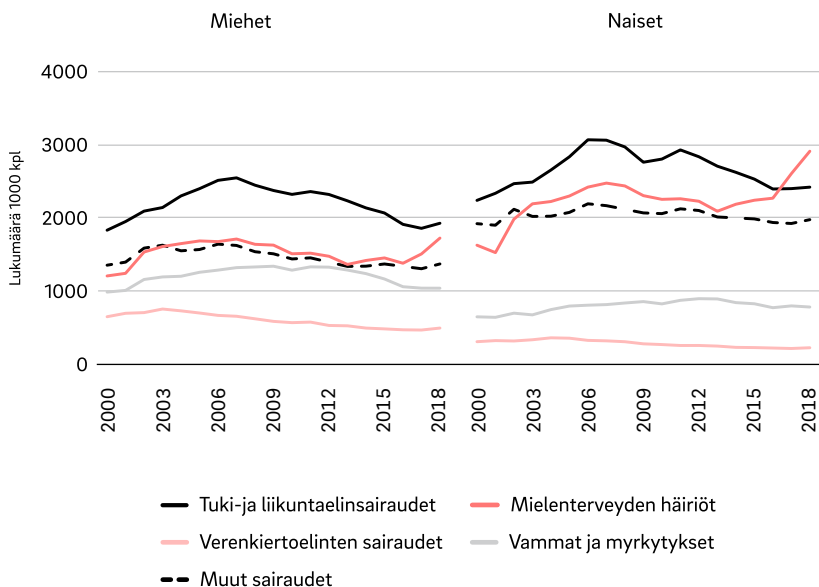
Sairauspoissaolot kasvussa

Toinen tapa tarkastella työvoiman hyvinvointia ovat sairaudesta johtuvat poissaolot. Sairauspoissaolot ovat selkeästi lisääntyneet 2000-luvulla. Naisilla sairauspoissaoloja on enemmän ja ne ovat pitkäkestoisempia

kuin miehillä. Myös sosioekonomiset erot ovat suuria. Alemmilla toimihenkilöillä lyhyitä sairauspoissaoloja on keskiarvollisesti enemmän, mutta työntekijöillä poissaolot ovat pidempiä.²⁸ Toisaalta Kunta 10 -tutkimuksen mukaan työntekijäammateissa oli 3–4 kertaa enemmän sairauspoissaoloja kuin matalan sairastavuuden ammateissa (esim. lääkäri tai tekninen asiantuntija).²⁹

Kelan korvaamat sairauspäiväraha-kaudet ovat kääntyneet kasvuun vuoden 2015 jälkeen, etenkin mielenterveyden häiriöiden osalta.³⁰ Mielenterveyden häiriöiden perusteella sairauspäivärahaa saaneiden määrä on kasvanut vuosien 2016 ja 2019 välillä peräti 43 prosenttia (Kuvio 2.6). Kasvu on ollut jyrkintä nuorilla ja varhaiskeski-ikäisillä naisilla.³¹ Samankaltaisia trendejä on havaittavissa myös työkyvyttömyyseläkkeissä. Vaikka työkyvyttömyyseläkkeiden määrä on jatkanut tasaisesti laskuaan 2010-luvulta saakka, on niidenkin määrä lähtenyt kasvuun alle 35-vuotiaiden ikäryhmässä. Yleisesti, mutta eritoten nuorilla, mielenterveyden häiriöiden perusteella myönnetty työkyvyttömyyseläkkeet ovat nousseet suurimmaksi diagnoosiryhmäksi.³² Myös työkyvyttömyyseläkkeissä sosioekonomiset erot ovat suuria. Työntekijäammateissa työkyvyttömyyseläkkeiden alkavuus on suurempaa kuin johtajien, erityisasiantuntijoiden ja asiantuntijoiden ammattiluokissa.³³

Kuvio 2.6 Vuosina 2000–2018 korvatut sairauspäivärahopäivät sairaus-
pääryhmittäin ja sukupuolittain. Lähde: Kela: Vuosina 2000–2018 korvatut sairaus-
päivärahopäivät sairauspääryhmittäin. Kelan kuviot-sarja. Helsinki: Kela.

Syitä mielenterveysperusteisten sairauspäivärahojen ja työkyvyttömyyseläkkeiden kasvuun etenkin nuorilla ja naisilla ei tarkkaan tiedetä. On vaikea sanoa, johtuuko tämä mielenterveysongelmien lisääntymisestä, avun hakemisen muuttumisesta, työelämän vaatimusten koventumisesta vai muista tekijöistä. Tuloksia tukevat väestötasolla tehdyt tutkimukset, jotka niin ikään osoittavat masennusoireilun yleistyneen 2000-luvulla sekä miehillä että naisilla. Vuonna 2017 mielialaa ja ahdistuneisuutta painottavalla mittarilla (MHI-5) psyykkistä oireilua havaittiin 7 prosentilla miehistä ja 8 prosentilla naisista, ja masennusoiremittarilla (BDI-6) merkittäviä masennusoireita 9 prosentilla miehistä ja 13 prosentilla naisista.³⁴ Lisäksi yhä useampi nainen kokee työnsä henkisesti ja fyysisesti raskaaksi, ja naisista entistä useampi myös kokee erittäin tai melko paljon stressiä.³⁵

Mielenterveysongelmat ovat olleet jo pitkään yleisempiä matalammin koulutetulla ja taloudellisesti heikommin toimeentulevalla väestöllä.³⁶ Nuorilla masennusoireet ovat yleistyneet vuosina 2000–2011 erityisesti niillä, joiden vanhemmilla on matala koulutus ja työttömyyttä, mikä viittaa eriarvoisuuden kasvuun.³⁷ Etenkin nuorena alkaneet mielenterveysongelmat ovat yhteydessä matalaan koulutukseen ja tulotasoon sekä korkeampaan työttömyyteen, eli niillä on haitallisia pitkäaikaisvaikutuksia.³⁸

Lapsuuden elinolojen keskeinen merkitys terveyserojen synnyssä

Sosiaalisia terveyseroja luovat ja ylläpitävät karkeasti luokitellen kaksi päämekanismia: sosiaalinen valikoituminen ja sosiaalinen kausaatio. Valikoitumisella tarkoitetaan prosessia, jossa erot terveydentilassa lapsena, nuorena ja aikuisena johtavat eroihin sosiaalisessa asemassa, sillä hyvä terveys tukee paremman sosioekonomisen aseman saavuttamista. Sosiaalisen kausaation mekanismeissa sen sijaan hyvä sosiaalinen asema mahdollistaa terveydelle edullisen ympäristön, joten terveyserot johtuvat esimerkiksi erilaisten resurssien, sosiaalisen tuen, tiedon ja terveyskäyttäytymisen epätasaisesta jakautumisesta eri sosioekonomisten ryhmien välillä.³⁹ Sekä valikoituminen että kausaatiomekanismi näyttävät toimivan elämänsäajan aikana terveyserojen syntyminen taustalla.⁴⁰ Lisäksi esimerkiksi geneettiset tekijät voivat vaikuttaa sekä sosioekonomiseen asemaan että terveyteen ja siten selittää terveyseroja.

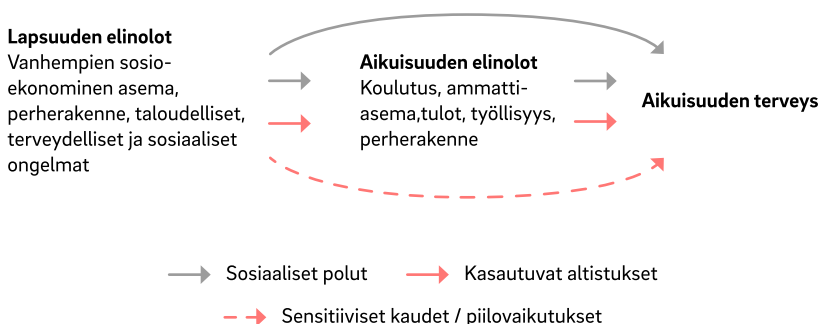
Lapsuuden kasvuympäristöä pidetään nykyisen tutkimustiedon valossa keskeisenä terveyden määrittäjänä. Lapsuuden sosioekonomiset olosuhteet, kuten vanhempien koulutustaso ja taloudellinen tilanne näkyvät monin tavoin siinä, onko kasvuympäristö terveyttä tukeva vai sen kannalta riskialtis. Huono-osaisuus koskettaa merkittävää osaa lapsista Suomessa, sillä noin joka kymmenes lapsi elää köyhyydessä ja noin 5 prosenttia perusturvan varassa. Lapsiköyhyyden määrä on ollut kasvussa viime vuosina, ja varhaislapsuudessa perusturvan varassa elämisestä on tullut hieman aiempaa pysyvämpää.⁴¹ Hyväosaisemmissa perheissä on vähemmän

lapsen hyvinvointia mahdollisesti uhkaavia tekijöitä, kuten työttömyyttä, vanhempien terveysongelmia, eroja, yksinhuoltajuutta, päihdeongelmia, kasvuympäristön turvattomuutta ja puutteita ravitsemuksessa. Nämä tekijät voivat itsenäisesti, kasautuvasti ja yhteisvaikutuksessa toistensa kanssa heikentää terveyttä vielä aikuisiällä, ja hieman eri tavoin naisilla ja miehillä.⁴²

Miten lapsuuden ympäristö voi vaikuttaa myöhempään terveyteen?

Kirjallisuudesta löytyy useita sosiaalisia ja biologisia teoreettisia selitysmalleja kuvaamaan mekanismeja ja prosesseja, joiden kautta lapsuuden olosuhteet voivat vaikuttaa terveyteen vielä vuosikymmenien kuluttua (kuvio 2.7). Elinkaaren tietyt ajanjaksot nähdään terveyden kannalta erityisen sensitiivisinä (herkkinä), ja noina kausina ympäristön tapahtumat voivat vaikuttaa terveyteen erityisen vahvasti ja pitkän ajan jälkeen. Yksi tällainen ajanjakso on varhaislapsuus ja sikiöaika, jolloin fysiologinen kehitys on nopeinta.⁴³ Tuolloin koetut altistukset voivat pitkänkin ”piilevän kauden” jälkeen itsenäisesti tai yhteisvaikutuksessa myöhempien riskien kanssa johtaa sairauteen. Terveyden eriarvoisuus alkaa siis muodostua jo ennen syntymää, kun kasvuympäristön sosiaaliset, aineelliset ja muut ominaisuudet vaikuttavat sikiöön äidin kehon välityksellä. Huomionarvoista on, että matalamman sosiaalisen aseman omaavilla vanhemmilla esiintyy raskausaikana yleisemmin lapsen terveyttä uhkaavia tekijöitä, kuten tupakointia, heikkoa ravitsemusta, päihdekäyttöä ja psyykkistä stressiä.⁴⁴ Matalasti koulutetuilla on lisäksi suurempi riski sairastua synnytyksen jälkeiseen masennukseen, joka on liitetty esimerkiksi lasten käytösongelmiin ja kohonneeseen masennusriskiin.⁴⁵ Huono-osaisemmissa perheissä esiintyy yleisemmin myös erilaista lapseen kohdistuvaa fyysistä tai henkistä kaltoinkohtelua, mikä altistaa monille ongelmille lapsuudesta aikuisikään.⁴⁶ Varhaisilla traumakokemuksilla on tutkimusten mukaan vahvat yhteydet mielenterveyshäiriöihin, ja ne voivat johtaa huonompaan fyysiseen terveyteen sekä heikompaan sosioekonomiseen asemaan, joka itsessään vaikuttaa terveyteen.⁴⁷

Kuvio 2.7 Erilaiset selitysmallit lapsuuden elinolojen yhteydestä aikuisuuden terveyteen. Muokattu Glymour ym. (2014) ja Kestilä & Rahkonen (2011) mukaan.

Yksi tunnetuin elinkaarimalleista on kumuloituvan hyväosaisuuden teoria, jonka ydinajatus on, että lapset syntyvät lähtökohtaisesti eriarvoisiin asemiin, mikä johtaa haitallisten tai positiivisten kokemusten toistumiseen elinkaaren aikana – eli hyvä- tai huono-osaisuuden kasautumiseen.⁴⁸ Siitä, että yksi eriarvoisuuden kokemus tai ilmentymä johtaa helposti toiseen (nk. polkuriippuvuudesta) seuraa, että lapsena koetut ongelmat ja eriarvoisuus vaikuttavat aikuisuuden terveyseroihin myös epäsuoria reittejä, esimerkiksi elintapojen ja oman sosioekonomisen aseman välityksellä.⁴⁹ Mitä varhaisemmassa ikävaiheessa altistuu negatiivisille kokemuksille, sitä todennäköisemmin riskitekijät kertautuvat, eli lisääntyvät elinkaaren aikana, mitä pidetään erityisen haitallisena terveydelle. Terveyden riskitekijöillä on taipumus kertyä joillekin yksilöille myös siksi, että ne esiintyvät usein yhdessä samanaikaisesti. Sosioekonomisesti huono-osaisemmissa perheissä on tavallisemmin samalla niin talousvaikeuksia, työttömyyttä, mielenterveys- ja päihdeongelmia kuin muita negatiivisia tekijöitä, mikä kasvattaa sairastumisriskiä elämän aikana.

Perhestressi-malli on yksi teorioista, joilla kuvataan, millä mekanismilla huono-osaisuus välittyy lasten hyvinvointiin. Mallin mukaan vanhempia kuormittavat ongelmat ja psyykkinen stressi saattavat heijastua negatiiv-

visesti vanhemmuuteen ja perheenjäsenten keskinäisiin suhteisiin, jotka taas vaikuttavat lasten terveyteen, hyvinvointiin ja itsesääteelykyyn.⁵⁰ Keskeisenä mekanismina siinä, miten epäsuotuisat varhaiset kokemukset pääsevät ”ihon alle” ja voivat johtaa sairastumiseen, pidetään erilaisten biologisten järjestelmien, kuten stressinsäätelyjärjestelmän, häiriintymistä.⁵¹

Psyykkisen, fyysisen ja biologisen kasvuympäristön laatu ei kuitenkaan yksinään selitä lapsuuden sosioekonomisten olosuhteiden vaikutusta terveyserojen syntyyn ja niiden ylisukupolviseen siirtymiseen. Joiltain osin yhteydet selittyvät muilla tekijöillä, kuten vanhemman ja lapsen geneettisellä yhteneväsyydellä.⁵² Esimerkiksi peritty alttius masennukselle saattaa vaikuttaa sekä vanhemman sosioekonomiseen asemaan että lasten terveyteen ja siten olla osasy lapsuuden sosioekonomisen aseman yhteydelle masennuksen puhkeamiseen. On myös havaittu, että stressaava perheympäristö voi lisätä riskiä sairastua masennukseen erityisesti niillä, joilla on sairaudelle geneettinen alttius.⁵³ Tällä hetkellä tutkimuksissa etsitäänkin kuumeisesti vastauksia siihen, miten perimä ja ympäristö yhteisvaikutuksessa keskenään määrittävät terveyttä.

Päätelmät ja suositukset:

Konkreettisia tavoitteita ja oikein kohdennettuja toimia

Yleisesti ottaen kansanterveys on Suomessa kehittynyt hyvään suuntaan viimeisten vuosikymmenten aikana. Esimerkiksi kuolleisuus verenkiertoelimistön sairauksiin, syöpätauteihin ja alkoholiperäisiin syihin on pitkällä aikavälillä vähentynyt. Yleinen myönteinen kehitys ei kuitenkaan ole johtanut terveyserojen kapenemiseen, koska se on ollut selvästi hitaampaa matalammin koulutetuilla ja pienituloisilla. Tästä näkökulmasta erityisen haavoittuvia ovat työttömät, joiden hyvinvointi on monilla mittareilla selvästi heikompaa kuin työssä olevien. Terveysongelmat ovat yleisimpiä samoissa väestöryhmissä kuin muutkin vajeet hyvinvoinnissa, mikä heikentää alempiin sosioekonomisiin ryhmiin kuuluvien asemaa entisestään. Ongelmien kasautuminen, kuten työttömyyden yhdisty-

minen mielenterveys- ja päihdeongelmiin, vaikeuttaa entisestään heidän asemansa parantamista.

Nämä ehkäistävissä olevat sosioekonomiset terveyserot aiheuttavat huomattavia kansanterveydellisiä menetyksiä ja taloudellisia kustannuksia, ja ne myös sotivat hyvinvointiyhteiskunnan peruseräpäätteitä vastaan. Tulevaisuudessa lisäpainetta terveyserojen kaventamiseen tähtäävälle politiikalle asettavat väestörakenteen muutos ja siitä johtuva heikkenevä huoltosuhde, työvoiman saatavuuden ongelmat ja ikääntyvän väestön kasvava palvelutarve. Esimerkiksi nuorten syrjäytymiseen ja ylisukupolvisten ongelmien kehityskulkuihin puuttuminen ovat siten tärkeitä tavoitteita niin terveyspolitiikan näkökulmasta kuin hyvinvoinnin ja yhteiskunnan taloudellisen kestävyuden kannalta laajemminkin.

Kansanterveyden yleiset kehityslinjat voivat tulevaisuudessa muuttua. 2010-luvulla elinajanodotteen kasvu on monissa OECD-maissa hidastunut tai kääntynyt jopa negatiiviseksi.⁵⁴ Hidastumisen taustalla on monia tekijöitä. Esimerkiksi ikääntyvässä väestössä kuolleisuus sydän- ja verisuonisairauksiin, dementiaan ja influenssaepidemioihin lisääntyy. Lisäksi lihavuuden, diabeteksen ja huumeongelmien yleistyminen on hidastanut kuolleisuuden vähenemistä. Myös Suomessa terveyskäyttäytymiseen ja elintapoihin liittyvillä tekijöillä on keskeinen rooli terveyserojen taustalla. Huolestuttavia kehityssuuntia ovat lihavuuden yleistyminen ja ruokatottumusten kääntyminen ravitsemussuosittelujen näkökulmasta huonompaan suuntaan. 2000-luvulla muutokset alkoholiin liittyvissä kuolemissa vaikuttivat merkittävästi ensin tuloryhmien välisten kuolleisuuserojen kasvuun ja myöhemmin kasvun taittumiseen. Vuodesta 2006 lähtien alkoholiperäisiin syihin kuolleisuus on laskenut, mutta vuonna 2018 kuolleisuus kasvoi taas hieman. Huumekuolemat ovat pitkällä aikavälillä yleistyneet, ja ne painottuvat etenkin nuoriin miehiin.

Politiikan ongelmat ja ratkaisuehdotukset

Suomessa terveyserojen kaventamiseen on tähdätty 1970-luvulta lähtien useilla terveys- ja yhteiskuntapolitiittisilla toimenpiteohjelmilla. Viime

vuosikymmenet terveyserojen kaventaminen on ollut myös hallitus-ohjelmien tavoitteena, eikä Sanna Marinin hallituksen ohjelma poikkea tästä linjasta. Terveyserot ovat kuitenkin pysyneet suurina tai mittarista riippuen ajoittain jopa kasvaneet.

Osasyynä aiempien ohjelmien epäonnistumisiin on pidetty niiden yleisluonteisuutta sekä konkreettisten tavoitteiden ja keinojen puutetta.⁵⁵ Terveyseroja on kutsuttu ”ilkeäksi” ongelmaksi, sillä niihin vaikuttavat monet eri tason tekijät eikä varmoja ratkaisuja ole käytettävissä. Esimerkiksi sosiaali- ja terveydenhuollon kansallisen kehittämisohjelman (Kaste II, 2012-2015) ulkoisessa loppuarvioinnissa todetaan ohjelmalla olleen vain vähäisiä mahdollisuuksia vaikuttaa hyvinvointi- ja terveyserojen kaventamiseen.⁵⁶

Keskeinen syy erojen pysyvyydelle liittyy siihen, että terveyden eriarvoisuuden juurisyyt ovat sosiaalisessa eriarvoisuudessa. Onkin jo pitkään tunnistettu, että terveysvaikutuksia tulisi arvioida ja huomioida kaikessa päätöksenteossa, jolla vaikutetaan terveyden sosiaalisiin taustasyihin, kuten työllisyyteen, työ-, asuin- ja elinolosuhteisiin sekä köyhyyteen. Käytännössä politiikan eri osa-alueilla voidaan kuitenkin tehdä terveysvaikutusten ja tavoitteiden näkökulmasta ristiriitaista politiikkaa. Esimerkkinä voidaan mainita 1990-luvun lamaa seuranneina vuosina pitkään jatkuneet tuloerojen, köyhyyden, lapsiköyhyyden ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrän kasvu.⁵⁷ Terveyserojen rakenteellisiin syihin, kuten tulonjakoon, palkkaeroihin, työn ehtoihin ja perusturvaetuksiin puuttuminen on ollut poliittisesti vaikeaa ja toimeenpanon kannalta monimutkaista. Eriarvoisuuden vähentäminen on lisäksi vain yksi yhteiskuntapolitiikan tavoitteista, ja muiden tavoitteiden ratkaiseminen on usein saanut käytännön politiikassa enemmän painoarvoa.⁵⁸

Pohjoismaiden vahva universalistisen hyvinvointipolitiikan perinne on ohjannut politiikkaa tähtäämään yleiseen terveydentilaan kohentamiseen. Sen sijaan on osoittautunut vaikeaksi tehdä toimenpiteitä, joilla terveydentilan jakaumaa väestöryhmien kesken voitaisiin ”tasa-arvoistaa”. Yleiset toimet voivat tahattomasti jopa lisätä terveyseroja, jos hyväosaiset hyötyvät toimista suhteessa enemmän kuin huono-osaiset. Kansainväli-

sesti on havaittu, että terveyserojen vähentämiseen tähdänneissä interventioissa on myös käytetty tutkitusti tehottomiksi osoitettuja keinoja, kuten vaikuttamista vain informaatiota lisäämällä. Toisaalta tutkimustieto tehokkaista keinoista on edelleen hyvin vähäistä, vaikka terveyserot ovat olleet vilkkaan tutkimuksen kohteena jo vuosikymmeniä.⁵⁹ Siten tarvitaan uutta tutkimusta etenkin terveyserojen kaventamiseen tähtäävien toimien vaikuttavuudesta.

Terveyserojen kaventamiseen kannattaa silti edelleen pyrkiä. Jatkossa olisi rohkeammin kokeiltava selektiivisiä eli kohdennettuja keinoja universaalisten keinojen rinnalla. Toimenpiteet siis tulisi kohdentaa siihen, että entistä nopeammin tunnistetaan ja autetaan heikoimmassa sosiaalisessa asemassa olevia, keskimäärin huonomman terveydentilan omaavia ihmisiä. Terveyspalvelujen ja sosiaalisten tulonsiirtojen työmarkkinoihin perustuva jako tarkoittaa, että työn ulkopuolelle jäävät syrjäytyvät niin terveydellisesti kuin taloudellisestikin. Siksi työttömien hyvinvointia, työkykyä ja työllistymisen edistämistä tukevien palvelujärjestelmien kehittäminen ja terveyspalveluiden saatavuuden parantaminen olisivat ensiarvoisia toimia.

Suomalaisessa terveydenhuoltojärjestelmässä erityisen hyvin toimii erikoissairaanhoido, joka on arvioitu kansainvälisesti korkealaatuiseksi ja tehokkaaksi. Myös kansansairauksien hoidossa on saavutettu hyviä tuloksia, ja palvelujen kattavuus on hyvä. Kuolleisuus sellaisiin syihin, jotka ovat parannettavissa terveydenhuollon keinoin, onkin Suomessa pienempää kuin EU-maissa keskimäärin. Järjestelmään liittyy kuitenkin tunnistettua eriarvoisuutta hoitoon pääsyssä, mikä johtuu ennen kaikkea terveyspalvelujen jakautumisesta työterveyshuoltoon ja perusterveydenhuoltoon. Haasteita on myös elämäntapoihin, syrjäytymiseen, päihteisiin ja mielenterveyteen liittyvien ongelmien ratkaisemisessa.⁶⁰ Lisäksi kuolleisuus kansanterveyden toimilla ennaltaehkäistäviin sairauksiin (esimerkiksi alkoholin käyttöön, tupakointiin ja elintapoihin liittyvät kuolinsyyt) on Suomessa hieman yleisempää kuin EU-maissa keskimäärin.⁶¹

Elintapoihin vaikutettaessa etenkin yksilön omaan valintaan ja aktiivisuuteen pohjautuvat keinot voivat jopa ylläpitää eriarvoisuutta.

Terveellisiä valintoja voidaan kuitenkin tukea yhteiskunnallisesti, esimerkiksi vaikuttamalla hintaan, saatavuuteen tai markkinointiin. Kansainvälisen tutkimusnäytön perusteella alkoholin ja tupakan kulutusta voidaan vähentää vero- ja hintapolitiikan keinoin ja näiden toimien terveyshyödyt myös kohdentuvat pienituloisiin.⁶² Suomessa alkoholin kulutus ja alkoholikuolleisuus ovatkin heijastaneet alkoholin verotuksessa tehtyjä muutoksia.⁶³ Tupakan hinnan korotukset näyttävät vähentäneet matalammin koulutettujen tupakoimista.⁶⁴ Myös lihavuuden ehkäisyssä tarvittaisiin yksilön tukemisen lisäksi laajempia yhteiskunnallisia toimia.

Toimenpiteet on tarkoituksenmukaista kohdistaa oikea-aikaisesti tärkeisiin elinkaaren siirtymävaiheisiin. Lapsia ja lapsiperheitä koskevat poliittiset toimet ovat avainasemassa, koska terveyserojen juuret ulottuvat nykytiedon valossa lapsuuteen. Erityisesti haavoittuvassa asemassa olevia lapsia olisi tuettava varhain, sillä terveyteen vaikuttavien ongelmien ehkäisy on tehokkaampaa kuin korjaavat toimenpiteet myöhemmin. Varhaisten kehitysympäristöjen kuten perheen, päivähoidon ja koulun toiminnan ja laadun turvaaminen ovat esimerkkejä ennaltaehkäisevästä työstä, joilla pyritään vähentämään terveyden eriarvoisuutta.

Terveyserojen kaventaminen on siis mahdollista, mutta se edellyttää puuttumista konkreettisin keinoin ”syiden syihin”, eli niihin yhteiskunnan rakenteisiin, jotka ylipäänsä aiheuttavat eriarvoisuutta ja huono-osaisuutta. Hyvinvointieroja voidaan tasoittaa vähentämällä työttömyyttä ja köyhyyttä ja ehkäisemällä huono-osaisuuden pitkittymistä ja periytymistä. Keskeistä on myös sosiaali- ja terveyspalvelujen oikea-aikaisen saatavuuden parantaminen. Lisäksi tarvitaan keinoja vahvistaa etenkin heikoimmassa asemassa olevien edellytyksiä noudattaa terveellisiä elintapoja.

Viitteet

- 1 Dahlgren & Whitehead, 2006; Tarkiainen 2016.
- 2 WHO, 2004.
- 3 OECD, 2019.
- 4 Tarkiainen, Martikainen, Laaksonen & Valkonen, 2011; Tarkiainen, Martikainen, Peltonen & Remes, 2017.
- 5 Lahelma, Pentala, Helldán, Helakorpi & Rahkonen, 2017.
- 6 Karvonen, Martelin, Kestilä & Junna, 2019.
- 7 THL, Sotkanet indikaattorit 4405–4407.
- 8 Ruokolainen, Heloma, Jousilahti ym. 2019.
- 9 THL, Sotkanet indikaattorit 3921, 3936.
- 10 Helldán, Helakorpi, Virtanen & Uutela, 2013.
- 11 Mäkelä, Martikainen & Peltonen, 2017; Mäkelä, 2018.
- 12 Mäkelä, 2018.
- 13 Mäkelä, Männistö, Alho, Lundqvist & Härkönen, 2018.
- 14 Raitasalo, Tigerstedt & Simonen, 2018.
- 15 Helldán, Helakorpi, Virtanen, & Uutela, 2013; Valsta, Lundqvist, Kaartinen ym., 2018.
- 16 Koskinen, Martelin, Borodulin ym., 2018.
- 17 Kaikkonen, Mäki, Hakulinen-Viitanen ym. (toim.), 2012.
- 18 Lihavuus (lapset, nuoret ja aikuiset). Käypä hoito -suositus, 2020.
- 19 Swinburn, Kraak, Allender ym. 2019.
- 20 Lundqvist, Männistö, Jousilahti ym., 2018.
- 21 Lundqvist & Jääskeläinen, 2019.
- 22 Laatikainen & Mäki, 2012.
- 23 Koskinen & Sainio, 2018; Lyly-Yrjänäinen, 2019; Perkiö-Mäkelä & Hirvonen, 2013.
- 24 THL, Sotkanet indikaattorit 4253–4255.
- 25 THL, Sotkanet indikaattorit 4389–4391.
- 26 Hämeenniemi, Hellstén & Ketvel, 2019; Lundell, Visuri & Luukkonen, 2014.
- 27 Kerätär, Taanila, Jokelainen, Soukainen & Ala-Mursula, 2016.
- 28 Lyly-Yrjänäinen, 2019.
- 29 Kauppinen, Mattila-Holappa, Perkiö-Mäkelä ym., 2013.
- 30 Kela, 2019a.
- 31 Blomgren, 2020.
- 32 Eläketurvakeskus & Kela, 2019.
- 33 Kela, 2019b.
- 34 Suvisaari, Viertiö, Solin & Partonen, 2018.
- 35 THL, Sotkanet indikaattori 1285; Lyly-Yrjänäinen, 2019.
- 36 Kivimäki, David, Pentti ym., 2020; Pulkki-Råback, Ahola, Elovainio ym., 2012.
- 37 Torikka, Kaltiala-Heino, Rimpelä ym., 2014.

- 38 Hakulinen, Elovainio, Arffman ym., 2019.
- 39 Kröger, Pakpahan & Hoffmann, 2015.
- 40 Adler & Stewart, 2010.
- 41 Karvonen & Salmi, 2016.
- 42 Kestilä, Rahkonen, Martelin, Lahti-Koski & Koskinen, 2009; Remes, Moustgaard, Kestilä & Martikainen, 2018.
- 43 Glymour Avendano & Kawachi, 2014.
- 44 Härkönen, Lindberg, Karlsson, Karlsson & Scheinin, 2018.
- 45 Netsi, Pearson, Murray ym., 2018.
- 46 Gilbert, Widom, Browne ym., 2009.
- 47 Heim, Newport, Mletzko, Miller & Nemeroff, 2008.
- 48 O'Rand, 2009.
- 49 Power & Hertzman, 1997.
- 50 Masarik & Conger, 2017.
- 51 Kubzansky, Seeman & Glymour, 2014.
- 52 Thompson, 2014.
- 53 Caspi, Sugden, Moffitt ym., 2003.
- 54 Raleigh, 2019.
- 55 Rotko, Aho, Mustonen & Linnanmäki, 2011.
- 56 Nikander, Tuominen-Thuesen, 2016.
- 57 Hiilamo, Kangas, Manderbacka ym., 2010.
- 58 Saari, 2019.
- 59 Vineis, Avendano-Pabon, Barros ym., 2020; Mackenbach, 2019.
- 60 Erhola, Jormanainen, Kovasin, Rissanen & Keskimäki, 2020.
- 61 OECD/European Observatory on Health Systems and Policies, 2019.
- 62 Koivusalo, 2016.
- 63 Mäkelä, Martikainen & Peltonen, 2017.
- 64 Ruokolainen, Heloma, Jousilahti ym. 2019.

Eriarvoisuus koulutuksessa

SANNA KAILAHEIMO-LÖNNQVIST,
ELINA KILPI-JAKONEN, MIKKO NIEMELÄ & IRENE PRIX

SUOMI ON EUROOPAN kärkimaita koulutuksessa, ja väestön koulutustaso on verrattain korkea. Koulutustaso on noussut koulutusekspansion myötä, jolloin myös koulutuksen merkitys esimerkiksi työmarkkinoilla on kasvanut. Yksilön oikeus kouluttautumiseen on turvattu muun muassa maksuttomalla koulutuksella sekä erilaisilla tulonsiirroilla, mutta tästä huolimatta esimerkiksi sosioekonominen tai etninen tausta vaikuttaa hankittuun koulutukseen. Matalasti koulutettujen vanhempien lapset ovat edelleen keskimäärin matalammin koulutettuja kuin korkeasti koulutettujen vanhempien lapset, ja maahanmuuttajien lapset matalammin koulutettuja kuin valtaväestön lapset. Koulutus vaikuttaa merkittävästi yksilön elämään: korkea koulutus on yhteydessä vähäisempään työttömyyteen ja korkeampiin tuloihin. Koulutus on myös läheisesti yhteydessä syrjäytymisriskiin, sillä vain pelkän peruskoulun käyneillä syrjäytymisriski on suurin; ilman koulutusta on vaikea kiinnittyä työelämään, jossa tutkinnon suorittamisella on yhä suurempi rooli.

Johdanto

SUOMI ON maailmanlaajuisesti koulutuksen, osaamisen ja inhimillisen pääoman kärkimaa. Esimerkiksi Tilastokeskuksen¹ tekemän indikaattori-vertailun perusteella Suomessa on eniten inhimillistä pääomaa, olemme maailman kärkimaita koulutuksessa, elinikäisessä oppimisessa, väestön lukutaidossa ja kirjastojen käytössä. Samaisessa vertailussa olemme myös lasten hyvinvoinnin ja koulunkäynnin kärkimaita. Suomi sijoittuu maailman eliittiin lasten oikeudenmukaisuudessa ja turvallisuudessa, tyttöjen mahdollisuuksien takaamisessa, koululaisten luonnontieteiden ja lukutaidon osaamisessa sekä elämään tyytyväisyydessä.

Koulutus on yksi keskeisimmistä tasa-arvoisuutta luovista ja yhteiskunnallista oikeudenmukaisuutta mahdollistavista instituutioista. Tällaisten instituutioiden olisi hyvä olla avoimia kaikille, sillä koulutuksella on keskeinen merkitys myöhemmälle hyvinvoinnille ja ylipäättään ihmisten elämässä.² Eri maiden koululaisten oppimistuloksia vertailevissa PISA-tutkimuksissa onkin havaittu, että hyvien oppimistulosten lisäksi myös sosioekonomiset, kuten vanhempien koulutukseen tai taloudelliseen asemaan liittyvät erot oppimistuloksissa ovat Suomessa kansainvälisesti vertailtuna pienet.³ Tulos viittaa siihen, että suomalainen peruskoulujärjestelmä kykenee kaventamaan koululaisten lähtötasojen eroja ainakin kansainvälisesti vertaillen hyvin. Tästä huolimatta koulutukseen liittyy eriarvoisuutta myös Suomessa. Koulutuksen eriarvoisuus voi ilmetä siinä, millaiset mahdollisuudet kullakin on käydä koulua, oppia ja kouluttautua omien kykyjensä ja halujensa mukaan. Pohjoismaisessa koulujärjestelmässä on perinteisesti ollut tärkeää, että koululla on väestön osaamiseen ja sivistykseen liittyvien tavoitteiden lisäksi sosiaalisia tavoitteita. Tämä ilmenee esimerkiksi kouluruokailun maksuttomuudessa. Sosiaaliset vaikuttimet olivat keskeisessä roolissa myös 1970-luvun peruskouluuudistuksessa.⁴

Pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelman osaamista, sivistystä ja innovaatioita koskevassa strategisen kokonaisuuden kuvauksessa⁵ mainitaan, että ”tasa-arvoisen yhteiskunnan tavoitteena on, että jokaisella

on mahdollisuudet kouluttautua niin pitkälle kuin rahkeet riittävät”. Koulutuksen keskeinen rooli sosiaalisen eriarvoisuuden näkökulmasta onkin siinä, että se määrittelee voimakkaasti niin sanotun mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumista. Tutkimuskirjallisuudessa mahdollisuuksien tasa-arvoa on tarkasteltu esimerkiksi tutkimalla sitä, missä määrin vanhempien koulutustausta on yhteydessä lasten koulutukseen tai missä määrin lapsuudenkodin taloudellinen huono-osaisuus on yhteydessä lasten heikkoon koulumenestykseen kuten koulupudokkuuteen.⁶ Laajemmin sosioekonomisen aseman ylisukupolvisuutta käsittelevässä kirjallisuudessa (ks. luku 4 luku tässä teoksessa) nähdäänkin, että sosiaalisen tai taloudellisen aseman periytyminen sukupolvelta toiselle kulkee lapsen koulumenestyksen kautta. Koulutuksessa ilmenevä eriarvoisuus on näin ollen keskeinen moottori myös muun sosiaalisen ja taloudellisen eriarvoisuuden taustalla.

Tässä luvussa koulutuksen eriarvoisuutta tarkastellaan tutkimustiedon ja tilastojen avulla. Ensimmäinen alaluku keskittyy koulutuksen tasoon ja siinä tapahtuneisiin pitkän aikavälin muutoksiin Suomessa. Toinen alaluku käsittelee koulutuksen periytymistä eli sitä, millä tavoin vanhempien koulutus on yhteydessä lasten kouluttautumiseen. Kolmas alaluku pureutuu koulutuksen läpäisyyn, koulutuspolkuihin ja niissä ilmeneviin väestöryhmien välisiin eroihin. Neljännen alaluvun aiheena on puolestaan se, missä määrin koulutus heijastuu ihmisten elämään ylipäänsä. Tässä yhteydessä keskitytään koulutuksen ja työttömyyden väliseen yhteyteen ja siinä tapahtuneisiin muutoksiin. Lopuksi pohditaan koulutukseen liittyvien eriarvoisuuksien kaventamiseen tähtääviä politiikkatoimenpiteitä ja tulevaisuuden haasteita.

Suomalaisten koulutustaso on kasvanut

Suomalaisten koulutustaso on noussut merkittävästi viimeisten 50 vuoden aikana: puhutaan niin sanotusta koulutusekspansiosta. Koulutustaso muuttui erityisesti 1970- ja 1980-luvuilla käsi kädessä yhteiskunnan rakennemuutoksen ja julkisen sektorin kasvun kanssa. Suomalaisen

yhteiskunnan muuttuessa maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta palveluyhteiskunnaksi myös kouluttautumisen tarve kasvoi. Myöhemmin 1980-luvulta lähtien suomalaisessa elinkeinorakenteessa tapahtunut muutos, jossa perinteinen savupiipputeollisuus väistyi vähitellen korkeaa tietotaitoa vaativan informaatioteknologian tieltä, lisäsi edelleen koulutuksen merkitystä yhteiskunnassa.

Suomalaisen koulutustason kehittyminen näkyy väestön koulutusrakenteen muutoksissa (Taulukko 1). Koulutusrakenne tarkoittaa väestön jakautumista ylimmän suoritettun tutkinnon mukaisesti. Vielä vuonna 1970 perusasteen jälkeinen tutkinto oli niin miehillä kuin naisilla harvinaisuus. Yhteiskunnallisen muutoksen myötä 50 vuotta myöhemmin vain noin viidenneksellä väestöstä ei ole perusasteen jälkeistä tutkintoa. Sen sijaan erityisesti toisen asteen tutkinto on yleistynyt sukupuolesta riippumatta, samoin korkeakouluasteen tutkinnot. Toisen asteen tutkinto on yleisin koulutus. Erityisesti miesten koulutusrakenteessa toisen asteen tutkinto on keskeinen. Sen sijaan naisten koulutusrakenne on hieman tasaisempi, vaikka naisillakin lähes 40 prosentilla on toisen asteen tutkinto.

Taulukko 3.1 Väestön koulutusrakenne (ylin suoritettu tutkinto)
sukupuolen mukaan 1970–2018, 15 vuotta täyttänyt väestö (%).⁷

	1970	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018
Miehet											
Perusaste	73,0	66,4	59,3	52,8	47,9	43,9	40,1	36,7	33,6	30,2	27,9
Toinen aste	17,3	21,8	26,6	31,1	34,0	35,9	38,1	40,2	41,7	43,6	44,6
Alin korkea-aste	4,7	5,8	6,9	8,0	9,0	9,9	10,1	9,2	8,4	7,7	7,3
Alempi korkea-kouluaste	2,6	3,1	3,6	3,9	4,3	4,7	5,3	6,7	8,1	9,5	10,4
Ylempi korkeakoulu- tai tutkija-koulutusaste	2,4	2,9	3,5	4,1	4,9	5,6	6,4	7,2	8,2	9,1	9,9
Naiset											
Perusaste	76,1	70,2	63,5	56,8	51,1	46,0	41,1	36,6	32,6	28,4	25,5
Toinen aste	15,7	19,9	24,2	28,4	31,1	32,4	34,1	35,9	36,7	37,9	38,7
Alin korkea-aste	4,5	5,5	7,1	8,8	10,9	13,5	14,3	13,7	12,5	11,7	11,3
Alempi korkea-kouluaste	2,6	3,0	3,5	3,7	3,7	3,8	4,9	6,9	9,5	11,6	12,9
Ylempi korkeakoulu- tai tutkija-koulutusaste	1,0	1,3	1,8	2,4	3,2	4,3	5,6	7,0	8,7	10,4	11,6

Koulutuseksansion seurauksena erityisesti naisten koulutustaso on kohonnut valtavasti. Vielä 1970-luvulla koulutuksen sukupuolierot olivat selvät: miehet olivat korkeammin koulutettuja kuin naiset. Sen sijaan 1990-luvulle tultaessa koulutuksen sukupuolierot olivat selvästi kaventu-neet. Vuosituhannen vaihteessa oltiin jo tilanteessa, jossa miehistä noin 12 prosentilla ja naisista noin 11 prosentilla oli alemman tai ylemmän korkeakouluasteen tutkinto. Vastaavasti 40 prosentilla miehistä ja 41 prosentilla naisista ei ollut perusasteen jälkeistä tutkintoa. 2000-luvun aikana sukupuolierot ovatkin kääntyneet. Sukupuolierot näkyvät selkeimmin korkeakouluastetta tarkasteltaessa, jossa noin 20 prosentilla miehistä ja noin 25 prosentilla naisista on alempi tai ylempi korkeakoulututkinto.

Koulutus periytyy

Vanhempien koulutuksen tiedetään vaikuttavan lasten kouluttautumiseen, ja täten voidaan puhua koulutuksen periytymisestä. Kansainvälisesti vertaillen koulutuksellisen periytyvyyden on todettu olevan Suomessa jossain määrin vähäisempää kuin monissa muissa länsimaissa. Esimerkiksi Pfefferin⁸ analysoiman 18 maan aineistossa, jossa oli lähinnä Euroopan ja Pohjois-Amerikan maita, Suomessa oli 1990-luvun keskivälin tienoilla vähiten koulutuksellista periytyvyyttä. Viimeisimmässä OECD:n PISA-tutkimuksessa Suomi sijoittui viiden vähiten eriarvoisen maan joukkoon yhteensä 79 maasta, joissa PISA-testit vuonna 2018 toteutettiin.⁹

Vanhempien koulutus vaikuttaa lasten kouluttautumiseen monin eri tavoin. Korkeammin koulutetut vanhemmat esimerkiksi lukevat lapsilleen keskimäärin enemmän, minkä on todettu parantavan lasten koulumenestystä. He myös laittavat lapsensa keskimäärin nuorempina päivähoidon/ varhaiskasvatukseen,¹⁰ mikä voi hyödyttää lapsen kouluttautumista muun muassa parempina kouluvalmiuksina. Aikaisempi koulumenestys vaikuttaa hyvin pitkälti siihen, minkälaisia koulutusvalintoja lapset tekevät. Kuitenkin myös tämän huomioiden korkeammin koulutettujen vanhempien lapset valitsevat useammin korkeamman koulutusasteen kuin matalammin koulutettujen vanhempien lapset.¹¹ Tähän vaikuttaa osaltaan

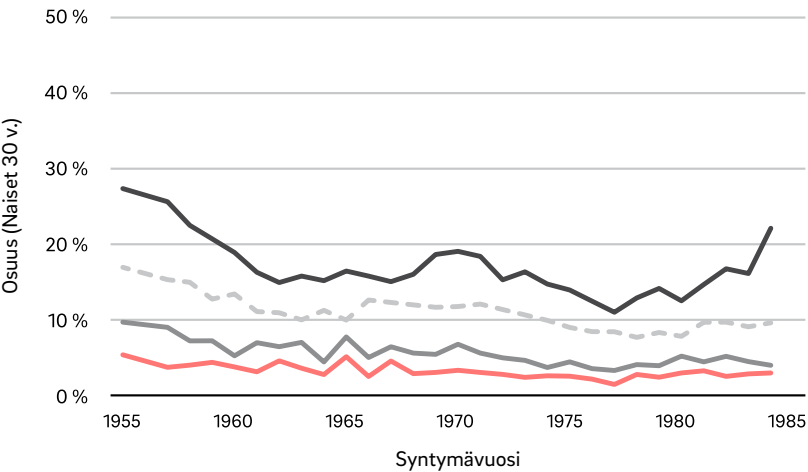
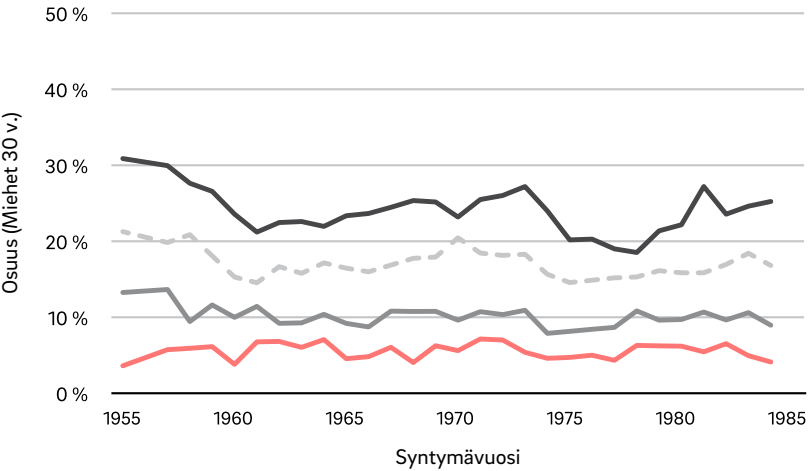
vanhempien laajempi yhteiskunnallinen asema: yleisesti ajatellaan, että lapset pyrkivät vähintäänkin saman tasoiseen yhteiskunnalliseen luokkasemaan vanhempiensa kanssa, mikä tarkoittaa yleensä vähintäänkin samaa koulutustasoa. Toisaalta korkeasti koulutetuilla vanhemmilla on myös koulutusta koskevaa tietoa, josta saattaa olla hyötyä heidän lapsilleen ja joka edesauttaa heitä tekemään kunnianhimoisempia koulutusvalintoja. Ylisukupolvista eriarvoisuutta selittäviä malleja käsitellään myös luvussa 4 tässä teoksessa.

Kuviossa 3.1 tarkastellaan vanhempien koulutustason yhteyttä lasten koulutustasoon Suomessa 1955–1984 syntyneillä. Kuviossa esitetään kolme koulutustasoa: pelkän perusasteen koulutuksen varaan jääminen, ammattikorkeakoulututkinnon hankkiminen ja yliopistotutkinnon (tai laajemmin tiedekorkeakoulututkinnon) hankkiminen 30-vuotiaaksi mennessä. Vanhempien koulutus perustuu korkeimmin koulutetun vanhemman koulutustasoon ja on neliluokkainen: perusaste, ammatillinen toisen asteen koulutus, ylioppilas/opistoaste/AMK, ja yliopistotutkinto.

Kuvio 3.1 Koulutustaso 30-vuotiaana sukupuolittain, syntymävuosittain ja vanhempien korkeimman koulutuksen perusteella. (Syntymävuotta 1956 ei ole mukana aineistosta johtuen.)

Lähde: omat laskelmat Tilastokeskuksen tuottamasta Kasvuypäristöaineistosta.

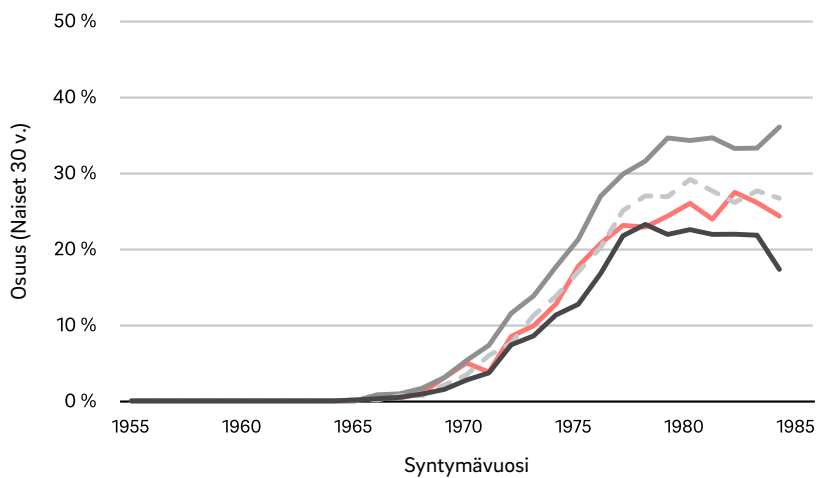
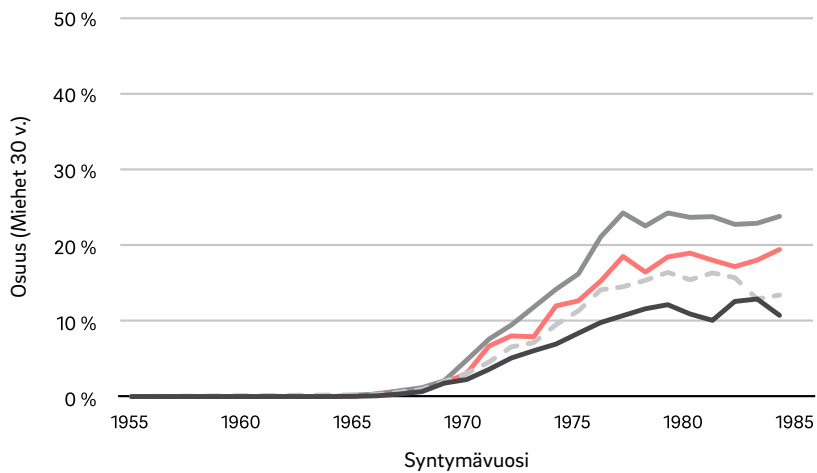
Peruskoulu

Vanhempien koulutus

- peruskoulu
- ammatillinen
- yo/opisto/AMK
- yliopisto

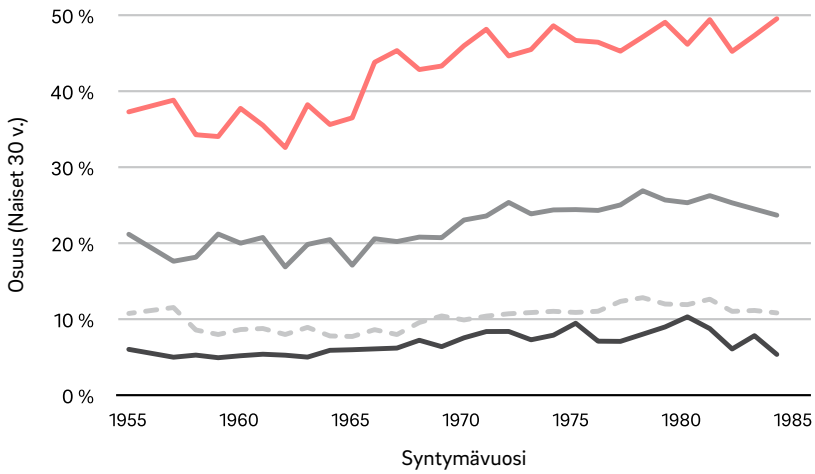
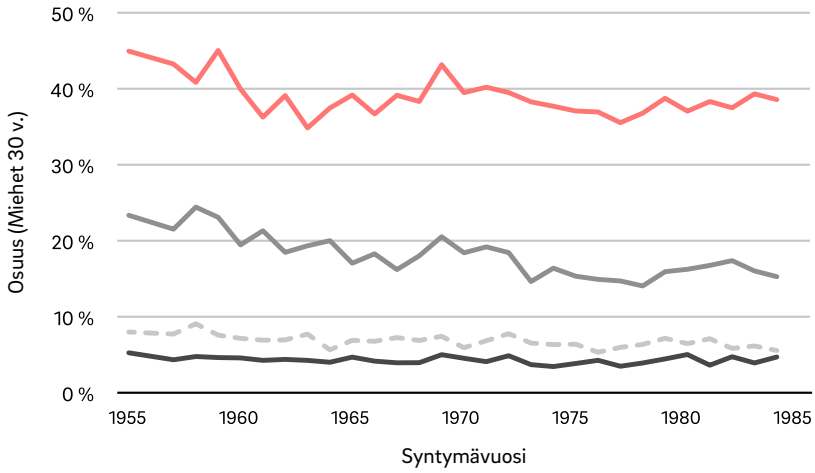
AMK

Vanhempien koulutus

- perusaste
- ammatillinen
- yo/opisto/AMK
- yliopisto

Yliopisto

Vanhempien koulutus

- perusaste
- yo/opisto/AMK
- - ammatillinen
- yliopisto

Pelkän perusasteen varaan jääminen on korkeasti koulutettujen vanhempien lapsilla vähäistä, yleisesti 5 prosentin tuntumassa miehillä ja 3 prosentin naisilla, ja näin on ollut jo pidemmän aikaa. Pieniä heilahteluita lukuun ottamatta myös keskitason koulutuksen omaavien vanhempien lasten jääminen perusasteen varaan on ollut suhteellisen tasaista. Sen sijaan matalimmin koulutettujen eli pelkän perusasteen omaavien vanhempien lapsilla muutokset ovat tällä ajanjaksolla olleet huomattavia. Suurin muutos tapahtui 1950-luvulla (ja naisilla myös 1960-luvun alkupuolella) syntyneiden keskuudessa, kun pelkän perusasteen suorittaneiden osuus tippui noin 30 prosentista noin 20 prosenttiin miehillä ja noin 15 prosenttiin naisilla. Kuitenkin 1970-luvun loppupuolelta syntyneistä lähtien peruskoulun varaan jääneiden osuus tuntuu perusasteen koulutuksen omaavien vanhempien lapsilla olevan jälleen nousussa. Osittain tätä kehitystä saattavat selittää juuri vanhempien ikäluokissa tapahtuneet suuret koulutusmuutokset: näissä syntymäkohorteissa (tiettyinä aikoina syntyneiden henkilöiden ryhmä) alkaa olla yhä enemmän henkilöitä, joiden vanhemmat ovat 1950-luvulla tai myöhemmin syntyneitä eli juuri niitä, joille pelkän perusasteen varaan jääminen on yhä harvinaisempaa. Tämä tarkoittaa sitä, että 1970-luvun loppupuolelta eteenpäin syntyneiden joukossa pelkän perusasteen varaan jääneillä vanhemmilla on enenevissä määrin kasautunutta huono-osaisuutta.

Vanhempien kasautunut huono-osaisuus näkyy paitsi matalana koulutustasona, myös tuloköyhyytenä ja viimesijaisen toimeentulon asiakkuutena. Näiden yhdessä – ja viimesijaisen toimeentulotuen asiakkuuden erityisesti – on todettu olevan vahvasti yhteydessä siihen, että nuori ei suorita toisen asteen tutkintoa eli jää pelkän peruskoulun varaan.¹² Tämä yhteys on vahvempi pojilla kuin tytöillä.¹³

Koulutusjärjestelmän toisessa ääripäässä näemme, että vain harva matalasti koulutettujen vanhempien lapsi saavuttaa yliopistotutkinnon 30-vuotiaaksi mennessä ja miehillä tässä on ollut ajallisesti kohtuullisen vähän vaihtelua: sekä perusasteen että ammatillisen toisen asteen koulutuksen hankkineiden vanhempien pojilla tämä osuus on pysytellyt reilusti alle 10 prosentissa (Kuvio 3.1). Matalasti koulutettujen vanhempien

1960-luvun loppupuolella ja 1970-luvulla syntyneillä tyttärillä sen sijaan yliopistotutkinnon suorittaminen on hienoisesti lisääntynyt, vaikka trendi yliopistotutkinnon saavuttamisessa kääntyiikin 1980-luvulla syntyneillä jälleen alaspäin. Korkeasti koulutettujen vanhempien lapsilla todennäköisyys saavuttaa yliopistotutkinto on tarkastelluissa syntymäkohorteissa ensin laskenut ja sitten pysynyt miehillä tasaisena, kun taas naisilla todennäköisyys on noussut reilusti: lähes 50 prosenttia 1970-luvulla ja 1980-luvun alkupuolella syntyneistä korkeasti koulutettujen vanhempien tyttäristä sai yliopistotutkinnon 30-vuotiaaksi mennessä. Tässä tarkasteltujen vanhimpien kohorttien koulutuksellinen eriarvoisuus siis väheni hieman erityisesti miehillä, minkä jälkeen erot yliopistokoulutuksen hankkimisessa koulutusryhmien välillä ovat miehillä pysyneet aika lailla tasaisina ja naisilla jonkin verran kasvaneet. Yliopistokeksansio, joka tapahtui erityisesti noin 1965–1975 syntyneiden välillä, hyödytti siis eniten yliopistokoulutettujen vanhempien tyttäriä.

Jossain määrin samankaltaisia trendejä näkyy myös siinä, mitkä ryhmät aloittivat yliopistokoulutuksen viimeistään 24-vuotiaana: yliopistossa kirjoilla olevien osuudet ovat laskeneet kaikilla vanhempien koulutustasoilla 1970-luvun alkupuolella syntyneistä alkaen (tarkastelu päättyy vuonna 1990 syntyneisiin). Kokonaisuudessaan vanhempien koulutustaustan vaikutus lasten yliopistokoulutuksessa aloittamiseen on hieman kasvanut, erityisesti kun verrataan vuosina 1950–1965 syntyneitä vuosina 1966–1990 syntyneisiin.¹⁴

Ammattikorkeakoulut ovat tuoneet uuden ulottuvuuden koulutuksen ylisukupolvisuuteen. Ammattikorkeakoulusta tutkinnon 30 ikävuoteen mennessä saaneiden osuus nousi suhteellisen nopeasti 2000-luvun alkupuolella (eli 1970-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla syntyneiden keskuudessa) ja on sitten pitkälti tasaantunut (Kuvio 3.1). Ammattikorkeakoulun suosio on suhteellisesti suurinta niillä, joiden vanhemmilla on enintään opistoasteen tutkinto. Myös AMK-tasolla enintään perusasteen suoritaneiden vanhempien lapset ovat heikoimmassa asemassa suoritettujen tutkintojen osuudella mitattuna. Tämän tarkastelun viimeisimmässä syntymäkohortissa saattaa olla mielenkiintoinen trendi: pelkän perustason

koulutuksen suorittaneiden vanhempien lapsista, erityisesti tyttäristä, aiempaa harvempi näyttäisi suorittavan AMK-tutkinnon.

Viimeisen kahden vuosikymmenen ajan korkeakoulutuksen ekspansio on tapahtunut lähinnä ammattikorkeakoulututkintojen lisääntymisenä, kun taas yliopistotutkinnoissa ei ole ollut merkittäviä muutoksia. Koulutuksen ylisukupolvisessa periytymisessä tämä näkyy ensisijaisesti siten, että yliopistotutkinnoissa eriarvoisuus on säilynyt koko lailla samanlaisena, mutta ammattikorkeakoulut tarjoavat väylän pienelle eriarvoisuuden vähentymiselle, kun korkeakoulutusta katsotaan kokonaisuudessaan. Ammattikorkeakoulut ovat mahdollistaneet erityisesti entisen opistoasteen suorittaneiden vanhempien lapsille korkeakoulutuksen hankkimisen ja siten koulutuksellisen eron pienentämisen suhteessa yliopistokoulutettujen vanhempien lapsiin. Miesten kohdalla ammattikorkeakoulut ovat mahdollisesti myös houkuttelleet yliopistokoulutettujen vanhempien poikia pois yliopistokoulutuksesta.

Koulutukseen osallistuminen ja koulutuksen läpäisy vaihtelee sukupuolen ja koulutusasteen mukaan

Suomessa tapahtuneen koulutusekspansion myötä koulutuksen merkitys on kasvanut. Kehityksen käänköpuolena on se, että koulutusuralta putoamisesta ja erityisesti ilman tutkintoa jäämisestä on tullut merkittävä syrjäytymisriski.¹⁵ Koulutuksen ja tutkintojen merkityksen vahvistumisen vuoksi kouluttautumattomuus saattaa olla sosiaalinen stigma tai vaikuttaa työnantajista taitojen puutteelta.¹⁶ Seuraavaksi teemme katsauksen suomalaisten koulutukseen osallistumisen ja sen läpäisemisen eroihin ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin.

Toisen asteen koulutus

Nuorissa ikäluokissa peruskoulun jälkeisestä koulutuksesta on tullut itsestäänselvyys. Vuonna 2018 94 prosenttia nuorista jatkoi välittömästi peruskoulun jälkeen toisen asteen opintoihin ja 3 prosenttia aloitti jat-

kokoulutukseen valmentavat opiskelut (ml. ns. kymppiluokka). Toisen asteen koulutukseen hakemisessa ei ole havaittu sukupuolieroja 2000-luvun alusta lähtien.¹⁷ Myös vieraskielisten nuorten välitön siirtyminen toiselle asteelle on kasvanut. Tästä huolimatta heidän siirtymisensä toiselle asteelle on vähäisempää kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvien nuorten.¹⁸ Maahanmuuttajataustaisten nuorten korkeampi riski lykätä toisen asteen koulutuksen aloittamista tai jättää se kokonaan väliin selittyy lähinnä maahanmuuttajaperheiden heikommalla sosioekonomisella asemalla. Lisäksi vieraskielisten nuorten heikommät keskimääräiset kouluarvosanat ovat este toisen asteen koulutukseen jatkamiselle, etenkin pojille.¹⁹ Maahanmuuttajataustaiset nuoret saattavat myös kokea enemmän epävarmuutta koulutukseen liittyvissä valinnoissa kuin valtaväestön nuoret.²⁰ Heiltä saattaa puuttua tietoa eri koulutusvalinnoista, etenkin jos vanhempien koulutustaso on matala ja Suomen koulutusjärjestelmä on vieras. Lisäksi etnisten vähemmistöjen syrjintäkokemukset voivat entisestään pahentaa tiedon ja ohjauksen puutetta.²¹

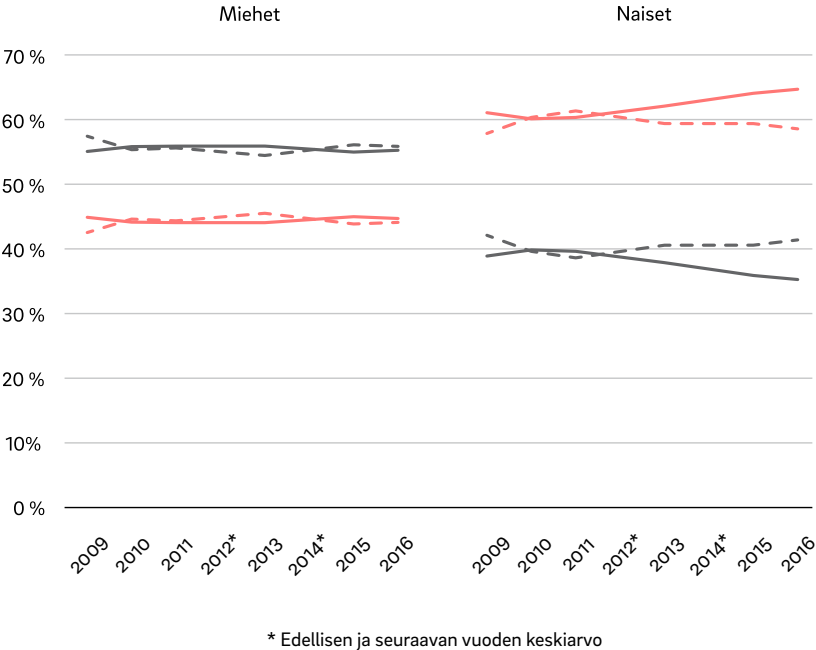
Nuorten koulutuspolut eriytyvät toisen asteen koulutuksessa sukupuolen ja äidinkielen mukaan (Kuvio 3.2). Toiselle asteelle siirryttäessä yli 60 prosenttia nuorista naisista opiskelee lukiossa, vastaavasti nuorten miesten osuus on vain 45 prosenttia. Toisen asteen koulutusvalinta on siis edelleen sukupuolitunut: ammatillinen peruskoulutus on säilyttänyt nuorten miesten suosion viimeisen kymmenen vuoden aikana, ja naiset puolestaan ovat jopa hieman entistä enemmän suuntautuneet pääasiallisesti lukioon. Vieraskielisillä nuorilla näkyvät samat sukupuolierot ammatillisen koulutuksen sekä lukion valinnassa. Maahanmuuttajataustaisilla nuorilla lukion suosio on kuitenkin hieman laskussa, mikä on kasvattanut koulutuseroja vieraskielisten ja kotimaista äidinkieltä puhuvien nuorten naisten välillä.

Riski jättää toinen aste kesken koskee etenkin ammatillisen tutkinnon aloittaneita sekä vieraskielisiä nuoria (Kuvio 3.3). Valmistumisaste lukioista on korkeampi kuin ammatillisesta koulutuksesta, joskin erot ovat hieman kaventuneet viime vuosina. Lukuvuonna 2013/2014 lukion aloittaneista nuorista noin 88 prosenttia oli suorittanut ylioppilastutkinnon nel-

jässä vuodessa (2018), kun vastaavaa osuus ammatillisessa koulutuksessa aloittaneista oli vain 76 prosenttia. Nuoret naiset valmistuivat lukiosta miehiä useammin neljässä vuodessa, mutta sukupuolierot ovat pieniä. Ammatillisessa koulutuksessa sen sijaan nuorten miesten valmistumisprosentti on ollut välillä hieman korkeampi kuin naisten. Kummassakin toisen asteen koulutusväylässä sukupuolierot valmistumisasteessa ovat olleet pieniä.

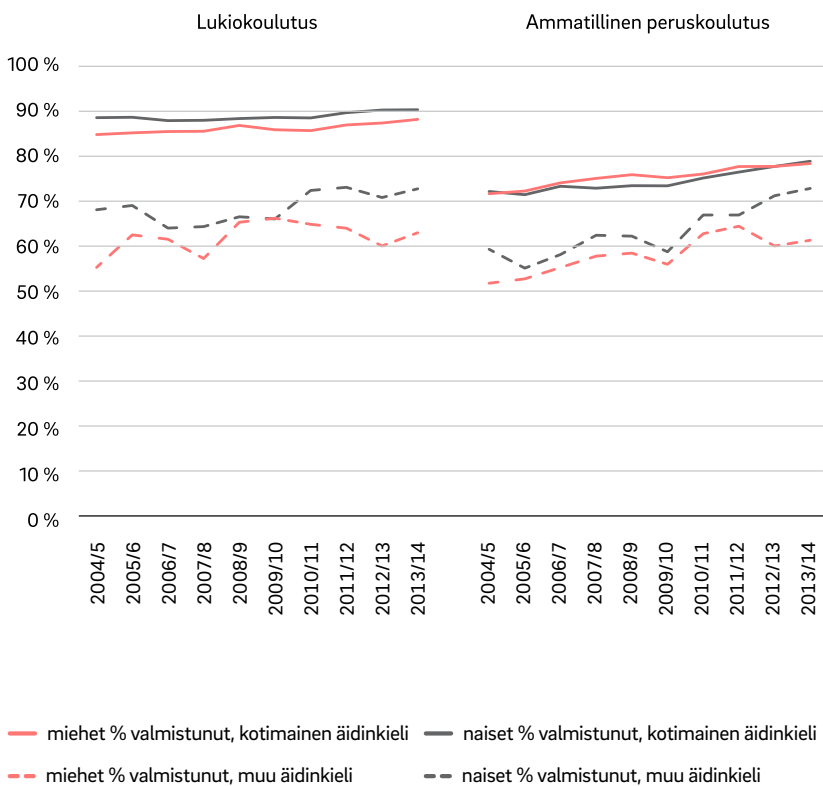
Toisaalta vieraskieliset nuoret kohtaavat edelleen huomattavia ongelmia sekä lukion että ammatillisen perustutkinnon suorittamisessa. Erityisesti ammatillisessa koulutuksessa on kuitenkin myönteistä kehitystä vieraskielisten nuorten valmistumisessa. Etenkin naisilla valmistumisasteen ero kotimaisia kieliä äidinkielenään puhuviin on pienentynyt. Riski jäädä ilman toisen asteen koulutusta kohdistuu varsinkin vieraskielisille nuorille miehille, heistä 40 prosenttia ei vuonna 2017 ollut valmistunut toiselta asteelta neljässä vuodessa (Kuvio 3.3). Maahanmuuttajataustaisilla nuorilla on myös valtaväestöön nähden moninkertainen riski jättää toinen aste kokonaan suorittamatta.²²

Kuvio 3.2 Toisella asteella opiskelevat nuoret vuosi peruskoulun päättämisen jälkeen, peruskoulun suoritusvuoden, sukupuolen ja äidinkielen mukaan (%).²³

— % lukio, kotimainen äidinkieli — % ammatillinen perustutk., kotimainen äidinkieli
- - % lukio, muu äidinkieli - - % ammatillinen perustutk., muu äidinkieli

Kuvio 3.3 15–19-vuotiaana toisen asteen koulutuksen aloittaneiden valmistuminen 4 vuotta opintojen aloittamisesta sukupuolen, äidinkielen ja opintojen aloituslukuvuoden mukaan (%).²⁴

Selityksiksi nuorten toisen asteen keskeyttämiseen Suomessa ovat osoittautuneet huono-osaisuus perheissä²⁵ sekä nuorten fyysiset ja psyykkiset terveysongelmat²⁶. Vanhempien mutta myös opettajien tuki nuorten kouluttautumisessa on osoittautunut tärkeäksi suojelevaksi tekijäksi nuorten koulutukseen sitoutumisessa ja koulu-uupumisessa.²⁷ Koulutuksen keskeyttäminen ei kuitenkaan aina ole pitkäkestoista eikä välttämättä tarkoita lopullista syrjäytymistä. Esimerkiksi vuonna 1985 toisen asteen koulutuksen kesken jättäneistä noin puolet suoritti toisen asteen koulutuksen ja/tai korkeakoulututkinnon sekä työllistyi seuraavan viidentoista vuoden sisällä.²⁸ Lapsuudenkodin olosuhteilla on kuitenkin myös tässä oma merkityksensä: hyväosaisimmissa perheissä vanhemmilla saattaa olla enemmän resursseja, joilla voidaan tukea lapsia vaikeiden elämäntilanteiden voittamisessa. On esimerkiksi havaittu, että korkea koulutus ja vakaa taloudellinen tilanne tukevat vanhempien omaa mielen-terveyttä, joka vuorostaan auttaa heitä käsittelemään vastoinikäymisiä ja tukemaan lapsiaan.²⁹ Tällä puolestaan saatetaan lieventää esimerkiksi koulutuksen keskeyttämisestä johtuvia pitkäkestoisia haitallisia seurauksia.³⁰

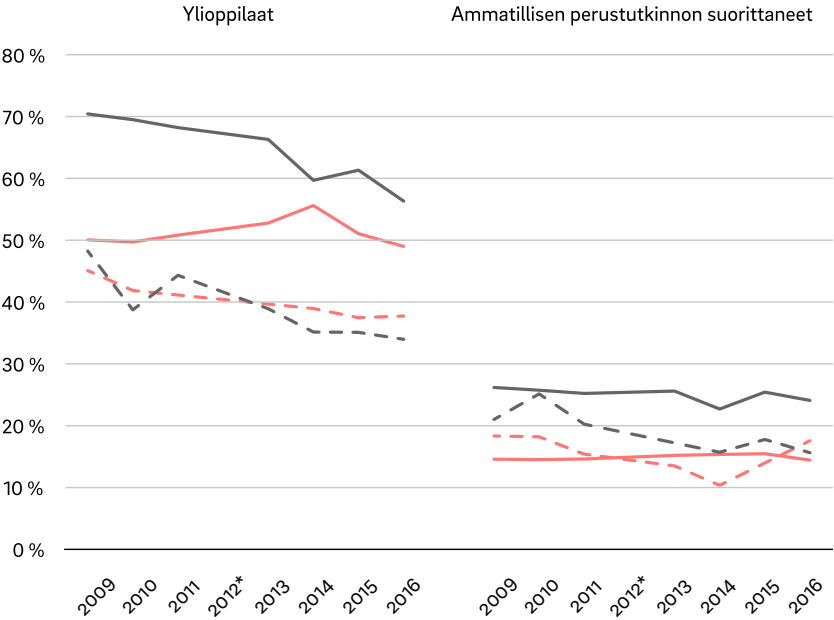
Opiskelujen jatkaminen toisen asteen jälkeen

Vain harva toisen asteen ammatillisen tutkinnon suorittanut nuori jatkaa korkeakouluopintoihin, mutta sen sijaan ylioppilaista suurin osa jatkaa korkeakouluun (Kuvio 3.4). Tuoreista ylioppilaista yli puolet aloitti jatko-opinnot vuoden sisällä toiselta asteelta valmistumisesta, mutta sama pätee vain 20 prosenttiin ammatillisen tutkinnon suorittaneista. Naiset suuntautuvat miehiä useammin jatko-opintoihin pian toisen asteen suorittamisen jälkeen. Tosin etenkin lukion suorittaneiden naisten nopeat siirtymät uusiin opintoihin ovat vuoden 2009 jälkeen merkittävästi vähentyneet, minkä seurauksena myös sukupuolierot nopeassa siirtymisessä jatko-opintoihin ovat kaventuneet.

Vieraskieliset nuoret aloittavat muita suomalaisia harvemmin jatko-opinnot toisen asteen jälkeen. Nämä erot ovat merkittäviä erityisesti ylioppilailla: vuonna 2016 valmistuneista ylioppilaista jatko-opintojen

aloittaneiden vieraskielisten naisten osuus oli 22 prosenttiyksikköä alhaisempi kuin kotimaista äidinkieltä puhuvien naisten. Miehillä vastaava ero ylioppilaiden jatko-opinnoissa oli 11 prosenttiyksikköä. Maahanmuuttajataustaisten nuorten asenteet koulutusta kohtaan tuskin ovat selitys matalampaan kouluttautumiseen, sillä maahanmuuttajataustaisilla on yleensä ottaen havaittu kunnianhimoisempia koulutustoiveita kuin muilla suomalaisilla³¹. Sen sijaan maahanmuuttajataustaiset nuoret saattavat kohdata korkeampia esteitä koulutustoiveiden toteuttamisessa, koska mahdollisten kielellisten vaikeuksien ja huonompien perheresurssien vuoksi heidän koulumenestyksensä jää usein heikommaksi kuin valtaväestöllä.³² Korkeakouluihin päässeiden joukossa maahanmuuttajataustaiset nuoret suuntautuvat enemmistöön verrattuna useammin yliopistoihin kuin ammattikorkeakouluihin.³³

Kuvio 3.4 Toisen asteen jälkeinen opiskelu (%) vuosi edellisen tutkinnon suorittamisen jälkeen. 20–24-vuotiaat toisen asteen suoritusvuoden, edellisen tutkinnon koulutuslajin, sukupuolen ja äidinkielen mukaan.³⁴

* Edellisen ja seuraavan vuoden keskiarvo

— naiset, kotimainen äidinkieli — miehet, kotimainen äidinkieli
- - naiset, muu äidinkieli - - miehet, muu äidinkieli

Toisaalta koulutuspolkujen sukupuolierot kääntyvät toisinpäin, jos keskitytään niihin nuoriin, jotka jatkoivat opintojaan toisen asteen jälkeen. Tässä joukossa miesten tutkintotavoitteet ovat keskimäärin korkeammat kuin samassa tilanteessa olevien naisten. Opintoja jatkaneista ylioppilaista miehet aloittavat naisia useammin yliopisto-opinnot (53 prosenttia miehistä ja 48 prosenttia naisista vuonna 2017), kun taas naiset aloittavat miehiä useammin ammatillisen peruskoulutuksen vuosi ylioppilaaksi valmistumisen jälkeen. Samat sukupuolierot koulutuksellisissa tavoitteissa nähdään myös ammatillisen perustutkinnon jälkeen opiskelevilla nuorilla. Miehet jatkavat naisia useammin ammattikorkeakouluopintoihin (57 prosenttia miehistä ja 48 prosenttia naisista vuonna 2017), kun naiset sen sijaan aloittavat miehiä useammin uutta toisen asteen ammatillista tutkintoa (35 prosenttia miehistä ja 41 prosenttia naisista vuonna 2017).³⁵ Nuorten miesten korkeammat koulutustavoitteet eivät kuitenkaan näy väestön koulutusrakenteessa (ks. Taulukko 1), sillä naisiin verrattuna pienempi osuus miehistä ylipäättään suuntautuu jatkokoulutukseen toisen asteen suorittamisen jälkeen.

Kokonaisuudessa vain harva nuori jatkaa ammatillisen perustutkinnon suorittamisen jälkeen yliopistoon (noin 5 prosenttia vuonna 2017), kun puolestaan ylioppilaista noin puolet löysi tiensä yliopistoon vuoden sisällä toiselta asteelta valmistumisen jälkeen. Ammattikorkeakoulu puolestaan on suosittu määränpää jatko-opintoihin suuntaaville ammatillisen perustutkinnon suorittaneille (52 prosenttia vuonna 2017). Myös merkittävä osuus ylioppilaista jatkaa opintoja ammattikorkeakouluissa (36 prosenttia vuonna 2017), vaikka viime vuosina entistä useammat ylioppilaat ovatkin valinneet yliopiston ammattikorkeakoulun sijasta.³⁶

Suomen koulutusjärjestelmässä koulutusalat ovat sukupuolittuneet. Sekä ammatillisessa koulutuksessa että korkeakouluissa valtaosa terveystieteiden ja sosiaalialan uusista opiskelijoista on naisia, ja tekniikan alalla ja tietojenkäsittelytieteessä enemmistö on miehiä. Sen sijaan luonnontieteessä, kauppa- ja yhteiskuntatieteissä sekä maa- ja metsätalouden aloilla naisten ja miesten osuudet ovat yhtä suuret kaikilla koulutusasteilla. Tämän sukupuolisegregaatioksi kutsutun ilmiön päälinjat eivät ole muuttuneet

dramaattisesti viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana, vaikka naisten enemmistöosuus terveys- ja hyvinvointialan opiskelijoista on 2000-luvulla hieman pienentynyt kaikilla koulutusasteilla. Samanaikaisesti miesopiskelijoiden enemmistöasema on tietojenkäsittelyn alalla kasvanut ainakin ammatillisessa koulutuksessa ja jonkin verran myös ammattikorkeakouluissa.³⁷

Sukupuolittuneisuuden lisäksi myös valmistumisajat eroavat koulutusalojen välillä. Miesvaltaisilla tietotekniikan aloilla valmistuminen on keskimäärin hitaampaa verrattuna moniin naisvaltaisiin aloihin.³⁸ Lukuvuonna 2017/2018 tietojenkäsittelyalan ammattikorkeakoulu- ja yliopisto-opiskelijoista noin 11–12 prosenttia keskeytti opintonsa, kun vastaava osuus terveys- ja hyvinvointialan opiskelijoista oli noin 3–5 prosenttia. Tutkintoon johtavan koulutuksen jättää vuosittain kokonaan kesken noin 5 prosenttia yliopisto-opiskelijoista ja 6 prosenttia ammattikorkeakouluopiskelijoista. Varsinkin yliopistoissa tämä luku on pysynyt samana edellisen kymmenen vuoden ajan. Sen sijaan ammattikorkeakouluissa kouluttautuminen keskeytetään hieman entistä harvemmin verrattuna lukuvuoteen 2007/2008.³⁹ Yleisesti ottaen keskeisinä syinä korkeakouluopiskelijoiden opintojen hidastumiseen tai keskeytymiseen ovat opintojen aikainen työnteke, ajankäytön ongelmat sekä terveys- ja mielenterveysongelmat.⁴⁰

Sukupuolisegregaatiota on selitetty muun muassa sukupuolittuneilla kiinnostuksen kohteilla.⁴¹ Tämä näkyy etenkin kehittyneissä maissa, joissa koulutuksen hankkiminen on vahvasti sidoksissa myös itsensä toteuttamiseen eikä pelkästään välineellisiin tavoitteisiin. Näin yksilökeskeisyyttä korostava kulttuurinen ilmapiiri saattaa paradoksaalisesti johtaa suurempaan sukupuolisegregaatioon.⁴² Yhden selityksen mukaan sukupuolieroja matematiikan osaamisessa tai naisten mahdollista mieltymystä tiettyihin aloihin selittää se, millä aloilla työura on helpointa sovittaa perinteisiin perherooleihin, mutta tutkimusten mukaan nämä eivät ole osoittautuneet kestäviksi selityksiksi naisten aliedustukseen tekniikan aloilla.⁴³

Koulutus vahvistaa työelämään kiinnittymistä

Koulutustaso vaikuttaa tuloihin, työllisyyteen ja työttömyyteen. Korkeammin koulutetuilla on usein korkeammat tulot kuin matalammin koulutetuilla. Esimerkiksi jokainen koulutusvuosi lisää yksilön tuloja keskimäärin vajaan 10 prosenttia.⁴⁴ Koulutusaloittain, erityisesti yliopistokoulutuksen sisällä, tuloerot ovat suuret, sillä suoraan ammattiin valmistavista koulutuksista (esim. lääkäri) valmistuneilla on usein korkeimmat tulot.⁴⁵ Yliopiston käyneillä on elinikänään noin puoli miljoonaa euroa (vuoden 2009 hinnoin) suuremmat kokonaistulot verrattuna keskiasteen käyneisiin. Vastaavasti keskiasteen käyneillä on vain hieman suuremmat elinikäiset kokonaistulot kuin pelkän peruskoulun käyneillä, mutta ero selittyy koulutusasteiden työttömyyseroilla. Tämä viittaa siihen, että keskiasteen käyneiden korkeammat elinikäiset kokonaistulot johtuvat siitä, että he kokevat vähemmän työttömyyttä kuin peruskoulun käyneet.⁴⁶

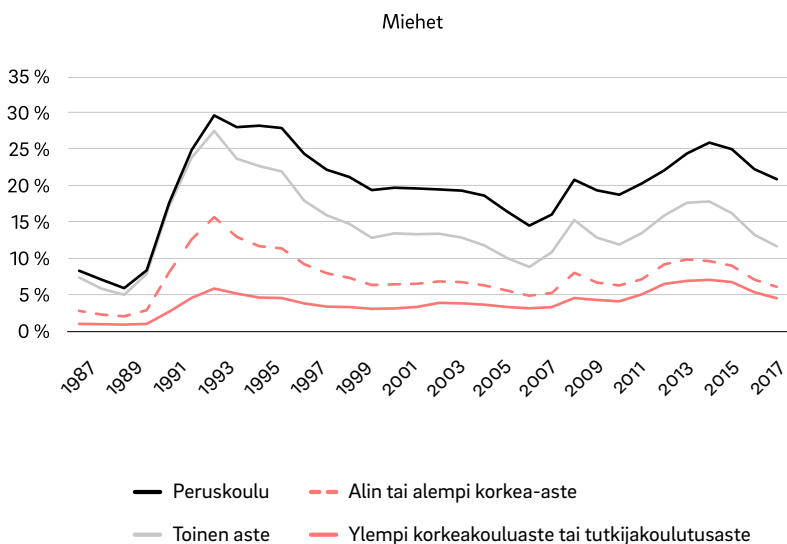
Korkeamman koulutuksen myötä todennäköisyys työllistyä nousee ja samalla työttömyyden todennäköisyys laskee.⁴⁷ Tämä johtuu ennen kaikkea työelämän muutoksesta. Digitalisaatio, globalisaatio sekä työn automatisaatio, robotointi ja ulkoistaminen ovat muuttaneet työelämän tarpeita siten, että monet työtehtävät vaativat yhä korkeampaa koulutusta.⁴⁸ Tällöin asiantuntijatyön kysyntä on kasvanut ja suorittavan työn kysyntä vähentynyt, jolloin korkeasti koulutetuille on tarjolla enemmän sopivia työpaikkoja kuin matalammin koulutetuille. Vuonna 2016 korkeakoulutettujen työttömyysaste keskiasteen koulutettuihin verrattuna oli noin 1,2-kertainen ja perusasteen koulutettuihin verrattuna noin 2-kertainen.⁴⁹

Matalasti koulutetut ovat korkeasti koulutettuja useammin työttöminä, ja yhteys on samankaltainen sekä miehillä että naisilla (Kuviot 3.5 ja 3.6). Väestön koulutusrakenne ja sen muutokset vaikuttavat myös koulutuksen ja työttömyyden yhteyteen. Samalla kun väestön koulutustaso on kasvanut, myös korkeasti koulutettujen työttömien määrä on kasvanut. Tähän liittyy läheisesti koulutuserinflaatio, joka tarkoittaa sitä, että tietyllä koulutustasolla ei pääse enää yhtä todennäköisesti korkeaan ammatti-

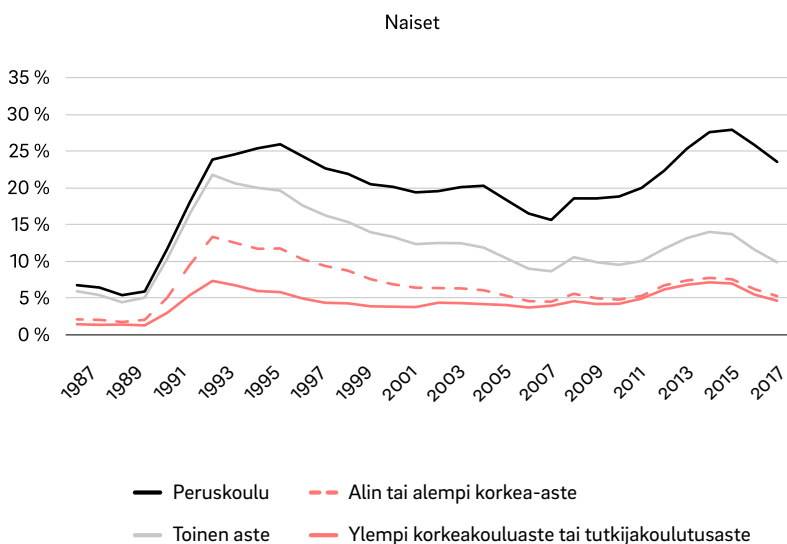
asemaan.⁵⁰ Toisin sanoen korkea koulutus ei enää suojaakaan työttömyydeltä yhtä tehokkaasti kuin ennen.

Talouden taantumien myötä erityisesti pelkän peruskoulun suorittaneet työntekijät ovat joutuneet työttömiksi. 1990-luvun lama sekä vuoden 2015 taantuma lisäsivät työttömyyttä kaikilla koulutustasoilla. Taloudellisten taantumien vaikutus vaihtelee hieman myös sukupuolittain. 1990-luvun lama, vuoden 2008 finanssikriisi sekä vuoden 2015 taantuma näkyvät miehillä työttömien määrän kasvuna kaikilla koulutusasteilla. Sen sijaan naisilla vuoden 2008 finanssikriisi ei juurikaan kasvattanut työttömien määrää. Talouden taantumat näyttävät vaikuttavan siten, että taantumien aikana koulutuksen aiheuttamat erot työttömyydessä kasvavat, mutta taantumien jälkeen ne jälleen pienenevät.

Kuvio 3.5 Työttömien miesten osuus työvoimasta koulutuksen mukaan vuosina 1987–2018. Prosentit kuvaavat työttömien osuuksia työvoimaan kuuluvista.⁵¹

Kuvio 3.6 Työttömien naisten osuus työvoimasta koulutuksen mukaan vuosina 1987–2018. Prosentit kuvaavat työttömien osuuksia työvoimaan kuuluvista kunakin vuonna.⁵²

Sen lisäksi, että korkea koulutus vähentää todennäköisyyttä joutua työttömäksi, se lyhentää myös työttömyyden kestoja.⁵³ Esimerkiksi vuonna 2013 enintään peruskoulun suorittaneiden työttömyydestä 43 prosenttia oli pitkäaikaista, toisen asteen suorittaneiden työttömyydestä 32 prosenttia ja korkeakoulututkinnon suorittaneista 28 prosenttia. Pitkäaikaisella työttömyydellä tarkoitetaan tässä yhteydessä työttömyyttä, joka on kestänyt vähintään kaksi vuotta. Koulutuksen vaikutus työttömäksi joutumiseen on kuitenkin vahvempi kuin työttömyyden pitkittymiseen. Sukupuoli ei vaikuta juurikaan pitkäaikaistyöttömyyteen, mutta sen sijaan korkeampi ikä kasvattaa ja parempi koulutustaso pienentää pitkäaikais-työttömyyden riskiä.

Ikä vaikuttaa työttömyyden ja koulutustason yhteyteen. Nuorten kohdalla erityisesti alhainen koulutustaso on yhteydessä työttömyyteen ja sen pituuteen. Pelkän peruskoulun suorittaneiden nuorten korkea työttömyys johtuu osittain siitä, että ilman tutkintoa on hyvin vaikeaa vakiinnuttaa työmarkkina-asemaa. Tämä koskee erityisesti nuoria, joilla ei ole työkokemusta kompensoimassa koulutuksen puutetta. Peruskoulun jälkeisen tutkinnon puuttuminen saattaa jopa ylivoimaiseksi esteeksi niin työmarkkinoille pääsyyn kuin ylipäänsä yhteiskuntaan osallistumiselle. Tämä korostuu erityisesti tilanteissa, joissa kouluttamattomuuteen ja työttömyyteen liittyy kasautuneita elämänhallinnan, terveyden ja elintapojen ongelmia kuten päihteenkäyttöä.⁵⁴

Toisaalta kaikki nuoret, jotka eivät ole suorittaneet peruskoulun jälkeistä tutkintoa, eivät ole syrjäytyneitä. 16–24-vuotiaista nuorista vakavasti syrjäytyneitä on Suomessa arvioiden mukaan noin 8,4 prosenttia, mikä on alle OECD-maiden keskiarvon, joka on 12,6 prosenttia. Vakavasti syrjäytyneillä nuorilla tarkoitetaan tässä yhteydessä nuoria, joilla ei ole peruskoulun jälkeistä koulutusta tai työtä. Suomen ja muiden Pohjoismaiden vähäisempää vakavasti syrjäytyneiden nuorten määrää verrattuna OECD-maiden keskiarvoon selittää esimerkiksi se, että onnistumme Pohjoismaissa aktivoimaan nuoria erilaisiin työllistymisohjelmiin.⁵⁵ Yksi esimerkki näistä on nuorisotakuu, joka takaa koulutuksen tai harjoittelun kaikille alle 25-vuotiaille, joilla ei ole peruskoulun jälkeistä tutkintoa.⁵⁶

Toinen esimerkki on aikuiskoulutus, jolla voidaan täydentää jo olemassa olevaa tutkintoa vastaamaan paremmin työelämän tarpeisiin ja näin edistää työllistymistä.

Työttömyys vaikuttaa myös terveyteen, ja niin fyysinen kuin psyykinen terveys on työttömillä heikompaa kuin työllisillä.⁵⁷ Terveyttä heikentävät esimerkiksi työttömyydestä aiheutuva stressi ja taloudelliset vaikeudet (ks. luku 2 tässä teoksessa). Jos työttömyysjaksoja on paljon tai työttömyys on pitkittynyttä, ongelmat usein kasautuvat ja elämänhallinta heikkenee, millä voi olla kauaskantoisia seurauksia.⁵⁸ Työttömyys ei koske kuitenkaan vain työttömäksi jäänyttä yksilöä vaan koko lähipiiriä. Vanhempien työttömyys ja huono-osaisuus on yhteydessä esimerkiksi lapsen aikuisuuden työttömyyteen sekä koulutukseen.⁵⁹

Päätelmät ja suositukset:

Poliittisilla toimilla on mahdollista ehkäistä koulutuksessa ilmenevää eriarvoisuutta

Suomi on kirinyt toisen maailmansodan jälkeisestä pohjoisesta takapajulasta osaamisen ja koulutuksen kärkimaaksi. Koulutustason nousu on luonnollisesti vaikuttanut merkittävän positiivisesti yhteiskuntaan, sen sopeutumiskykyyn ja osaamiseen. Sillä on ollut myös huomattava vaikutus mahdollisuuksien tasa-arvon ja sosiaalisen liikkuvuuden toteutumiseen (ks. luku 4 luku tässä teoksessa). Koulutus on tärkein eri yhteiskunnallisiin asemiin valikoitumista selittävä tekijä. Pitkällä aikavälillä mahdollisuuksien tasa-arvoon liittyvä eriarvoisuus on Suomessa kaventunut erityisesti maksuttoman ja kaikille avoimen koulutusjärjestelmän ansiosta. Tästä huolimatta esimerkiksi matalasti koulutettujen vanhempien lapset ovat edelleen keskimäärin matalammin koulutettuja kuin korkeasti koulutettujen vanhempien lapset, ja maahanmuuttajien lapset matalammin koulutettuja kuin valtaväestön lapset. Samoin etninen tausta vaikuttaa yksilön kouluttautumiseen.

Mahdollisuuksien tasa-arvon lisäksi koulutus on vahvasti yhteydessä myös lopputulosten tasa-arvon toteutumiseen. Koulutus on yhä ene-

nevissä määrin edellytys nyky-yhteiskunnassa pärjäämiselle, sillä se vaikuttaa yhtä lailla niin työelämään kiinnittymiseen, tuloihin ja työttömyyden kokemiseen. Tutkintojen merkitys työelämässä näkyy esimerkiksi siinä, että pelkän peruskoulun käyneiden on vaikea kiinnittyä työelämään ja heillä on suurin riski työttömyyteen. Tätä ilmiötä on voimistanut koulutusekspansio, jonka myötä väestön koulutustaso on noussut.

Tutkittaessa erilaisia koulutusjärjestelmiin liittyviä muutoksia Euroopan maissa ja niiden vaikutusta siihen, miten vahvasti vanhempien sosio-ekonominen tausta vaikuttaa lasten kouluttautumiseen, voidaan löytää keinoja koulutuksen eriarvoisuuden vähentämiseen. Tutkimustulosten perusteella oppivelvollisuusiän pidentäminen, koulutuspolkujen avoimuuden parantaminen sekä koulutuspaikkojen lisääminen korkea-asteelle ovat keskimäärin lisänneet mahdollisuuksien tasa-arvoa koulutuksessa.⁶⁰ Toisin sanoen nämä ovat keinoja, joilla voidaan vähentää koulutuksen ylisukupolvista eriarvoisuutta.

Jos edellä kuvattuja suomalaisia kehityskulkuja vertaa näihin eurooppalaisiin tuloksiin, voimme nähdä, että yhtenäiseen peruskouluun siirtyminen ja oppivelvollisuuden pidentäminen näkyvät ajan kuluessa eriarvoisuuden vähentymisenä. Tasa-arvoisuutta luovien instituutioiden, kuten koulutusjärjestelmän, avaaminen kaikille vähentää eriarvoisuuden syntyä useilla elämänalueilla. Hyvä esimerkki suomalaisen koulutusjärjestelmän historiassa on 1970-luvulla toteutettu peruskoulu-uudistus, joka tutkimusten mukaan vähensi ylisukupolvista eriarvoisuutta eli lisäsi suomalaisten sosiaalista liikkuvuutta (ks. myös luku 4 tässä teoksessa).

Viime vuosien poliittisen keskustelun keskiössä ovat olleet korkea-koulujen opiskelijavalintauudistus ja oppivelvollisuusiän nosto siten, että se kattaisi myös toisen asteen koulutuksen. Opiskelijavalintauudistuksella luotiin ensikertalaiskiintiöt, joiden tavoitteena oli nopeuttaa korkeakouluopintoihin siirtymistä toisen asteen oppilaitoksista. Samoin tavoitteeksi on asetettu se, että jokainen peruskoulun päättävä suorittaisi toisen asteen tutkinnon. Tämän lisäksi pääministeri Sanna Marinin hallitusohjelmassa

on linjattu tavoitteeksi korkeakoulutettujen määrän nostaminen 50 prosenttiin nuorista aikuisista vuoteen 2030 mennessä.

Toisen asteen koulutuspolkujen uudistaminen 1990-luvulla ja ammatikorkeakoulujen perustaminen näyttäisivät lisänneen tasa-arvoa korkeakoulutuksen saavuttamisessa mutta eivät yliopistokoulutuksen hankkimisessa. Tavoite, että jokainen peruskoulun päättävä suorittaisi myös toisen asteen tutkinnon, on eriarvoisuuden näkökulmasta sinänsä tärkeä, koska tutkimustulokset viittaavat siihen, että ilman toiseen asteen koulutusta syrjäytymisriski kasvaa.⁶¹ Yliopistokoulutuksen laajeneminen noin 30 vuotta sitten ei kuitenkaan vähentänyt ylisukupolvista eriarvoisuutta yliopistokoulutuksessa; se kyllä käänsi naisten ja miesten välisen eron yliopistokoulutuksessa naisten eduksi, mutta hyödytti erityisesti vain korkeasti koulutettujen vanhempien tyttäriä. Toisen asteen koulutukseen liittyvä ongelmatiikka ei myöskään ole täysin sama kuin korkeakoulutuksessa. Aloituspaiikkojen määrän lisäksi toista astetta koskevassa politiikassa on kiinnitettävä huomiota erityisesti alakohtaisiin aloituspaiikkoihin sekä opintojen läpäisyyn.

Nykyisen tutkimustiedon valossa oppivelvollisuusiän nosto saattaisi hyvin vähentää koulutuksellista eriarvoisuutta. Opiskelijavalintauudistuksen vaikutuksia on sen sijaan vaikeampi ennustaa. Yhtäältä kansainvälinen kirjallisuus viittaa siihen, että tiukemmin aikaisempaan osaamiseen, esimerkiksi kouluarvosanoihin, perustuvat koulutussiirtymät vähentävät koulutusvalintoihin liittyvää ylisukupolvista eriarvoisuutta, koska perheet eivät silloin pääse vaikuttamaan koulutusvalintoihin yhtä vahvasti.⁶² Ensikertalaisuuden kasvattamisella opiskelijavalinnoissa pyrittiin edistämään ja nopeuttamaan opiskelijoiden suoraa siirtymistä toisen asteen koulutuksesta korkeakouluun, mutta toisaalta matalamman sosioekonomisen taustan omaavat opiskelijat saattavat hyötyä suhteessa enemmän siitä, että heillä on mahdollisuus palata opintojen pariin myöhemmin.⁶³

Kokonaisuudessaan opiskelijavalintoihin vaikuttaminen ei välttämättä muuta ylisukupolvista eriarvoisuutta huomattavasti; korkeasti koulutetut vanhemmat löytävät usein tapoja ylläpitää omien lastensa kilpailuetua, vaikka sitä uudistuksilla yritettäisiin heikentää.⁶⁴ Sen sijaan opiskelu-

paikkojen lisääminen yliopistotasolla on aikaisempien tutkimusten mukaan ehkä tehokkain tapa vähentää ylisukupolvista eriarvoisuutta, vaikka eriarvoisuus ei välttämättä heti ensimmäisistä lisäyksistä muuttuisikaan.⁶⁵ Hallituksen linjaus korkeakoulutettujen määrän nostamisesta ja siten aloituspaikkojen lisäämisestä on paitsi korkeakoulupaikkoihin kohdistuvan paineen purkua myös eriarvoisuutta vähentävää politiikkaa.

Koulutukseen osallistumiseen liittyvät tarkastelumme nostivat esiin myös maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten heikomman tilanteen koulutuspoluilla suhteessa muuhun väestöön. Hallitus onkin esittänyt tarpeen erillisohjelmalle, jolla pyritäisiin varmistamaan maahanmuuttajataustaisten lasten ja nuorten oppimisen edellytykset ja turvattaisiin nykyistä paremmin maahanmuuttajataustaisten nuorten koulutussiirtymät. Samaan on ottanut kantaa myös opetus- ja kulttuuriministeriön maahanmuuttajien koulutuspolkuja ja integrointia pohtinut työryhmä⁶⁶. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen asettama eriarvoisuuden vähentämistä käsitellyt työryhmä suositti loppuraportissaan OKM:n työryhmän esittämien toimenpide-ehdotusten toteuttamista.⁶⁷

Useampaa politiikkalohkoa koskeva seikka on myös se, missä määrin koulutusjärjestelmämme on avoin aikuisväestölle ja missä määrin se yhtäältä kykenee tarjoamaan mahdollisuuksia kehittää ja uudistaa ihmisten omaa osaamista ja toisaalta tarjoamaan etenkin yhteiskunnan heikompiosaisille työkaluja oman tilanteensa parantamiseksi. Vuonna 2018 loppuraporttinsa jättänyt eriarvoisuustyöryhmä korosti tässä yhteydessä etenkin aikuiskoulutuksen merkitystä ja piti tärkeänä, että satsaukset kohdistetaan etenkin ryhmille, joilla on koulutustaustan tai muun syyn vuoksi heikommät mahdollisuudet kehittää osaamistaan. Pääministeri Sanna Marinin hallituksessa tämä teema linkittyy puolestaan jatkuvan oppimisen uudistukseen, jolla pyritään syrjäytymisen tai työttömyyden vähentämisen lisäksi vastaamaan laajemmin läpi elämän jatkuvaan tarpeeseen kehittää ja uudistaa omaa osaamista. Kyse ei tällöin ole pelkästään koulujärjestelmästä ja sen uudistamisesta. Parantaaksemme erityisesti aikuisväestön koulutuksellista eriarvoisuutta tarvitaan sektorirajat ylit-

tävää yhteistyötä. Tällöin koulutusjärjestelmän uudistamisen ohella on pohdittava kokonaisvaltaisesti muun muassa koulutuksen tarjonnan ja rahoituksen, sosiaaliturvan ja työvoimapolitiittisen koulutuksen yhteispeliä.

Viitteet

- 1 Tilastokeskus 2019.
- 2 Välijärvi 2014.
- 3 OECD 2019.
- 4 Pekkarinen & Uusitalo 2012.
- 5 Valtioneuvosto 2019.
- 6 Kallio, Kauppinen & Erola 2016; Pulkkinen & Roihuvuo 2014; Vauhkonen, Kallio & Erola 2017.
- 7 Tilastokeskus 2020a.
- 8 Pfeffer 2008.
- 9 OECD 2019.
- 10 Karhula, Erola & Kilpi-Jakonen 2017.
- 11 Kilpi-Jakonen, Erola & Karhula 2016.
- 12 Kallio, Kauppinen & Erola 2016.
- 13 Eskelinen, Hautala, Lintunen & Kallio 2020.
- 14 Karhunen & Uusitalo 2017.
- 15 Sipilä, Kestilä & Martikainen 2011.
- 16 Heisig, Gesthuizen & Solga 2019; Solga 2002.
- 17 Tilastokeskus 2020b.
- 18 Vipunen 2020a.
- 19 Kilpi-Jakonen 2011; Kilpi-Jakonen 2014; Kilpi-Jakonen 2017.
- 20 Kalalahti, Varjo & Jahnukainen 2017.
- 21 Ismail 2019.
- 22 Kilpi-Jakonen 2017; Vipunen 2020b.
- 23 Vipunen 2020a.
- 24 Vipunen 2020b.
- 25 January, Mason, Savolainen ym. 2017; Kallio, Kauppinen & Erola 2016.
- 26 Mikkonen, Moustgaard, Remes & Martikainen 2018.
- 27 Virtanen, Lerkkanen, Poikkeus & Kuorelahti 2018.
- 28 Vanttaja & Järvinen 2006.
- 29 Solantaus, Leinonen & Punamäki 2004; Conger, Conger & Martin 2010.
- 30 Prix & Erola 2017.
- 31 Zacheus, Kalalahti, Kivirauma ym. 2018.
- 32 Ansala, Hämäläinen & Sarvimäki 2020; Kilpi-Jakonen 2014; Kilpi-Jakonen 2017.
- 33 Kilpi-Jakonen, Erola & Karhula 2016.
- 34 Vipunen 2020a.
- 35 Vipunen 2020a.
- 36 Vipunen 2020a.
- 37 Vipunen 2020c; Prix 2012.
- 38 Siekkinen & Rautopuro 2012.
- 39 Tilastokeskus 2020c.
- 40 Rautopuro & Korhonen 2011.
- 41 Cech 2013; Ochsenfeld 2016.
- 42 Charles & Bradley 2009.
- 43 Morgan, Gelbgiser & Weeden 2013; Ochsenfeld 2016; Riegle-Crumb, King, Grodsky & Muller 2012.
- 44 Asplund 2001.
- 45 Lehti & Karonen 2020.
- 46 Koerselman & Uusitalo 2014.
- 47 Kalenius 2014.
- 48 Oksanen 2017.
- 49 Kauhanen 2017.
- 50 Erola 2010.

- 51 Tilastokeskus 2020d.
- 52 Tilastokeskus 2020d.
- 53 Aho & Mäkiäho 2016.
- 54 Prättälä & Paalanen 2007;
Kauppinen, Saikku & Kokko 2010;
Sipilä, Kestilä & Martikainen 2011.
- 55 Holte, Swart & Hiilamo 2019.
- 56 Opetus- ja kulttuuriministeriö
2019.
- 57 Kauppinen, Saikku & Kokko 2010.
- 58 Sipilä, Kestilä & Martikainen 2011.
- 59 Lehti, Erola & Karhula 2019;
Vauhkonen, Kallio & Erola 2017.
- 60 Pöyliö, Erola & Kilpi-Jakonen 2018.
- 61 Sipilä, Kestilä & Martikainen 2011.
- 62 Dollmann 2016.
- 63 Nori & Vanttaja 2018.
- 64 Triventi, Skopek, Kulic, Buchholz
& Blossfeld 2019.
- 65 Shavit, Arum & Gamoran 2007.
- 66 Opetus- ja kulttuuriministeriö
2017.
- 67 Valtioneuvoston kanslia 2018.

Eriarvoisuuden periytyminen

NIKO ESKELINEN, JANI EROLA, ALEKSI
KARHULA, LUCIA RUGGERA & OUTI SIRNIÖ

ERIARVOISUUS PERIYTYY huolimatta siitä, että Suomi on varsin avoin yhteiskunta, jossa mahdollisuuksien tasa-arvo toteutuu hyvin. Vanhempien taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen asema sekä lapsuuden ajan elinolosuhteet ennustavat seuraavan polven sosiaalista asemaa ja elämän tapahtumia usealla elämän eri osa-alueella. Perhetaustan mukaiset erot näkyvät koulutautumisessa, ammattiperusteisessa luokka-asemassa sekä aikuisuuden tulotasossa. Myös huono-osaisuus kasautuu ylisukupolvisesti. Eriarvoisuuden periytymistä voidaan vähentää ylläpitämällä tasa-arvoisia mahdollisuuksia osallistua laadukkaaseen koulutukseen eri tasoilla, varmistamalla nuorten pääsy ja eteneminen työmarkkinoille ja erityisesti tukemalla huono-osaisimpia perheitä. Jotta kansalaisten tuki avoimelle yhteiskunnalle säilyy sosiaalisen laskun yleistyessä, on tärkeää varmistaa, että sosiaalinen lasku ei johda kohtuuttomaan elämänlaadun heikentymiseen suhteessa vanhempiin. Kyse on yhdestä tulevien vuosikymmenten politiikan suurimmista haasteista.

Johdanto

PERHETAUSTAN MUKAISET EROT esimerkiksi kouluttautumisessa, ammatinvalinnassa ja saavutetussa tulotasossa ovat keskeisiä eriarvoisuuden muotoja. Tällä ylisukupolvisella eriarvoisuudella viitataan siihen, että yksilöiden mahdollisuudet elämän eri osa-alueilla kaventuvat tai parantuvat lapsuudenperheiden elämäntilanteiden eroista ja resurssien epätasaisesta jakautumisesta johtuen. Tällöin huono-osaisten perheiden lasten lähtökohdat eroavat parempiosaisten perheiden lasten lähtökohdista. Koska pohja toiminta-, opiskelu- ja työkyvylle luodaan jo lapsuudessa, lapsuuden olosuhteet ovat merkittävässä roolissa, kun pyritään etsimään syitä nuorten ja aikuisten hyvinvointieroille elämänkulun eri vaiheissa.

Mahdollisuuksien tasa-arvolla viitataan tavoitteeseen, jonka mukaan jokaisella ihmisellä olisi yhtäläiset mahdollisuudet tavoitella ja saavuttaa hyvä toimintakyky ja yhteiskunnallinen asema perhetaustasta riippumatta. Tällöin esimerkiksi yksilöiden koulutustaso, ammattiperustainen luokka-asema ja tulotaso määrittäisivät ensisijaisesti henkilökohtaisten kykyjen, osaamisen ja motivaation mukaan. Jos perhetaustalla kuitenkin on yhteys elämäntapahtumiin ja saavutuksiin, sen koetaan kuvastavan mahdollisuuksien tasa-arvon puutetta. Ylisukupolvista eriarvoisuutta käytetään siis mittarina sille, mikä on mahdollisuuksien tasa-arvon tila: vahvempi eriarvoisuuden periytyminen viittaa vähäisempään mahdollisuuksien tasa-arvoon.

Uskotaan, että eriarvoisuuden periytymiseen vaikuttavat epätasa-arvoisesti jakautuneet lapsuudenperheen sosiaaliset, kulttuuriset ja materiaaliset resurssit, jotka puolestaan näkyvät aikuisiässä yksilöiden ja heidän toimintatapojensa eroina. Näitä resursseja ovat esimerkiksi ihmissuhteet, verkostot, arvot, tiedot, taidot ja varallisuus. Suurempi määrä resursseja perheessä mahdollistaa lapsille suuremmalla todennäköisyydellä suotuisia saavutuksia elämän eri vaiheissa. Resurssit itsessään luovat lapsille suotuisia kasvuolosuhteita. Lisäksi vanhemmat voivat käyttää niitä myös aktiivisesti lastensa hyväksi esimerkiksi investoimalla

lasten koulutukseen. Resurssien puute puolestaan kaventaa lasten mahdollisuuksia elämänkaaren aikana esimerkiksi puutteellisen tuen, koetun stressin ja epäsuotuisten kokemusten kautta.

Vanhempien resurssien yhteys heidän lastensa myöhempään elämään riippuu myös vallitsevasta yhteiskunnallisesta kontekstista. Esimerkiksi hyvinvointivaltiomalli, koulutusjärjestelmä ja työmarkkinoiden ominaisuudet ovat yhteydessä siihen, missä määrin lapsuudenperheistä johtuvat lähtökohtaerot näkyvät eroina lasten elämänculussa. Suomessa mahdollisuuksien tasa-arvoa on pyritty edistämään vähentämällä vanhempien taloudellisten resurssien merkitystä koulutukseen osallistumisessa sekä laajemmin tuloeroja tasoittavalla politiikalla, joiden on toivottu vähentävän eriarvoisuuden periytymistä.

Yhteiskuntaa, jossa vallitsee mahdollisuuksien tasa-arvo, kutsutaan meritokratiaksi. Meritokratialla viitataan siihen, että yksilön asema yhteiskunnassa määräytyy ensisijaisesti tämän ansioiden ja suoritusten sekä pätevyyden ja kykyjen mukaan. Pyrkimystä mahdollisuuksien tasa-arvon toteutumiseen pidetään tärkeänä niin yksilöiden kuin koko yhteiskunnan tasolla. Yksilötasolla tasa-arvon päämäärä ylläpitää oikeudenmukaisuutta ja yhteiskunnan avoimuutta. Yhteiskunnan tasolla se mahdollistaa koko yhteiskunnan lahjakkuusreservin käytön. Mahdollisuuksien tasa-arvo onkin yksi tärkeimmistä periaatteista, jonka lähes kaikki poliittiset liikkeet jakavat, joskin keinot sen edistämiseksi vaihtelevat. Yhdessäkään yhteiskunnassa ei ole mahdollista saavuttaa täydellistä mahdollisuuksien tasa-arvoa. Sen sijaan yhteiskunnat voidaan luokitella sen mukaan, missä määrin mahdollisuuksien tasa-arvo niissä toteutuu eri tavoin arvioiden.

Huolimatta siitä, että Suomea on luonnehdittu varsin avoimeksi yhteiskunnaksi, perhetaustan on havaittu olevan yhteydessä ihmisten elämänculkuihin. Tutkimukset ovat osoittaneet, että vanhempien taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen asema ennustavat seuraavan polven saavutuksia ja elämäntapahtumia usealla elämän osa-alueella. Tuore ja laajempi katsaus ylisukupolvisesta eriarvoisuudesta Suomessa on julkaistu Yhteiskuntapolitiikka-lehdessä¹.

Tässä luvussa tarkastellaan eriarvoisuuden periytymistä suomalaisessa

yhteiskunnassa. Luvussa kootaan yhteen tutkimustietoa koulutuksen, ammattiperusteisen luokka-aseman sekä tulotason periytymisestä. Nämä kolme ovat käytetyimmät resurssien jakautumista kuvaavat sosioekonomiset mittarit, jotka kuvaavat väestötasolla osuvasti hyvä- ja huono-osaisuutta. Koulutustaso vakiintuu ihmisen elämässä useimmiten ensimmäisenä, ja sitä pidetään myös tärkeimpänä eri ammatteihin valikoitumista selittävänä tekijänä. Eri ammateista saatava palkka puolestaan muodostaa pääosan ihmisten nykyisestä ja tulevasta tulotasosta. Voidaan olettaa, että ylisukupolvisesti koulutuksen, luokka-aseman ja tulojen välinen suhde on samankaltainen. Ylisukupolvisella sosiaalisella liikkuvuudella on perinteisesti viitattu nimenomaan siihen, missä määrin lapset päätyvät eri luokka-asemiin kuin vanhempansa. Samaan tapaan liikkuvuutta voidaan arvioida myös koulutuksen ja tulojen suhteen.

Käymme ensin läpi koulutuksen, luokka-aseman ja tulotason periytymisen ajallisia muutoksia Suomessa. Tarkastelumme perustuu Tilastokeskuksen ylläpitämiin rekisteriaineistoihin, jotka joko kattavat koko Suomessa asuvan väestön tai ovat edustavia otoksia koko väestöstä. Selitämme näitä muutoksia aikaisemman tutkimustiedon valossa. Luku päättyy päätelmiin ja politiikkasuosituksiin.

Eriarvoisuuden periytyminen Suomessa

Vanhempia korkeampi koulutustaso ei ole enää itsestäänselvyys

Aikaisemmat tutkimukset ovat osoittaneet, että koulutus on eräs merkittävimmistä aikuisuuden asemaa määrittävistä tekijöistä. Tästä syystä koulutuksen periytymistä pidetään tyypillisesti myös keskeisimpänä ylisukupolvista eriarvoisuutta tuottavana tekijänä.² Koulutus on keskeinen sosiaalisen nousun väline ja kenties merkittävin yksittäinen syrjäytymistä ja aikuisiän sosiaalista huono-osaisuutta ehkäisevä tekijä. Huolimatta yhteiskunnan myönteisestä sosiaalisesta kehityksestä ja koulutusmahdollisuuksien tasa-arvon kohentumisesta, vanhempien koulutustaso heijastuu edelleen vahvasti lasten koulutustasoon.

Suomalaisten kouluttautumisessa on tapahtunut viime vuosikymmeninä suuria muutoksia. Suomalaisten koulutustaso on noussut tasaista vauhtia 1970-luvulla syntyneisiin asti: yli kolmasosa 1970-luvun jälkipuoliskolla syntyneistä on suorittanut korkeakoulututkinnon 30. ikävuoteen mennessä (Kuvio 4.1). Korkeakoulututkintojen osuus kaikista tutkinnoista on lisääntynyt. Osuus on selkeästi korkeampi naisilla kuin miehillä. Tämän jälkeen syntyneillä kouluttautumisen lisääntyminen on tasaantunut. Samanaikaisesti peruskoulun varaan jääneiden osuus on laskenut, mutta edelleen 1980-luvulla syntyneistä naisista lähes 12 prosenttia ja miehistä lähes 17 prosenttia on vailla peruskoulun jälkeistä tutkintoa. Suomalaisten koulutustason nousu tarkoittaa, että nuorimpien sukupolvien vanhemmat ovat yhä korkeammin koulutettuja: kun vuonna 1960 syntyneistä lapsista 15 prosentilla vähintään toinen vanhempi on suorittanut korkeakoulututkinnon, on tämä osuus 1980-luvulla syntyneillä noussut yli 40 prosenttiin. Nuorimmat syntymäkohortit (joilla viitataan tiettyinä aikoina syntyneiden henkilöiden ryhmään) ovat siis yhtä koulutettuja kuin vanhempansa, kun aiemmin lapset yleensä kouluttautuivat keskimäärin vanhempiaan korkeammalle.

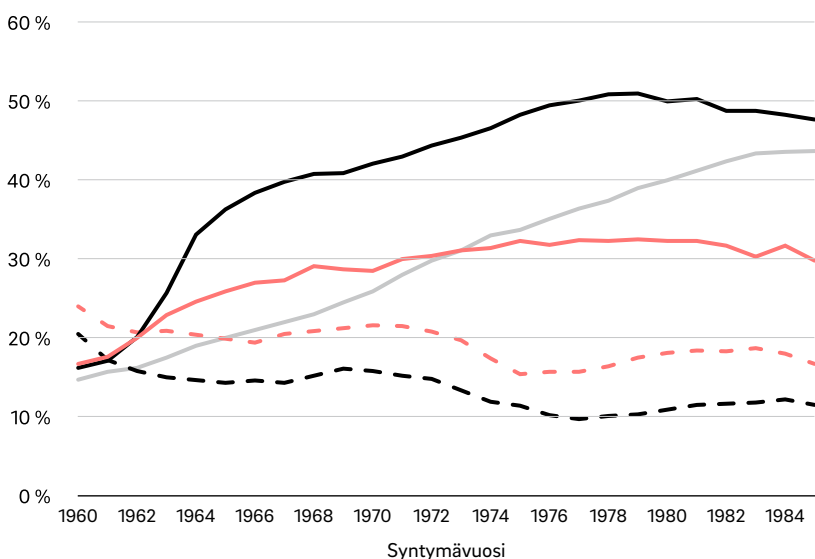
Myös koulutustason periytymisessä on tapahtunut muutoksia. Kuviossa 4.2 tarkastellaan 30-vuotiaana suoritettuja koulutustasoja ja verrataan niitä vanhempien korkeimpaan suoritettuun koulutustasoon. Niiden nuorten osuus, jotka ovat suorittaneet korkeamman koulutuksen kuin vanhempansa, on vähitellen laskenut vajaasta 60 prosentista noin 30 prosenttiin vuosina 1960 ja 1985 syntyneiden välillä. Tämä liikkuvuus ylöspäin on suurempaa naisilla kuin miehillä, ja sen väheneminen on ollut miehillä voimakkaampaa. Samanaikaisesti niiden osuus, jotka ovat suorittaneet matalamman koulutustason kuin vanhempansa, on noussut vajaasta 15 prosentista 30 prosenttiin. Tämä liikkuvuus alaspäin on miehillä naisia yleisempää ja se on lisääntynyt miehillä naisia enemmän. Näin ollen vanhempiensa kanssa saman koulutustason suorittaneiden osuus on noussut mainittujen syntymäkohorttien välillä noin 30 prosentista reiluun 40 prosenttiin.

On jossain määrin yllättävää ja uusi ilmiö, että näinkin suuri osa

30-vuotiaista ei ole saavuttanut vanhempiensa koulutustasoa. Ilmiö liittyy vahvasti vanhempien sukupolvien koulutustason nousuun (ks. kuvio 4.1). Kirjallisuudessa oletetaan usein, että lapset kouluttautuvat vähintään yhtä pitkälle kuin vanhempansa. Tämä voi lisätä painetta laajentaa koulutusta enemmän kuin esimerkiksi työmarkkinoilla olisi tarvetta. Kuvion perusteella kuitenkin vaikuttaa pikemminkin siltä, että vähintään vanhemman koulutustason saavuttaminen ei olisi Suomessa enää itsestään selvä tavoite. Voi kuitenkin olla, että nuoremmat kohortit valmistuvat myöhemmässä iässä vanhempiin ikäluokkiin verrattuna: tästä johtuen osa alaspäin tapahtuvasta liikkuvuudesta saattaa selittyä sillä, että lasten opinnot ovat vielä kesken. Lisäksi on muistettava, että hyödynnettävät rekisterit eivät kata ulkomailla suoritettuja korkeakoulututkintoja. Tässä yhteydessä ulkomailla suoritettujen tutkintojen määrää ei voida arvioida, mutta niiden määrän voidaan olettaa hienoisesti kasvaneen.

Kuvio 4.1 Suomessa syntyneiden korkeakoulututkinnon suorittaneiden (yliopisto tai ammattikorkeakoulu) sekä ilman peruskoulun jälkeistä tutkintoa olevien osuudet 30 vuoden iässä syntymävuosittain ja sukupuolittain, sekä niiden 30-vuotiaiden osuus syntymävuosittain, joiden vähintään toisella vanhemmalla on korkeampi kuin toiseen asteen koulutus.

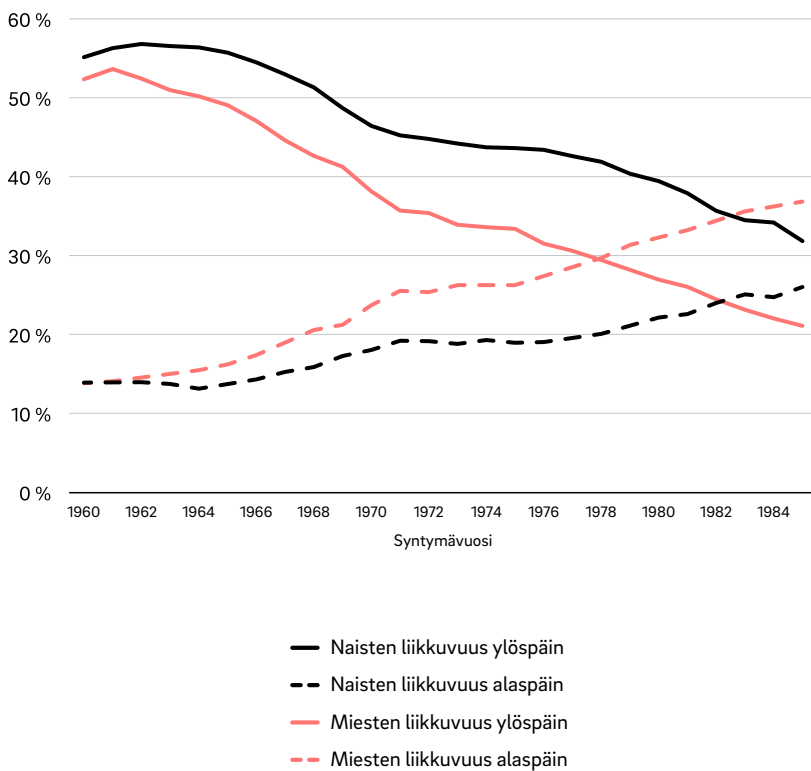
Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

- Korkeakoulututkinnon suorittaneet miehet
- Korkeakoulututkinnon suorittaneet naiset
- - Perusasteen suorittaneet miehet
- - Perusasteen suorittaneet naiset
- Korkeakoulututkinnon suorittaneet vanhemmat

Kuvio 4.2 Syntymävuosittainen osuus Suomessa syntyneistä, jotka 30 vuoden ikään mennessä ovat suorittaneet korkeamman (liikkuvuus ylöspäin) ja matalamman (liikkuvuus alaspäin) koulutustason kuin vanhempansa.

Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Kansainvälisesti katsoen koulutuksen periytyminen on Suomessa ollut aikaisemmin vähäisempää moniin muihin maihin verrattuna,³ mutta noussut viime vuosina korkeammalle tasolle.⁴ Lasten kouluttautumiseen ja koulutuksen periytymiseen vaikuttavat useat eri taustatekijät. Vahvin tutkimuksissa havaittu yhteys on vanhempien koulutuksen ja lapsen koulutuksen välillä: vanhempien koulutustaso on yhteydessä niin lasten toisen asteen koulutuksen suorittamiseen, korkeakouluihin hakeutumiseen kuin myös lopulliseen koulutusasteeseen.⁵ Koulutuksen eriarvoisuutta selittää erityisesti akateemiselle opintopolulle valikoituminen eli lukion suorittaminen ja sen jälkeen yliopistoon jatkaminen: noin 80 prosenttia koulutuksen eriarvoisuudesta selittyy lukiovalinnalla.⁶ Lisäksi koulutuksen eriarvoisuuden lisääntyminen on seurausta ennen kaikkea voimistuneesta vanhempien koulutuksen yhteydestä lukion suorittamiseen.

Myös monien muiden tekijöiden on havaittu olevan yhteydessä lasten myöhempään kouluttautumiseen, mutta näiden tekijöiden vaikutukset ovat huomattavasti pienempiä. Viimeaikaisissa tutkimuksissa on todettu esimerkiksi vanhempien työttömyyden, etnisen taustan ja päivähoiton yhteyden kouluttautumiseen selittyvän suurelta osin tai kokonaan muiden perhetaustatekijöiden vaikutuksella.⁷

Luokkaliikkuvuus on edelleen korkealla tasolla

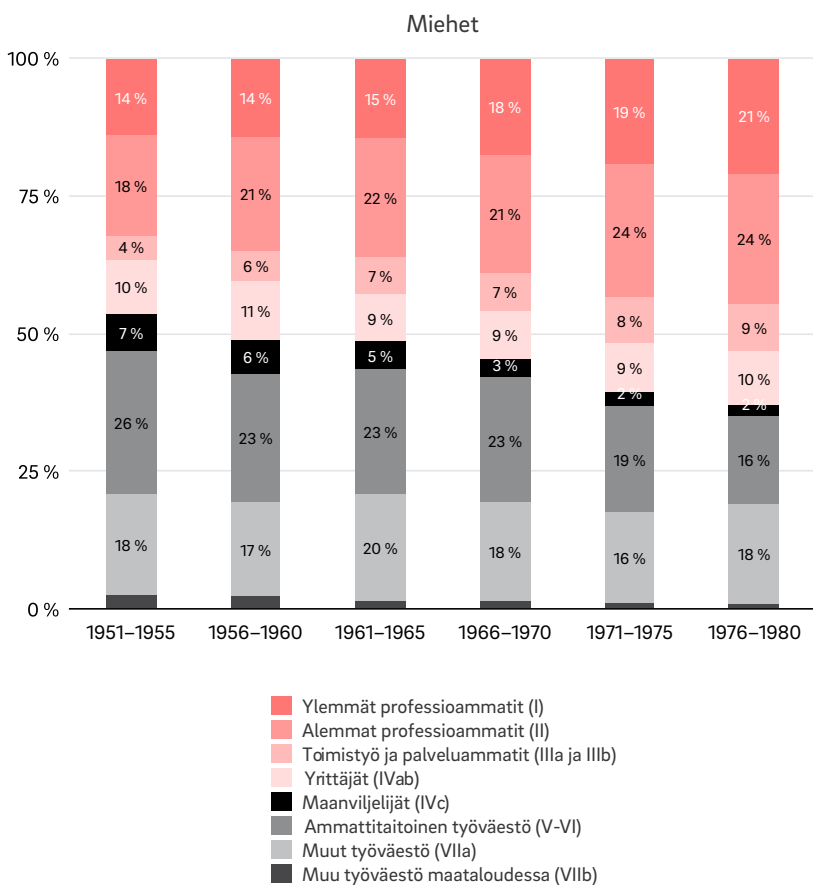
Suomalaisten luokka-asetat ovat painottuneet viime vuosikymmeninä hitaasti mutta varmasti entistä vahvemmin professio-, toimisto- ja palveluammatteihin. Samalla työväenluokkaisten ammattien ja maanviljelijöiden osuus on hiljalleen pienentynyt. Kuvioissa 4.3 ja 4.4 raportoidaan miesten ja naisten luokka-asetat 35–39-vuotiaina syntymävuoden mukaan Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokittelua⁸ käyttäen. Luokittelu erottelee ylemmät ja alemmat professioammatit (luokat I ja II, joista ensimmäinen sisältää muun muassa johtajat), toimistotyön- ja palveluammattien luokat (IIIa ja IIIb), yrittäjät (IVab) ja maanviljelijät (IVc), työnjohdon ja ammattitaitoisen työväestön (V–VI) sekä ammattitaitoa vaatimattomien ammattien ja maataloustyö luokat (VIIa ja VIIb).

Naisten kohdalla työväenluokkaisten ammattien (V–VII) ja maanviljelijöiden (IVc) osuus on nuorimmissa 35–39-vuotiaiden syntymäkohorteissa jo todella pieni, yhteensä alle 12 prosenttia. Samalla erityisesti ylempien ja alempien professioammattien osuus on naisilla kaksinkertaistunut vanhimmasta nuorimpaan syntymäkohorttiin tultaessa. Se, että naisten koulutusaste on jo pitkään ollut miehiä korkeampi, ei kuitenkaan suoraan näy luokkarakenteessa, sillä miesten osuus professioluokassa I on edelleen lähes kaksinkertainen suhteessa naisiin (21 % vs. 11 %). Miehillä kyseinen luokka-asema on kasvanut jopa naisia nopeammin, mikä tuntuu yllättävältä koulutuksessa havaittuihin muutoksiin nähden. Koulutuksesta riippumatta naisten on siis miehiä vaikeampi päästä erityisesti johtotehtäviin. Miesten luokkarakenteessa näkyy myös polarisoituminen: myös ammattitaidottoman työväestön (VII) osuus on miehillä edelleen merkittävä, kattaen yli 19 prosenttia kaikista miehistä ikäluokassa. Kaiken kaikkiaan luokka-asemien muutoksena havaittava rakennemuutos on miehillä ollut viime vuosikymmenet huomattavasti hitaampaa kuin naisilla.

Rakennemuutos näkyy vahvemmin vastaavien syntymäkohorttien vanhempien luokkarakenteessa. Kuviossa 4.5 esitetään vanhempien luokkarakenne lasten syntymävuoden mukaan, korkeammassa luokka-asemassa olevan vanhemman ammatin mukaan. Vanhempien kohdalla 1950–1970-lukujen suuri rakennemuutos maatalousvaltaisesta yhteiskunnasta moderniksi palveluyhteiskunnaksi näkyy dramaattisemmin. Samaan tapaan kuin koulutuksen kohdalla, viime vuosikymmeninä suomalaisten perhetaustassa on tapahtunut suurempi muutos kuin suomalaisten luokkarakenteessa yleisesti ottaen.

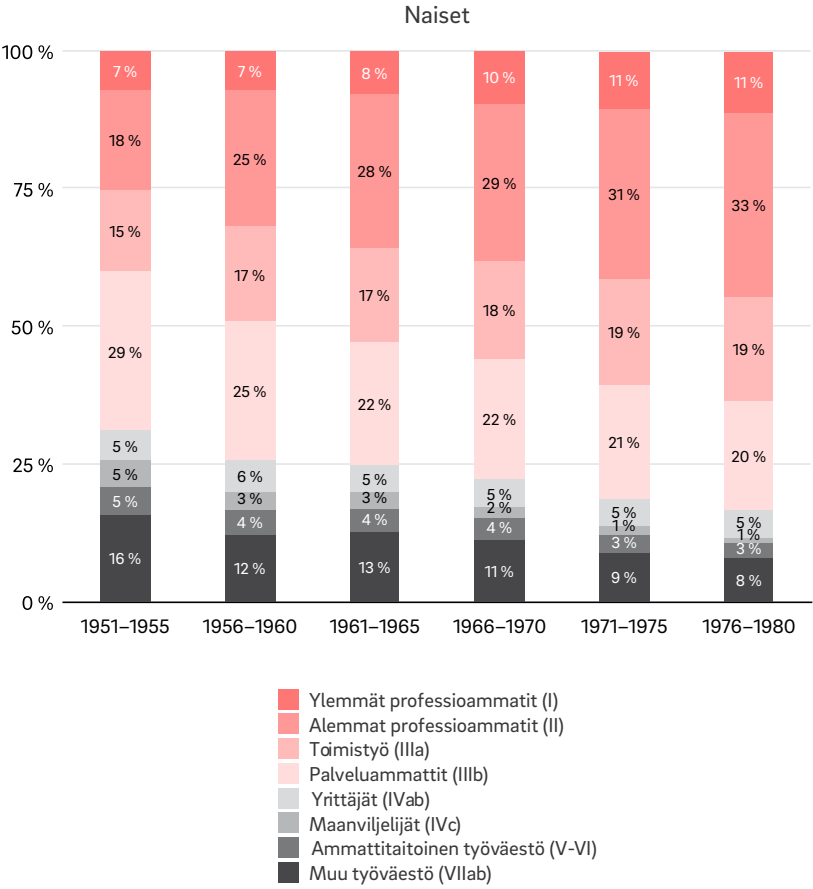
Kuvio 4.3 Suomalaisen miesten yhteiskuntaluokkarakenne 35–39-vuotiaana syntymävuoden mukaan. Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokitus.

Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

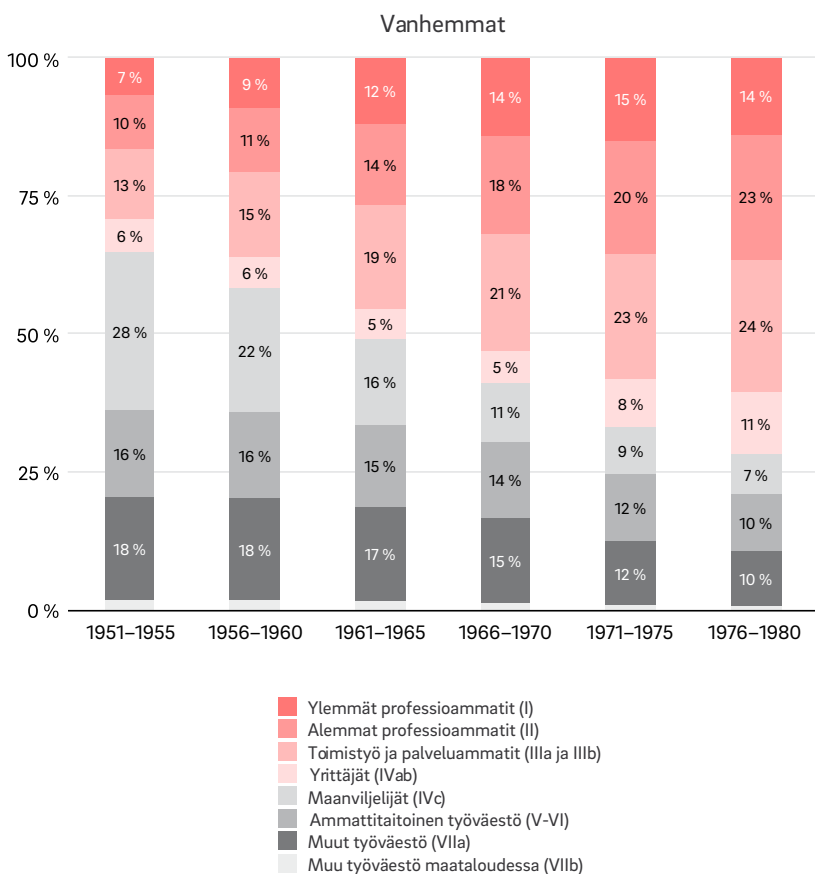

Kuvio 4.4 Suomalaisen naisten yhteiskuntaluokkarakenne 35–39-vuotiaana syntymävuoden mukaan. Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokitus.

Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

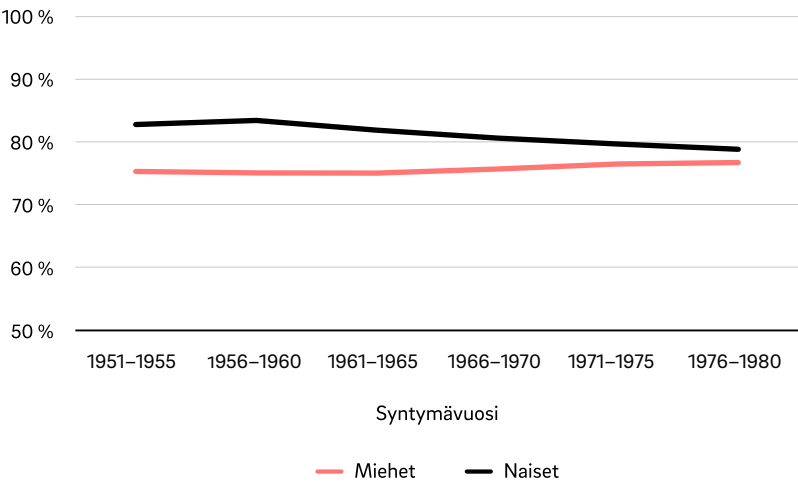

Kuvio 4.5 Suomalaisen 35–39-vuotiaiden miesten ja naisten vanhempien luokkarakenne lasten syntymävuoden mukaan. Eriksonin–Goldthorpen luokkaluokitus. Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

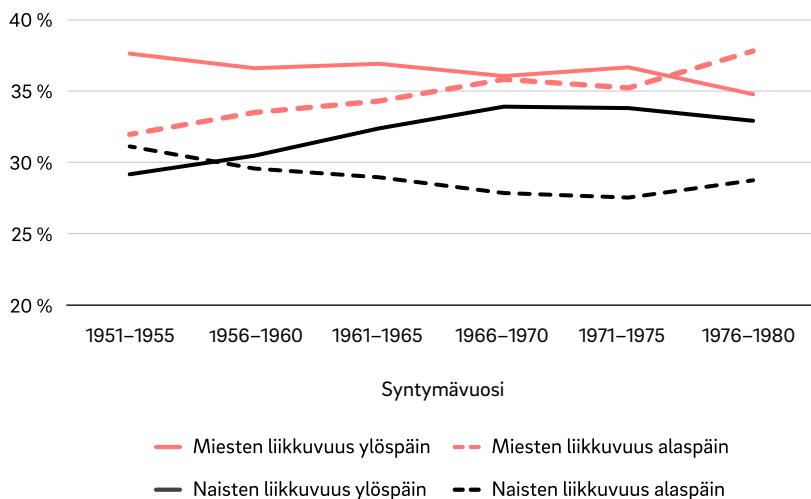

Vanhempien ja lasten luokka-asemien muutokset heijastuvat sosiaali-
seen liikkuvuuteen luokkien välillä. Kuviossa 4.6 esitetään niin sanottu
absoluuttisen sosiaalisen liikkuvuuden määrän muutos aikaisemmissa
kuviossa tarkastelluissa syntymäkohorteissa. Absoluuttisella liikkuvuu-
della tarkoitetaan tässä yksinkertaisesti sitä osaa syntymäkohortista,
joka on itse päätenyt eri luokka-asemaan kuin vanhempansa. Sosiaalinen
liikkuvuus on Suomessa ollut vanhastaan korkealla tasolla, eikä tässä ole
nähtävissä suuria muutoksia.⁹ Tärkeimpänä kuviossa havaittavana tren-
dinä voidaan pitää sitä, että miesten ja naisten absoluuttisen liikkuvuuden
määrä lähestyy toisiaan hiljakseen kolmenkymmenen tarkasteluvuoden
aikana.

Kuvio 4.6 Luokkaliikkuvuus minkä tahansa luokkien välillä (eli absoluut-
tinen liikkuvuus) 35–39-vuotiailla miehillä ja naisilla syntymävuoden
mukaan. Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Kuvio 4.7 Ylöspäin ja alaspäin liikkuvien osuudet 35–39-vuotiailla miehillä ja naisilla syntymävuoden mukaan. Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Absoluuttinen liikkuvuus huomioi kaiken tyyppisen sosiaalisen liikkuvuuden, myös sellaisten asemien välillä, joita ei voi pitää yksinkertaisin kriteerein toinen toistaan hyvä- tai huono-osaisempana. Usein luokkaliikkuvuutta tutkittaessa asemat jaotellaankin kolmeen selkeämmin eroteltavaan ryhmään. Professionaalien ja yrittäjien voidaan pitää muita luokka-asemia paremmassa asemassa olevina, kun taas palveluammattien ja ammattitaitoa vaatimattomien ammattien työluokkia pidetään muita heikompina niin statuksen, työttömyysriskien kuin tavanomaisten tulojenkin suhteen. Samoin kuin koulutuksen eri tasojen välillä, näiden kolmen tason välillä luokka-asemat voivat heikentyä (alaspäin liikkuvuus eli sosiaalinen lasku) tai parantua (ylöspäin liikkuvuus eli sosiaalinen nousu). Kuviossa 4.7 esitetään tällainen tarkastelu. Kuvio kertoo, että sukupuolten väliset erot muuttuvat melko samantahtisesti päinvastaisiin suuntiin. Siinä missä miesten kohdalla sosiaalinen lasku on viime vuosikymmenet lisääntynyt, on naisten kohdalla tapahtunut vastaavaa

sosiaalista nousua. Vastaavasti naisten sosiaalinen lasku on vähentynyt (nuorinta syntymäkohorttia lukuun ottamatta) samantahtisesti miesten ylöspäin liikkuvuuden kanssa. Siinä missä naisten kohdalla ylöspäin liikkuvuus on selvästi yleisempää kuin sosiaalinen vajoaminen, on miesten nuorimman syntymäkohortin kohdalla sosiaalinen lasku jo yleisempää kuin nousu. Näyttääkin siltä, että naisten koulutustason nousu näkyy enemmän sosiaalisen nousun ja laskun eroissa miesten ja naisten välillä kuin yksiselitteisesti luokka-asemissa.

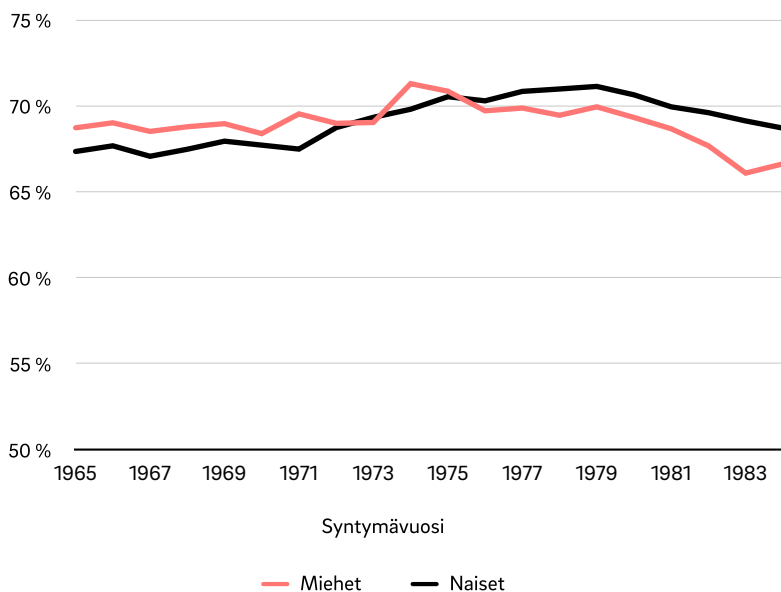
Luokka-aseman periytyminen ei ole Suomessa yhtä vahvaa kuin koulutuksen.¹⁰ Ammattiasema kuitenkin periytyy edelleen ja on vahvimmin yhteydessä vanhempien koulutukseen ja ammattiasemaan.¹¹ Toiset ammatit siirtyvät sukupolvelta toiselle vahvemmin kuin toiset. Erityisesti korkean statuksen professioammatit, kuten esimerkiksi lääkärin ammatti, periytyvät. Lääketieteen lisäksi voimakkaasti periytyviä ammatteja on muun muassa luonnontieteen ja oikeustieteen aloilla.¹² Tyypillisesti sukupolvelta toiselle siirtyviä ammatteja ovat esimerkiksi myös maanviljelijän ja liikenteenharjoittajan (esimerkiksi kuljetusyrittäjät) ammatit.¹³ Muun muassa maatalouden alalla ammatti voi siirtyä sukupolvelta toiselle omistusoikeudellisten tekijöiden kautta perintönä. Esimerkiksi perheen tilan ja tilan työkoneiden periminen voivat osaltaan ohjata ja kannustaa tai joskus jopa velvoittaa sukupolvenvaihdukseen. Vanhempien koulutuksen ja ammattialan ohella myös monilla muilla tekijöillä, kuten vanhempien työttömyydellä ja lapsuudenperheen rikkonaisuudella, on yhteys aikuisiän ammattiasemaan.¹⁴

Tuloliikkuvuudessa ei suuria muutoksia

Koulutukseen ja luokka-asemaan verrattuna tulotason mukaisessa periytymisessä on tapahtunut vähemmän ajallisia muutoksia. Kuviossa 4.8 tarkastellaan absoluuttista tuloliikkuvuutta: sitä, kuinka suurella osalla omat tulot ovat suuremmat kuin vanhempien tulot. Vertailu on tehty tarkastelemalla vanhempien ja heidän lastensa tuloja samassa iässä, noin 30-vuotiaana. Tarkastelujaksolla, joka kattaa vuosina 1965–1984

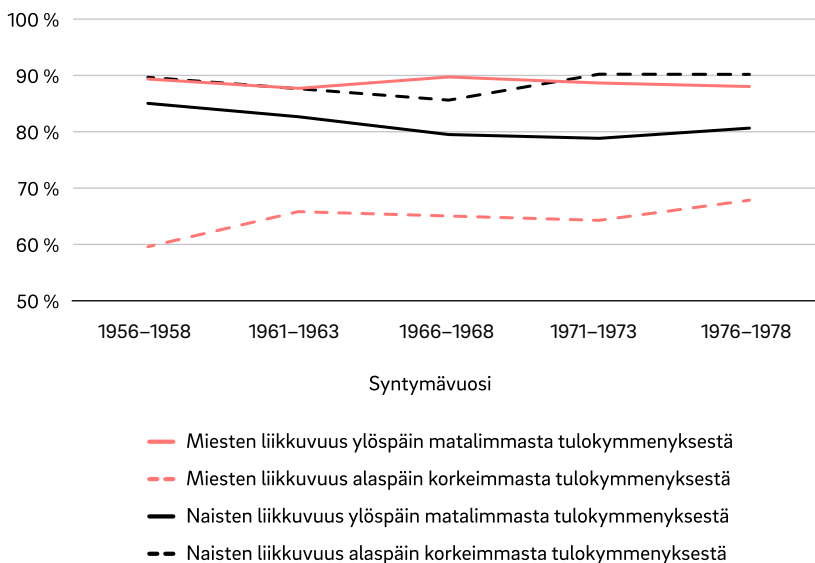
syntyneet, ei ole tapahtunut isoja muutoksia. Vajaa 70 prosenttia 1960-luvun loppupuolella syntyneistä on saavuttanut vanhempiensa tuloja korkeammat tulot. Osuus nousee hieman 1970-luvulla syntyneiden kohdalla ja laskee 1980-luvulla syntyneillä. Sukupuolten väliset erot eivät ole suuria. Kuviota 4.8 tulkittaessa on olennaista muistaa, että muutokset kertovat tuloliikkuvuuden lisäksi yleisistä tulotason muutoksista: suurin osa lapsista saavuttaa korkeamman tulotason suhteessa vanhempiinsa.

Kuvio 4.8 Vanhempien korkeammat tulot saavuttaneet noin 30 vuoden iässä. Vanhempien tulot on mitattu samassa iässä kuin lasten. Tulot on inflaatiokorjattu. Huomio: Kaikissa vanhempien ja lasten kohorteissa tuloja ei voitu mitata täsmälleen 30 vuoden iässä, mutta tällöin ne mitattiin mahdollisimman lähellä tuota ikää ja samassa iässä vanhemmille ja lapsille. Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Tulotason periytymistä tarkastellaan kuitenkin useammin suhteellisilla kuin absoluuttisilla mittareilla. Suhteelliset mittarit ottavat paremmin huomioon ajalliset muutokset väestön tulojakaumassa, joskin samalla vertailtavuus koulutuksen ja luokka-aseman periytyvyyden muutoksiin heikkenee. Kuviossa 4.9 esitetään suhteellisen tuloliikkuvuuden tunnuslukuja. Kuviota varten on tutkimusaineistosta poimittu tulojakauman alin ja ylin kymmenys. Kuviossa kuvataan pienituloisista oloista ylöspäin ponnistavien osuutta sekä niitä, jotka ovat lähtöisin suurituloisimmista oloista, mutta eivät ole itse saavuttaneet samaa tulotasoa. Myös suhteellisesti mitattuna tulotason mukainen eriarvoisuuden periytyminen näyttää verrattain vakaalta. Korkeatuloisista perheistä lähtöisin olevista naisista noin 90 prosenttia ja miehistä keskimäärin 65 prosenttia ei ole itse saavuttanut samaa tulotasoa 32–36-vuotiaana. Miehillä osuus on noussut vuosien 1990 ja 2010 välillä noin 60 prosentista vajaaseen 70 prosenttiin. Pienituloisista perheistä lähtöisin olevista miehistä noin 90 prosenttia ja naisista noin 80 prosenttia on saavuttanut lähtötulotasoa korkeamman tulotason. Osuus on miehillä pysynyt lähes samana ja naisilla vähentynyt 85 prosentista 80 prosenttiin. Naisten ja miesten erot liittyvät osin miesten ja naisten palkkaeroihin. Koska miehet tienaa edelleen keskimäärin naisia enemmän, tämä näyttäytyy miesten suurempana liikkuvuutena ylöspäin erityisesti alimmasta tulokymmenyksestä ja vastaavasti naisten suurempana liikkuvuutena alaspäin ylimmästä tulokymmenyksestä.

Kuvio 4.9 Liikkuvuus matalimmasta tulokymmenyksestä ylöspäin ja korkeimmasta tulokymmenyksestä alaspäin. Lapsuudenperheen tulotasoa (kotitalouden tulot 12–14-vuotiaana) on verrattu aikuisena saavutettuun tulotasoon (32–36-vuotiaana). Tulot on inflaatiokorjattu. Lähde: Omat laskelmat, Tilastokeskuksen rekisteriaineisto

Tulotason periytyminen on heikompaa ja siinä tapahtuneet muutokset ovat olleet vähäisempiä kuin koulutuksessa ja luokkaliikkuvuudessa.¹⁵ Mahdolliset muutokset tulotason periytymisessä tulevat näkyviksi koulutusta ja ammattiasemaa myöhemmin, koska tulotaso vakiintuu vasta noin 40-vuotiaana tai sen jälkeen. Tässä vaiheessa lapset eivät ole enää yhtä vahvasti vanhempiensa vaikutuspiirissä kuin nuorempana. Lisäksi tuloja tarkastellaan usein suhteellisina muutoksina, kun koulutusta ja luokka-asemaa tarkastellaan absoluuttisena liikkuvuutena. Mittaustavasta johtuen sama osuus vanhemmista kuuluu aina alimpaan tai ylimpään tulokymmenykseen, kun vanhempien koulutus- ja luokka-aseman jakaumat voivat puolestaan muuttua tarkastelluissa sukupolvissa radikaalisti. Suhteellisen

mittaustavan takia on myös huomioitava niin sanottu kattoefekti: kun jo 90 prosenttia pienituloisten perheiden miehistä kokee liikkuvuutta, ei sen osuus voi enää juuri kasvaa.

Kuten koulutuksen ja luokka-aseman kohdalla, kansainvälisissä vertailevissa tutkimuksissa on osoitettu, että Suomessa ja muissa Pohjoismaissa tulotason periytyminen on heikompaa kuin monissa muissa maissa.¹⁶ Tutkimukset ovat osoittaneet vanhempien tulotason olevan yhteydessä lasten tulotasoon myös Suomessa.¹⁷ On havaittu, että tulotason periytyminen sukupolvelta toiselle on vahvinta tulojakauman ääripäissä: tulotaso siirtyy sukupolvelta toiselle erityisesti yhteiskunnan huipulla ja pohjalla suuri- ja pienituloisten keskuudessa.¹⁸ Aikaisemman tutkimuksen perusteella tulotason periytyminen on havaittu olevan miehillä verrattain vakaata. Naisilla lapsuudenperheen merkitys aikuisiän tulotasolle on sen sijaan hienoisesti vahvistunut.¹⁹

Myös sosiaalinen huono-osaisuus on ylisukupolvista

Yksi yhteiskunnallisesti tärkeistä ylisukupolvisen periytyminen muodoista on huono-osaisuuden periytyminen. Huolimatta siitä, että valtaosa huono-osaisissa perheissä varttuneista lapsista ja nuorista pärjää aikuisuudessaan verrattain hyvin, myös sosiaalisen huono-osaisuuden on havaittu siirtyvän sukupolvelta toiselle. Tyypillisesti sosiaalisen huono-osaisuuden ylisukupolvisia siirtymiä on tarkasteltu koulupudokkuuden, työttömyyden ja toimeentulotuen asiakkuuden näkökulmista. Huono-osaisuuden ylisukupolvisuutta tarkastelevissa tutkimuksissa on osoitettu, että huono-osainen perhetausta heijastuu sekä koulutuksellisiin saavutuksiin sekä myöhempään työttömyyteen ja toimeentulotuen asiakkuuteen.²⁰

Koulupudokkuutta eli toisen asteen tutkinnon puuttumista tarkasteltaessa on havaittu kouluttamattomuuden periytyvän.²¹ Perusasteen tutkinnon suorittaneiden vanhempien lapsista noin kolmasosa on ilman toisen asteen tutkintoa.²² Sukupuolen mukaan tarkasteltuna viimeaikaisissa tutkimuksissa on saatu viitteitä siitä, että vanhempien, ja erityisesti

äidin, matala koulutustaso on yhteydessä vahvemmin poikien kuin tytärten koulupudokkuuteen.²³

Myös työttömyyden on havaittu siirtyvän tietyissä tapauksissa sukupolvelta toiselle. Nuoruuden ja aikuisiän työttömyys on todennäköisempää henkilöillä, jotka tulevat perheistä, joissa joko molemmat tai toinen vanhemmista on ollut työttömänä. Niin ikään vanhempien työttömyyden kestolla on havaittu yhteys lapsen työttömyyden todennäköisyyteen. Mitä pidempikestoista vanhempien työttömyys on ollut, sen suurempi on lasten todennäköisyys kohdata työttömyyttä nuorina aikuisina.²⁴ Lisäksi on havaittu, että vanhempien työttömyyden kesto on yhteydessä lasten työttömyysjaksojen keston.²⁵

Niin ikään toimeentulotuen ylisukupolvisuutta tarkastelevissa tutkimuksissa on havaittu, että niissä perheissä, joissa vanhemmat ovat saaneet toimeentulotukea, lapsilla on suurempi riski päätyä aikuisena toimeentulotuen asiakkaiksi.²⁶ Viimesijaisena, tarveharkintaisena ja tulovähenteisenä tukimuotona toimeentulotuen asiakkuus kertoo poikkeuksellisen haavoittuvasta taloudellisesta tilanteesta. Toimeentulotuen asiakkuus on yhdistetty myös muihin huono-osaisuuteen kytkeytyviin osatekijöihin: toimeentulotuen asiakkailla on havaittu olevan keskimääräistä heikompi hyvinvointi ja alhaisempi tyytyväisyys elämään sekä keskimääräistä väestöstä useammin terveyteen, työkykyyn ja talouteen sekä esimerkiksi asumiseen liittyviä haasteita.²⁷ Toimeentulotuen ylisukupolvisuutta kuvaavissa tutkimuksissa on havaittu, että ylisukupolvisuuden aste vaihtelee esimerkiksi lasten sukupuolen ja iän mukaan. Toimeentulotuen asiakkuuden periytyminen näyttäisi olevan voimakkaampaa miehillä, ja iän mukaan sen on havaittu olevan vahvimmillaan noin 20 vuoden iässä ja alhaisimmillaan 30-vuotiaaksi tultaessa.²⁸

Lasten aikuisiän huono-osaisuuden näkökulmasta merkittävimmät seuraukset ovat vanhempien sosiaalisen huono-osaisuuden kasautumisella. Ne lapset, jotka tulevat perheistä, joissa vanhemmat ovat matalasti koulutettuja, kohdanneet työttömyyttä ja saaneet toimeentulotukea, ovat heikoimmassa asemassa.²⁹ Kaiken kaikkiaan tutkimukset ovat antaneet viitteitä siitä, että vanhempien sosiaalisella huono-osaisuudella

on vahvemmat seuraukset miehille, ja tästä näkökulmasta katsottuna mahdollisuuksien tasa-arvo haavoittuvien ryhmien osalta saavutetaan useammin naisten kuin miesten keskuudessa.³⁰

Selitysmallit ylisukupolvisen eriarvoisuuden taustalla

Ylisukupolvisen eriarvoisuuden periytymiseen liittyviä kysymyksiä voidaan selittää yhtäältä lapsuusiän elinolosuhteita ja kasvuympäristöä korostaviin tekijöihin ja toisaalta geneettisiä tekijöitä painottavin selitysmallein.

Yksi yleisimmistä ylisukupolvisen eriarvoisuuden tarkastelumalleista on rationaalisen valinnan teoriaan pohjautuva suhteellisen riskiaversion teoria. *Suhteellisen riskiaversion teoria* painottaa hyödyn maksimointia sekä koulutus- että laajemmin muita valintoja ohjaavana periaatteena. Selitysmallin oletuksena on, että rationaalisesti käyttäytyvät yksilöt pyrkivät ensisijaisesti välttämään sosiaalista laskua, siinä missä sosiaalista nousua tavoitellaan vasta, kun sosiaalisen laskun mahdollisuus on vältetty. Teorian mukaan vanhemmat pyrkivät investoimaan lapsiensa inhimillisen pääoman kehitykseen, jota lapset voivat edelleen hyödyntää oman yhteiskunnallisen asemansa tavoittelussa vähintäänkin sen verran, että he pystyvät turvaamaan ja mahdollistamaan lapsilleen sen yhteiskunnallisen aseman, jonka he ovat itse saavuttaneet.³¹ Teorian avulla voidaan selittää myös sitä, miksi hyväosaisten perheiden lapset pyrkivät lähtökohtaisesti korkeampaan yhteiskunnalliseen asemaan kuin huono-osaisista perheistä ponnistavat nuoret. Esimerkiksi koulutuksen eriarvoisuutta tarkastelevissa tutkimuksissa on havaittu, että hyväosaisissa perheissä varttuneet nuoret suuntautuvat haavoittuvissa olosuhteissa varttuneita vertaisiaan kunnianhimoisimmille koulutuspoluille, jotka johtavat korkeampaan koulutukselliseen asemaan. Näin silloinkin, kun nuoren kognitiiviset kyvyt ja aikaisempi opintomenestys on huomioitu.³²

Eriarvoisuuden periytymistä voidaan selittää sekä vanhempien resursien määrällä että niiden moninaisuudella. Hyväosaisuuden siirtymistä sukupolvelta toiselle on selitetty tyypillisesti vanhempien sosiaalisten,

kulttuuristen ja taloudellisten resurssien periytymisellä siinä missä huono-osaisuuden ylisukupolvisuuden on nähty linkittyvän näiden resurssien puutteeseen.³³ Korkeammin koulutetut vanhemmat ovat usein myös muita vanhempia hyvätuloisempia. Inhimillisen pääoman ja taloudellisten resurssien lisäksi näillä vanhemmilla on usein käytettävissään myös muita pääomia, joilla he voivat tukea lastaan korkeampien sosiaalisten asemien tavoittelussa. Vanhemmat voivat tukea esimerkiksi lasten opintomenestystä ja kouluttautumista sekä sopeutumista opiskeluympäristöön ja työmarkkinoille, jotka suosivat osaltaan kulttuurisen (ja sosiaalisen) pääoman mukanaan tuomia taitoja ja kykyjä.³⁴ Korkeamman yhteiskunnallisen aseman perheissä vanhemmat saattavat luoda myös vahvempia odotuksia korkeampien yhteiskunnallisten asemien saavuttamisesta sekä tukea vahvemmin näiden asemien saavuttamista.³⁵ Myös vanhempien tiedot ja kokemukset koulutuksesta ja työuran rakentumisesta ovat hyödyllisiä esimerkiksi opinto- ja urapolulla navigoitaessa.³⁶

Kulttuurisen ja sosiaalisen reproduktioteorian mukaan hyväosaiset vanhemmat siirtävät kasvatuksen ja sosialisatioprosessien myötä lapsilleen erilaisten arvojen ja asenteiden lisäksi kulttuurista ja sosiaalista pääomaa, jota lapset voivat hyödyntää yhteiskunnallisen aseman tavoittelussa.³⁷ Näkökulman mukaan voikin ajatella, että ylisukupolvisen eriarvoisuuden taustalla ovat vanhemmilta lapsille välittyneet kulttuuriset resurssit, joista esimerkiksi koulutusjärjestelmä on taipuvainen palkitsemaan, sekä laajemmin sosialisatiossa siirtyneet arvot, asenteet ja käyttäytymismallit.

Vanhempien resurssit ovat myös yhteydessä heidän mahdollisuuksiinsa kompensoida erilaisia nuorta kohdanneita vastoinkäymisiä ja epäsuotuisia tapahtumia elämänkulun varrella. Huono-osaisissa perheissä vanhemmilla on niukemmin resursseja tasoittaa lastensa tietä ja kompensoida esimerkiksi kouluttamattomuuteen tai varhaisaikuisuudessa kohdattuun työttömyyteen liittyviä haasteita, joiden seuraukset aikuisuuden yhteiskunnallisen aseman rakentumiselle voivat olla kauaskantoiset.³⁸

Kasvu ympäristön lisäksi myös geeneillä on vaikutusta sosiaalisen eriarvoisuuden ylisukupolviselle periytymiselle. Sen sijaan geenien ja ympäristön yhteisvaikutuksista aikuisuuden yhteiskunnallisen aseman

muodostumiseen tiedetään vielä kohtuullisen vähän. Esimerkiksi tutkimukset käyttäytymisgenetiikan kentältä ovat osoittaneet, että geenit ovat kiistatta yhteydessä lasten kouluttautumiseen ja koulutussaavutuksiin. Yhteys kuitenkin vaihtelee yhteiskunnan institutionaalisen kehityksen eli hyvinvointivaltiojärjestelmän, perheeseen ja kasvuympäristöön liittyvien tekijöiden sekä sosioekonomisten tekijöiden ja esimerkiksi tarkasteltavan syntymäkohortin mukaan.³⁹

Päätelmät ja suositukset:

Sosiaalisen liikkuvuuden ylläpitäminen ei ole itsestäänselvyys

Suomea on yhteiskuntana totuttu pitämään korkean sosiaalisen liikkuvuuden ja vahvan mahdollisuuksien tasa-arvon mallimaana. Edellä esitetyt trendit sopivat hyvin yhteen tällaisen mielikuvan kanssa: suomalainen yhteiskunta on edelleen avoin ja erilaiset koulutuspolut, yhteiskunnalliset asemat ja taloudellinen hyvinvointi ovat saavutettavissa myös niille, joiden perhetausta ei välttämättä tarjoa riittävää taustatukea elämässä pärjäämiseen. Tämä ei tarkoita, että esimerkiksi sosiaalinen huono-osaisuus ei periytyisi. Periytymistä kuitenkin tapahtuu vähemmän kuin monissa muissa yhteiskunnissa.

Jotakin on kuitenkin myös muuttunut yhteiskunnallisen aseman periytymisessä. Siinä missä toisen maailmansodan jälkeinen Suomi on tähän saakka ollut vahvan sosiaalisen nousun lisääntymisen yhteiskunta, on koulutus- ja luokkarakenteen muutos viime vuosikymmeninä hidastunut. Tämä näkyy esimerkiksi siinä, että vanhempien luokkarakenne näyttää muuttuneen enemmän kuin lasten. Kun koulutus- ja luokkarakenteen muutos hidastuu, mutta sosiaalisen liikkuvuuden määrä pysyy edelleen korkealla tasolla, se tarkoittaa, että yhä suurempi osa väestöstä kokee sosiaalista laskua suhteessa vanhempiensa asemaan. Erityisesti tämä muutos näkyy miehillä, joiden kouluttautuminen on jäänyt entistä vahvemmin jälkeen naisista ja joilla sosiaalinen lasku onkin jo sosiaalista nousua yleisempää. Toisaalta naisten eteneminen ylempään professioluokkaan on paljon miehiä harvinaisempaa korkeammasta koulutustasosta huolimatta.

Miesten luokkarakenne näyttää polarisoituneen, ja se näkyy myös miesten ja naisten välisessä eriarvoisuudessa.

Sosiaalisen laskun yleistyminen saattaa jatkua myös siitä syystä, että syntyvyyden suhde koulutukseen on muuttunut: korkeasti koulutetuilla monilapsisuus yleistyy ja matalasti koulutetuilla vähenee⁴⁰. Tällöin kaikille hyväosaisten perheiden lapsille ei välttämättä löydy yhtä hyväosaista asemaa työmarkkinoilla. Sosiaalisen laskun yleistymisellä on mahdollisesti pitkäkestoisia yhteiskunnallisia seurauksia. Edellä kuvatun suhteellisen riskiaversioteorian mukaan perheiden ensisijainen tavoite sosiaalisessa liikkuvuudessa on välttää sosiaalista laskua ja vasta toissijaisesti tavoitella sosiaalista nousua. Miten reagoidaan yhteiskunnassa, jossa sosiaalisen laskun todennäköisyys kasvaa väestötasolla? On mahdollista, että niin vanhempien kuin lastenkin intresseissä on tällöin vähentää kilpailua heikompiosaisemmasta perhetaustasta tulevien kanssa, eli toisin sanoen vähentää sosiaalista liikkuvuutta ja vahvistaa sosiaalisen aseman periytyvyyttä. Yhteiskunnan kokonaishyödyn näkökulmasta tämä on epätoivottavaa, mutta vanhemmat pyrkivät tunnetusti varmistamaan omien jälkeläisten edut ennen muita.

On kuitenkin tekijöitä, jotka saattavat vähentää halukkuutta sosiaalisen aseman periytyksen vahvistamiseen. Ensinnäkin sosiaalinen lasku saatetaan kokea vähemmän huolestuttavana, jos koko yhteiskunnan hyvinvointi kasvaa riittävästi samaan aikaan. Oman aseman heikentyminen suhteessa vanhempien asemaan ei välttämättä huoleta samassa määrin, mikäli absoluuttinen hyvinvointi suhteessa omiin vanhempiin on parantunut. Tässä mielessä korkean sosiaalisen liikkuvuuden ja suhteellisen hitaan rakennemuutoksen pakkoavioliitto onnistuu paremmin, mikäli se onnistutaan yhdistämään kaikkia koskevaan yhteiskunnallisen hyvinvoinnin nopeaan kasvuun. Hyvinvoinnin kasvun tavoittelemisen on kuitenkin erityisen ongelmallista tilanteessa, jossa ympäristöä koskevien haasteiden ratkaiseminen monen mielestä edellyttäisi taloudellisen kasvun rajoittamista. Ollakseen ekologisesti kestävää hyvinvoinnin pitäisikin luultavasti parantua muilla kuin taloudellisen kasvun kriteereillä.

Toisaalta väestöllisestä kehityksestä seuraa, että jo nykyisen hyvinvoinnin tason säilyttäminen edellyttää aiempaa suurempaa taloudellista tuottavuutta koko työikäiseltä osalta väestöä. Toisena vaihtoehtona on onnistua tuottamaan entistä enemmän hyvinvointia pienemmin kustannuksin. Tämä edellyttää hyvinvointivaltion instituutioilta esimerkiksi aiempaa parempaa kykyä vähentää yhteiskunnalle ja yksilöille kalliiksi tulevaa kasautuvaa huono-osaisuutta, mieluiten varhaisessa vaiheessa elinkaarta.

Kun korkea sosiaalinen liikkuvuus vallitsee yhteiskunnassa tarpeeksi kauan niin, että kaikkein kyvykkäimmät valikoituvat itselleen sopivimpiin tehtäviin, johtaa tämä ennen pitkää myös siihen, että biologisen periytymisen merkitys sosiaalisia jakoja selittävä tekijänä kasvaa. Näkemykselle löytyy myös empiiristä tukea: yhteiskunnissa, joissa sosiaalinen liikkuvuus on vahvinta, geneettisen periytymisen merkitys esimerkiksi kouluttautumisessa on suurin.⁴¹ Ilmiö näkyy myös Suomessa, jossa asemien periytymisessä lasten (jaetulla) perheympäristöllä näyttäisi olevan vähän merkitystä verrattuna tekijöihin, jotka liittyvät hyvä- ja huono-osaisuuden geneettiseen periytymiseen.⁴² Meritokratiaan kuuluu ajatus, että yhteiskunta voi palkita kyvyistä ja osaamisesta. Geneettisen periytymisen vahvistuminen kertoo osaltaan yhteiskunnan onnistumisesta tavoitteissaan meritokratian lisäämiseksi. Samalla se kuitenkin edellyttää täysin uuden yhteiskuntapoliittisen keskustelun aloittamista siitä, millainen on reilu yhteiskunta.

Ei ole yksioikoista, pitäisikö yhteiskunnan palkita myös biologisesti perittyjen ominaisuuksien tuomista hyödyistä, joista yksilö pääsee hyötymään sattumalta, vai pitäisikö näitä eroja tasoittaa. Jo nyt vallitsee vahva konsensus, että yhteiskunnan tehtävä on pienentää geneettisesti periytyvien haittojen merkitystä. Ajateltaessa geenien positiivisia vaikutuksia on syytä muistaa, että esimerkiksi koulutuksen geneettinen periytyminen ei ole yksinomaan älykkyysosamäärän periytymistä, vaan se liittyy moniin erilaisiin geneettisiin tekijöihin, kuten persoonallisuuteen tai käytöshäiriöihin⁴³. Yhteiskunnallinen keskustelu geneettisen periytymisen tutkimustuloksista on vielä lapsenkengissä suhteessa perinteiseen

aktiiviseen keskusteluun mahdollisuuksien tasa-arvosta, josta vallitsee vahva puoluerajat ylittävä konsensus.

Korkean sosiaalisen liikkuvuuden ylläpitäminen ja etenkin huono-osaisuuden periytymisen vähentäminen vaikuttaisi edelleen olevan suomalaisten yhteiskuntapoliittisten toimenpiteiden keskeinen tavoite. Tätä voidaan edesauttaa ylläpitämällä tasa-arvoisia mahdollisuuksia osallistua laadukkaaseen koulutukseen eri tasoilla, varmistamalla nuorten pääsy työmarkkinoille ja tukemalla huono-osaisimpia perheitä. Keinoista monet ovat jo tunnettuja:

1. Varhaiskasvatuksen saatavuuden ja osallistumisen tasa-arvoisuuden varmistaminen
2. Peruskoulun sisällöllisen ja alueellisen eriytymisen estäminen
3. Laadukkaan ammatillisen opetuksen turvaaminen
4. Lahjakkaiden opiskelijoiden kannustaminen lukion suorittamiseen ja korkeakoulutukseen (peruskoulun opinto-ohjaus ja sen ajoitus, informaatio koulutuksen eduista, opinto-ohjausresurssit)
5. Korkeakoulutuksen ja erityisesti yliopistokoulutuksen laajentaminen kiinnittämällä huomiota aloituspaikkojen määrään
6. Opintojen loppuvaiheessa ja opintojen päättyessä työmarkkinakiinnittymisen tukeminen työharjoittelutukien ja TE-palveluiden avulla
7. Tasa-arvoisten rekrytointikäytäntöjen edistäminen (esimerkiksi anonyymi työnhaku)
8. Monialainen tuki huono-osaisesta perhetaustasta tuleville nuorille (nuorten arjen- ja elämänhallinnan sekä toimintakykyjen vahvistaminen)
9. Huono-osaisten perheiden palveluiden varmistaminen (vanhempien ja perheiden arjessa selviytymisen tukeminen ja voimavarojen vahvistaminen)
10. Edellisten keinojen systemaattinen arviointi parhaan mahdollisen kohdistamisen turvaamiseksi

Korkean sosiaalisen liikkuvuuden varmistaminen suomalaisessa yhteiskunnassa merkitsee, että myös alaspäin liikkuvuus säilyy tavallisena ilmiönä. Jotta kansan tuki avoimelle yhteiskunnalle tällöin edelleen säilyy, on tärkeää varmistaa, että sosiaalinen lasku ei johda kohtuuttomaan elämänlaadun heikentymiseen suhteessa vanhempiin. Helppoja keinoja tähän ei ole: kyse on yhdestä tulevien vuosikymmenten politiikan suurimmista haasteista.

Viitteet

- 1 Karhula & Sirniö 2019.
- 2 Hout & DiPrete 2006.
- 3 Pfeffer 2008; Grätz ym. 2019; Sirniö ym. 2020.
- 4 Härkönen & Sirniö 2020.
- 5 Acacio-Claro ym. 2018; Erola ym. 2018; Kallio, Kauppinen & Erola 2016; Kilpi-Jakonen, Erola & Karhula 2016.
- 6 Härkönen & Sirniö 2020.
- 7 Hiilamo, Merikukka & Haataja 2018; Karhula, Erola & Kilpi-Jakonen 2017; Kilpi-Jakonen 2011; Kosonen & Huttunen 2018; Lehti, Erola & Karhula 2019.
- 8 Erikson & Goldthorpe 1992; Erola 2010.
- 9 Erola 2009.
- 10 Erola ym. 2020.
- 11 Erola, Jalonen & Lehti 2016.
- 12 Kivinen, Hedman & Kaipainen 2012; Keski-Petäjä & Witting 2016.
- 13 Myrskylä 2009.
- 14 Erola & Jalovaara 2017; Karhula, Lehti & Erola 2017.
- 15 Erola ym. 2020.
- 16 Björklund ym. 2002.
- 17 Lucas & Kerr 2013; Pekkala & Lucas 2007; Sirniö, Martikainen & Kauppinen 2013; Österbacka 2001.
- 18 Sirniö, Martikainen & Kauppinen 2013; Karhula ym. 2019.
- 19 Sirniö, Martikainen & Kauppinen 2013; Sirniö, Kauppinen & Martikainen 2016.
- 20 Vauhkonen, Kallio & Erola 2017.
- 21 Kallio, Kauppinen & Erola 2016; Vauhkonen, Kallio & Erola 2017.
- 22 Kilpi-Jakonen, Erola & Karhula 2016.
- 23 Eskelinen ym. 2020; Hautala & Kallio 2020.
- 24 Vauhkonen, Kallio & Erola 2017.
- 25 Virmasalo 2002.
- 26 Airio & Niemelä 2009; Vauhkonen ym. 2017; Ristikari, Merikukka & Hakovirta 2018.
- 27 Hannikainen-Ingman 2013.
- 28 Moisio & Kauppinen 2011.
- 29 Vauhkonen ym. 2017.
- 30 Eskelinen ym. 2020.
- 31 Breen & Goldthorpe 1997.
- 32 Jackson ym. 2007.
- 33 Ks. esim. Jæger & Holm 2007; Wiborg & Hansen 2009.
- 34 Esim. Bourdieu 1984.
- 35 Jencks & Tach 2006.
- 36 Werthorst & Andersen 2005.
- 37 Bourdieu 1973; Bourdieu & Passeron 1990.
- 38 Bernardi 2012.
- 39 Branigan, McCallum & Freese 2013.
- 40 Jalovaara & Andersson 2017.
- 41 Engzell & Tropf 2019.
- 42 Erola ym. 2020.
- 43 Krapohl ym. 2014, 20.

Palkkakuitti äänestyslippuna: tulojen yhteys äänestysaktiivisuuteen ja puoluevalintaan¹

HANNA WASS & TIMO M. KAUPPINEN

ARTIKKELISSA TARKASTEELLAAN, miten yhtäältä pienituloisuus ja toisaalta tulotason heikkeneminen heijastuvat eri puolueiden kannatukseen ja äänestysaktiivisuuteen vuosien 2011–2019 eduskuntavaaleissa. Tulokset osoittavat, että pienituloisuus on yhteydessä korkeampaan Vasemmistoliiton ja matalampaan Kokoomuksen kannatukseen. Pienituloisuuden yhteys Perussuomalaisten ja Vihreiden kannatukseen jäi epävarmemmaksi. Lisäksi Suomessa näkyy useassa muussa maassa havaittu yhteys äänestäjän taloudellisen tilanteen heikkenemisen ja populistisen puolueen kannatuksen välillä. Äänestysaktiivisuuden osalta tulokset ovat suoraviivaiset: mitä pienemmät tulot, sitä harvempi äänestää. Kyseinen yhteys korostaa äänestämisen ja poliittisten valintojen merkitystä osana eriarvoisuuskeskustelua. Taloudellinen hyvinvointi ja poliittinen toimintakyky nivoutuvat tiiviisti yhteen muodostaen itseään vahvistavan rakenteellisen sidoksen. Toinen tärkeä seikka liittyy poliittiseen edustukseen. Pienituloisilta on saatavilla vaaleissa paljon ääniä, ja eriarvoistumiskehityksen hillitsemisessä on keskeistä, että ne puolueet, joille pienituloisten äänet mahdollisesti päätyvät, ovat sitoutuneet heidän asemaansa parantamaan politiikkaan.

Johdanto

VAKIINTUNEISSA läntisissä demokratioissa on viimeisen vuosikymmenen aikana koettu toistuvasti tilanteita, joissa sen paremmin puolueet kuin politiikan kommentaattorit eivät ole osanneet ennakoida vaalituloksia. Yksi tapa ymmärtää kyseisiä ”vaaliyllätyksiä” on pyrkiä hahmottamaan tilannetta talouden globaalin rakennemuutoksen kautta. Se on nostattanut varsin dramaattisia myllerryksiä: kehittyneiden maiden talouskasvu on hidastunut, tuloerot ovat lisääntyneet yksilöiden ja kotitalouksien välillä, teollisuuden työpaikkojen osuus on laskenut, etenkin matalapalkkaisten palvelualojen työpaikkojen osuus on kasvanut ja niiden palkkakehitystä on vaivannut stagnaatio eli pysähtyneisyys, minkä myötä luottamus jatkuvaan taloudelliseen kasvuun on hiipunut.² Tunnetun elefanttikäyrän mukaan tämä on johtanut siihen, että kehittyneiden maiden matalampiin tuloluokkiin kuuluvat kansalaiset kokevat suhteellista deprivatiota, eli heidän asemansa on heikentynyt verrattuna yhtäältä kehittyvien maiden keskiluokkaan ja toisaalta kehittyneiden maiden korkeimpiin tuloluokkiin.³

Talouden globaali uusjako ei kuitenkaan ole kasvattanut kuilua ainoastaan suuri- ja pienituloisten välillä, vaan se on tuottanut uudentyyppisiä voittajia ja häviäjiä myös keskiluokan sisälle. Perinteisissä keskiluokan ammateissa työskentelevien arvio oman taloudellisen asemansa vakaudesta tai uhanalaisuudesta saattaa olla varsin erilainen riippuen työtehtävistä ja niiden tekemiseen vaadittavista taidoista.⁴ Myös riski joutua työttömäksi esimerkiksi automatisaation tai tuotannon ulkomaille siirtämisen vuoksi vaihtelee huomattavasti eri ammattien välillä. Toinen keskiluokan mieltä painava kysymys on omien lasten tulevaisuus. Jopa Yhdysvalloissa, jossa suhtautuminen tuloerojen haitallisuuteen jakaa äänestäjiä voimakkaasti, lähes kaikki ovat yhtä mieltä siitä, että seuraavalla sukupolvella täytyy olla mahdollisuus päästä elämässä eteenpäin lähtökohdista riippumatta.⁵ Kuitenkin etenkin korkeiden tuloerojen maissa niin kutsuttu kultahattukäyrä on jyrkentynyt, eli mahdollisuudet ylisukupolvisen sosiaaliseen liikkuvuuteen ovat kaventuneet.⁶

Talouden rakennemuutos vaikuttaa myös monin tavoin kansalaisten poliittisiin valintoihin ja sitä kautta puolueiden voimasuhteisiin. Näistä ensimmäinen liittyy luokkapohjaiseen äänestämiseen, joka alkoi hiipua sitä mukaa kun yhä suurempi osa äänestäjäkunnasta siirtyi keskiluokkaan.⁷ Keskiluokka on suuren kokonsa vuoksi kaikille puolueille tärkeä ryhmä, mutta sen sisäinen moninaisuus ja hajanaisuus tekevät siitä perinteisiä ammattipohjaisia luokkia vaikeammin puhuteltavan äänestäjäryhmän. Yhteiskuntaluokan merkityksen heikkeneminen äänestämisen perusteena ja jaettujen etujen jäsentäjänä ei kuitenkaan tarkoita yksilön sosioekonominen aseman (koulutus, ammattiluokka, tulotaso) muuttumista poliittiselta merkitykseltään yhdenmukaiseksi. Pikemminkin kyse on siitä, että poliittinen kiinnittyminen ei tapahdu enää niinkään ”suurten” yhteiskuntaluokkien vaan yhä enemmän yksittäisten ammattien pohjalta.⁸ Puolueiden vaalimenestyksen kannalta on keskeistä, miten hyvin ne kykenevät havaitsemaan yhä hienojakoisempien yhteiskuntaryhmien moninaisia tarpeita ja ajamaan niiden mukaista politiikkaa.

Toinen keskeinen talouden rakennemuutokseen nivoutuva poliittisen kiinnittymisen kehityslinja on liikkuvan äänestämisen lisääntyminen.⁹ Äänestäjät, jotka katsovat tulleensa talouden rakennemuutoksen tallo-miksi, eivät välttämättä enää koe perinteisten puolueiden välittävän heistä tai ajavan heidän etujaan. Kyse lienee osittain siitä, etteivät perinteiset vasemmistopuolueet ole kyenneet näissä globaalien rakennemuutoksen oloissa muotoilemaan tasa-arvoa edistävää poliittista ohjelmaa, jolla tarjottaisiin varteenotettava vaihtoehto vallitsevalle markkinaliberalis-mille.¹⁰ Tämä on johtanut siihen, että monet globalisaation häviäjiksi identifioituvat äänestäjät eivät joko äänestä enää lainkaan tai ovat siirty-neet kannattamaan oikeistopopulistisia puolueita.¹¹

Samanaikaisesti myös keskiluokassa kytee epäluottamusta perinteisten puolueiden kykyyn tarjota kansalaisille hyvinvointia. Euroopassa keski-luokan protestimielialaa kasvatti etenkin vuoden 2008 finanssikriisiä seurannut tiukan talouskurin politiikka. Tuoreet eri maista saadut tutkimustulokset ovat osoittaneet, että tulotason samoin kuin työllisyystilan-teen heikentyminen tai sen uhka ovat yhteydessä oikeistopopulististen

puolueiden kannatukseen pikemminkin kuin esimerkiksi työttömyys, jonka merkityksestä on saatu keskenään poikkeavia tuloksia.¹² Toisaalta huoli omasta pärjäämisestä ja tyytymättömyys oman maan hallitukseen ja EU:n toimiin talouskriisin hoitamisessa on osin kanavoitunut Espanjan Podemosin, Irlannin Sinn Feinin ja Italian Viiden tähden liikkeen kaltaisten vasemmistopopulististen puolueiden äänestämiseen.¹³ Vasemmistopopulististen puolueiden kannattajakunta eroaa kuitenkin paitsi yhteiskunnallisilta näkemyksiltään myös sosioekonomiselta taustaltaan oikeistopopulististen puolueiden kannattajista.¹⁴ Vasemmistopopulististen puolueiden kannattajat ovat monesti nuoria kaupunkilaisia siinä missä oikeistopopulististen puolueiden kannattajat ovat perinteisesti taajamien liepeillä asuvia, varttuneempia ja matalammin koulutettuja.¹⁵

Tarkastelemme tässä artikkelissa edellä kuvattua kehitystä Suomessa analysoimalla, miten äänestäjien tulot ja niiden kehitys ovat yhteydessä puolueiden kannatukseen vuosien 2011–2019 eduskuntavaaleissa. Keskeinen tutkimuskysymyksemme on, miten yhtäältä pienituloisuus ja toisaalta tulotason heikkeneminen heijastuvat eri puolueiden kannatukseen. Onko vasemmisto edelleen matalatuloisten poliittisen edustuksen äänitorvi, ja kannustaako alaspäin suuntautuva tuloliikkuvuus ”statusahdistuneen” keskiluokan äänestämään myös meillä populistipuolueita, kuten useassa muussa läntisessä demokratiassa? Nämä ovat keskeisiä kysymyksiä eriarvoisuuden ja yhdenvertaisen poliittisen edustuksen näkökulmasta. Monien perinteisten ammattien murentuminen, töiden uusjako varmoihin ja epävarmoihin ja tulevaisuuden näkymien usvaisuus ovat herättäneet suuressa äänestäjäkunnassa monenlaista tyytymättömyyttä, jolle oikeistopopulismi on tarjonnut yhden ilmaisukanavan. Tästä näkökulmasta se on myös ylläpitänyt yhteiskuntarauhaa, koska protesti on suuntautunut poliittiseen järjestelmän sisäpuolelle pyrkien sieltä käsin muuttamaan toimintatapoja ja tehdyn politiikan sisältöä.

Analyysimme on jaettu kahteen osaan. Ensimmäinen pohjautuu pitkittäisrekistereihin pohjautuvaan aluetason aineistoon kolmista viimeisimmistä eduskuntavaaleista. Aluetason analyysiin liittyy kuitenkin riski, että ryhmätasolla havaitut yhteydet yleistetään virheellisesti yksilötasolle.

Tämän riskin arvioimiseksi teemme vastaavan tarkastelun vuoden 2019 eduskuntavaalien tuoreella yksilötason kyselyaineistolla.¹⁶ Artikkelin viimeisessä osiossa tiivistämme keskeiset tulokset ja pohdimme niiden merkitystä laajemman eriarvoisuuskeskustelun näkökulmasta.

Tutkimusaineistot ja menetelmät

Eri puolueiden kannatusta tutkittaessa on usein luontevinta käyttää yksilötason kyselyaineistoja, joissa on tietoja sekä äänestäjän taustasta että hänen äänestyskäyttäytymisestään. Tällaiset kyselyaineistot ovat toisaalta yleensä melko pieniä, otoksen kaikilta henkilöiltä ei saada vastauksia (vastauskato) ja tulotiedot voivat olla puutteellisia. Puolueen vaaleissa saamaa kannatusta onkin mahdollista tutkia myös aluetasolla (vaalipiiri, kunta, äänestysalue), jolloin voidaan käyttää vaalitulosten kattavia tietoa äänestystuloksista, tarkimmillaan yksittäisten äänestysalueiden vaalituloksista. Tiedot eri puolueiden saamista ääniosuuksista kullakin alueella voidaan yhdistää muihin alueen tietoihin, kuten sen asukkaiden tulojakaumaan. Tällöin vältetään otantapohjaisiin kyselytutkimuksiin liittyvä otantasattuma ja vastauskato sekä saadaan suoraa tietoa todellisesta äänestyskäyttäytymisestä. Kääntöpuolena on epävarmuus siitä, kuvaako esimerkiksi se, että pienituloisella alueella äänestetään jotakin tiettyä puoluetta, juuri pienituloisten äänestyskäyttäytymistä vai onko se jonkin toisen, pienituloisuusasteen kanssa korreloivan alueellisen tekijän vaikutusta. Aluetason tarkastelussa on siis huomioitava ekologisen virhepäätelmän riski: vaikka pienituloisuuden havaittaisiinkin olevan yhteydessä tietyn puolueen kannatukseen, siitä ei voida suoraan päätellä, että pienituloisimmat äänestäjät kannattaisivat kyseistä puoluetta.

Aluetason aineistoilla ei luonnollisesti päästä myöskään käsiksi äänestäjän arvoihin, asenteisiin tai puoluevalinnan perusteisiin vaan niiden selvittämiseen tarvitaan kyselyaineistoja. Kyselyaineistojen käyttöön toisaalta liittyy tarkkuus- ja valikoituvuusongelmia: Kyselytutkimuksilla tavoitetaan ja vastaajiksi suostuvat todennäköisemmin sellaiset ääni-oikeutetut, joilla on myös suurempi todennäköisyys äänestää vaaleissa.¹⁷

Puoluevalintaa ei myöskään välttämättä muisteta, joskin se harvemmin on vakava ongelma pian vaalien jälkeen tehdyissä kyselyissä.¹⁸ Monipuolisin tutkimusasetelma syntyykin yleensä alue- ja yksilötason aineistoja yhdistelemällä, kuten tässä artikkelissa tehdään.

Tarkastelemme ensin eri puolueiden kannatusta ja äänestysaktiivisuutta äänestysalueilla siten, että alueiden väestörakennetta kuvaava tieto tulee yksilötason pitkittäisrekisteriaineistosta (käyttölupa TK-53-1376-17), jossa on vuosittaista tietoa esimerkiksi henkilöiden tuloista. Tästä aineistosta on laskettu alueittaiset eri väestöryhmien osuudet väestöstä, ja näin muodostuneeseen aluetason aineistoon on yhdistetty vaalitulastoista tiedot eri puolueiden kannatuksesta ja äänestysprosentista eduskuntavaaleissa kullakin äänestysalueella. Aineistossa ei ollut vuoden 2019 vaalien väestötietoja juuri vaaleja edeltävästä vuodenvaihteesta, vaikka muiden vaalien ajoista vastaavat tiedot saatiin, joten vuoden 2019 vaaleja koskevat tulokset ovat epätarkempia. Tämän vuoksi keskitymme pääosin vuoden 2015 vaalien tulosten analyysiin. Aineistossa ovat mukana kaikki ne Manner-Suomen äänestysalueet, joilla oli vaalitulastojen mukaan vähintään 200 äänioikeutettua. Vuonna 2015 tämä kattoi yhteensä 2 086 äänestysaluetta (97,6 prosenttia Manner-Suomen äänestysalueista ja 99,8 prosenttia äänioikeutetuista).

Rekisteriaineiston ohella käytämme vuoden 2019 eduskuntavaalitutkimuksen aineistoa, joka on kerätty 17.4.–15.7.2019 tehdyillä henkilökohtaisilla haastatteluilla (n=1 598) ja sen jälkeen itsenäisesti verkossa tai paperilla täytettävällä lomakkeella (n=753). Tutkimusaineisto on alueellisesti ja sosiodemografisesti edustava, kun sitä painotetaan kaikkien Manner-Suomen äänioikeutettujen kieli-, ikä-, sukupuoli- ja vaalipiirijakaumaa vastaavaksi ja puoluevalintaa puolestaan painotetaan vaalitulosta vastaavaksi. Tarkempi aineistonkuvaus on saatavilla vuoden 2019 eduskuntavaalitutkimuksen pääraportista¹⁹ ja Yhteiskuntatieteellisen tietoarkiston verkkosivuilta.

Analyysimme tarkastelee puolueiden kannatusta eriarvoisuuden näkökulmasta eikä pyri selittämään niiden menestykseen vaikuttavia tekijöitä laajemmin. Niistä on saatavilla kattavaa tutkimustietoa vuoden 2019

eduskuntavaalitutkimuksen pääraportissa.²⁰ Lähestymme eriarvoisuutta tulotason kautta, ja käyttämme sekä staattista että dynaamista tulojen mitausta: ensin mainitussa tarkastelemme pienituloisuutta ja jälkimmäisessä mittaamme suhteellisen (ansio)tuloaseman laskua. Tulotaso soveltuu useammastakin syystä erityisen hyvin talouden rakennemuutoksen ja eriarvoistumiskehityksen tarkasteluun. Ensinnäkin tulotaso on suoraan yhteydessä äänestäjien näkemyksiin monista erilaisista yhteiskunnallisista kysymyksistä, kuten verotuksesta ja tulonsiirroista²¹, samoin kuin todennäköisyyteen äänestää vaaleissa.²² Toiseksi tutkimuksissa on havaittu, että varakkaampien äänestäjien näkemykset tulevat poliittisissa päätöksissä paremmin edustetuiksi pienituloisiin verrattuna paitsi Yhdysvalloissa²³ myös Euroopassa.²⁴ Kolmanneksi tulotaso sopii erinomaisesti sukupolven sisäisen sosiaalisen liikkuvuuden tarkasteluun, sillä toisin kuin esimerkiksi koulutustaso, tulotaso voi vaihdella yksilön elämänkaaren eri vaiheissa niin ylös- kuin alaspäinkin, ja tämä vaihtelu näkyy myös äänestysaktiivisuudessa.²⁵

Aluetason analyysissä käyttämämme rekisteriaineiston avulla on mahdollista kuvata sekä alueen väestön tuloja vaalien aikaan että samojen henkilöiden tuloja sitä edeltävällä ajanjaksolla. Tämän vuoksi tarkastelemme paitsi äänestysalueiden väestön pienituloisuuden, myös tulotason laskun yhteyttä puolueiden kannatukseen. Tulotason muutoksen mittasimme samoista alueella ennen vaaleja asuneista henkilöistä kuin pienituloisuuden, vaikka he olisivat asuneet mittauksen aikana muillakin alueilla. Pienituloisuutta mitattaessa käyttämme tulomuuttujana koko asuntokunnan nettotuloja (tulot tulonsiirtojen jälkeen ilman laskennallisia tuloeria kuten laskennallista asuntotuloa), suhteuttaen ne asuntokunnan kulutusyksiköiden määrään. Pienituloiseksi katsotaan ne, joilla nämä asuntokunnan tulot olivat koko Suomen 18 vuotta täyttäneen väestön tulojakauman alimmassa viidenneksessä.

Emme mittaa tulojen suhteellista heikentymistä asuntokunnan tuloilla, sillä asuntokunnan koon ja rakenteen muutokset vaikuttavat suoraan kyseiseen tulomuuttujaan, jolloin henkilötasolla ilmenevät tulojen muutokset sekoittuvat esimerkiksi yhteen ja erilleen muuttamisten ja lasten

saamisten vaikutuksiin. Lisäksi tavoitteenamme on havaita erityisesti työmarkkinoilla tapahtuvien muutosten seurauksia, joten mittaamme henkilön ansiotulojen (työ- ja yrittäjätulot) heikentymistä työikäisillä (18–66-vuotiaat). Tulokehitykseen vaikuttaa myös inflaatio, ja heikompi tulokehitys voi ilmetä myös siten, että ansiotulot eivät kasva yhtä paljon kuin muilla. Näistä syistä emme mittaa tulojen absoluuttista laskua, vaan henkilön ”tuloaseman” muutosta. Vertaamme henkilön sijoittumista vaaleja edeltävänä vuonna koko Suomen ansiotulojakaumassa neljä vuotta aiempaan tilanteeseen, ja luokittelemme tuloaseman laskuksi vähintään kymmenen prosenttipisteen laskun tulojakaumassa.²⁶

Aluetasolla tarkastelemme asuntokunnan tulojen osalta Suomen alimpaan tuloviidennekseen kuuluvien osuutta (%) 18 vuotta täyttäneestä Suomessa syntyneestä väestöstä vaaleja edeltävänä vuonna. Ansiotulojen kehityksen mittarina käytämme ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuutta 18–66-vuotiaasta suomalaissyntyisestä työvoimasta alueella. Rajaus Suomessa syntyneeseen väestöön johtuu siitä, että suurella osalla ulkomailla syntyneistä ei ole äänioikeutta eduskuntavaaleissa. Pienituloisuuden ja tuloaseman laskun mittausta perustuvat kuitenkin henkilön sijoitukseen koko väestössä.

Selvitimme tulomuuttujien yhteyttä eri puolueiden kannatukseen eduskuntavaaleissa lineaarisella regressioanalyysillä²⁷, jossa selitettävänä oli puolueen osuus hyväksytyistä äänistä äänestysalueella (%) ja pääasiallisena selittäjänä yksi tulomuuttuja kerrallaan. Teimme saman analyysin myös äänestysprosentille. Pyrimme analyysissä poistamaan tulomuuttujien ja äänestystulosten yhteydestä sitä osuutta, joka johtuu muiden tekijöiden vaikutuksesta näihin kumpaankin. Tämän vuoksi malleissa on otettu huomioon (vakioitu) vaalipiiri, eläkeläisten ja ruotsinkielisten osuudet 18 vuotta täyttäneestä Suomessa syntyneestä väestöstä sekä äänestysalueen maaseutumaisuus Suomen ympäristökeskuksen kehittämän maaseutumaisuusluokituksen pohjalta.²⁸

Teimme vastaavanlaisen analyysin yksilötasolla vuoden 2019 eduskuntavaalitulokimoksen aineistolla. Selitettävänä muuttujana käytimme kysymystä ”Minkä puolueen tai ryhmitymän ehdokasta äänestit nyt

käydyissä eduskuntavaaleissa?”. Tarkastelussa ovat mukana samat suurimmat puolueet kuin aluetason analyysissä eli SDP, Perussuomalaiset, Kokoomus, Keskusta, Vihreät ja Vasemmistoliitto.²⁹ Kunkin puolueen äänestämistä tarkastellaan logistisella regressioanalyysillä³⁰ siten, että vaihtoehtona on jonkin muun puolueen äänestäminen. Tulot on tässä analyysissä mitattu vastaajan ilmoittamina kotitalouden kokoon suhteutettuina bruttotuloina (ml. veronalaiset sosiaali- ja elänytulot). Paitsi että tulojen mittaaminen kyselyaineistolla on esimerkiksi muistivirheiden vuoksi aina epätarkkaa, monet vastaajista eivät halua kertoa tulojensa suuruutta. Myös eduskuntavaalitutkimuksessa alkuperäinen havaintojen määrä (n=1 598) lähes puolittuu, kun mukana analyysissä ovat mukana ainoastaan ne vastaajat, joiden tuloista on saatavilla tieto (n=807). Lisäksi vain osa heistä kertoi äänestäneensä vuoden 2019 eduskuntavaaleissa, mikä laskee tarkastelussamme mukana olevien vastaajien lukumäärää entisestään. Lopullinen havaintomäärä tuloanalyysissä on 565 vastaajaa.

Aineistosta ei suoraan löydy tietoa äänestäjän tulojen laskusta, joten käytimme sen epäsuorana mittarina äänestäjän omaan takautuvaan arvioon perustuvaa kysymystä ”Jos ajattelet taaksepäin kahta viimeksi kulunutta vuotta (24 kk), ovatko seuraavat asiat tällä hetkellä mielestäsi paremmin, huonommin vai samalla lailla kuin aikaisemmin: oma tai perheesi taloudellinen tilanne?”. Tuoreissa tutkimuksissa on havaittu, että henkilön subjektiivisilla kokemuksilla omasta taloudellisesta hyvinvoinnistaan on yhteys myös poliittiseen käyttäytymiseen ”objektiivisten” mittarien rinnalla.³¹ Kyseinen muuttuja sisältyi eduskuntavaalitutkimuksessa itsenäisesti täytettävään osioon ja on saatavilla siksi vain niille, jotka palauttivat kyseisen osion (n=753). Lisäksi analyysissä on vakioitu samat taustamuuttujat kuin aluetason analyysissä eli vaalipiiri ja asuinkunnan maaseutumaisuusaste sekä yleiset äänestämiseen vaikuttavat yksilötason taustatekijät eli sukupuoli, ikä ja äidinkieli. Tässä analyysissä lopullinen vastaajamäärä on 536 henkilöä.

Äänestysaktiivisuuden tutkimisessa hyödynnämme haastatteluaineiston sijaan Tilastokeskuksen tekemää yksilötason tarkastelua niiltä äänestysalueilta, joissa on käytössä sähköinen äänioikeusrekisteri.³²

Tämä valinta johtuu siitä, että äänestämässä käymistä koskeva rekisteritieto on huomattavasti kyselyaineistoa luotettavampaa, sillä se ei ole samalla tavalla valikoitunutta tai äänestäjän itsensä ilmoittamien tietojen vuoksi epätarkkaa (ks. Lahtinen ym. 2019). Oikeusministeriön hallinnoiman sähköisen äänioikeusrekisterin tiedot on toimitettu vaalien jälkeen Tilastokeskukseen, jossa ne on voitu henkilötunnuksen pohjalta yhdistää erilaisiin yksilön rekisteritietoihin, kuten tulotasoon. Sähköinen äänioikeusrekisteri oli vuoden 2019 eduskuntavaaleissa käytössä yhteensä 141 kunnassa (88 kunnassa kaikilla ja 53 kunnassa osalla äänestysalueista). Sähköisen äänioikeusrekisterin lisäksi yksilötason taustatiedot on mahdollista yhdistää myös kaikkiin ennakkoon äänestäneisiin. Äänioikeutetuista äänesti ennakolta 1 555 387 (36,6 %). Äänestysalueilla, joista saadaan tieto myös vaalipäivän äänestämisestä, oli yhteensä 1 784 596 äänioikeutettua, mikä merkitsee, että rekisteripohjainen äänestystieto on saatavilla 41,9 prosentista äänioikeutetuista.

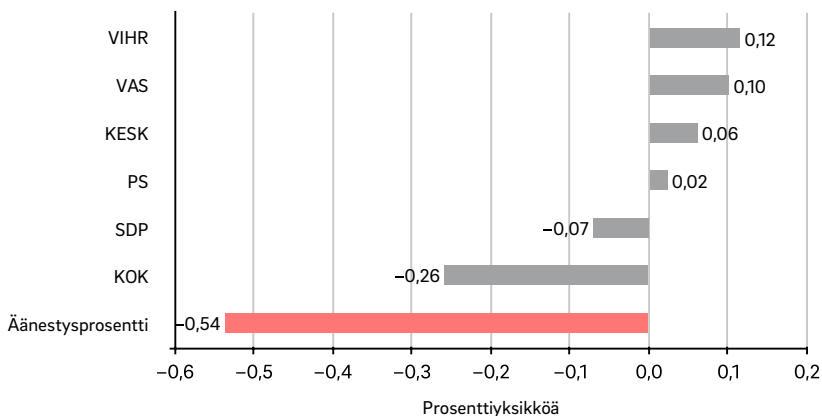
Äänestysalueen pienituloisuus ennustaa alhaista äänestysaktiivisuutta, ansiotulojen lasku suurempaa Perussuomalaisten kannatusta

Esitämme aluetason analyysien tulokset kahdella tavalla. Kuviodien 5.1 ja 5.2 yläosassa esitetyt tulokset ovat tavanomaisia regressiokertoimia, jotka kertovat, kuinka montaa prosenttiyksikköä suurempaan tietyn puolueen kannatukseen (tai äänestysprosenttiin) on yhteydessä yhden prosenttiyksikön verran suurempi pienituloisten tai ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuus. Tämä on helpommin ymmärrettävissä oleva esitystapa, mutta sen ongelmana on, että yhden prosenttiyksikön ero suuren puolueen kannatuksessa ei ole suhteellisesti yhtä huomattava ero kuin samansuuruinen ero pienen puolueen kannatuksessa. Lisäksi siinä tapauksessa, että puolueen kannatuksessa on muusta syystä erityisen suurta alueellista vaihtelua, yhden prosenttiyksikön suuruinen ero kannatuksessa äänestysalueiden välillä on merkitykseltään pienempi kuin tasaisemman alueellisen jakauman puolueilla.

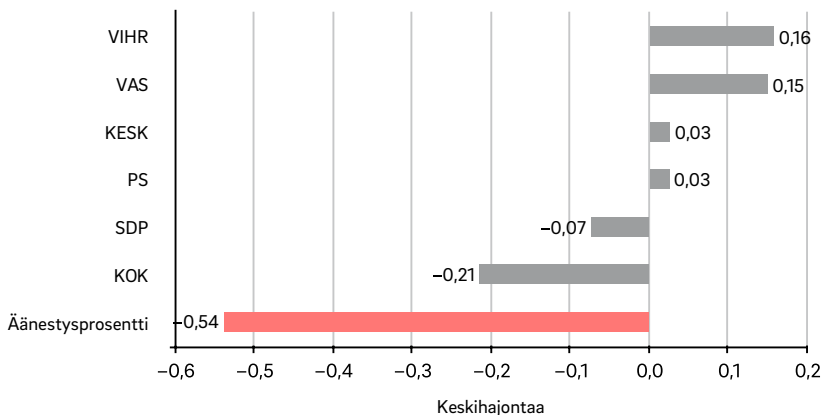
Tämän vuoksi esitämme myös niin sanotut standardoidut regressio-kertoimet kuvioiden 5.1 ja 5.2 alaosassa. Niitä vertailemalla nähdään selvemmin, minkä puolueiden kannatukseen tulomuuttajat ovat vahvimmin yhteydessä. Niissä käytetään yksikkönä kaikilla muuttujilla muuttujan keskihajontaa, joka kuvaa äänestysalueiden välisen vaihtelun suuruutta. Standardoitujen regressiokertoimien arvot kertovat, kuinka monen keskihajonnan verran suurempaa kannatusosuutta (tai äänestysprosenttia) malli ennustaa, jos tulomuuttujan arvo on yhden keskihajonnan verran suurempi. Näitä kertoimia voidaan suoremmin vertailla toisiinsa siten, että suurempi kerroin tarkoittaa vahvempaa yhteyttä. Liitetaulukossa 5.1. on esitetty tiedot kannatus- ja tulomuuttujien vaihtelusta vuoden 2015 eduskuntavaaleja koskevassa aineistossa. Siitä nähdään, että erityisesti Keskustan kannatus vaihtelee alueellisesti enemmän kuin muiden puolueiden kannatus.³³

Kuvio 5.1 Pienituloisten osuuden yhteys puolueiden kannatukseen ja äänestysprosenttiin äänestysalueilla vuoden 2015 eduskuntavaaleissa, kun vaalipiiri, maaseutumaisuus ja eläkeläisten ja ruotsinkielisten osuudet on otettu huomioon (tulokäsité: asuntokunnan käytettävissä olevat rahatulot kulutusyksikkölukuun suhteutettuna).

a. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden prosenttiyksikön ero pienituloisten osuudessa 18 v. täyttäneestä väestöstä?

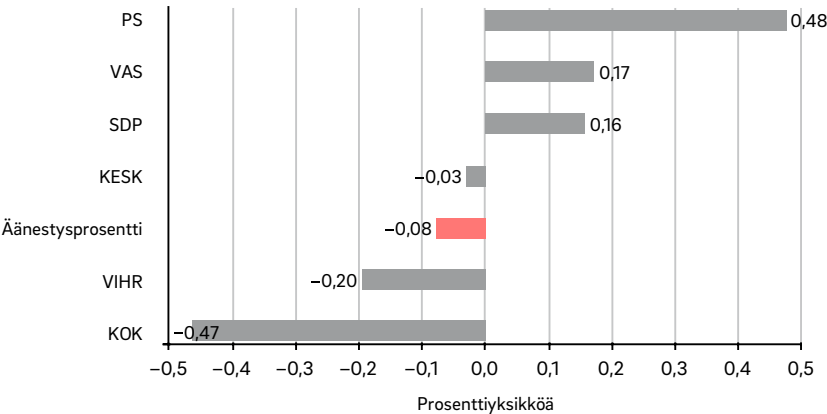
b. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden keskihajonnan ero pienituloisten osuudessa 18 v. täyttäneestä väestöstä?

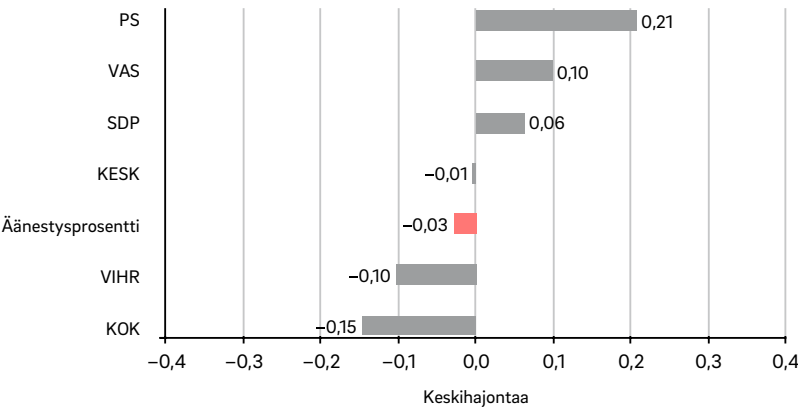
Kuviosta 5.1 voidaan havaita, että pienituloisten osuus on ollut selvimmin yhteydessä äänestysaktiivisuuteen. Vuoden 2015 vaaleissa yhden prosenttiyksikön ero (ylöspäin) pienituloisten osuudessa ennusti 0,54 prosenttiyksikköä pienempää äänestysprosenttia, kun mallin vakioivat tekijät on otettu huomioon. Myös kuvion alaosassa, jossa erisuuruiset vaihtelut eri puolueiden kannatuksessa ja äänestysprosentissa on otettu huomioon, pienituloisuudella on vahvin yhteys äänestysprosenttiin. Puolueiden tulosten vertailu on helpointa niin ikään kuvion alaosan pohjalta, mistä nähdään, että suurempi pienituloisten osuus ennustaa suurempaa Vihreiden ja Vasemmistoliiton kannatusta ja pienempää Kokoomuksen kannatusta. Yhteydet ovat kuitenkin selvästi heikompia kuin äänestysprosentin kohdalla. Pienituloisuuden yhteydet Perussuomalaisten, Keskustan ja SDP:n kannatukseen ovat heikkoja. Yhteen vetäen Vasemmistoliitto näyttäisi olevan edelleen kiinni pienituloisten – tai ainakin pienituloisten alueiden – äänissä, mutta sama ei koko maata koskevassa analyysissä pidä paikkaansa SDP:n eikä myöskään populistisen haastajan eli Perussuomalaisten kohdalla.

Kuvio 5.2 Ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuuden yhteys puolueiden kannatukseen ja äänestysprosenttiin äänestysalueilla vuoden 2015 eduskuntavaaleissa, kun vaaliipiiri, maaseutumaisuus ja eläkeläisten ja ruotsinkielisten osuudet on otettu huomioon (tulokäsité: henkilön työ- ja yrittäjätulot yhteensä).

a. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden prosenttiyksikön ero ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuudessa 18–66-v. työvoimassa?

b. Kuinka paljon suurempaan kannatusosuuteen on yhteydessä yhden keskihajonnan ero ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuudessa 18–66-v. työvoimassa?

Tulokset muuttuvat, kun selittävänä tekijänä on se, kuinka suurella osuudella työikäisestä työvoimasta asema ansiotulojen jakaumassa on laskenut vaaleja edeltävinä vuosina (kuvio 5.2). Tässä tapauksessa yhteys on vahvin Perussuomalaisten kannatukseen. Vuoden 2015 vaaleissa yhtä prosenttiyksikköä suurempi ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuus työikäisestä työvoimasta ennusti keskimäärin 0,48 prosenttiyksikköä suurempaa Perussuomalaisten ääniosuutta, kun mallin vakioivat tekijät on otettu huomioon. Ero muihin puolueisiin näkyy myös kuvion alaosassa, jossa otetaan huomioon puolueiden väliset erot kannatuksen vaihtelun suuruudessa. Ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuuden yhteys muiden puolueiden kannatukseen ja äänestysprosenttiin on heikko. SDP:n ja Vasemmistoliiton tapauksessa havaittu heikko yhteys on kuitenkin samansuuntainen kuin Perussuomalaisilla. Kokoomuksen ja Vihreiden tapauksessa yhteys on päinvastainen: malli ennustaa näiden puolueiden kannatuksen (ja äänestysprosentin) olevan hiukan pienempi alueilla, joilla henkilökohtaisen tuloaseman lasku on ollut yleisempää. Näiden alueellisten analyysien perusteella kansainvälisissä tutkimuksissa tehty havainto statusahdistuksen eli oman taloudellisen aseman heikentymistä koskevan pelon ja oikeistopopulismin kannatuksen välisestä yhteydestä³⁴ saattaisi päteä myös Suomessa.

Yhteyksissä on eroja vaalien ja eri tyyppisten ympäristöjen välillä

Tämä koko Manner-Suomen laajuinen vertailu voi peittää näkyvistä puolueiden kannatukseen liittyviä paikallisia erityispiirteitä. Havaitsimme analyysiä tehtäessä esimerkiksi, että pienituloisuuden yhteys matalaan äänestysaktiivisuuteen on vahvimmillaan kaupungeissa. Ulkomailla syntyneiden väestöosuuden ottaminen huomioon ei vaikuta tähän havaintoon kuten ei muihinkaan tässä esitettyihin tuloksiin.

Ratkaisumme käsitellä analyysissa jokaista äänestysaluetta yhtä tärkeänä antaa maaseudun äänestysalueille suuremman painon kuin mikä on niiden osuus äänioikeutetuista. Tästä syystä teimme analyysit myös siten, että äänestysalueita painotettiin niiden äänioikeutettujen lukumäärillä, jolloin

suuren väkiluvun alueet vaikuttavat enemmän tuloksiin ja pieniin alueisiin liittyvän satunnaisuuden vaikutus vähenee. Pienituloisten osuutta koskevissa tuloksissa selvimpänä muutoksena oli paitsi se, että edellä mainittu äänestysaktiivisuuden yhteys pienituloisuuteen vahvistui, myös se, että pienituloisuuden heikko positiivinen yhteys Keskustan kannatukseen hävisi. Sen sijaan ansiotuloaseman laskua kokeneiden osuuden yhteys vahvistui kaikkien muiden puolueiden paitsi Keskustan kannatukseen (Vasemmistoliiton osalta vain pieni vahvistuminen). Tulkinnat pysyvät kuitenkin samoina kuin edellä esitetyissä tuloksissa.

Muutos painottamattomien ja painotettujen tulosten välillä viittaa siihen, että ansiotulojen laskua kokeneiden osuus on voimakkaammin yhteydessä puolueiden kannatukseen (Keskustaa lukuun ottamatta) kaupunkimaisemissa ympäristöissä, joissa äänioikeutettuja on keskimäärin enemmän äänestysalueilla. Tarkistimme tämän vuoden 2015 vaalien aineistolla, ja näin todellakin on. Vastaava tarkistus pienituloisuuden osalta osoitti, että kaupungeissa pienituloisuus ennustaa suurempaa kannatusta Vasemmistoliitolle ja pienempää kannatusta Kokoomukselle, ja maaseudulla pienituloisuus ennustaa suurempaa kannatusta Keskustalle ja pienempää kannatusta SDP:lle. Vihreiden ja Perussuomalaisien osalta vaihtelu maaseutumaisuuden mukaan ei ole yhtä suoraviivaista, mutta pienituloisuuden yhteys Vihreiden kannatukseen on jonkin verran selvempi kaupungeissa ja Perussuomalaisilla taas tällainen positiivinen yhteys pienituloisten osuuteen ilmenee ainoastaan kaupunkien laitamilla (SYKE:n kaupunki–maaseutuluokituksen luokassa ”Ulompi kaupunkialue”).

Ansiotuloaseman laskua kokeneiden osuus on ollut maaseudulla positiivisessa yhteydessä Keskustan kannatukseen, mutta tämä yhteys häviää maaseutumaisuuden vakioimisen jälkeen, koska puolueen kannatus on niin vahvasti yhteydessä maaseutumaisuuteen. Siinä määrin kuin henkilöt ovat muuttaneet maaseudulle juuri laskeneiden tulojensa vuoksi, maaseutumaisuuden huomiointi voi peittää näkyvistä todellista ansiotulojen laskun yhteyttä Keskustan kannatukseen. Olemme kuitenkin pitäytyneet maaseutumaisuuden vakioinnissa, koska maaseutumaisuus

ja siitä juontuva suhtautuminen aluepoliittiseen tasa-arvoon muodostaa itsessään yhden suomalaiselle politiikalle ominaisen jakolinjan.³⁵

Maaseutumaisuuden ohella muun muassa ruotsinkielisyys on paikallisesti tärkeä poliittisen kulttuurin määrittäjä. Ilman ruotsinkielisten osuuden vakiointia etenkin Keskustan ja jossain määrin myös Perussuomalaisten kannatusosuudet ovat vahvemmassa (positiivisessa) yhteydessä pienituloisuuteen ja ansiotuloaseman laskun kokeneiden osuuteen kuin tässä esitetyissä tuloksissa. Tämä johtuu siitä, että ruotsinkielisillä alueilla pienituloisuutta ja ansiotuloaseman laskua on keskimäärin vähemmän kuin suomenkielisillä alueilla, ja toisaalta RKP:n kannatus on suuri. Keskustan kannatus on tämän vuoksi etenkin maaseutumaisilla alueilla yhteydessä heikompiin tuloihin ja tulokehitykseen. Tämä yhteys heikkenee, kun ruotsinkielisten osuus vakioidaan. Perussuomalaisten kannatuksen yhteys ansiotulojen laskua kokeneiden osuuteen on puolestaan vahvimmillaan kaupungeissa, eikä tämä yhteys heikkene yhtä selvästi ruotsinkielisyyden huomioon ottamisen myötä. Ruotsinkielisten osuuden vakiointi ei muuta tuloksia muiden tässä analyysissä mukana olleiden puolueiden osalta.

Vertailimme tuloksia myös vuosien 2011 ja 2019 eduskuntavaalien vastaaviin analyysihin. Vuoden 2019 osalta vertailussa on oltava varovainen, koska väestötiedot eivät olleet yhtä ajantasaisia kuin aiempien vaalien osalta, ja tämä voi heikentää havaittavia yhteyksiä. Keskeinen päätelmä vertailun pohjalta on, että pienituloisten osuuden yhteys puolueiden kannatukseen ja äänestysprosenttiin on ollut varsin samankaltainen kaikissa vaaleissa. Selkein muutos on ollut se, että pienituloisten osuuden yhteys Vasemmistoliiton kannatukseen on vahvistunut vuoden 2015 vaaleissa. SDP:n kannatuksen negatiivinen yhteys pienituloisten osuuteen näyttää olleen vahvimmillaan vuoden 2011 vaaleissa ja heikentyneen vaali vaalilta. Vuoden 2015 vaaleissa myös vahvistui Vasemmistoliiton kannatuksen yhteys ansiotuloaseman laskua kokeneiden osuuteen samalla kun SDP:n kannatuksen positiivinen yhteys tähän osuuteen heikkeni. Muita suurempia muutoksia vuosien 2011–2019 vaalien välillä puolueiden kannatusosuuksien yhteydessä ansiotulojen laskua kokeneiden osuuteen

ei näytä olleen, joskin vuoden 2019 vaalien osalta erityisesti tämän tulomuuttujan mittausta voidaan pitää muita vuosia epätarkempana. Tällä varauksella näyttää siltä, että vuoden 2015 vaaleissa Perussuomalaisten kannatuksen positiivinen yhteys ansiotulojen laskua kokeneiden osuuteen olisi ollut vahvimmillaan ja Kokoomuksen kannatuksen vastaava (negatiivinen) yhteys heikoimmillaan. Toisin sanoen etenkin näissä vaaleissa Perussuomalaisia äänestettiin sitä enemmän, mitä suurempi osuus äänestysalueella oli ihmisiä, joiden ansiotulot olivat laskeneet. Vastaavasti tuona vuonna ei ilmennyt aivan yhtä selvästi kuin vuosien 2011 ja 2019 vaaleissa Kokoomuksen vähäisempää kannatusta alueilla, joilla tulonmenetyksiä kokeneita oli paljon.

Myös yksilötasolla tuloilla selvä yhteys äänestysaktiivisuuteen ja puoluevalintaan

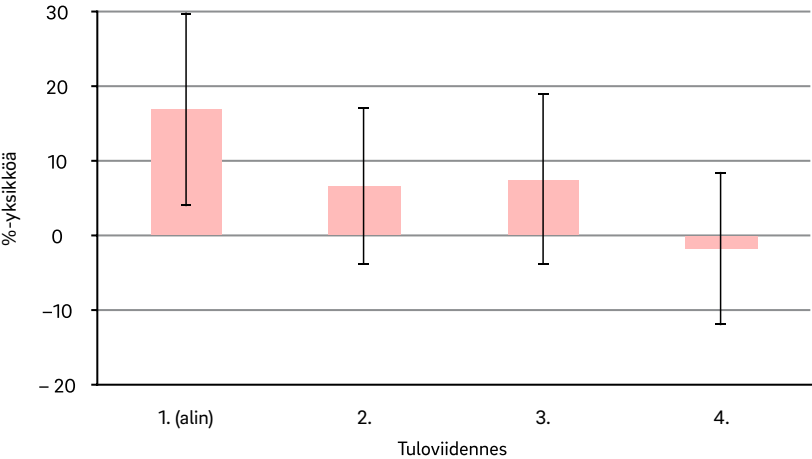
Edellä esitettyjen äänestysalueiden vaalitulosten analyysin perusteella pienituloinen väestö ennustaa Manner-Suomen äänestysalueilla erityisen selvästi matalaa äänestysaktiivisuutta ja Perussuomalaiset erottuvat muista puolueista siinä, että henkilökohtaisen tuloaseman laskua kokeneiden osuus ennustaa erityisen vahvasti heidän kannatustaan. Missä määrin vastaavaa on havaittavissa tarkasteltaessa äänestämistä yksilötasolla?

Vuoden 2019 eduskuntavaalitutkimuksen aineistolla tekemämme analyysin mukaan pienituloiset äänestävät muita enemmän Perussuomalaisia ja Vasemmistoliittoa. Vastaavasti pienituloiset äänestävät vähemmän Kokoomusta, mutta pienituloisuudella ei ole selvää yhteyttä Keskustan, Vihreiden tai SDP:n äänestämiseen.

Yksilötason tulokset poikkeavat näin aluetason analyysistä Perussuomalaisten ja Vihreiden osalta. Aluetasolla pienituloisuus on yhteydessä nimenomaan Vihreiden korkeampaan kannatukseen, ei Perussuomalaisten. Myöskään aiemmat havainnot eivät tue ajatusta, että pienituloisten keskuudessa Perussuomalaisten kannatus olisi erityisen suurta: Grönlundin ja Westisen (2012) mukaan tulotaso oli vuoden 2011 vaaleissa yhteydessä Perussuomalaisten kannatukseen lähinnä siten, että

suurituloisimpien keskuudessa kannatus oli vähäisempää. Tässä saattaa olla kyse siitä, että pienituloiset alueet ovat keskenään varsin erityyppisiä.³⁶ Vihreiden kannatuksen yhteys pienituloisten osuuteen voi selittyä esimerkiksi sillä, että kaupunkien keskustoissa ja niiden tuntumassa on pienituloisten opiskelijoiden suosimia asuinalueita, ja Perussuomalaisten kannatus taas voi liittyä vahvemmin esimerkiksi lähiöiden pienituloisuuteen. Edellä toimmekin esiin, että aluetasolla Perussuomalaisten kannatus on positiivisessa yhteydessä pienituloisuuteen ainoastaan kaupunkien laidoilla. Yksilötason analyysissä asuinpaikan maaseutumaisuus on otettu huomioon ainoastaan koko kunnan tarkkuudella, joten tuloksissa saattaa näkyä enemmän maaseutumaisuuden vaikutusta kuin aluetason analyysissä. Eroja tuloksissa saattaisi selittää myös se, jos Perussuomalaisten pienituloiset kannattajat eivät asu korostetun pienituloisilla alueilla. Emme kuitenkaan lähteneet selvittämään asiaa tarkemmin tässä yhteydessä. Kyselyaineiston pienuuden vuoksi tulojen ja äänestämisen yhteyteen liittyy myös paljon epävarmuutta, mikä näkyy tulojen ja Perussuomalaisten äänestämisen yhteyttä kuvaavassa kuviossa 5.3 suurina tuloluokittaisten ennusteiden luottamusväleinä.

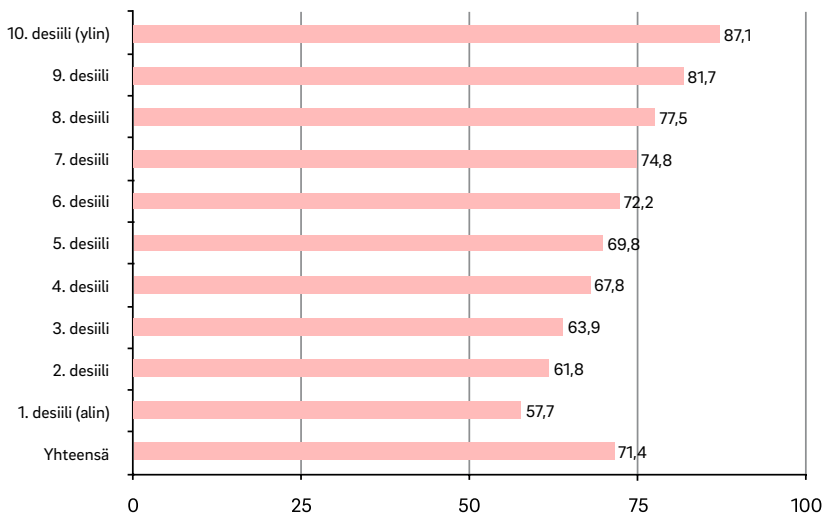
Kuvio 5.3 Perussuomalaisten äänestämisen tulojen mukaan, muiden tuloviidennesten ero ylippeän tuloviidenneeseen Perussuomalaisten äänestämisen ennustetussa todennäköisyydessä (n=565).

Selite: Kuviossa on esitetty logistisen regressiomallin pohjalta lasketut ennusteet Perussuomalaisten ääniosuuden erosta kussakin tuloviidenneksessä verrattuna viidennen eli ylippeän tuloviidenneeseen. Mallissa ovat mukana taustamuuttujina sukupuoli, ikä, äidinkieli, vaalipiiri ja asuinkunnan maaseutumaisuuden aste. Jana kunkin pylvään ala- ja yläpuolella osoittaa otantasattumasta johtuvaa epävarmuutta kuvaavan 95 prosentin luottamusvälin (95 otoksessa sadasta kyseinen väli sisältää todellisen arvon perusjoukossa eli koko täysi-ikäisessä väestössä).

Kokemus oman taloudellisen tilanteen heikentymisestä on eduskunta-vaalitutkimuksen aineiston perusteella yhteydessä suurempaan todennäköisyyteen äänestää Perussuomalaisia ja pienempään todennäköisyyteen äänestää Kokoomusta ja Keskustaa. Vihreiden, Vasemmistoliiton ja SDP:n kannatukseen koettu taloudellisen tilanteen heikentyminen ei sen sijaan ollut selvässä yhteydessä. Tältä osin yksilötason tarkastelun tulokset ovat yhtenevät aluetason tarkastelun kanssa Keskustaa ja Vihreitä lukuun ottamatta. Näiden kahden puolueen kannatuksessa on huomattavaa vaihtelua kaupunkimaisuuden mukaan, mikä saattaa olla erojen taustalla. Esimerkiksi asumisen kallistuminen voi vaikuttaa kokemuksiin taloudellisesta toimeentulosta suurimmissa kaupungeissa. Näiden kahden puolueen osalta jää joka tapauksessa epävarmemmaksi, millä tavoin äänestäjien taloudellisen tilanteen heikkeneminen on yhteydessä niiden kannatukseen.

Kuvio 5.4 Äänestysaktiivisuus vuoden 2019 eduskuntavaaleissa tulo-
kymmenysten mukaan (%). Lähde: Tilastokeskus 2019b.

Kuviossa 5.4 on tarkasteltu Tilastokeskuksen tuottaman yksilötason rekisteriaineiston pohjalta äänestysaktiivisuuden ja tulojen yhteyttä vuoden 2019 eduskuntavaaleissa siten, että äänioikeutetut on jaettu kymmeneen yhtä suureen tuloryhmään. Kuviossa näkyy jo aiemmissa tutkimuksissa³⁷ havaittu suoraviivainen riippuvuus: mitä ylempään tulo-luokkaan henkilö kuuluu, sitä todennäköisemmin hän myös äänestää. Huomionarvoista on lisäksi se, että tuloilla on myös itsenäinen, muista sosioekonomisen aseman mittareista (kuten koulutuksesta ja ammatti-luokasta) riippumaton yhteys äänestämiseen. Yhtäältä kyse on siitä, että enemmän ansaitsevilla on erilaisia poliittiseen osallistumiseen tarvittavia resursseja (esim. aikaa, sosiaalisia verkostoja) käytössään ja toisaalta siitä, että puolueet pyrkivät herkemmin vetoamaan kampanjoissaan hyvätuloi-siin kuin vaikeammin äänestämään motivoitaviin pienituloisiin.³⁸

Vuoden 2019 vaaleista ei ole saatavissa tietoa tulojen laskun tai nousun vaikutuksesta äänestysaktiivisuuteen. Aiempien vastaavien yksilötason rekisteriaineistojen pohjalta tehdyistä tutkimuksista kuitenkin tiedetään, että ylöspäin liikkujat ovat selvästi alkuperäistä tuloryhmäänsä aktiivi-sempia äänestäjiä, mutta eivät aivan yllä uuden ryhmänsä osallistumis-tasolle.³⁹ Vastaavasti alaspäin liikkuvien äänestystodennäköisyys laskee, mutta pysyy silti korkeampana muihin tuloryhmän jäseniin verrattuna. Vuoden 2017 kuntavaaleista puolestaan havaittiin, että henkilökohtaisten tulojen romahtaminen ylimmästä tuloneljänneksestä alimpaan laski äänestysaktiivisuutta huomattavasti (–16 %-yksikköä) ylimmässä tulo-ryhmässä pysyneisiin verrattuna. Maahanmuuttotauustaisilla vaikutus oli erityisen dramaattinen äänestysprosentin lähes puolittuessa (25 % vs. 44 %).

Päätelmät ja suositukset:

Pienituloiset jättävät muita useammin äänestämättä

Tarkastelimme tässä artikkelissa, miten pienituloisuus ja tulotason heikkeneminen heijastuvat eri puolueiden kannatukseen. Erityisenä mielenkiinnon kohteena oli, näyttääkö vasemmisto edelleen olevan

pienituloisten poliittisen edustuksen äänitorvi ja kannustaako alaspäin suuntautuva tuloliikkuvuus ”statusahdistuneet” äänestämään myös Suomessa populistipuolueita.

Tulostemme perusteella pienituloisuus on selvästi yhteydessä korkeampaan Vasemmistoliiton ja matalampaan Kokoomuksen kannatukseen. Nämä yhteydet havaitaan sekä aluetason rekisteriaineistolla että yksilötason kyselyaineistolla. Vasemmistoliitto näyttää siis edelleen saavan kannatusta pienituloisilta, kun taas SDP:n kannatukseen pienituloisuus ei juuri ole yhteydessä. Pienituloisuuden yhteys Perussuomalaisten ja Vihreiden kannatukseen jäi epävarmemmaksi.

Näkökulmamme tuloihin liittyvään eriarvoisuuteen sisälsi myös taloudellisen tilanteen muutokset. Useissa maissa tehdyissä tutkimuksissa on havaittu taloudellisen tilanteen huononemisen tai sen uhan olevan yhteydessä radikaalien puolueiden kannatukseen. Tämän on havaittu vaikuttaneen esimerkiksi Ruotsidemokraattien⁴⁰, Brexitin⁴¹, Trumpin⁴² ja Hollannissa toisaalta vasemmistoradikalismiin⁴³ kannatukseen.

Tulostemme mukaan myös Suomessa näkyy yhteys taloudellisen tilanteen huononemisen ja populistisen puolueen kannatuksen välillä. Havaitsimme sekä alue- että yksilötason aineistolla, että taloudellisen tilanteen heikkeneminen näkyi nimenomaan Perussuomalaisten korkeampana kannatuksena. Perussuomalaisten kannatuksessa ei siis ole kyse vain ”maan hiljaisista” tai heikompiosaisista, vaan kannattajakuntaa löytyy myös niistä, joilla ainakin ennen oli parempi taloudellinen tilanne.

Puoluevalinnan ohella tarkastelimme äänestysaktiivisuutta. Suurempi pienituloisten osuus äänestysalueen väestöstä on vahvasti yhteydessä matalampaan äänestysaktiivisuuteen: mitä pienemmät tulot, sitä harvempi äänestää. Suurella osalla pienituloisista tilanne näyttää siis olevan se, että he eivät koe oikein mitään puoluetta äänestämisen arvoiseksi, ja sitä kautta mikään puolue ei voi myöskään ilmoittautua pienituloisten äänitorveksi. Tältä osin onkin perusteltua puhua itseään vahvistavasta eliittikehästä, jossa taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen valta kietoutuvat yhteen. Mitä paremmin yksilöllä menee, sitä todennäköisimmin hän on myös poliittisesti aktiivinen. Sama vinouma näkyy siinäkin, kuka

asettuu ehdokkaaksi ja tulee valituksi⁴⁴, ja mitkä tahot tulevat kuulluksi lainvalmistelussa.⁴⁵ Monissa kysymyksissä suuri- ja pienituloisten näkemykset eivät eroa toisistaan, mutta silloin kun ne eroavat, rikkaiden intressit tulevat päätöksentekoprosessien tuotoksissa paremmin edustetuiksi.⁴⁶ Tähän voi olla useita syitä, kuten se, että rikkaiden intressit ovat selkeämmin ilmaistu ja ne näyttäytyvät näin helpommin toteutettavina, tai että rikkailla on paremmat mahdollisuudet tuoda näkemyksensä päätöksentekijöiden tietoon.⁴⁷ Suomalaisessa huipputuloisia tarkastelleessa haastattelututkimuksessa kävi myös kiinnostavasti ilmi, miten suoria ja epävirallisia keinoja taloudellisella eliitillä on tuoda poliittisia näkemyksiään päätöksentekijöiden tietoon.⁴⁸

Tämän artikkelin aluetason analyysien tulokset saattavat kertoa paitsi oman tilanteen heikkenemisen merkityksestä, myös lähiympäristön taloudellisen tilanteen kehityksen vaikutuksesta poliittiseen käyttäytymiseen. Ottaen huomioon, että aluetason tuloksista ei voi suoraan tehdä yksilötasolle meneviä päätelmiä, selvitimme yhteyksiä myös yksilötason aineistolla, jolla toki oli omat aineiston pienuuteen ja tulotietojen puuttuvuuteen liittyvät rajoituksensa. Äänestysaktiivisuuden tutkimukseen käytimme puolestaan Tilastokeskuksen tuottamia yksilötason rekisteritietoja. Tämä tarkistus tuki keskeisimpien havaintojemme nostattamaa päätelmää, että nimenomaan ne, joiden taloudellinen tilanne on heikentynyt, äänestävät korostetusti Perussuomalaisia ja että pienituloiset jättävät muita yleisemmin äänestämättä. Osaa aluetasolla havaituista yhteyksistä ei kuitenkaan ilmennyt yksilötason aineistossa. Tällöin aluetason tuloksiin voidaan hakea tulkintaa niistä tekijöistä, joiden vuoksi tietyllä äänestysalueella on enemmän pienituloisia tai tulojen laskua on koettu yleisemmin kuin voitaisiin olettaa vaalipiirin, eläkeläisten ja ruotsinkielisten osuuksien sekä maaseutumaisuuden perusteella. Osittain kyse voi olla vaalipiirin sisäisistä – esimerkiksi kuntien välisistä – taloudellisen tilanteen eroista, jotka voivat heijastua muidenkin kuin pienituloisten tai tulojen laskua kokeneiden äänestyskäyttäytymiseen. Esimerkiksi alueilla, joilla tulot ovat yleisesti laskeneet, on voinut olla joitain sellaisia tässä havaitsematta jääneitä tekijöitä, jotka vaikuttavat väestön äänestys-

käyttäytymiseen ihmisten omasta tulokehityksestä riippumattomasti. Esimerkiksi suuren tehtaan lakkauttaminen pienellä paikkakunnalla voi vaikuttaa asukkaiden hyvinvointiin laajasti muutenkin eikä vain omien tulojen kautta. Taloudellisen tilanteen erot lähiympäristössä voivat karsjistyä kuntien sisälläkin, mikäli väestörakenteen alueellinen eriytyminen eli segregaatio on voimakasta.⁴⁹

Vaikka huomiomme kohdistui tässä artikkelissa henkilöiden ja kotitalouksien tuloihin, havaitsemamme yhteydet tulojen ja äänestyskäyttäytymisen välillä eivät välttämättä tarkoita, että nimenomaan tulot vaikuttaisivat äänestyskäyttäytymiseen. On esimerkiksi mahdollista, että henkilön koulutustaso ja ammatti ovat oleellisempia tekijöitä, ja tulot ovat yhteydessä äänestyskäyttäytymiseen, koska koulutus ja ammatti vaikuttavat sekä tuloihin että äänestämiseen. Vaalavuon ja Kauppisen (2020) havaintojen perusteella ansiotuloiltaan keskituloisiin kuuluneista ihmisistä tuloaseman laskua ovat Suomessa kokeneet erityisesti yrittäjinä ja työntekijäammateissa toimineet. Edellä havaitut tulokset ansiotulojen laskun yhteydestä vaalituloksiin voivat siis liittyä esimerkiksi näiden ryhmien osuuksiin alueiden väestöstä. Aiemmin on puolestaan havaittu rakennus- ja teollisuustyöläisten korostuvan Perussuomalaisten kannattajakunnassa, ja myös kuntatason alueellisessa analyysissä on havaittu näiden ammattiryhmien osuuden työvoimassa ennustavan Perussuomalaisten kannatusta.⁵⁰ Emme kuitenkaan lähteneet selvittämään tätä perusteellisemmin, sillä tarkoituksemme ei ollut kuvata sitä, mikä viime kädessä selittää tietyn puolueen äänestämistä vaan nimenomaan tutkia tuloerojen yhteyttä äänestämiseen.

Äänestysaktiivisuuden ja tulojen välinen yhteys, joka on havaittu lukuisissa yksilötason tutkimuksissa, on ehkä ilmeisin esimerkki siitä, miksi äänestäminen ja ylipäänsä poliittinen käyttäytyminen ovat tärkeä osa eriarvoisuuskeskustelua. Ensisilmäyksellä tilanne näyttää helposti nurinkuriselta: miksi juuri ne yhteiskuntaryhmät, jotka hyötyisivät eniten nykytilan aktiivisesta muuttumisesta, kuten työttömät tai pienituloiset, äänestävät vähiten? Kyse on kuitenkin pitkälti siitä, että taloudellinen hyvinvointi ja poliittinen toimintakyky nivoutuvat yhteen eikä niiden

itseään vahvistava, syvästi rakenteellinen sidos ratkea sillä, että äänestämättä jättäminen nähdään pienituloisten tai muuten heikommassa asemassa olevien kansalaisten omana, motivaation puutteesta johtuvana valintana.

Toinen tärkeä kysymys koskee poliittista edustusta: silloin kun pienituloiset äänestävät, kannattavatko he puolueita, jotka parhaiten edistävät heidän etujaan? Yhteiskuntarauhan säilymisen ja kansalaisten politiikkaa kohtaan tunteman hyväksynnän kannalta on kuitenkin olennaista, että äänestäjien odotukset ja puolueiden tarjoamat vaihtoehdot vastaavat toisiaan. Näin on varsinkin vakiintuneen järjestelmän haastajiksi asemoitettujen puolueiden kohdalla.⁵¹ Missä määrin oikeistopopulistiset puolueet edustavat talous- ja sosiaalipoliittisilta ohjelmiltaan alkuperäistä äänestäjäkuntaansa, joka mieltää itsensä globalisaation häviäjiksi ja on usein matalasti koulutettua ja pienituloista?⁵² Entä miltä osin nämä puolueet taas edustavat vauraampaa, mutta oman asemansa heikkenemistä pelkäävää keskiluokkaa? On esitetty, että Perussuomalaisten vaihtoehtobudjettien ja ohjelmien konkreettisista toimenpide-esityksistä piiryy kuva puolueesta, joka on valmis etenkin vähävaraisiin kohdistuviin menoleikkauksiin ja veronalennuksiin.⁵³ Tästä näkökulmasta on erityisen tärkeää, että puolueen esittämiä edustamisväitteitä⁵⁴ tarkastellaan kriittisesti. Pienituloisilta on saatavilla vaaleissa paljon ääniä, ja eriarvoistumiskehityksen hillitsemisessä on keskeistä, että ne puolueet, joille pienituloisten äänet mahdollisesti päätyvät, ovat aidosti sitoutuneet heidän asemaansa parantamaan politiikkaan.

Liite 1

Liitetaulukko 5.1 Puolueiden kannatuksen, äänestysaktiivisuuden ja väestön tulotasoa kuvaavien muuttujien vaihtelu äänestysalueiden (N=2 063) välillä vuoden 2015 eduskuntavaaleissa.

	Keskiarvo	Keskihajonta	Minimi	Maksimi
Puolueiden kannatusosuudet ja äänestysaktiivisuus, %				
Keskusta	25,1	18,2	0	81,4
Perussuomalaiset	18,1	7,0	0	47,9
SDP	15,6	7,6	0,7	42,2
Kokoomus	15,4	9,5	0	60,0
Vasemmistoliitto	6,8	5,3	0	46,6
Vihreät	6,8	5,7	0	33,6
Äänestysprosentti	69,7	8,0	15,3	90,3
Asuntokunnan käytettävissä olevat ekvivalentit rahatulot, 18 v. täyttänyt väestö				
Alimpaan tuloviidennekseen kuuluvien osuus, %	20,2	8,3	3,0	100,0
Henkilökohtaiset ansiotulot, 18–66-v. työvoima				
Tuloaseman laskun kokeneiden osuus, %	17,2	3,0	4,4	37,4

Viitteet

- 1 Artikkelin on laadittu osana Strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa ”Kansalaisuuden kuilut ja kuplat (BIBU)” -tutkimushanketta (hanke nro 312710).
- 2 Przeworski 2019, 103, 106.
- 3 Milanovic 2016.
- 4 Kurer 2020; Kurer ja Palier 2019.
- 5 Putnam 2015.
- 6 Corak 2013.
- 7 Evans ja Tilley 2017; Knutsen 2007; Savage 2015.
- 8 Weeden ja Grusky 2012.
- 9 Yhteenvetona ks. Dassonneville 2015.
- 10 Piketty 2020.
- 11 Burgoon ym. 2019; Gest ym. 2018; Im ym. 2019.
- 12 Burgoon ym. 2019; Gest ym. 2018; Kurer 2020; Patana 2018; Rovny ja Rovny 2017.
- 13 Vrt. Gidron ja Mijs 2019.
- 14 Backlund ja Jungar 2019.
- 15 Santana ja Rama 2018.
- 16 Ks. Borg ym. toim. 2020.
- 17 Ks. Lahtinen ym. 2019.
- 18 Pesonen ym. 1993, 528–533.
- 19 Borg ym. toim. 2020.
- 20 Borg ym. toim. 2020.
- 21 Yhteenvetona ks. Wass ym. 2020.
- 22 Ks. esim. Kantola ym. 2019, Smets ja van Ham 2013.
- 23 Gilens 2012.
- 24 Lefkofridi ja Giger; Persson 2019; Schakel 2019; Schakel ym. 2020.
- 25 Lahtinen ym. 2017.
- 26 Kymmenen prosenttipisteen lasku tarkoittaa esimerkiksi laskua medianituloisesta eli keskimmaisesta havainnosta prosenttipisteeseen 40, jota pienemmät tulot ovat 40 prosentilla väestöstä. Tuloaseman laskua kokeneissa ovat mukana myös alimmassa tulokymmenyksessä olevat vähintään yhden prosenttipisteen laskun tuloasemassaan kokeneet.
- 27 Lineaarisessa regressioanalyysissä kahden numeerisen muuttujan välistä tilastollista yhteyttä kuvataan yhdellä luvulla, joka kertoo, kuinka suureen eroon toisen muuttujan arvossa on keskimäärin yhteydessä yhden yksikön suuruinen ero toisessa muuttujassa. Analyysissä oletetaan yhteys suoraviivaiseksi.
- 28 Äänestysalueen väestön asuinpaikkojen yleisin maaseutumaisuusluokka vuoden 2010 luokituksen mukaan (luokituksesta ks. Helminen ym. 2014).
- 29 Puolueiden nimiä käsitellään tekstissä erisniminä ja ne kirjoitetaan isolla kirjaimella, vaikka nimi kirjoitettaisiin puolerekisteriin merkittävä muotoa lyhyemmässä muodossa: Keskusta, Kokoomus, Kristillisdemokraatit.
- 30 Logistinen regressioanalyysi on regressioanalyysin (vrt. viite 27)

- erityismuoto, jota käytetään silloin kun selitettävä muuttuja voi saada vain kaksi arvoa (esimerkiksi 0=ei äänestänyt, 1=äänesti).
- 31 Gidron ja Hall 2017; Kurer 2020.
- 32 Tilastokeskus 2019c.
- 33 Kuvion 5.1 alaosassa Keskustan kerroin on 0,03, joka tarkoittaa, että yhden keskihajonnan suuruinen ero (ylöspäin) pienituloisten osuudessa on yhteydessä 0,03 keskihajontaa suurempaan Keskustan kannatukseen. Pienituloisten osuuden keskihajonta on 8,3 prosenttiyksikköä ja Keskustan kannatusosuuden keskihajonta 18,2 prosenttiyksikköä, eli 8,3 prosenttiyksikköä suurempi pienituloisten osuus ennustaa $0,03 \cdot 18,2 = 0,55$ prosenttiyksikköä suurempaa Keskustan kannatusta. Tämä on yhtä suuri arvo suhteessa puolueen kannatuksen vaihteluun (keskihajontaan) kuin Perussuomalaisten vastaava arvo 0,21 prosenttiyksikköä Perussuomalaisten kannatuksen alueelliseen vaihteluun, ja siksi näillä puolueilla on saman suuruiset palkit kuvion alaosassa kuvaamassa yhteyden voimakkuutta.
- 34 Ks. Burgoon ym. 2019; Gest ym. 2018; Kurer 2020; Rovny ja Rovny 2017.
- 35 Westinen 2015; Westinen ym. 2016.
- 36 Ks. esim. Saikkonen ym. 2018.
- 37 Ks. esim. Kantola ym. 2019.
- 38 Yhteenvetona ks. Wass ja Blais 2017, 468–469.
- 39 Lahtinen ym. 2017.
- 40 Dal Bó ym. 2018.
- 41 Antonucci ym. 2017.
- 42 Bossert ym. 2019.
- 43 Gidron ja Mijs 2019.
- 44 Tilastokeskus 2019b.
- 45 Vesa ja Kantola 2016.
- 46 Yhteenvetona ks. Persson 2019.
- 47 Persson 2019.
- 48 Kantola ja Kuusela 2019.
- 49 Ks. esim. Saikkonen ym. 2018.
- 50 Westinen 2014.
- 51 Ks. Hopkin 2019.
- 52 Vrt. Kitschelt 1994.
- 53 Finér 2019.
- 54 Ks. Mattila 2017.

Nuorten rasismien kokemukset peruskoulussa ja toisella asteella

TUOMAS ZACHEUS

RASISMIN sekä sen lähikäsitteiden määrittely julkisessa keskustelussa on kirjavaa ja epätäsmällistä. Jotta puhuttaisiin samasta asiasta ja jotta rasismien aiheuttamia ongelmia voitaisiin ennaltaehkäistä ja niihin puuttua, rasismien, syrjinnän, rodullistamisen, stereotyyppittelyn ja ennakkoluuloisuuden käsitteiden tulisi olla päättäjillä hallussa. Yleensäkin keskustelun tulisi pohjautua tutkittuun tietoon. Kuinka yleisestä ilmiöstä puhutaan? Millaisia kokemuksia ihmisillä on rasismista? Tutkimuksissa on havaittu, että mikäli ihmiset joutuvat usean sukupolven ajan rasismien kohteeksi, kasvaa todennäköisyys sille, että se vie heidän uskonsa koulutukseen ja tulevaisuuteen. Uskon menettäminen ei ole kenenkään etu sen paremmin inhimillisestä kuin taloudellisesta näkökulmasta. Tämä artikkeli osoittaa, että nuoret ovat joutuneet kohtaamaan Suomessa syrjintää, rasismia ja kiusaamista sekä koulussa että vapaa-aikana. Yhteiskuntamme ei saa ummistaa silmiään rasismilta. Siihen liittyvää koulutusta tarvitaan selvästi lisää niin opettajille, ohjaajille kuin päättäjillekin.

Johdanto

RASISMI KUKOISTAA Suomessa. Tästä kertovat ensinnäkin poliisin viharikostilastot 2010-luvun ajalta.¹ Toiseksi, eurooppalaisen vertailevan tutkimuksen² mukaan Suomi on monella elämän osa-alueella yksi Euroopan syrjivimpiä maita Saharan eteläpuoleisesta Afrikasta kotoisin olevia kohtaan. Kolmanneksi, turvapaikkalainsäädäntöä on kiristetty jatkuvasti, mikä on tehnyt esimerkiksi perheenyhdistämisen käytännössä lähes mahdottomaksi.³ Neljänneksi, viranomaiset harjoittavat kohtuullisen runsaasti niin sanottua etnistä profilointia.⁴ Viidenneksi, eri vähemmistöryhmien (etniset, uskonnolliset, sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöt, vähemmistöt aatteellisen vakaumuksen perusteella) epäasiallinen kohtelu nuorten liikuntaharrastuksissa on yleistä.⁵

Yksi syy rasismiin nousuun Suomessa 2000-luvulla on sosiologian professori, rasismitutkija Vesa Puurosen (2011) mukaan ideologinen poliittinen käänne, jossa uusliberalistinen ideologia ja politiikka ovat voimistuneet. Tasa-arvoa edistävä politiikka ja heikommista huolehtiminen ovat vähitellen korvautuneet tuloeroja kasvattavalla vero- ja sosiaalipolitiikalla, mikä on ruokkinut rasismia. On myös tunnettua, että mitä vähemmän yhteiskunnassa on köyhyyttä, epätasa-arvoa ja työttömyyttä, sitä vähemmän on mahdollisuuksia saada ihmisiä liikehtimään poliittisesti vähemmistö- ja maahanmuuttajavastaisilla tunnuksilla.⁶ Asia voidaan ilmaista myös niin kuin Jay MacLeod tekee 40-vuotisessa pitkittäistutkimuksessaan erään amerikkalaiskaupungin nuorista: mitä enemmän yhteiskunnassa on epätasa-arvoisuutta, sitä enemmän on myös siitä kumpuavaa toivottomuutta.⁷

Toisaalta Manneströmin, Muotkan, Leikaksen ja Lönnqvistin (2020) mukaan kielteinen suhtautuminen maahanmuuttoon oli vuoden 2015 eduskuntavaaleissa voimakkainta hyvinvoivien ja taloudellisesti hyvin toimeentulevien keskuudessa. Tämä ei sovi yhteen sellaisen käsityksen kanssa, jonka mukaan erityisesti heikossa ja epävarmassa taloudellisessa tilanteessa elävät vastustavat maahanmuuttoa. Toisin sanoen, ”eliitti” suhtautui erittäin kielteisesti maahanmuuttoon, mihin eräs syy

saattaa olla pelko saavutettujen etujen menettämisestä yhteiskunnan muuttuessa.⁸

Vähemmistöryhmien koulusuoriutumista Yhdysvalloissa tutkineiden John Ogbun ja Herbert Simonsin (1998) mukaan tiettyjen etnisten vähemmistöjen usean sukupolven ajan kohtaama syrjintä on saanut heidät asennoitumaan kielteisesti kouluun ja menettämään tulevaisuudenuskonsa. Uskoon koulutukseen ja tulevaisuuteen tai sen puutteeseen vaikuttaa keskeisesti myös se, kokeeko kuuluvansa joukkoon taustastaan riippumatta.⁹ Juurettomiksi itsensä tuntevien ihmisten on usein vaikea kotoutua mihinkään maahan, ja se saattaa saada heidät myös alttiiksi ääriryhmien vaikutukselle. Niinpä jokaiseen rasismi-, kiusaamis- ja syrjintäkokemukseen on syytä suhtautua vakavasti. Ne ovat haitallisia kouluviihtyvyyden ja koulumenestyksen kannalta sekä lisäävät syrjäytymisen todennäköisyyttä muutenkin. Vaikka Suomen yhteiskuntarakenne sosiaali- ja koulutuspolitiikkaa myöten on erilainen kuin Yhdysvalloissa, edellä mainitut Ogbun ja Simonsin (1998) ja MacLeodin (2009) tutkimukset toimivat varoittavina esimerkkeinä siitä, mitä tapahtuu, jos tännekin alkaa muodostua usean sukupolven ajan yhteiskunnasta pysyvästi syrjäytyneitä vähemmistöjä tai jos hyvinvointierojen annetaan kasvaa.¹⁰

Tässä artikkelissa käsittelen nuorten kokeman syrjinnän ja rasismin muotoja perusasteella ja toisella asteella. Etsin vastauksia seuraavaan kysymykseen:

Minkä tyyppisiä yhdeksäsluokkalaisten ja toisella asteella opiskelevien kaupunkilaisnuorten rasismin kokemukset ovat olleet?

Nuorten kiusaamisen, syrjinnän ja rasismin kokemuksia tutkittiin kahden kyselyn ja kahden haastattelukierroksen avulla osana Suomen Akatemian rahoittamaa TRANSIT -tutkimusprojektia.¹¹ Ensimmäinen kysely (n = 447) ja haastattelut (n = 113) kerättiin keväällä 2015 peruskoulun päättyessä Turussa ja Helsingissä (yhteensä kahdeksan koulun oppilailta) ja toinen kysely (n = 294) sekä haastattelut (n = 34) vuosina 2017–2018 toisen asteen aikana niiltä vuonna 2015 tutkimukseen osallistuneilta, jotka suostuivat uuteen kyselyyn ja haastatteluun.

Tutkimusprojektin kyselylomake- ja haastattelututkimukset toteutettiin

harkinnanvaraisena otoksena kouluissa, joissa tiedettiin olevan keskimääräistä enemmän maahanmuuttotataustaisia oppilaita. Tällä menettelyllä pyrittiin saamaan mahdollisimman korkea maahanmuuttotataustaisten nuorten edustus seuranta-aineistoon ja tavoittamaan keskimääräistä maahanmuuttotataustaisempien koulujen oppilaita erilaisilta asuinalueilta.¹² Perusasteen jälkeiset kyselyt toteutettiin älypuhelinsovelluksen avulla ja haastattelut soittamalla nuorille ja sopimalla haastattelut heidän valitsemissaan paikoissa. Aineisto kerättiin tällä tavoin siksi, että rekisteriaineistojen avulla ei ole mahdollista päästä kiinni rasismien kokemuksiin. Menetelmän kääntöpuoli on kuitenkin se, että tutkimuksen tulokset eivät ole yleistettävissä tutkimusjoukon ulkopuolelle.¹³

Tässä artikkelissa keskityn erityisesti TRANSIT-tutkimusprojektin *laadulliseen pitkittäisaineistoon*, toisin sanoen nuorten haastatteluihin perusasteella sekä 2,5 vuotta myöhemmin toisella asteella. Ensimmäiseen haastatteluun osallistuneista ($n = 113$) 55 oli valtaväestöön kuuluvia ja 58 maahanmuuttotataustaisia, toiseen haastatteluun ($n = 34$) heistä saatiin 15 valtaväestöön kuuluvaa ja 19 maahanmuuttotataustaista. Kun kyselyssä pureuduttiin erityisesti kiusaamisen ja syrjinnän yleisyyteen, haastatteluissa päästiin kiinni myös rasismien kokemuksiin sekä syihin ilmiön takana. Toisin kuin kyselylomakkeessa, haastattelussa myös kysyttiin nimenomaan rasismista, ei pelkästään kiusaamisesta ja syrjinnästä.

Maahanmuuttotataustaisella nuorella tarkoitan tässä artikkelissa henkilöä, jonka huoltajista vähintään toinen on syntynyt ulkomailla. Toisin sanoen maahanmuuttotataustaiset nuoret voivat olla ensimmäisen polven (itse syntyneet ulkomailla) tai toisen polven maahanmuuttotataustaisia (vähintään toinen huoltajista syntynyt ulkomailla). Nuoria, joiden molemmat vanhemmat ovat syntyneet Suomessa, kutsun *valtaväestön nuoriksi*. ”Valtaväestön” käsite on jossain määrin ongelmallinen siihen sisäänrakennetun valtakäsityksen vuoksi.¹⁴ Eräs vaihtoehto olisi ollut käyttää ”kantaväestön” käsitettä, mutta kantaväestö viittaa Suomen alkuperäiskansaan, saamelaisiin, eikä valtaa pitävään enemmistöön. Esimerkiksi yliopisto-opettaja Lilja Aikio puhuu saamelaisista kantaväestönä ja suomalaisista maahanmuuttajina.¹⁵

Artikkeli etenee siten, että ensin määrittelen rasismia ja sen lähikäsitteet. Sen jälkeen tarkastelen rasismia Suomen (ja osin myös muiden pohjoismaiden) kouluissa sekä nuorten liikuntaharrastuksissa. Tämän jälkeen käyn läpi TRANSIT-tutkimusprojektin keskeiset kiusaamisen, syrjintään ja rasismiin liittyvät tulokset. Lopuksi tarkastelen kyseisen tutkimusprojektin pitkäaikaishastatteluaineistoa ennen kuin teen tästä kaikesta yhteenvedon ja johtopäätökset.

Rasismia täsmällinen määrittely on tärkeää

Rasismia käsittelevissä tutkimuksissa on aina ensiksi määriteltävä rasismi. Täsmällisimmin sen on tehnyt filosofian tutkijatohtori Jani Sinokki, jonka mukaan rasistinen ajattelu koostuu seuraavista oletuksista: Ensinnäkin ihmisryhmän, johon rasistinen ajattelu kohdistuu, oletetaan olevan tarkkarajainen ja sisäisesti yhdenmukainen. Toiseksi, ihmisryhmä käsitetään ”rodun”, etnisyyden, kulttuuritaustan, kielen, uskonnon tai muiden näihin liittyvien ominaisuuksien perusteella muodostuvaksi. Kolmanneksi, jonkun ominaisuuden perusteella rajatun ihmisryhmän edustajien käsitetään olevan tietyntyläisiä. Tämän katsotaan poikkeavan siitä, millaisia ihmisten pitäisi olla. Kaiken kaikkiaan rasistisessa ajattelussa siis ensisijaisesti ihmisryhmiin liittyvät tekijät ja ohitetaan ihmisten yksilölliset piirteet, ja lisäksi ihmiset jaotellaan keskenään eriarvoisiin ryhmiin.¹⁶

Rasisti olettaa lähtökohtaisesti, että tietyt ihmisryhmät ovat niin yhtenäisiä, että niiden jäseniin voidaan suhtautua tuon ryhmän jäsenyyden kautta. Tässä yhteydessä puhutaan myös olemusajattelusta ja rodullistamisesta. *Olemusajattelua* on esimerkiksi, että yhdet eivät sopeudu suomalaiseen työelämään tai länsimaiseen arvomaailmaan ”sellaisuutensa” vuoksi, tietty ryhmä on muita taipuvaisempi uskonnolliseen fanaattisuuteen ja toinen lisääntyy hallitsemattomasti, koska se kuuluu kyseisen ryhmän luontoon.¹⁷ Eerik Lagerspetzin ja Sari Roman-Lagerspetzin mukaan olemusajattelussa on vähemmän tärkeää, mielletäänkö olemus biologiseksi, kulttuuriseksi vai teologiseksi käsitteeksi. Olennaista on se, että se on yksilön oman vaikutuspiirin ulkopuolella.¹⁸

Rodullistamisella taas tarkoitetaan ihmisten luokittelua selkeisiin luokiiin tiettyjen heitä määritteleviksi oletettujen piirteiden, kuten esimerkiksi etnisyyden, kulttuurin, vammaisuuden, riippuvuuksien, sairauksien tai kodittomuuden perusteella. Vain mielikuvitus on näissä mielivaltaisissa luokitteluisa rajana. Yksilöt ja heidän toimintansa käsitetään rodullistetun ryhmän jäsenyyden kautta.¹⁹

Syrjintä puolestaan tarkoittaa erottelua, jonka vaikutuksesta ihmiset joutuvat eri asemaan. Erityisesti syrjiviä ovat perusteet, joihin henkilö ei voi itse vaikuttaa valinnoillaan ja toiminnallaan.²⁰ Tällaisia ovat erityisesti ihonväri, sukupuoli ja seksuaalinen suuntautuneisuus. Tässä mielessä syrjintä muistuttaa rasismia. Kaikki syrjintä ei kuitenkaan ole rasismia. Yksittäisten henkilöiden ja ryhmien asettaminen eriarvoiseen asemaan voi olla eräissä tapauksissa moraalisesti oikeutettua, mistä tyypillinen esimerkki on vammaisille tarjottavat palvelut. Näitä palveluita ei kuitenkaan tehdä vammaisten sortamiseksi, vaan auttamiseksi eli kyseessä on niin sanottu positiivinen syrjintä.²¹

Lääketieteellisen etiikan professori Veikko Launiksen (2017) mukaan syrjintä on jaettavissa kolmeen ulottuvuuteen. Ensimmäinen on *suora ja epäsuora syrjintä*. Suorassa syrjinnässä jokin ominaisuus, esimerkiksi etninen alkuperä tai ihonväri, otetaan tarkoituksellisesti ja avoimesti huomioon. Epäsuorassa syrjinnässä, esimerkiksi kun syrjintää sivusta katsonut henkilö ei puutu näkemäänsä syrjintään, näin ei menetellä. Toinen syrjinnän ulottuvuus on *henkilöön ja toimintaan kohdistuva syrjintä*. On moraalisesti tuomittavampaa kohdistaa syrjintä henkilöön (esimerkiksi ihonvärin, etnisen taustan tai uskonnon mukaan) kuin toimintaan tai käytökseen, jota hän pystyy säätämään ja josta häntä voidaan pitää moraalisesti vastuullisena (esimerkiksi autolla ajaminen alkoholin vaikutuksen alaisena, jolloin on oikein ottaa ajokortti rattijuopolta pois, koska hän on vaaraksi itselleen ja muille). Kolmas syrjinnän ulottuvuus on *tilastollinen ja yksilöity syrjintä*. Esimerkkinä tilastollisesta syrjinnästä on ruumiintarkastus lentokentällä vain tiettyyn etniseen ryhmään kuuluville matkustajille tai vaikkapa maahantulokielto tiettyjen maiden kansalaisille. Yksilöityä syrjintää on puolestaan esimerkiksi huumekoiran tunnistuk-

seen perustuva ruumiintarkastus. Tilastollinen syrjintä on moraalisesti tuomittavampaa kuin yksilöllinen.²² Eräs tilastollisen syrjinnän muoto on myös *etninen profilointi*, joka tarkoittaa viranomaisten tekemiä pysäytyksiä ja tarkastuksia pelkästään sen perusteella, että kohde kuuluu tiettyyn tai tiettyihin etnisiin ryhmiin.²³

Vaikka Suomella ei ole kannettavanaan Yhdysvaltojen tavoin esimerkiksi mustien orjuuttamiseen ja rotuerotteluun²⁴ tai intiaanien kansanmurhaan²⁵ liittyvää historiaa eikä kolonisoitujen maiden (suoraan) riistämiseen liittyvää perinnettä, kuten vaikkapa Isolla-Britannialla²⁶, jälkikolonialistinen maailmanjärjestys globaaleine kapitalismeineen on vaikuttanut myös Pohjoismaihin, joilla on oma alkuperäiskansojen riistämisen historiaansa.²⁷ Sosiaaliantropologi Anna Rastas (2005) on havainnut, että suuri osa myös suomalaisista on kasvanut kulttuurissa, jossa rasismien taustalla on opittu taipumus luokitella ihmisiä heidän ihonvärinsä, kulttuurinsa tai syntyperänsä mukaan.²⁸ Esimerkiksi suomalaisissa tietosana- ja koulukirjoissa puhuttiin aina 1990-luvulle asti tarkasta rotujaottelusta, vaikka tiede ei ole tähän päivään mennessä löytänyt todisteita ihmisrotujen olemassaololle.²⁹ Lisäksi tiedotusvälineissä, televisiokanavilla ja elokuvissa tuodaan voimakkaasti esiin länsimaista maailmankuvaa ja elämäntapaa suhteessa muihin.³⁰ Nämä opitut luokitelut saattavat ohjata ihmisten toimintaa ikään kuin huomaamatta.

Tässä yhteydessä puhutaan usein myös jälkirasistisesta ajattelusta ja värisokeudesta. *Jälkirasistisen* ajattelun mukaan länsimaissa ei ole enää rasismia, vaan se kuuluu orjuuttamisineen, rotuerotteluineen ja kolonialismeineen menneisyyteen. *Värisokea* ajattelu taas olettaa, että rasismi häviää ennen pitkää itsestään.³¹ Esimerkiksi uskotaan, että rasismi katoaa, mikäli erilaiset ihmiset vain ovat keskenään tarpeeksi kauan kanssakäymisissä.³²

Ennakkoluulolla tarkoitetaan yksilöiden tuomitsemista ennakkolta heidän johonkin ryhmään kuulumisensa perusteella. Tyypillisesti ennakkoluuloja esiintyy etnisyyden, kansallisen alkuperän, sukupuolen, sosiaaliluokan, vammaisuuden, seksuaalisen suuntautuneisuuden, uskonnon, äidinkielen ja asuinalueen perusteella. Ennakkoluulojen taustalla on havaittu olevan uhan tuntua, samoin kuin halua turvata vallitsevat valta-asemat.

Ennakkoluulot perustuvat usein ristiriitaisuuksiin ja ovat toisinaan myös tiedostamattomia. Ne saattavat vaikuttaa ihmisen käyttäytymiseen ilman, että hän edes itse huomaa sitä. Tämä tekee ennakkoluuloja vastaan taistelemisesta hankalaa.³³

Stereotyyppittely taas on ihmisten luokittelua ryhmiin joidenkin ominaisuuksien perusteella. Stereotyyppit ovat usein yliyleistäviä, epätarkkoja ja kielteisiä. Stereotyyppittelyn yhteydessä tärkeitä käsitteitä ovat *sisäryhmä* ja *ulkoryhmä*. Yhden ryhmän (sisäryhmä) harjoittama stereotyyppittely toisesta ryhmästä (ulkoryhmä) on tyypillisesti sellaista, että ulkoryhmän sisäistä erilaisuutta ei havaita. Sisäryhmän jäsenet käyttävät usein stereotyyppittelyä alistamaan tai epäinhimillistämään ulkoryhmän jäseniä. Stereotyyppittelyä käytetään myös kehittämään myönteinen sosiaalinen identiteetti sisäryhmän jäsenten keskuuteen erottamalla heidät muista ryhmistä. Kuten ennakkoluuloja, myös stereotyyppittelyä käytetään hallitsevan ryhmän valta-asemien ylläpitämiseen ja uusintamiseen.³⁴ Esimerkiksi Manneströmin, Muotkan, Leikaksen ja Lönnqvistin (2020) tutkimuksessa vasemmisto- ja oikeistokonservatiivien oleellisin ero liittyi heidän käsityksiinsä siitä, ketkä kuuluvat sisäryhmään ("meihin") ja ulkoryhmään ("heihin"). Molemmat olivat vahvasti muuttumattomien hierarkioiden kannalla, mutta siinä missä vasemmistokonservatiivit pitivät sisäryhmänään kaikkia suomalaisia, oikeistokonservatiivien sisäryhmään lukeutuivat vain korkeassa asemassa olevat suomalaiset.³⁵

Rasimitutkimus kouluissa muilla kuin laadullisilla aineistoilla on ollut vähäistä

Koulukaan ei ole rasismista vapaa vyöhyke, ei edes pohjoismaisessa universaalissa ja tasa-arvoon pyrkivässä koulutusjärjestelmässä³⁶, kuten muun muassa Souto (2011), Kokkonen (2005), Hällgren (2005) ja Svendsen (2014) ovat osoittaneet. Koulun "tehtävä" (kansan enemmistön arvojen ja historian opettaminen) itsessään on otollista maaperää rasismille.³⁷ Kasvatustieteilijä Zeus Leonardon ja hänen kollegansa W. Norton Grubbin (2014) tutkimukset Yhdysvalloista viittaavat siihen,

että koulussa välitettävä tieto edustaa eurooppalaista elämäntapaa ja jopa väheksyy ei-länsimaisia yhteiskuntia. Vaikka monikulttuurisuus on edistänyt monien ongelmallisten historiallisten näkemysten (kuten vaikkapa löytöretkeilijöiden sankaruuden) haastamista, taipumus esittää länsimaat ”tiedon tyyssijana” ei ole kadonnut mihinkään. Valtaväestön oppilaiden tai opettajien on vaikea havaita tällaista opetussuunnitelmiin piiloutuvaa rasismia, mutta se saattaa kuitenkin vaikuttaa ei-länsimaiset juuret omaavien opiskelun mielekkyyteen.³⁸

Sleeter ja Delgado Bernal (2004) ovat huomanneet, että koska valkoisten etuoikeutta korostava eurooppalaiskeskeinen näkökanta koulutuksessa on ollut pinnalla pitkään, monet luulevat, että koulutus on länsimaisen liberaalin ihanteen mukaisesti tasa-arvoista, syrjinnästä vapaata ja puolueetonta.³⁹ Esimerkiksi korkeakoulumaailmassa ummistetaan silmät tai ei tunneta sitä pimeää puolta, joka länsimaisen filosofian ylivallasta on seurannut Afrikalle ja afrikkalaisille. Samoin eurooppalaisten filosofien määritelmää ”hyvästä” ja ”pahasta” tai kehityksen ”oikeasta” suunnasta on pidetty itsestään selvänä mallina myös ei-eurooppalaisille. Niin ikään eurooppalainen yleismaailmallisuus on toisinaan ei-eurooppalaisen näkökulman mukaan näennäisyleismaailmallisuutta. Näitä asioita ei juuri oteta huomioon länsimaisia filosofeja ja länsimaista tiedettä palvovissa yliopistoissamme.⁴⁰ Länsimainen ”edistyksellinen liberaalius” ei välttämättä aina olekaan niin edistyksellistä kuin luullaan, vaan se voi päinvastoin joskus olla hyvinkin rasistista ja itsekästä. Toisinaan saattaa unohtua, että länsimainen ihminen ei voi luulla olevansa moraalisesti ylempänä suhteessa muihin, kun hänen toimeentulonsa on samaan aikaan riippuvainen noista muista.⁴¹

Maahanmuuttotataustaisille lapsille ja nuorille koulu ja muut kasvatus-instituutiot ovat keskeisiä kulttuurien välisen kohtaamisen paikkoja, koska niissä ollaan tekemisissä koko ikäluokan kirjon kanssa.⁴² Kouluttautumista pidetään myös suomalaisessa maahanmuuttopolitiikassa tärkeänä väylänä kotoutumiselle. Näkökulma painottuu kuitenkin usein koulun muodollisiin tehtäviin, kuten tiedollisten ja kielellisten valmiuksien opettamiseen. Nuorten ryhmien muodostamisen, ystävyys-

teiden ja rasismien kokemusten tutkiminen ovat jääneet vähemmälle huomiolle.⁴³

Pohjoismaissa rasismitutkimukset koulutasolla on pääosin toteutettu etnografisten ja muiden laadullisten tutkimusmenetelmien avulla. Tämä on siinä mielessä ymmärrettävää, että vaikka rasismia ja siihen liittyvien ilmiöiden yleisyydestä voi saada jonkinlaisen kuvan kyselylomaketutkimusten avulla, itse *kokemuksista* ei ole mahdollista saada lomaketutkimuksilla tietoa. Hällgrenin (2005) tutkimuksessa monet sellaiset nuoret, joilla on etninen tausta Ruotsissa, ovat kärsineet rasismista jo varhaislapsuudesta lähtien. Niinpä nämä nuoret kokivat, että heidän on pitänyt työskennellä paljon kovemmin kuin valtaväestöön kuuluvat, koska heidän on pitänyt ylittää edessään olevia rasismista johtuvia rakenteellisia esteitä.⁴⁴ Norjassa taas on havaittu erään syyn rasismiin oppilaitoksissa olevan se, että ”valkoisuus” on osa kansallista identiteettiä. Tämä tosiasia on kuitenkin suurelta osin lakaistu maton alle. Rasismia on sallittu kukoistaa Norjan koululaitoksessa, koska opettajat ovat kieltäneet sitä olevan.⁴⁵

Koulukiusaamista turkulaisissa peruskouluissa tutkineet Räsänen ja Kivirauma (2011) havaitsivat, että alakoululaisista lähes 60 prosenttia ja yläkoululaisista yli 40 prosenttia oli nähnyt kiusaamista koulussa vähintään kerran viikossa. Alakoulujen oppilaista 14 ja yläkoululaisista seitsemän prosenttia ilmoitti, että heitä on kiusattu koulussa vähintään kerran viikossa. Alakouluissa valtaväestön oppilaat olivat joutuneet hieman enemmän kiusatuiksi kuin maahanmuuttotataustaiset. Toisaalta niitä maahanmuuttotataustaisia alakoulun oppilaita, joita oli kiusattu, oli kiusattu useammin kuin valtaväestöön kuuluvia. Maahanmuuttotataustaisista 15:tä ja valtaväestöstä 12:tä prosenttia oli kiusattu vähintään kerran viikossa.⁴⁶

THL:n koko maan kattavan kouluterveyskyselyn perusteella on puolestaan havaittavissa, että vähintään kerran viikossa tapahtuva koulukiusaaminen on harvinaistunut lukuvuodesta 2006–2007 vuoteen 2019 niin yläkoulussa kuin toisella asteellakin. Perusasteen yläkoulussa kiusaaminen on koko ajanjakson aikana ollut yleisempää kuin toisella

asteella. Kaikkein harvinaisinta se on ollut lukiossa, jossa vähintään viikoittain tapahtuvan kiusaamisen kohteeksi on joutunut 1–2 prosenttia oppilaista, kun ammatillisessa oppilaitoksessa osuus on vaihdellut 3–5:n ja yläkoulussa 6–8 prosentin välillä.⁴⁷

Souton (2011) etnografinen tutkimus joensuulaisesta yläkoulusta osoitti, että koulun henkilökunta ja oppilaat vähättelivät rasismia. Rasismi ymmärrettiin usein vain fyysiseksi väkivallaksi. Sitä vastoin ennakkoluuloisia asenteita, ulkomaalaisia solvaavia sanoja tai vitsejä ei mielletty rasismiksi. Lisäksi nuoret ja opettajat ajattelivat rasistisen toiminnan olevan tyypillistä vain rasistisille nuorisokulttuureille, kuten skinheadeille. Rasismi määriteltiin myös ikävaiheeseen kuuluvaksi ongelmaksi, vastarinnaksi tai ohimeneväksi muoti-ilmiöksi. Samoin valtaväestön ja maahanmuuttotaustaisten nuorten välisiä jännitteitä pidettiin normaaleina nuorten välisinä kahnauksina. Rasismia vähäteltiin tutkimuskoulussa myös sillä tavoin, että se miellettiin ihmiselle luontaiseksi peloksi erilaisuutta kohtaan. Tällä oikeutettiin rasismiin puuttumattomuutta, koska ihmisluontoon kuuluvana asiana sille ei ole juuri mitään tehtävissä. Yhteistä kaikille edellä käsitellyille rasismin jäsennostavoille koulussa oli se, että ne tekivät rasismista yksilöiden, ei yhteisön ongelman. Niillä tyydyttiin selittämään ilmiötä sen sijaan, että pyrittäisiin muuttamaan eri taustaisten nuorten välisiä jännitteisiä suhteita.⁴⁸

Koululaitoksen rasismitutkimus on tapahtunut pääosin laadullisilla aineistoilla tai sitten ne ovat käsitelleet yleisemmin kiusaamista, mutta vapaa-ajan syrjintäkokemuksia on tutkittu jonkin verran myös määrällisillä aineistoilla. Esimerkiksi lasten ja nuorten vuoden 2018 vapaa-aikatutkimukseen osallistuivat 6–29-vuotiaat satunnaisotannalla poimitut Manner-Suomessa asuvat lapset ja nuoret (n = 1598). Tutkimuksessa kävi ilmi, että jos nuori tunsi kuuluvansa vähemmistöön *ulkonäön, vammaisuuden, sukupuoli-identiteetin, seksuaalisen suuntautuneisuuden, uskonnollisen tai aatteellisen vakaumuksen tai etnisen taustan* perusteella, hän oli kokenut liikuntaharrastuksessa selvästi yleisemmin kiusaamista, syrjintää tai epäasiallista käytöstä kuin enemmistöön kuuluva. Sanalla sanoen, jos nuori poikkesi jollain lailla ”tavallisesta”, todennäköisyys

joutua kiusaamisen, syrjinnän tai muun epäasiallisen käytöksen kohteeksi oli suurempi.⁴⁹

Lisäksi vapaa-aikatutkimuksessa kävi ilmi, että yli 70 prosenttia kaikista vähemmistöryhmistä oli kokenut vähintään joskus liikunnassa ryhmän ulkopuolelle jättämistä sekä vähättelyä ja aliarvioimista. Syrjintää ohjauksessa ja peliajan saamisessa sekä pilkkaamista ja nimittelyäkin oli koettu pääsääntöisesti yli 50 prosentin osuuksilla. Lisäksi ne, jotka kuuluivat etniseen vähemmistöön, olivat kohdanneet muita useammin fyysistä väkivaltaa ja sillä uhkailua sekä syrjintää ohjauksessa ja peliajan saamisessa. Seksuaalisen ahdistelun kokeminen taas oli yleisintä sukupuoli-identiteetiltään vähemmistöön kuuluvilla. Ulkonäöltään muista poikkeavilla puolestaan pilkkaamisen ja nimittelyn kokeminen oli muita tyypillisempää.⁵⁰

Kun vapaa-aikatutkimuksessa katsottiin vielä erikseen etnisiin vähemmistöihin kuuluvia, he olivat kokeneet liikuntaharrastuksessa kaikkia nuorten vapaa-aikatutkimuksen kyselylomakkeessa kysyttyjä epäasiallisen kohtelun muotoja yleisemmin kuin sellaiset nuoret, jotka eivät tunteneet kuuluvansa etnisiin vähemmistöihin. 12 prosenttia etnisiin vähemmistöihin kuuluvista oli kokenut paljon fyysistä väkivaltaa ja 15 prosenttia paljon seksuaalista ahdistelua liikuntaharrastuksessa.⁵¹

Edellä olevat tutkimustulokset riittänevät osoittamaan, että rasismia ja epäasiallista käytöstä esiintyy nuorten keskuudessa niin koulussa kuin vapaa-ajallakin. Seuraavaksi tarkastelen TRANSIT-tutkimusprojektin avulla turkulais- ja helsinkiläisnuorten kiusaamisen, syrjinnän ja rasismin kokemuksia vuosina 2015–2018. Tässä yhteydessä ei ole syytä julkaista tutkimusprojektin aiemmissa julkaisuissa tehtyjä kiusaamista, syrjintää ja rasismia tehtyjä analyysejä uudestaan, vaan kertaan ne aluksi ja sitten käsittelen tämän artikkelin aineistoa (nuorten pitkittäishaastattelut).

Kiusaaminen, syrjintä ja rasismi harvinaistuivat siirryttäessä perusasteelta toiselle asteelle

Taulukossa 6.1 esitetään lyhyesti kiusaamista, syrjintää ja rasismia käsittelevät aiemmat vertaisarvioidut julkaisut TRANSIT-tutkimusprojektista, johon myös käsillä oleva artikkeli pohjautuu. Ensimmäinen niistä julkaistiin vuonna 2017 maantieteen aikakauskirja *Terrassa*. Artikkelin aineistona olivat helsinkiläis- ja turkulaisnuorille yhdeksännen luokan keväällä vuonna 2015 tehnyt haastattelut ($n = 113$). Tutkimuksessa kävi ilmi, että erityisesti ulkonäöltään selvästi valtaväestöstä poikkeavat maahanmuuttotataustaiset nuoret olivat kokeneet monia syrjinnän ja rasismin muotoja, kuten ihonvärinsä takia pilkkaamista (ominaisuus, johon he eivät voi itse vaikuttaa = *suora syrjintä*). He olivat joutuneet myös *olemusajattelun* kohteeksi, jossa heidät oli määritetty ”ryhmänsä” yhtenäisiksi edustajiksi, joilla on tietyt samankaltaiset toimintatavat. Osaa maahanmuuttotataustaisista oli *rodullistettu* sekä koulussa muiden oppilaiden että vapaa-ajalla yleensä aikuisten toimesta siten, että heidän katsottiin olevan sellaisen kulttuurin edustaja, jonka toimintatavat eivät sovi yhteen ”suomalaisen kulttuurin” kanssa ja jonka toimintatavat ovat ”suomalaista kulttuuria” vähempiarvoisempia. Niin ikään useat nuoret olivat kohdanneet *epäsuoraa syrjintää* erityisesti koulussa. Tämä ilmeni siten, että kaikki opettajat eivät nuorten mukaan puuttuneet näkemiinsä syrjintätapauksiin. Joissain haastatteluissa nuoret kuvasivat turhautumistaan siihen, että he olivat kokeneet opettajien syrjivän heitä esimerkiksi arvosanojen antamisessa.⁵²

Toinen artikkeli julkaistiin *Nordic Journal of Migration Research* -lehdessä vuonna 2019. Sen aineistoina olivat sekä vuonna 2015 yhdeksäsluokalaisille tehty kysely ($n = 447$) että haastattelut ($n = 113$). Tutkimuksessa selvisi ensinnäkin, että vaikka yli 90 prosenttia valtaväestön nuorista oli samaa mieltä väitteestä, että he tunsivat olevansa suomalaisia, alle 50 prosenttia maahanmuuttotataustaisista nuorista oli tätä mieltä. Näin oli siitä huolimatta, että suurin osa kyselyn maahanmuuttotataustaisista nuorista kuului maahanmuuton toiseen sukupolveen, eli oli siis syntynyt

Suomessa. Toiseksi, maahanmuuttotautaiset nuoret (24 %) useammin kuin valtaväestö (12 %) olivat samaa mieltä siitä, että he haluavat olla samanlaisia kuin muut oppilaat koulussaan. Kolmanneksi, yli puolet (51 %) valtaväestön nuorista oli samaa mieltä siitä, että Suomessa esiintyy paljon syrjintää, kun taas alle puolet muista vastaajista (46 %) ajatteli niin. Neljänneksi, maahanmuuttotautasta riippumatta noin neljäsosa nuorista sanoi, että heitä oli syrjitty tai kiusattu koulussa. Maahanmuuttotautaisia nuoria oli kiusattu tai syrjitty vapaa-ajalla hiukan useammin kuin valtaväestön nuoria, mutta näiden kahden ryhmän välillä ei ollut eroa syrjinnän kokemisessa koulussa. Viidenneksi, ensimmäisen sukupolven maahanmuuttotautisten keskuudessa kiusaamisen ja syrjinnän kokemukset olivat keskimäärin yleisempiä kuin toisen sukupolven. Kuudenneksi, nuorten haastatteluissa paljastui, että vaikka kiusaamisen mekanismit olivat usein samantyyppisiä sekä valtaväestöllä että maahanmuuttotautaisilla, syrjinnän ja rasismien kokemukset erosivat suuresti riippuen siitä, katsottiinko niitä valtaväestön nuorten vai maahanmuuttotautisten nuorten näkökulmasta. Toimet, joita valtaväestöön kuuluva ei nähnyt lainkaan rasistisina, saattoivat tuntua hyvinkin rasistisilta maahanmuuttotautaisen näkökulmasta.⁵³

Kolmas artikkeli julkaistiin TRANSIT-projektin loppuraportissa ”Oma paikka haussa. Maahanmuuttotautaiset nuoret ja koulutus”.⁵⁴ Se oli myös ainoa projektin syrjintää ja rasismia käsittelevistä artikkeleista, jossa oli käytetty sekä määrällistä (n = 447 vuonna 2015, n = 294 vuonna 2018) että laadullista (n = 113 vuonna 2015, n = 34 vuonna 2018) pitkittäisaineistoa eli projektin kaikki oppilailta kerättyt aineistot olivat käytössä. Kiusaamisen ja syrjinnän kokemukset turkulaisilla ja pääkaupunkiseudun seudun nuorilla vähentyivät 2,5 vuoden aikana yhdeksännen luokan kevään ja toisen asteen kolmannen vuoden välillä. Näin tapahtui sekä oppilaitoksessa että vapaa-aikana, maahanmuuttotautaisilla ja valtaväestöllä, tytöillä ja pojilla, ensimmäisen ja toisen sukupolven maahanmuuttotautaisilla. Tästä huolimatta nuorten käsitys siitä, että Suomessa on paljon syrjintää, oli kohtuullisen korkea (noin puolet nuorista oli tätä mieltä) ja kuva Suomesta syrjivänä maana jopa hienokseltaan yleistyi perusasteen ja

toisen asteen välillä kaikilla muilla paitsi valtaväestön pojilla. Lisäksi koulussa tai oppilaitoksessa koetulla kiusaamisella ja syrjinnällä oli yhteys vapaa-ajan kiusaamiseen ja syrjintään sekä perus- että toisella asteella. Haastatteluiden perusteella puolestaan kiusaamista, syrjintää ja rasismia kokeneet nuoret oli mahdollista jakaa kolmeen ryhmään: 1) niihin, joilla kiusaaminen oli perusasteen ja toisen asteen välillä vähentynyt, mutta ei loppunut kokonaan, 2) niihin, joilla kiusaaminen oli loppunut kokonaan sekä 3) niihin, joilla kiusaaminen oli säilynyt ennallaan tai jopa lisääntynyt. Näihin ryhmiin sisältyi hyvin erilaisia elämäntarinoita omaavia nuoria.⁵⁵

Myös neljäs artikkeli⁵⁶ julkaistiin TRANSIT-projektin loppuraportissa. Siinä tarkasteltiin elämäkertahaastatteluiden avulla sellaisten maahanmuuttotustaisten nuorten kertomuksia, jotka eivät olleet täysin kotoutuneet Suomeen. Kotoutumisen osa-alueista⁵⁷ nuoret olivat kyllä kotoutuneet *rakenteellisesti* (olivat käyneet peruskoulun ja hakeutumassa toiselle asteelle), *kulttuurisesti* (puhuivat täydellistä suomea ja tunsivat maan tavat) ja *vuorovaikutuksellisesti* (heillä oli kavereita), mutta *identifioiva kotoutuminen* oli heillä kesken. Identifioivaan kotoutumisen kuuluu, että ihminen tuntee yhteenkuuluvuutta muiden kanssa ja näkee asuinmaansa myönteisessä valossa riippumatta siitä, mikä on hänen taustansa.

Taulukko 6.1 TRANSIT-tutkimusprojektin syrjintää ja rasismia käsittelevät julkaisut

Julkaisu	Zacheus, Kalahti, Varjo ym. 2017. Terra 129 (1), 3–15.	Zacheus, Kalalahti, Varjo ym. 2019. Nordic Journal of Migration Research 9 (1), 81–98.	Zacheus 2019 teoksessa Jahnu-kainen, Kalalahti & Kivirauma (toim.) Oma paikka haussa. Maahanmuutto-taustaiset nuoret ja koulutus, Helsinki: Gaudeamus, 137–169	Saarinen & Zacheus, 2019 teoksessa Jahnu-kainen, Kalalahti & Kivirauma (toim.) Oma paikka haussa. Maahanmuutto-taustaiset nuoret ja koulutus, Helsinki: Gaudeamus, 170–199
Aineisto- tyyppi	Poikittais	Poikittais	Pitkittäis	Poikittais
Mene- telmät	Laadullinen	Määrällinen + laadullinen	Määrällinen + laadullinen	Laadullinen
Keskeiset tulokset	Monia teoria- kirjallisuudessa esiintyviä rasismin muotoja esiintyi myös nuorten kertomuksissa	Maahanmuutto- taustaisilla syr- jinnän kokemukset vapaa-ajalla yleisempiä kuin valtaväestöllä, ensimmäisellä sukupolvella yleisempiä kuin toisella polvella	Syrjintä ja rasismi vähentyneet perusasteen ja toisen asteen välillä, mutta usko Suomeen rasistisena maana ei.	Identifioivan kotou- tumisen kesken- eräisyys aiheuttaa ulkopuolisuuden tunnetta.
Johto- päättökset	Rasismin koke- muksilla on vakavia seurauksia, jotka saattavat heikentää tulevaisuuden uskoa.	Valtaväestöön kuuluvan voi olla vaikea ymmärtää maahanmuutto- taustaisen koke- muksia rasismista ja syrjinnästä.	Vaikka kiusaa- minen, syrjintä ja rasismi olivat vähentyneet perus- asteen ja toisen asteen välillä, nämä asiat eivät katoa itsestään, joten koko yhteiskunnan tasolla tarvitaan monikulttuurisuus- koulutusta.	Jokaisen on tun- nettava kuuluvansa joukkoon taustas- taan huolimatta, sillä pitkään jatkuessaan ulkopuolisuuden tunne on riskitekiä kotoutumisen kannalta.

Kiusaamisen ja rasismien kokemuksista ei seuraa hyvää

Tämän artikkelin lopuksi tarkastelen TRANSIT-tutkimusprojektin vähiten käytettyä tutkimusmateriaalia, nuorten pitkittäishaastatteluita. Tutkimusprojektin määrällisissä pitkittäisanalyyseissä on jo käynyt ilmi, että nuorten kiusaamisen, syrjinnän ja rasismien kokemukset vähenivät perus- ja toisen asteen välillä. Kiusaamisen harvinaistuminen tuli esiin myös laadullisissa pitkittäishaastatteluissa, joissa samoilta nuorilta kysyttiin samat asiat sekä yhdeksännellä luokalla että toisen asteen kolmantena vuonna.

"No mä en käyny hirveemmin kouluu, kun siellä oli ala-asteelta vanhoja kiusaajia ja sitten siinä jäi kun mulla oli se trauma. Niin mulla oli tosi paljon poissaoloja... No mä en kulkenu samanlaisessa porukassa kun ne, ja silleen että kaikki piti olla samanlaista kun siellä. Piti pukeutuu samalla tyylillä ja... Kyllä siitä sanottiin, mutta ei ne [opettajat] hirveemmin uskonu." (id 320, Tyttö, valtaväestö, 9. lk)

"No joo, tulee [kaikki toimeen keskenään]. Et kaikil on sellanen hyvä mieli tulla sinne ja kaikki on jotenki tosi ilosii siel. Huomaa et kaikki nauraa, ja ei oo semmost tylsää ilmapiiriä. Ja henkilökuntakii siel on... Se ruokailuhenkilökunta, ne on tosi mukavii ja opettajat on tosi mukavii... Siis meilt tulee kaikki luokkalaiset keskenää hyvin toimee, autetaa toisiamme ja..." (id 320, Tyttö, valtaväestö, 2. aste)

On myös todettava, että kaikista tutkimusprojektin aikana haastatelluista nuorista suurin osa oli suvaitsevaisia ja avarakatseisia, eikä heidän arvo maailmassaan ollut tapahtunut muutosta, vaikka tutkimusprojektin aikana tapahtui esimerkiksi niin sanottu Turun puukotustapaus.

"Niin no siis, emmä ny koe, et mun suhde maahanmuuttoon ois niinkään mitenkään muuttunu tässä näin kolmen vuoden aikana. Ja taas koen sil taval pääsääntöisesti positiivisena asiana, joka auttaa, tuo lisää työvoimaa

*Suomeen, koska valtaosa maahanmuuttajistahan nyt on tämmösii koh-
tuullisen nuoria. Et tommosii eläkeikäsiä ei hirveemmin muuta yhtään
missään päin maailmaa niin muualle. Niin se toki tois lisää työvoimaa
tänne, mikä on mun mielest yleisesti positiivinen asia. Ja en koe, et se ois
jotenkin uhka suomalaisuudelle, et tulis muunkulttuurisia ihmisiä ihan
mistä päin tahansa päin maailmaa, niin en koe, et olisi niinkää uhka.” (Id
149, poika, valtaväestö, 2. aste)*

Osa nuorista, jotka totesivat kiusaamisen selvästi vähentyneen perus-
koulun päättymisen jälkeen, kuitenkin muistelivat vielä toisen asteen
haastattelussaan perusasteen kiusaamisen kokemuksiaan. Esimerkiksi
seuraava nuori mies, joka vaikenä lähes tyystin yhdeksännen luokan
haastattelussa kiusaamisen kokemuksistaan, palasi niihin myöhemmin
toisen asteen haastattelussa.

*”Et kuitenkin jos voi jotain kiusaamisesta laittaa, niin se oli sellast todella
rankkaa aikaa, joka sai itsevarmuuden alas, mut toisaalta nytten kun
mieltii, että mä olin kiusattu ja kuitenkin, että mä oon päässy näin hyvin
siitä, yli ihan itse, ei kukaan ole niinku auttanut minua siinä, et kuitenkin
nyt se on nostanu itsevarmuutta. Et siinä on sellanen ristinalanen riita,
ettei ikinä voi tietää mitä tapahtuu tulevaisuudessa... Niin, se on sillain
tärkeit, ois kyllä vähä parempi jos ois ollu sellanen lapsuus, parempi lapsuus,
ei multa tietenkään puuttunut silloin mitään, et hyvät vanhemmat on
aina ollu, mutta kuitenkin ne kiusaajat sai sateen aikaan.” (Id 396, poika,
maahanmuuttotustainen, 2. aste)*

Silti myös toisella asteella esiintyi suoraa rasismia. Sitä esiintyi oppilaitok-
sissa yhteisön ja muiden opiskelijoiden toimesta, kuten seuraavan nuoren
kokemukset peruskoulussa ja toisella asteella osoittavat.

*”[Henkilön synnyinmaa] vihataan aika paljon Suomessa, et sitä rasismii
on tullu niit kohtaan, et... Joo, se [äiti] ei kestä enää... Joo on ollu töissä,
se on nähny niinku kaikki läpi niinku Seinäjoet miten tääl käyttäydytään*

[maa] kohtaan... ja kaikki koulusta kaikki kiusas mua sen takii kun mä olin [maa], vaan ainut siäl, joka ikinen siäl koulus kiusas mua koko vuoden ja mul oli, mä en tullu kouluun, mä en tehny, tiät sä mä en tehny läksyi, mä en tehny mitään (id 400, poika, maahanmuuttotautainen, 9. lk.)

"Kun mä menin sinne [toisen asteen oppilaitokseen], niin enhän mä ollu vielä 18. Niin mä menin sinne, niin oli sellasta vittuilluu, et sä oo täysikäinen ja perus tällasta lapsellista menoo, et oli sellasta vittuilluu niin kun mitä nyt ikinä onkaan... Ei totta kai, mut totta kai ne valitsee sellasen joka suuttuu helposti eli minä. Et se oli niille helppoa et... Mähän tajusin sen vasta jälkeinpäin et..." (id 400, poika, maahanmuuttotautainen, 2. aste)

Rasismien kokemuksista seuraa harvoin yksilölle mitään hyvää. Päinvastoin, ne saattavat aiheuttaa ikään kuin koston kierteen, jossa omat etnisestä taustasta johtuvat kiusaamisen kokemukset laitetaan kiertämään. Viha aiheuttaa usein vihaa.

"Siellä on itse asiassa monen maalaisia oppilaita, eri ikäsiä ja monen maalaisii. On niin kun somaleista arabeihin... mä oon ittekin huomannut ton et täällä on tosi paljon muuttunut tää koko et monikansalaisia ja monenlaisia ja monentapasii... No mä ajattelen siitä et ei kyl noi afganistanilaiset tai mistä noi tuleekaan noi, ei ne kyl kuulu tänne. Tulee tänne Suomen puolelle pelottelemaan pikkutyttöjä ja mitä nyt ikinä tekeekään. Saa sit sossulta sellaset parikyt tonnia käteen ilman mitään tekemistä." (id 400, poika, maahanmuuttotautainen, 2. aste)

Vaikka nuori ei välttämättä ole itse kokenut rasismia eikä käyttäytynyt itse rasistisesti, hän saattoi nähdä sellaista. Seuraava on klassinen esimerkki rasismiin kuuluvasta, ihonväriin pohjautuvasta olemusajattelusta.

"Ja meil oli opiskelemissa tällai jostain Keski-Afrikasta tullu kotosin oleva opiskelija aikuispuolella, joka opiskeli... tai osas suomee kyllä. Ja myöhemmin tuli tonne [työpaikka]meille tuli tuotannon puolen tämmöseks

[ammatti] töihin. Ja oli ihan mahtava henkilö kyllä. Mutta huomasi sen, että sillon ku se opiskeli, niin sillä oli vähä vaikeutta tavallaa, et [paikkakunta] nii on nää... on vahvassa sellanen ajattelutapa, että kun on tummaihoinen, niin on vähän erilainen ihminen, eikä iha samanarvonen.” (id 411, tyttö, valtaväestö, 2. aste)

Osa tutkimusaineiston nuorista on joutunut kohtaamaan rasismia pienestä pitäen huolimatta siitä, että he kuuluvat maahanmuuton toiseen sukupolveen. Seuraavat saman henkilön kaksi haastattelusitaattia perusasteella ja 2,5 vuotta myöhemmin toisella asteella kuvaavat sitä, että vaikka itse oppilaitoksessa rasismi olisikin harvinaistunut, oppilaitoksen seinien ulkopuolella näin ei aina ole.

”Mut siis kyl mua on sanottu sillee, ku mä istun joskus [joukkoliikenneväline] sillee, et... ja sillee, et miks teil on toi huivi tai et just et miks te ootte tääl viäl? Miks te ette lähe teijän omaan kotimaahan takasin?... No mä vaan sanoin, et periaattees tää on mun kotimaa, et mä oon syntynyt täällä.” (Id 416, tyttö, maahanmuuttotaustainen, 9. lk)

”Kyllähän sitä näkee ihan sosiaalisessa mediassa, jos seuraa sosiaalista mediaa, niin kyl sä löydät. Emmä tiä, ihmiset on sosiaalisessa mediassa silleen, että sähän voit olla kuka vaan tai että voit esittää ketä vaan. Just sen takii näkyy ne värit tai ihmisten värit paljon vahvemmin. Ei kukaan saa siit mitään, ellei sitä saa kiinni, mutta... Sä voit olla kuka vaan siellä ruudun takana, et just sen takii on sitä. Mut kyllä mä tän lukion aikana jossain kadulla oon kuullu jotain rasistista, joku vaan kävelly ohi ja sanonu jotain ”paskanaama” tai jotain tollasta.” (Id 416, tyttö, maahanmuuttotaustainen, 2. aste)

Vaikka henkilö ei olisi kokenut itse rasismia niin, että hänelle olisi siitä suoraan sanottu, hän saattaa huomata tällaiset asiat sanattoman viestinnän kautta. Hän saattaa esimerkiksi havaita, että häntä pidetään terroristina pelkästään arabitaustansa takia.

"... Jos vaik mä kävelen paikois mis on vaan kantasuomalaisii, ni mä jotenkin tunnen itteni sellatti, et ne jotenkin pelkäis, voisko sanoo, et ne huomaa, et toi on ulkomaalainen just arabitaustanen myös ni ne alkaa jotenkin epäilee ja pelkää, jotenkin pelkoo meit vastaan... Just siihen, et jotenkin saanu semmosen kuvan meist arabeist, et me ollaan jotenkin rikollisii, terroristei ja kaikkii ja sillon, jos ne näkee tämmösii ni heti alkaa semmonen mieli, et toi voi olla joku jonkunlainen... Sellatti ni en mä osaa oikein sanoo..et se on vaan tämmönen, et sen aistii." (id 151, poika, maahanmuuttotaustainen, 9. lk)

"No, ylipäättään jos mietitään mitä nää länsimaalaiset miettii lähi-idäläisistä, ehkä vois sanoo, et on semmosii mielipiteitä, että ihmiset ketkä tulee Lähi-idästä, on vähän niinku rikollisia, niinku mä oon sanonu, rikollisia, terroristeja tai mitä nyt onkaan. Ei sitä voi kieltää, et totta kai on sellasia mielipiteitä... Esimerkiks mun kaveri, mitä mä muista nyt, on sanonu, että bussissa joku känniläinen huutaa, että terroristi tai jotain... et muhun ei oo kohdistunu, mutta totta kai mä en voi kieltää, et sitä tapahtuu muille. Ja ehkä mitä muhun on kohdistunu, niin ehkä on ollu just semmosta, et se ei oo ollu suoranaist, mut ehkä – semmost, mitä vois sanoo, piilorasismia. Ehkä semmosii, pieniä katseita ja – miten mä selittäisin – ehkä on tullu semmosii tunteita, et toi mun vieressä on vähä rasisti, mut ei oo ollu sellasta, et ois tultu aggressiivisesti huutamaan, sillai väkivaltaisesti." (id 151, poika, maahanmuuttotaustainen, 2. aste)

Kiusaamisen, syrjinnän ja rasismin kokemukset saattavat heijastua nuoren tulevaisuudenuskoon. Mikäli luottamus tulevaisuuteen ja tasavertaisiin mahdollisuuksiin yhteiskunnassa horjuvat, se lisää syrjäytymisen riskiä, mikä ei ole sen paremmin yksilön kuin yhteiskunnankaan etu.

"Mut jos nyt otetaan esimerkiks, et olis sellanen tilanne, missä työtä olis vaikeeta saada, ja olis tilanne, missä olis kantasuomalainen ja sitten ulkomaalainen, mä olisin sitä mieltä, että ehkä kantasuomalainen otettais. Kyllä mä olisin sitä mieltä. Vaan just sen takia, että ehkä, no, rasismi tai

mitä muuta oiskaan, mitkä syyt olis ikinä, mä oon ihan sitä mieltä, että kantasuomalainen otettas varmaan mielummin töihin kun ulkomaalainen.”
(id 151, poika, maahanmuuttotaustainen, 2. aste)

Päätelmät ja suositukset:

Tarvitaan rasisminvastaista koulutusta

Tässä artikkelissa olen tarkastellut yhden turkulaisen ja yhden pääkaupunkiseudulla asuvan, vuonna 2015 perusasteen viimeisellä luokalla opiskelleen nuorisojoukon kiusaamisen, rasismien ja syrjinnän kokemuksia TRANSIT-projektin kysely- (n = 447) ja haastatteluaineistojen (n = 113) perusteella. Nuorten seuraamista jatkettiin seurantakyselyiden ja haastatteluiden avulla aina kevääseen 2018 asti. Tulkintojani rajoittaa se, että aineiston perusteella en voi yleistää analyyseni koskemaan kaikkia Suomen nuoria. Toisaalta tutkimusprojektin aineistojen vahvuutena oli sen monipuolisuus. Lisäksi havaitsin tutkimusprojektin aiemmissa vaiheissa, että kyselylomakkeessa rasismien ja syrjinnän kokemuksia ei tuoda yhtä helposti esiin kuin henkilökohtaisissa haastatteluissa. Henkilökohtaiset haastattelut mahdollistavat määrällistä aineistoa syvemmälle menevät tulkinnat varsinkin rasismien kokemuksista.

Tutkittaessa nuorten kokemuksia pitkittäin ja poikittain haastatteluiden avulla selvisi, että monia rasismia ja siihen läheisesti liittyviä muotoja (rasismi, syrjintä, olemusajattelu, rodullistaminen, värisokea ajattelu, ennakkoluuloisuus, stereotyyppittely) esiintyi varsinkin yhdeksännen luokan, mutta myös toiseen asteen aikana. Samoin nähtävissä oli syrjinnästä johtuvaa ulkopuolisuuden ja juurettomuuden tunnetta, jolla pitkään jatkuessaan on väistämättä omat seurauksensa. Kyselylomaketutkimuksissa taas ilmeni, että syrjinnän kokeminen oli yleisempää ensimmäisen sukupolven kuin toisen sukupolven maahanmuuttotaustaisilla, ja vapaa-aikana maahanmuuttotaustaisilla yleisempää kuin valtaväestöllä. Lisäksi huomattava osa maahanmuuttotaustaisista (edes toiseen sukupolveen kuuluvista) henkilöistä ei tuntenut itseään suomalaisiksi. Vaikka syrjinnän kokeminen väheni perusasteen ja

toisen asteen välillä, uskomus, että Suomessa on paljon syrjintää, ei vähentynyt.

Rasismien vähentämiseksi Suomessa on syytä tehdä seuraavia toimenpiteitä:

1. On lisättävä pakollista monikulttuurisuuskoulutusta päättäjille, virkamiehille, hallintohenkilöstölle, opettajille, ohjaajille ja toimittajille. Tämän koulutuksen pitää perustua tutkittuun tietoon ja uusimpiin käytettävissä oleviin tilastoihin sekä mahdollisuuksien mukaan pitkäjänteisaineistoihin.
2. Kaikille koulutusasteille kaikkiin oppilaitoksiin tarvitaan monikulttuurisuuteen liittyvä pakollinen opintojakso.
3. Kun järjestetään keskustelu- tai muita tilaisuuksia rasismista, niihin pitää kutsua ennen kaikkea asiantuntijoita ja välttää asiasta paljon puhuvien mutta vähän tietävien kutsumista. Kyseessä on niin tulenarka aihe, että ilman tietoa asiasta kommentointi aiheuttaa paljon haittaa sekä inhimillisesti että taloudellisesti.
4. Rasismien vastaista kampanjointia julkisuuden henkilöiden avulla tarvitaan lisää.

On selvää, että Suomen ikärakenne, syntyvyys ja väestöllisen huoltosuhteen (ei-työikäisten suhde työikäisiin) kehitys sekä niiden ennusteet⁵⁸ osoittavat, että Suomeen tarvitaan nyt ja tulevaisuudessa reilusti lisää työikäisiä maahanmuuttajia (automaation kehityksestä huolimatta), mikäli hyvinvointivaltion rakenteet aiotaan pitää pystyssä. Siihen puolestaan tarvitaan kotoutumisen ja kotouttamisen onnistumista. Tämä artikkeli on hyvä päättää seuraavaan, pitkäköön nuoren haastattelusitaatiin:

"Ja autan ihmisii ketkä kuolee nälänhätään. Oikeestaan, sen mä ainaki haluisin, tai mä oon miettiny aika kauan tätä, ku mä olin ihan pieni, ni mä halusin auttaa muit ihmisii. Jos mä olisin ollu rikas, sanotaanko nii, mä haluan jakaa ihmisten kanssa, en mä halua syödä kaikkee yksin... Joo, et se nälänhätä, sielt se tuli, sen takii, ku itte on kärsiny nälänhätää, ni sen jälkee

mä en haluu, et lapsi joku viis vee kuolee nälänhätää, just täs se kärsii, just siel mä olin... Mä muistan kaikki melkein oikeestaan asiat, siellä ku mä olin, et mut käytettii kato orjaks, mua hakattiin, et mun piti viljellä maata, sit mä en suostunu, sit ne oli et sä teet, sit mä olin et en tee, sit ne hakkas mua isol puupalal, et mul on vieläki niit jälkii, kädet ja sit koko toi selkä. Ni se aina ku mä muistan ni, mul tulee vähä, tai no nyt ei tuu oikeestaa enää sillee huono filis, et mä oon päässy niist yli, jos mä tiedän et niit asioit ei tuu tapahtumaan enää. Mä mietin vaan se just, se pienen lapsen tulevaisuus, niitten kaa mä haluun tehdä, koska jos ne ei saa ruokaa ni neki kärsii samal taval mitä mä ite oon kärsiny, ja sen takii kymmenen vuoden pääst, heti ku mä valmistun ja saan töitä, ni mä haluisin lahjottaa ainaki joka kuukaus.”
(id 285, poika, maahanmuuttotustainen, 2. aste)

Viitteet

- 1 Rauta 2019.
- 2 FRA 2017.
- 3 Ks. Gadd, Jauhiainen & Salmela 2017; Keskinen 2016; Björklund 2014.
- 4 Keskinen, Atabong Alemanji, Himanen ym. 2018.
- 5 Zacheus & Saarinen 2019.
- 6 Puuronen 2011, 270.
- 7 MacLeod 2009, 262.
- 8 Manneström, Muotka, Leikas & Lönnqvist 2020, 24, 28.
- 9 Zacheus, Kalalahti, Varjo ym. 2017; Saarinen & Zacheus 2019.
- 10 ks. Manneström, Muotka, Leikas & Lönnqvist 2020.
- 11 Ks. Jahnukainen, Kalalahti & Kivirauma 2019.
- 12 Esim. Teddlie & Yu, 2007.
- 13 Laajemmin tutkimusprojektista, sen aineistosta, aineistonkeruusta, menetelmistä, eettisyydestä, ks. Kalalahti, Holmberg & Laaksonen 2019, 332–342.
- 14 Suurpää 2005, 48.
- 15 Aikio 2017, 240.
- 16 Sinokki 2017b, 279–280.
- 17 Sinokki 2017a, 17, 38, 46.
- 18 Lagerspetz & Roman-Lagerspetz 2017, 106.
- 19 Sinokki 2017a 24–27, 37; 2017b, 284–286.
- 20 Ks. Häkkinen & Mattila 2011, 13.
- 21 Launis 2017, 257.
- 22 Launis 2017, 261–265.
- 23 Keskinen, Atabong Alemanji, Himanen ym. 2018.
- 24 Banks 2004.
- 25 Snipp 2004.
- 26 Figueroa 2004.
- 27 Keskinen & Andreassen 2017, 66.
- 28 Rastas 2005, 80, 89.
- 29 Ks. esim. Kiiskinen 2017.
- 30 Ladson-Billings 2004, 62.
- 31 Leonardo & Grubb 2014, 8, 11; Banks 2004, 16.
- 32 Sleeter & Delgado Bernal 2004, 241, 249–254; ks. Souto 2011.
- 33 Stephan & Stephan 2004, 782–784.
- 34 Stephan & Stephan 2004, 783–784.
- 35 Manneström, Muotka, Leikas & Lönnqvist 2020, 25.
- 36 Eri maiden koulutusjärjestelmistä ja niiden luokittelusta ks. esim. Walther 2006.
- 37 Zinga & Gordon 2016, 1092.
- 38 Leonardo & Grubb 2014, 3–7, 27–28.
- 39 Sleeter & Delgado Bernal 2004, 249–254.
- 40 Hellsten 2017, 147–148.
- 41 Almog 2017, 245.
- 42 Vedder & Horenczyk 2006, 419.
- 43 Souto 2011, 16.
- 44 Hällgren 2005, 319, 336–339.
- 45 Svendsen 2014, 18–21.
- 46 Räsänen & Kivirauma 2011, 66–69, 71–73.
- 47 THL 2020.
- 48 Souto 2011, 135–137.
- 49 Zacheus & Saarinen 2019, 104.
- 50 Zacheus & Saarinen 2019, 106.
- 51 Zacheus & Saarinen 2019, 107.

- 52 Zacheus, Kalahti, Varjo ym. 2017,
12–13.
- 53 Zacheus, Kalahti, Varjo ym. 2019,
87–88, 92, 95.
- 54 Toim. Jahnukainen, Kalalahti &
Kivirauma 2019.
- 55 Zacheus 2019, 155, 166–167.
- 56 Saarinen & Zacheus 2019.
- 57 Ks. Saukkonen 2017.
- 58 Ks. esim. Zacheus 2020.

Ruumiin kokoon liittyvä sukupuolittunut syrjintä

HANNELE HARJUNEN

Ruumiin painoon tai kokoon liittyvää syrjintää eli painosyrjintää ei ole toistaiseksi kovin laajalti tunnustettu tai tunnustettu yhteiskunnallisen eriarvoisuuden tai syrjinnän muotona. Suomessa esimerkiksi ruumiin kokoa ei ole luettu yleiseksi syrjintäperusteeksi tasa-arvo- tai yhdenvertaisuuslainsäädännön perusteella. Erityisesti painosyrjintää koskevaa tutkimustakin on toistaiseksi vielä varsin niukasti. Tässä artikkelissa tarkastellaan suomalaisten naisten ja miesten kokemuksia painoon liittyvästä huonosta kohtelusta ja syrjinnästä erityisesti sukupuolinäkökulmasta. Painoon, erityisesti lihavuuteen liittyvä huono kohtelu ja syrjintä ovat luvun kirjoittamisessa hyödynnetyn aineiston perusteella yleisiä kokemuksia. Tarvitaan yhteiskunnallista keskustelua siitä, millä keinoin syrjintään voitaisiin puuttua esimerkiksi yhdenvertaisuuslain puitteissa. Lainsäädännön keinoin ei voida kuitenkaan poistaa lihavuuden stigmaa ja lihavuuteen liittyviä ennakkoluuloja yhteiskunnassa. Niiden hälventämiseksi tarvitaan systemaattista yhteiskunnallista keskustelua kehojen moninaisuudesta ja yhdenvertaisuudesta sekä lihavuuteen ja lihaviin ihmisiin kohdistuvien ennakkoluulojen tunnistamista, käsittelyä ja purkamista.

Johdanto

RUUMIIN KOKO, jolla tässä artikkelissa viitataan lähinnä ruumiin painoon, on hyvin näkyvä ominaisuus, johon liittyy vahvoja sosiaalisia merkityksiä. Sitä käytetään monenlaisen arvioinnin lähtökohtana, ja sen perusteella tehdään usein pitkälle meneviä päätelmiä yksilöiden henkilökohtaisista ominaisuuksista, kuten persoonallisuudesta, kyvyistä, älystä ja moraalista.¹ Ihmisen fyysiseen kokoon vaikuttavat niin perimään liittyvät tekijät (esimerkiksi sukupuoli ja etninen tausta) kuin sosiaaliset tekijät (esimerkiksi elintaso, koulutus, ravitsemus ja elintavat). Ruumiin koon/painon variaatio ja moninaisuus ovat luonnollisesti esiintyviä ja monet painoon/kokoon liittyvät tekijät eivät ole ihmisen itsensä välittävissä tai helposti muokattavissa. Tästä huolimatta kaikki ruumiin koot eivät ole yhtä hyväksyttyjä. Sosiaalisesti hyväksyttävän ja normaalina pidetyn ruumiin koon (ja muodon) rajat ovat varsin tarkkaan piirretyt. Kun määritellään, mikä on ”normaalista” ja hyväksyttävää, määritellään samalla, mikä jää sen ulkopuolelle. Luodaan hierarkioita eli arvojärjestyksiä, jossa toiset ruumiit ovat hyväksyttävämpiä kuin toiset.

Ruumiin ”normaalin” ja sosiaalisesti hyväksyttävän koon määrittelyyn sisältyy paljon erilaista vallankäyttöä. Monet keskeiset yhteiskunnalliset instituutiot kuten (lääke)tiede, koulu, uskonto ja media *määrittävät osaltaan normaalin ja hyväksyttävän ruumiin kokoa ja tuottavat ja ylläpitävät normatiivista ruumiskäsitystä* sekä puhetavoissa että käytännöissä. Sillä, miten erikokoisista ruumiista puhutaan ja miten niitä kohdellaan, on merkitystä. 2000-luvulla lihavuudesta on alettu puhua globaalina uhkana. Erityisesti lihavuuskeskustelua hallinnut niin kutsuttu lihavuusepidemia-diskurssi on vaikuttanut suuresti sekä käsityksiin lihavuudesta kysymyksenä että suhtautumiseen lihaviin ihmisiin.² Viime vuosikymmenen aikana lihavuudesta on puhuttu kulkutaudin tavoin maailmanlaajuisesti leviävänä tarttuvana sairautena. Lihavuuden on sanottu uhkaavan niin kansantaloutta, -terveyttä kuin maanpuolustuskykyäkin, ja lihavia ihmisiä on syyllistetty ilmastonmuutoksesta, öljykriisistä ja maailman nälkä-ongelmastakin. Lihavuuden vähentämiseksi on käynnistetty kansallisia

toimintasuunnitelmia ja kampanjoita, ja lihavia on painostettu laihduttamaan jopa rankaisuluonteisten keinojen avulla, kuten uhkaamalla sosiaalietuuksien menetyksillä tai lasten huostaanotolla.³

Lihavuuteen liitettyjen uhkakuvien valossa ei ole yllättävää, että se on hyvin vahvasti stigmatisoitu ominaisuus.⁴ Stigmalla tarkoitetaan sosiaalisesti hyvin negatiivisesti leimaavaa ominaisuutta. Sosiaalisen stigman vaikutukset voivat olla merkittävät sekä stigmaa kantavan yksilön että ihmisryhmän kannalta. Stigmatisoituihin ryhmiin suhtaudutaan ennakkoluuloisesti, ja negatiiviset stereotypiat ja syrjintä ovat yleisiä.⁵ Stigmatisoiva ominaisuus voi olla näkymätön tai näkyvä, mutta Goffmann on todennut, että stigman vaikutukset ovat erityisen merkittäviä, jos kyseessä oleva ominaisuus on selvästi havaittavissa.⁶ Lihavuuden stigma liittyy sekä ruumiin normaalina pidetystä poikkeavana pidettyyn kokoon että lihaviiden ihmisten oletettuun sosiaaliseen ja moraaliseen poikkeavuuteen, josta ruumiin koon hyvin tavallisesti ajatellaan olevan merkki.⁷ Kuten stigmaan liittyvät vaikutukset yleensä, myös lihavuuden stigmaan yhdistetyt vaikutukset ovat vakavat. Tutkimus on osoittanut, että lihavuusstigma, esimerkiksi siihen liittyvä monitahoinen syrjintä, vahingoittaa niin fyysistä ja emotionaalista kuin psykologistakin terveyttä ja hyvinvointia.⁸ On havaittu, että monet niistä terveysongelmista, joiden katsotaan aiheutuvan lihavuudesta, voidaan liittää lihavuuden stigmaan.⁹ Lihavuuden stigman on myös havaittu lisäävän terveyseroja ja eriarvoisuutta terveydenhoidossa sekä vaikeuttavan terveyden hoitamista.¹⁰

Normaalina pidetty eli normikokoinen ruumis on hyvällä tavalla sosiaalisesti huomaamaton tai näkymätön. Se ei ole jatkuvan kielteisen arvioinnin kohde, eikä siihen kiinnitetä jatkuvasti ei-toivottua huomiota. Normatiivinen ruumiin koko antaa suojaa painoon liittyvältä syrjinnältä, negatiiviselta leimaamiselta ja marginalisoinnilta. Kokonormin ylittämisestä seuraa taas monenlaista haittaa. Koko yhteiskunta, niin julkiset tilat kuin palvelutkin on rakennettu normaalikokoisille ihmisille, ja tämän lihavat ihmiset saavat kokea päivittäisessä elämässään negatiivisina asenteina, huonona kohteluna, palvelujen puutteena ja suoranaisena syrjintänä.¹¹

Vaikka lihavuus on yleisesti leimaava ominaisuus, ulkonäköön liittyvien sukupuolittuneiden odotusten vuoksi lihavuus on erityisen stigmatisoiva ominaisuus naisille.¹² Kuten kokonormin määrittely eli se, mitä pidetään hyväksyttävänä kokona, myös koon säätelyvaatimukset ja kontrolloiminen on hyvin sukupuolittunutta. Erityisesti naisia ohjataan esimerkiksi median, mutta myös muiden yllä mainittujen instituutioiden taholta jatkuvaan oman ruumiinsa koon säätelyyn ja tarkkailuun. Naisvartaloon kohdistuvat ulkonäkövaatimukset kertovat yhteiskunnan sukupuolittuneista valtasuhteista. On ymmärrettävää, että naiset pyrkivät mukautumaan ulkonäköpaineisiin ja täyttämään ulkonäköön kohdistuvia vaatimuksia, sillä niihin mukautuminen tuo mukanaan sosiaalista hyväksyntää ja sosiaalisia etuja.¹³

Lihavuus ymmärretään ohimeneväksi tilaksi eikä ominaisuudeksi

Tutkimus on siis osoittanut, että lihavuuteen liittyvä stigma on yleinen ja monella tavoin vahingollinen.¹⁴ Ruumiin kokoon liittyvää syrjintää ei ole vielä kuitenkaan laajalti tunnistettu tai tunnustettu yhtenä yhteiskunnallisen eriarvoisuuden perusteena tai syrjinnän muotona. Ruumiin kokoon tai lihavuuteen liittyvää syrjintää ei ole luettu rangaistavaksi syrjinnän muodoksi esimerkiksi suomalaisessa tasa-arvo- tai yhdenvertaisuuslainsäädännössä,¹⁵ eikä yleisesti muuallakaan maailmassa. Tällä hetkellä useimmat maat tai yhteiskunnat eivät säädi erikseen kokoon tai painoon kohdistuvasta syrjinnästä lainsäädännössä tai erilaisissa eettisissä ohjeistuksissa.¹⁶ Painosyrjintää ei ole myöskään vielä tutkittu systemaattisesti tai perusteellisesti.¹⁷ Yksi syy tähän on epäilemättä ollut lääketieteellisen lihavuuskäsityksen hallitsevuus. Se on käytännössä yksin hallinnut sekä tiedontuotantoa että tulkintoja lihavuudesta 2000-luvulle saakka.¹⁸ On tavallista, että ilmiön medikalisoituminen ja yksilöllistäminen epäpolitisoiivat ja kätkevät sen laajemmat sosiaaliset merkitykset ja seuraukset. Näin on tapahtunut myös lihavuuden suhteen. Yhteiskuntatieteilijät esimerkiksi ovat kiinnostuneet lihavuudesta ilmiönä ja kokemuksenä

varsin myöhään 1990-luvun lopulta lähtien. Lihavuuden sosiaaliset ja yhteiskunnalliset vaikutukset, syrjintä mukaan lukien, ovat näin olleet pitkään sivussa sekä tutkimuksesta että julkisesta keskustelusta joidenkin yksittäisten tutkijoiden ja aktivistien puheenvuoroja lukuun ottamatta. Ruumiin kokoon liittyviä sosiaalisia ja poliittisia ulottuvuuksia ja merkityksiä ei ole juuri huomioitu tutkimuksessa eikä yhteiskunnassa.¹⁹ Samaten yhteiskunnallisten ja sosiaalisten tekijöiden roolia lihavuuden synnyssä on tutkittu vähän verrattuna esimerkiksi perimän tai lihavuuteen liitettyjen sairauksien lääketieteelliseen tutkimukseen. Nykyinen olemassa oleva yhteiskuntatieteellinen lihavuustutkimus on pyrkinyt osoittamaan lihavuuteen kohdistuvien ennakkoluulojen, sosiaalisen stigman sekä lihaviin ihmisiin kohdistuvan syrjinnän laajamittaisuuden.²⁰

Lääketieteellinen lihavuuskäsitys on vaikuttanut monin tavoin arkiymmärrykseemme lihavuudesta ja lihavista ihmisistä. Sieltä juontaa esimerkiksi käsitys lihavuudesta yksilön ongelmana, jonka tämä on itse aiheuttanut ja jonka korjaamisesta yksilö on itse vastuussa.²¹ Kun lihavuudesta puhutaan vain yksilön ongelmana, joka liitetään tämän henkilökohtaisiin persoonallisuuspiirteisiin, sivuutetaan paitsi perimään liittyvät syyt, samalla myös monet lihavuuden syntyyn vaikuttavat sosiaaliset ja yhteiskunnalliset tekijät, jotka eivät ole yksilön yksin hallittavissa. Näitä ovat taloudellinen asema, koulutus ja luokka. Lihavuus siis nähdään usein melko suoraviivaisesti hoidettavana ja parannettavana, jos vain yksilö niin riittävästi tahtoo. Jos lihava ei laihdu, se voidaan yksilön vastuuttamisen logiikan mukaisesti katsoa tämän omaksi valinnaksi. Yksi tämän yksilökeskeisen näkemyksen ongelmista on, että sitä käytetään oikeuttamaan painoon liittyvä syrjintä. On hyvin tavallinen käsitys, että lihavat ihmiset voisivat helposti välttää syrjinnän laihduttamalla ja ”tulemalla normaaleiksi”. Painosyrjintää ei nähdä aina edes ongelmana. Jotkut lääketieteen ja terveydenhoidon ammattilaiset ovat jopa esittäneet, että painosyrjintä on hyödyllistä, sillä huono kohtelu voi motivoida ihmisiä laihduttamaan.²² Yksilön vastuun nähdään siis ulottuvan myös lihavien ihmisten kokemaan syrjintään.²³ On selvää, että ihmisten syyllistäminen heidän omasta syrjinnästään ei ole eettinen tai tehokas tapa käsitellä

painosyrjintää.²⁴ Laihduksen tarjoaminen ratkaisuksi sosiaaliseen ongelmaan on muutoinkin hyödytöntä. Molempia voi pitää osana ongelmaa ja lihavuusstigman ilmentyminä.

Painosyrjinnän sivuuttamiseen yhteiskunnallisena ja tutkimuskysymyksenä on vaikuttanut myös lääketieteellisen lihavuusdiskurssin erityinen käsitys lihavuuden väliaikaisesta luonteesta. Kun lihavuus nähdään lähinnä sairaudenkaltaisena tilana, joka on parannettavissa lääketieteen keinoin, lihavuus näyttäytyy aina väistämättä väliaikaisena tilana. Oletus on, että kukaan ei ole pysyvästi lihava, vaan lihava ihminen on jatkuvassa ”normaaliksi” muuttumisen tilassa.²⁵ Lääketieteellisen lihavuuskäsityksen mukaan liHAVAN aktiivinen toimijuus on rajoittunut sellaiseen toimintaan, joka saattaa johtaa laihtumiseen eli fyysisen ruumiin ”parantumiseen” ja normaaliksi tulemiseen. Lihava ihminen on olemassa lähinnä potilaana, toimenpiteiden kohteena ja ikuisena laihtuttajana. Tämä lihavuuden väliaikaisuuden oletus on osaltaan tehnyt lihavista ihmisistä yhtäaikaista sekä hypernäkyviä että -näkymättömiä.²⁶ He ovat kulttuurisesti ja sosiaalisesti yhtä aikaa sekä liian näkyviä ja tilaa vieviä että sosiaalisesti näkymättömiä, marginalisoituja ruumiita. LiHAVAN henkilön toimijuus näyttäytyy tässä väliaikaisuuden ja näkyvyyden ja näkymättömyyden kehyksessä epäuskottavana tai jopa mahdottomana.²⁷

Toistaiseksi ymmärrys lihavuuteen liittyvästä syrjinnästä näyttää sijoittuvan samaan välitilaan kuin lihava ihminen toimijana. On ilmeistä, että ruumiin koon perusteella tapahtuva syrjintä on syrjinnän muoto. Lihavien oikeuksien puolustaminen on kuitenkin nähty joko tarpeettomana tai huomion kiinnittäminen siihen on ollut käsitteellisesti ja konkreettisesti hankalaa. Tähän on vaikuttanut se, että lihava ruumis näyttäytyy väliaikaisena tilana tai epäpätevänä identiteetinä ja toimijuuden perustana. Ruumiin kokoon perustuva toimijuuden rajoittaminen ja kieltäminen ruokkivat painostigmaa ja sysäävät lihavat ihmiset pysyvään välitilaan.

Ruumiin koko- ja ulkonäkönormien sukupuolittuneisuus on todennäköisesti vaikuttanut siihen, että painoon liittyvää syrjintää ei ole huomioitu sosiaalisen oikeudenmukaisuuden kysymyksenä kuten muita syrjinnän muotoja, joiden perustana on ruumiillinen ero. Ruumiin painoon tai

kokoon liittyvää huono kohtelu ja syrjintä on nivoutunut niin tiiviisti osaksi naisiin sukupuolena kohdistuvaa yleistä syrjintää, että sitä on ollut vaikea havaita erillisenä ilmiönä. Tutkimusten mukaan sukupuoli ja lihavuus vaikuttaa työelämässä niin palkkaukseen, uralla etenemiseen kuin työpaikan saamiseen, joissa lihavat naiset ovat heikommassa asemassa kuin normipainoiset naiset. Miehillä lihavuus ei ole ollut yhtä selkeä syrjintäperuste työelämässä kuin naisille. Se ei ole vaikuttanut yhtä negatiivisesti miesten sosiaaliseen statukseen eikä miehille lihavuudesta ole havaittu koituvan samassa määrin haittaa esimerkiksi palkkauksessa tai uralla etenemisessä²⁸.

Tutkimuksen lähtökohdat, aineiston keruu ja metodologia

Suomessa on keskusteltu lihavuudesta paljon 2000-luvulla, ja kuten kaikkialla muuallakin, niin kutsuttu lihavuusepidemiadiskurssi on hallinnut keskustelua.²⁹ Se on perusteiltaan lääketieteellis-taloudellis-moraalinen diskurssi. Keskustelu on kohdistunut lihavuuden yleisyyteen, hoitoon, ”liikalihavuuden” aiheuttamiin kustannuksiin sekä lihavuuden hoidon tuloksiin erityisesti yksilön vastuuttamisen kautta³⁰. Lihavuussyrjintää yleisenä kysymyksenä ei ole juurikaan käsitelty, vaikka jotkut yksittäiset tukijat ovat käsitelleet aihetta tutkimuksissaan. Työelämä, sukupuoli ja sosioekonomiset erot ovat olleet olemassa olevan tutkimuksen keskipisteessä,³¹ mutta tarvitaan tarkempaa tietoa sekä syrjinnän yleisyydestä että syrjinnän kohteiden kokemuksista.

Tarkastelen tässä artikkelissa suomalaisten kokemuksia painosyrjinnästä.³² Tarkastelen lihavuusstigmaa ja lihavuuteen liittyvää huonoa kohtelua ja syrjintää sekä lihavuusstigman sukupuolituneita vaikutuksia empiirisen aineiston avulla. Käytettävä aineisto kerättiin kesällä 2015 ruokatalouden, kulutuksen ja lihavuuden teemoja käsittelevän tutkimushankkeen käyttöön. Rahoituksen ehtona oli yhteistyö tutkijoiden ja journalistien tai taiteentekijöiden kanssa. Näin pyrittiin kannustamaan innovatiivista ja monitieteistä tutkimusta, joka olisi myös suurelle yleisölle ymmärrettävää. Lähestyimme Helsingin Sanomien toimittaja Anna-Stina

Nykästä, koska hän on kirjoittanut vuosien varrella usein painoon ja lihavuuteen liittyvistä kysymyksistä. Suunnitelmana oli, että toimittaja kirjoittaisi ensin lehtiartikkelin painoon liittyvästä syrjinnästä. Toimittaja etsi omien verkostojensa kautta arikkeliin haastateltavaksi suomalaisen naisen, jolla oli pitkäaikainen kokemus lihavuudesta ja jolla oli erilaisia kokemuksia painosyrjinnästä. Koska olen tutkinut lihavuutta ja ruumisnormeja jo pari vuosikymmentä ja siksi esiintynyt usein asiantuntijaroolissa mediassa, allekirjoittanutta haastateltiin artikkeliin tutkijaroolissa. Samanaikaisesti sanomalehtijutun kanssa julkaistiin lehden verkkosivulla tutkimusryhmän suunnittelema lyhyt kysely. Lukijoita, joilla on kokemusta painoon liittyvästä syrjinnästä, pyydettiin vastaamaan kyselyyn, joten aineisto heijastelee tämän lukijaryhmän kokemuksia. Kyselyssä oli kvantitatiivisia ja kvalitatiivisia elementtejä, ja tavanomaisten taustakysymysten lisäksi mukana oli 12 monivalintakysymystä painosyrjinnän eri osa-alueista. Kyselyn lopussa oli avovastausmahdollisuus, joka antoi vastaajille niin halutessaan mahdollisuuden kertoa omin sanoin kokemuksistaan. Kyselyyn vastattiin anonymisti.

Kysely oli avoinna lehden verkkopalustalla viikon, jonka jälkeen tehtiin päätös sulkea se. Tähän oli syynä se, että vastine kyselyyn oli ylitsepusuava. Yhteensä lähes 18 000 (17 882) ihmistä vastasi kyselyyn. Kerätty aineisto on todennäköisesti laajimpien painosyrjinnästä kerättyjen joukossa koko maailmassa. Odotetusti suurin osa vastaajista oli naisia eli noin 14 600 (14 656). Noin 3 000 (2 904) oli miehiä ja 322 ei kertonut sukupuoltaan. Vaikka keskustelu syrjinnästä on ollut marginaalissa lääketieteen hallitsemassa julkisessa keskustelussa, painosyrjintäkyselymme suosio näytti kertovan, että painosyrjintä on tunnistettava ilmiö ja monella suomalaisella on siitä henkilökohtaista kokemusta.

Aineistossa on ihmisiä kaikista aikuisikäluokista, mutta suurin osa vastaajista oli nuoria aikuisia. Vastaajien keski-ikä oli 34,6 vuotta ja mediaani 33 vuotta. Tämä kertonee teeman merkityksellisyydestä nuorille ja erityisesti nuorille naisille. Tämän aineiston tulokset myös painottuvat siten nuorehkojen naisten kokemuksiin. Aineisto ei ole tässä mielessä edustava otos koko kansasta, eikä tuloksia voi yleistää koskemaan koko väestöä.

Lähes kaikki vastaajat vastasivat koko kyselyyn, ja noin 4 000 heistä kirjoitti lisäksi omista kokemuksistaan avovastauksessa. Tutkimusavustaja³³ käsitteli aineiston Excel-muotoon ja laati alustavan kuvauksen aineistosta. Käytän tässä artikkelissa kyselyn taustatietoja ja osaa monivalintavastauksista. Kyselyssä kysyttiin yleisempiä painoon liittyviä kysymyksiä, kuten ”onko sinua kohdeltu huonosti painosi vuoksi” ja ”onko sinua syrjitty painosi vuoksi” ja lisäksi tarkempia kysymyksiä, jotka koskivat tiettyjä tilanteita ja elämänalueita. Tässä artikkelissa rajaan tarkastelun suomalaisten naisten ja miesten kokemuksiin painoon liittyvästä huonosta kohtelusta ja syrjinnästä, erityisesti niiden yleisyydestä ja sukupuolittuneisuudesta tämän kyselyaineiston valossa. Tavoitteena tässä artikkelissa on osoittaa, että painoon, erityisesti lihavuuteen, liittyy huonoa kohtelua ja syrjintää ja monilla suomalaisilla, etenkin naisilla, on niistä kokemusta. Muiden kysymysten käsittely jatkuu tulevilla julkaisuillani.

Lievästi lihavat vastasivat eniten

Se, mitä pidetään normaalina ruumiin painona ja kokona, on vaihdellut eri aikoina. Normaalipainon käsitteen historiallista kehitystä ja sen määrittymistä ja mittaamista on käsitelty tutkimuksessa varsin paljon.³⁴ Kyselymme taustatiedoissa vastaajilta kysyttiin paino ja pituus, ja tämän annetun tiedon perusteella jokaiselle vastaajalle laskettiin painoindeksi eli *body mass index* (BMI). Painoindeksi on tätä nykyä yleisin käytössä oleva ruumiin koon mittaamiseen tarkoitettu väline, ja se lasketaan jakamalla paino pituuden neliöllä. Painoindeksiä käytetään ruumiin painon luokittelumenetelmänä, jolla määritellään normaalipainon vaihteluväli ja sen poikkeamat. Painoindeksi luokittelee painon alipainoon (alle 18,4), normaalipainoon (18,5–24,9), lievään lihavuuteen (25,0–29,9), merkittävään lihavuuteen (30,0–34,9), vaikeaan lihavuuteen (35,0–39,9) ja sairaalloiseen lihavuuteen (yli 40).³⁵ Painoindeksin normaalialueella ihmisen terveyden pitäisi olla optimaalisimmillaan ja varhaisen kuoleamisen riskin alimmillaan.³⁶

Painoindeksi on luokitteluvälineenä ongelmallinen, koska sillä on

muutamia hyvin tunnettuja puutteita. Näistä tunnetuin lienee sen heikko kyky erotella rasva- ja lihaskudosta. Painoindeksi on todettu epäluotettavaksi normaalipainon mittariksi myös esimerkiksi eri-ikäisten, eri etnisyyksiä edustavien ja eri sukupuolien normaalipainon määrittelyssä.³⁷ Mittausjärjestelmänä se on mekaaninen ja normatiivinen, ja sen kuvaama normaalin vaihteluväli on kapea. Tässä tutkimuksessa painoindeksitietoa käytetään ainoastaan koon luokitteluun, jotta pystytään tarkastelemaan erikokoisten ihmisten ja myös erikokoisten lihavien ihmisten kokemuksia. Painoindeksiä ei käytetä tekemään tulkintoja ihmisten terveydentilasta tai ruumiin koon normaaliudesta.

Yli puolet (56,7 prosenttia) tähän kyselyyn vastanneista oli normaalipainon ylittävissä painokategorioissa, eli heidän painoindeksinsä oli 25 tai suurempi. Kyselyn painosyrjintää koskevan teeman huomioon ottaen oli mielenkiintoista, että kaikista vastaajista 41 prosenttia oli itse ilmoittamansa painon ja pituuden perusteella normaalipainoisia. Pieni osuus vastaajista sijoittui alipainoisten kategoriaan.³⁸

Taulukko 7.1 Kaikki kyselyyn vastanneet painokategorioittain

Alipainoiset (BMI alle 18,50)	1,9 %
Normaalipainoiset (BMI 18,50–24,99)	41,1 %
Lihavat (BMI 25,00 ja yli)	57,0 %

Lihavien ryhmä taas jakautui siten, että lievästi lihavien ryhmä (BMI 25,00–29,99) oli kooltaan suurin eli 23 prosenttiyksikköä, merkittävästi lihavien ryhmä (BMI 30,00–34,99) oli 15,2 prosenttiyksikköä, vaikeasti lihavien ryhmä (BMI 35,00–39,99) oli 9,5 prosenttiyksikköä ja sairaal-
loisesti lihavien ryhmä (BMI vähintään 40,00) 8,4 prosenttiyksikköä.

Normaalipainoisten suurta määrää vastaajissa saattaa selittää osaltaan,

että kyselyssä kysyttiin vain nykyistä painoa. Koska vastaajilta ei kysytty tarkemmin painohistoriasta, tämän aineiston perusteella ei voi sanoa, kuinka monella vastaajista oli mahdollisesti aiempaa henkilökohtaista kokemusta lihavuudesta ja lihavuussyrjinnästä. Kyselyssä kysyttiin kyllä aiemmasta laihduttamisesta, mutta koska laihduttajat voivat olla minkä kokoisia hyvänsä, sen perusteella ei voi päätellä heidän aiempaa kokoaan. Jälkikäteen arvioiden olisi ollut hyödyllistä sisällyttää kyselyyn tarkentava kysymys painohistoriasta. Painohistoriaan liittyvän kysymyksen puute on selkeä heikkous aineistossa. Kyselyä tehtäessä ei riittävästi ennakoitu, että niin suuri joukko normaalipainoisia vastaisi siihen.

Lihavuus-stigma vaikuttaa normaalipainoisiin

Ensimmäinen havainto aineistoon tutustumisen jälkeen oli, että normatiiviseen painon ylittävään painoon liittyvän stigman vaikutukset koskevat jossain määrin kaikkia, eivät vain niitä, joiden ruumis ylittää lääketieteellisen normaalin rajat tai rikkoo kulttuurista ja sosiaalista normia ruumiin hyväksyttävästä koosta. Tähän suuntaan viittaa normaalipainoisten laaja osallistuminen kyselyyn. Kapeaksi rajatun hyväksyttävän ruumiin koon alue ja odotus sen täyttämisestä vaikuttaa kaikenkokoisten ihmisten ajatteluun ja toimintaan, ja lihavuuden stigma toimii siten yleisenä hallinnan keinona. Se ylläpitää kulttuurista normia ja ilmapiiriä, jossa henkilön sosiaalista hyväksyttävyyttä arvioidaan sillä, miten hän on menestynyt ruumiin kokoihanteen ylläpitämisessä.

Vaikka lihavuuden stigma on haitallinen kaikille ja myös normatiivisen kokoisilla ihmisillä on epävarmuuden tunteita ja ongelmia ruumiinkuvansa suhteen, on kuitenkin tärkeä muistaa, että lihavuuden stigman seuraukset eivät ole samat kaiken kokoisille ihmisille. Koettu paine normaalin painon tai normatiivisen koon ylläpitämiseen ei ole sama asia kuin painosta johtuva huono kohtelu tai syrjintä. Vaikka monet normatiivisen kokoiset ihmiset ovat tyytymättömiä vartaloihinsa ja kokevat painetta kontrolloida painoaan, he kuitenkin nauttivat ruumiinsa koon tuomista eduista. Tästä on käytetty termiä ”body privilege”³⁹, joka suomeksi

voisi olla ”kehoetuoikeus” Vaikka ihmisen suhde omaan ruumiiseen ja ruumiinkuvaan olisi mutkikas, normatiivisen kokoinen ruumis ei ole yleensä esimerkiksi sosiaalisen marginalisaation lähde, eikä se ole marginalisoinnin väline kuten selvästi lihavilla ihmisillä.⁴⁰

Aineiston perusteella näyttää myös siltä, että lääketieteellinen ymmärrys normaalista ruumiin koosta ja kulttuuriset käsitykset normatiivisesta ruumiin koosta, esimerkiksi ihmisten käsitykset omasta koostaan, ovat jossain määrin päällekkäisiä, mutta ne myös eroavat toisistaan. Vastanneiden perusteella nimenomaan lievä lihavuus tai ylipaino (BMI 25,00–29,99) on kategoria, jonka kohdalla lääketieteellinen ja kulttuurinen lihavuuden määrittely näyttää olevan eniten ristiriidassa. Vaikka painoindeksi 25 on normaalipainon ja ylipainon välinen raja, todellisuudessa raja ei ole näin mekaanisesti havaittavissa. Lievän lihavuuden kategoriaan liittyvä monitulkintaisuus näkyi aineistossa. Yli neljännes (28,8 prosenttia) niistä vastanneista, joiden paino oli ylipainokategoriassa (BMI 25,00–29,99) piti itseään normaalipainoisina, kun taas 64,4 prosenttia näki itsensä ylipainoisina tai lihavina. Tämä vaihtelu on ymmärrettävää, sillä usein lääketieteellisen määritelmän mukaan lievästi lihava henkilö ei erotu kokonsa vuoksi joukosta eli on kulttuurisen ja sosiaalisen kokonormin mukainen. Koska ihmisten paino asettuu eri tavoin ja ihmisten lihasten koko ja muoto vaihtelevat, esimerkiksi BMI 26 tai edes 30 ei välttämättä merkitse ruumista tunnistettavasti lihavaksi ja siten epänormatiiviseksi. Lihaksikkaiden ja urheilullisten ihmisten paino ylittää usein painoindeksin mukaisen normaalipainon. Lievän lihavuuden tai ylipainon kategoria oli joillekin vastanneista selvästi epäolennainen heidän oman ruumiillisen kokemuksensa kannalta. Lääketieteellisessä tutkimuksessa⁴¹ myös tämän kategorian luotettavuus ennustaa sairauden riskiä tai kuolleisuutta on kyseenalaistettu. Ylipaino tai lievä lihavuus -kategoriassa olevien ja normaalipainoisten välillä ei ole havaittu eroa, ja joissain tutkimuksissa ylipaino-kategoria on osoittautunut terveimmäksi ryhmäksi.

Kokemukset huonosta kohtelusta
sitä yleisempiä mitä suurempi paino

Aineiston perusteella painoon liittyvä huono kohtelu on hyvin tunnistettava kokemus. ”Huono kohtelu” määriteltiin kyselyssä lyhyesti esimerkiksi huuteluksi, huomautteluksi ja kiusaamiseksi.

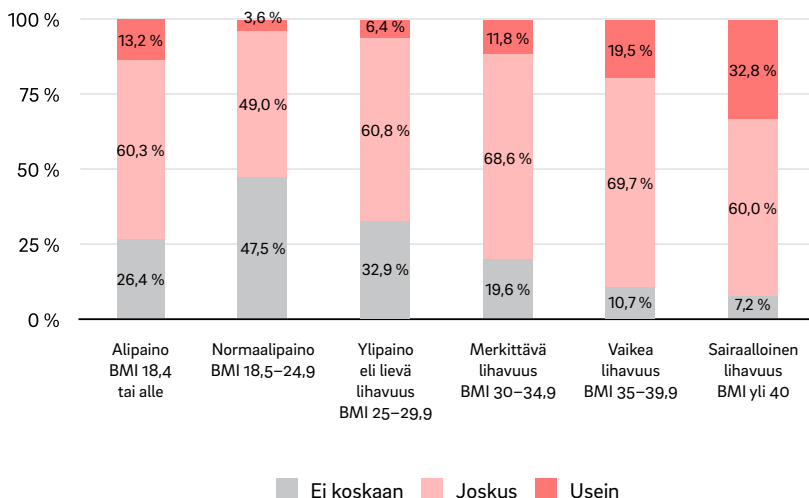
Taulukko 7.2 Kokenut huonoa kohtelua painon perusteella, kaikki vastanneet (%).

Huono kohtelu	Kaikki vastanneet
Ei koskaan	32,4 %
Joskus	57,8 %
Usein	9,8 %

Selvästi yli puolet eli 57,8 prosenttia vastanneista (mukana kaikki sukupuolet ja kaikki painokategoriat) oli tullut joskus huonosti kohdelluksi painoon liittyvien syiden vuoksi. Lähes 10 prosenttia (9,8 prosenttia) koki huonoa kohtelua usein. Yhteensä siis lähes 70 prosenttia (67,6 prosenttia) kaikista vastanneista oli kohdannut painoon liittyvää huonoa kohtelua joskus tai usein. Tämä on huomattavan suuri luku. Kokemus painoon ja ulkomuotoon liittyvästä huonosta kohtelusta on hyvin yleinen kyselyyn vastanneiden joukossa.

Tämän kyselyaineiston perusteella ei voi tehdä tarkempaa sisällöllistä erottelua huonon kohtelun laadusta, mutta sen esiintyvyydestä eri painoluokissa on tietoa. Aineistosta käy ilmi, että kaikissa ryhmissä on koettu huonoa kohtelua, mutta sen kokemus ja toistuvuus ovat sidoksissa vastaajan kokoon. Mitä suurempi painoindeksi on normaaliluokkaan suhteutettuna, sitä enemmän ja useammin vastaajat ovat tulleet huonosti kohdelluksi vartalonsa koon perusteella. Huonon kohtelun kokemus on siis painottunut suurempiin painoindeksiluokkiin.

Kuvio 7.1 Oletko mielestäsi tullut kohdelluksi huonosti (esim. huomauttelu, huutelu, kiusaaminen) vartalosi koon perusteella?

Normaalipainoisten kokema painoon liittyvää huonoa kohtelua voivat selittää ainakin sukupuoli ja aiemmat kokemukset. On mahdollista, että osa normaalipainoisista naisvastaajista tulkitsee painoon liittyväksi huonoksi kohteluksi naisvartaloihin kohdistuvan yleisen arvioinnin, huomauttelun ja valvonnan. Sukupuolittunut vartaloiden ulkomuodon ja koon tarkkailu ovat tosiaan lihavuusfobian ja painostigman yleisiä (jopa normalisoituja) ilmaisuja, ja niitä voi pitää osana painon perusteella tapahtuvaa huonoa kohtelua. Toisaalta, koska ihmisen paino voi vaihdella merkittävästi elämän varrella, on myös mahdollista, että kyselyyn vastaamishetkellä normaalipainoiset vastaajat ovat olleet jossain elämänsä vaiheessa kooltaan suurempia. On siten mahdollista, että myös osalla normaalipainoisista vastaajista on henkilökohtaista kokemusta lihavuuteen liittyvästä huonosta kohtelusta ja syrjinnästä. Kuvassa näkyy myös yksi alipainoa kuvastava luokka. Hyvin hoikkien normaalipainoisia enemmän kokema huono kohtelu viittaa siihen, että normaalikoosta poikkeaminen kumpaankin suuntaan kasvattaa kokemusta huonosta kohtelusta.

Syrjintä yleisempää suurissa painoaindeksiluokissa

Vastaajat tekivät eron huonon kohtelun ja syrjinnän kokemusten välillä. Oli odotettua, että kokemus huonosta kohtelusta olisi yleisempää kuin suora syrjintä, sillä se viittaa lievempään haittaan ja vähemmän systemaattiseen toimintaan kuin syrjintä. Syrjintäkokemuksia oli aineistossa vähemmän kuin huonoa kohtelua. Verrattuna 67 prosenttiin vastaajista, jotka sanoivat kokeneensa huonoa kohtelua painonsa vuoksi, syrjintää painonsa vuoksi mielestään joskus tai usein kohdanneita oli 47,6 prosenttia kaikista vastaajista. Tämä on 20 prosenttiyksikköä vähemmän kuin huonoa kohtelua raportoineista.

Taulukko 7.3 Painoon liittyvä syrjintä, kaikki vastanneet (%).

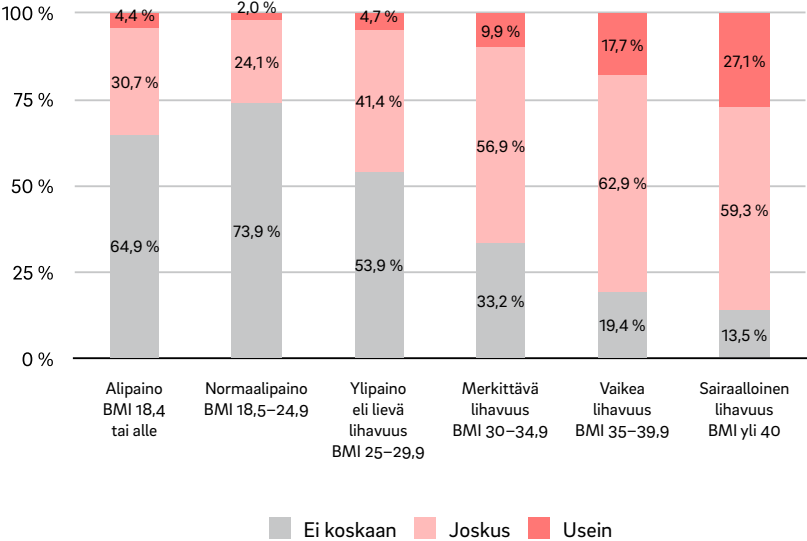
Syrjintä	Kaikki vastanneet
Ei koskaan	52,5 %
Joskus	40,0 %
Usein	7,6 %

Syrjintää kokeneista vastanneista 40 prosenttia sanoi, että olivat kokeneet huonoa kohtelua joskus. Huomattavasti pienempi joukko vastaajia eli 7,6 prosenttia sanoi kokeneensa syrjintää usein. Hieman yli puolet vastaajista eli 52,5 prosenttia sanoi, että eivät olleet koskaan kokeneet syrjintää painonsa vuoksi. Aineiston perusteella syrjintäkokemusten yleisyydellä ja vartalon koolla on havaittavissa samankaltainen yhteys kuin edellä kuvattu yhteys huonon kohtelun ja vartalon koon välillä. Syrjinnän kokemus on yleisempi mitä korkeampi vastaajan painoindeksi on, eli syrjinnän kokemus on yleisempi suuremmissa painoaindeksiluokissa.

Havaittu 20 prosenttiyksikön ero ihmisten kokemuksissa huonosta kohtelusta ja syrjinnästä on kiinnostava. Tätä eroa voi selittää ja sitä voi

tulkinta monilla tavoin: ensinnäkin ihmiset saattavat varoa määrittämistä huonoa kohtelua syrjinnäksi, vaikka se täyttäisikin syrjinnän merkit. Tähän voi vaikuttaa yhtäältä tietoisuuden ja keskustelun vähäisyys painoon liittyvästä syrjinnästä ja toisaalta taas tietoisuus siitä, että painoon liittyvää syrjintää ei ole juuri tunnustettu lainsäädännöllisesti. Voi olla, että syrjinnän käsite ja sen käyttö eivät ole muutoin tuttuja ja sen käyttöä siksi arastellaan tässä yhteydessä, tai että syrjintä yhdistetään systemaattisempaan ja rakenteelliseen syrjintään, johon voisi mahdollisesti puuttua lailla. Todennäköisin syy on kuitenkin aineiston rakenne vastaajien painon suhteen. Kyselyyn vastanneistahan hieman yli 40 prosenttia oli normaalipainoisten luokassa. Syrjintäkokemus keskittyy suurempiin painoindeksiluokkiin, eli näyttää siltä, että lihavimmat henkilöt ovat syrjinnälle enemmän alttiita kuin ne, joiden vartalo on kooltaan lähellä tai täysin normatiivinen.

Kuvio 7.2 Oletko kokenut syrjintää vartalosi koon perusteella?

Painoindeksin ja painon suhde syrjintään on luonteeltaan samankaltainen kuin vartalon kokoon liittyvän huonon kohtelun ja painoindeksin välinen yhteys. Syrjintää koetaan kuitenkin keskimääräisesti vähemmän kuin huonoa kohtelua. Mitä suuremmaksi painoindeksi kasvaa normaaliluokkaan suhteutettuna, sitä enemmän ja useammin vastaajat ovat kokeneet tullessa syrjityiksi vartalonsa koon perusteella. Sekä huono kohtelu että syrjintä kokemuksena ovat yleisimpiä ja toistuvat useammin kooltaan suurimpien joukossa.

Painosyrjintä on sukupuolittunutta

Kuten on osoitettu lukuisissa tutkimuksissa, painoon liittyvä normipaine on kohdistunut vahvemmin naisiin ja sekä laihduttaminen käytäntönä että laihdutuspuhe ovat selvästi naisille suunnattuja ja naisten omaksumia ilmiöitä.⁴² Ruumiin ulkonäkönormit, erityisesti ruumiin koko, ovat olleet naisille tiukemmat kuin miehille. Naisruumiiseen kiinnitetään enemmän huomiota kulttuurisesti ja sosiaalisesti, ja erityisesti naisia kannustetaan jatkuvaan kokonsa tarkkailuun ja kontrollointiin. Normatiivisen koon ylläpito on tärkeää, ja siinä epäonnistumisesta rangaistaan eri tavoin sosiaalisesti.

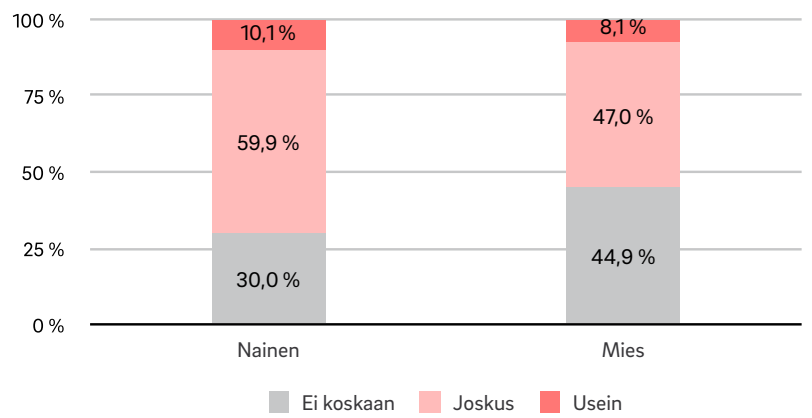
Kokonormit ovat kytköksissä vallitsevaan sukupuolijärjestelmään siten, että nais- ja mies(ruumiisiin) kohdistetut ulkonäköodotukset heijastelevat vallitsevia sukupuolirooleja ja sukupuoliin kohdistuvia odotuksia.⁴³ Lihavuus on ollut pitkään naisille selvästi negatiivisemmin leimaava ominaisuus kuin miehille, ja heitä rangaistaan siitä esimerkiksi työelämässä enemmän kuin miehiä.⁴⁴ Sukupuolittuneet odotukset vartalon koon suhteen ovat kiinnittyneet seksistisiin käsityksiin naisruumiista katsottavana, (hetero)seksualisoituna ja esineellistettynä. Miesten kohdalla vartalon suureen kokoon on liitetty myös positiivisia merkityksiä, esimerkiksi se on kansanperinteessä pitkään liitetty taloudelliseen valtaan.

Ruumiin kokoon liittyvä sosiaalinen paine on naisille hyvin tavallinen kokemus, ja tämä aineisto näyttäisi tukevan tätä havaintoa. Naiset näyttävät kokevan painoon liittyvää huonoa kohtelua ja syrjintää useammin

kuin miehet. Tulokseen vaikuttanee osaltaan aineiston rakenne: vastaa-
jissa oli paljon nuorehkoja naisia. On myös todennäköistä, että kyselyyn
on valikoitunut niitä, jotka ovat kokeneet huonoa kohtelua tai syrjintää.
Yhteensä jopa 70 prosenttia tähän kyselyyn vastanneista naisista oli
kokenut huonoa kohtelua painonsa vuoksi joko joskus tai usein. Tämän
aineiston valossa näyttää selvältä, miksi suurin osa kyselyn vastaajista
oli naisia: vallitsevassa kulttuurisessa ja sosiaalisessa ilmapiirissä naisten
vartaloita valvotaan jatkuvasti ja heitä rangaistaan normatiivisen ruumiin
koon rajojen ylittämisestä.

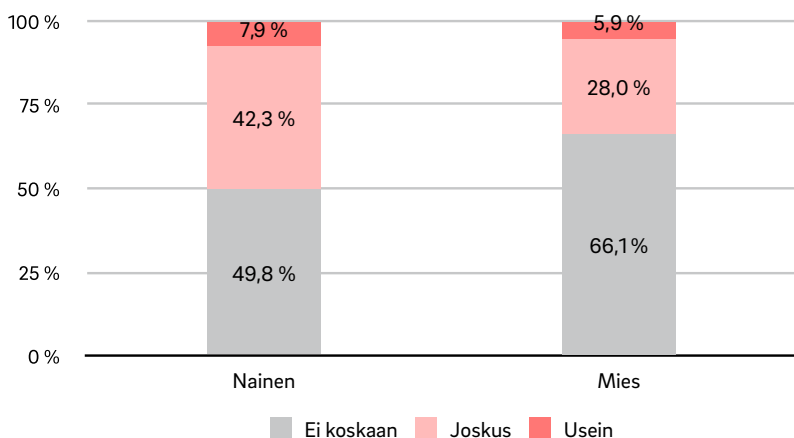
Ero sukupuolten välisissä painoon liittyvissä kokemuksissa on suuri
erityisesti ryhmässä, joka ei ole kokenut huonoa kohtelua. Verrattuna
naisten 30 prosenttiin, joka ei ollut koskaan kokenut huonoa kohtelua
painonsa vuoksi, miehistä 44,9 prosenttia ei ollut koskaan tullut huonosti
kohdelluksi painonsa tai kokonsa vuoksi. Miehistä hieman suurempi
osuus eli 47 prosenttia oli tullut joskus huonosti kohdelluksi ja vähemmän
kuin 10 prosenttia usein.

Kuvio 7.3 Oletko tullut mielestäsi kohdelluksi huonosti (esim. huomauttelu,
huutelu, kiusaaminen) vartalosi koon perusteella? Sukupuolen mukaan (%).

Sukupuolittuneisuus on selvästi havaittavissa myös syrjinnässä. Naisista lähes puolet (49,8 prosenttia) ei ollut kokenut syrjintää, kun miesten kohdalla prosentti oli 66,1. Naisista 42,3 prosenttia oli kokenut syrjintää joskus, miehistä vastaavasti 28 prosenttia. Usein syrjintää kokeneiden osuus on miesten ja naisten kohdalla lähempänä toisiaan: naisista 7,9 oli kokenut syrjintää usein, kun vastaava osuus miehillä oli 5,9 prosenttia.

Kuvio 7.4 Oletko kokenut syrjintää vartalosi koon perusteella?
Sukupuolen mukaan (%).

Naisruumiin kontrolli ja säätely ovat yhteydessä naisten toimijuuden ja sosiaalisen liikkumatilan säätelyyn. Yllä esiteltyjen huonoa kohtelua ja syrjintää koskevien kysymysten lisäksi kysyttiin huonon kohtelun pelon vaikutuksista. Useammat naiset kuin miehet sanoivat, että huonon kohtelun pelko on estänyt heitä tekemästä asioita. Noin 65 prosenttia naispuolisista vastaajista oli tuntenut näin usein tai joskus. Miesten kohdalla osuus oli tätä pienempi, mutta sekin suuri eli 47 prosenttia.

Näyttää ilmeiseltä, että naisten kohdalla painosyrjintä yhdistyy sukupuolten epätasa-arvoon yhteiskunnassa. Sukupuoli ja lihavuus risteävät sosiaalisina hierarkioina, ja ne ovat intersektionaalisessa eli risteävässä

suhteessa toisiinsa. Painoon liittyvä syrjintä on seksismin osa-alue, ja seksismi on osa painosyrjintää. Huomion kiinnittäminen vain sukupuolen ja lihavuuden intersektionaalisuuteen ei kuitenkaan usein riitä, sillä lihavuus ilmiönä on yhteydessä myös muihin yhteiskunnallisiin valtajärjestyksiin kuten luokkaan, kyvykkyyteen ja ihonväriin tai etnisyyteen. Näillä on kaikilla todettu olevan merkittäviä yhteisvaikutuksia lihavuuden kanssa. Epänormatiivinen ruumiin koko kumuloi ja vahvistaa seksismin, rasismia ja esimerkiksi vammaisuuden perusteella tapahtuvan syrjinnän vaikutuksia.⁴⁵ Näistä lihavuuden kanssa risteävistä tekijöistä ei ollut mahdollista saada systemaattista tietoa tässä artikkelissa käsitellyn kyselyaineiston perusteella, mutta avovastauksissa nämä tekijät tulivat esiin. Jatkotutkimuksissa on siis mahdollista paneutua myös näihin tekijöihin perusteellisemmin.

Päätelmät ja suositukset:

Painosyrjintä on tunnistettava lainsäädännössä

Olen tässä artikkelissa tarkastellut painosyrjintää, sen perusteita, kokemuksen yleisyyttä ja sukupuolittuneisuutta empiirisen aineiston valossa. Aineiston monitahoisempi analyysi ei ole mahdollista tämän artikkelin puitteissa, mutta aineiston analyysi jatkuu tulevissa julkaisuissani. Vaikka analyysi on siis vielä vaillinainen, voidaan todeta, että painoon liittyvät huonon kohtelun ja syrjinnän kokemukset ovat tavallisia. Ne ovat sukupuolittuneita ilmiöitä, ja niillä on rajoittava vaikutus ihmisten toimijuuteen.

On perusteltua sanoa, että yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden näkökulmasta painoon liittyvää syrjintää ei ole vielä tunnistettu kovin hyvin. Vaikka painosyrjintää käsittelevän tutkimuksen volyymi on lisääntynyt kansainvälisesti viime vuosikymmenen aikana, on selvää, että tutkimusta tarvitaan lisää. Tarvitaan lisää tutkimusta painon ja lihavuuden sosiaalisista vaikutuksista. Jotta ymmärtäisimme painosyrjintää paremmin, huomiota tulee kiinnittää lihaviin ihmisten käsityksiin ja kokemuksiin lihavuudesta.

Suurin osa lihavuutta käsittelevästä tutkimuksesta lähestyy lihavuutta lääketieteellisestä näkökulmasta. Lihavuuden sosiaalinen rakentuminen ja sen seuraukset ovat alitutkittuja ja -tunnistettuja. Painosyrjinnästä tarvitaan lisää tietoa, jotta voidaan tehdä myös mahdollisia toimenpide-ehdotuksia. On rohkaisevaa, että sellaiset keskeiset terveystieteitä linjaavat ja tutkivat laitokset kuten WHO (2017) tai amerikkalainen lihavuustutkimukseen erikoistuva Rudd Center (2017) ovat kiinnittäneet huomiota painosyrjinnän negatiivisiin vaikutuksiin. Tiedämme kuitenkin edelleen varsin vähän syrynnästä monilla elämän keskeisillä alueilla kuten työelämässä, terveydenhoidossa tai ihmissuhteissa. Myöskään niiden ammattiryhmien, jotka erityisesti kohtaavat lihavia ihmisiä, kuten terveydenhoitoalan eri ammattiryhmien asenteita ei ole juuri tutkittu. Suomalaisessa kontekstissa tämä tutkimus puuttuu vielä kokonaan.

Painosyrjintään puuttuminen edellyttää sen tunnistamista, tuomitsemista ja tuomista yhdenvertaisuuslainsäädäntöön. Ensimmäinen askel lienee tiedon ja tietoisuuden lisääminen painosyrjinnästä ilmiönä. Tällä hetkellä yleinen tietoisuus painosyrjinnästä on vielä rajoittunut: siitä keskustellaan varsin vähän, ja se on käytännössä laillista lähes kaikkialla. Painosyrjinnän kieltäminen on tuotu osaksi lainsäädäntöä vain muutamissa paikoissa. Se on kielletty yhdenvertaisuuslainsäädännöllä muutamissa Pohjois-Amerikan kaupungeissa, kuten San Franciscossa, ja osavaltioissa, kuten Minnesotassa.⁴⁶ Reykjavikissa Islannissa paino on sisällytetty ihmisoikeuslinjauksiin suojatuksi luokaksi vuonna 2016. Kun painosyrjinnän ominaislaatu ja vertautumista muuhun syryntään on pohdittu, se on useimmin yhdistetty vammaisuuden perusteella syrymiseen. Esimerkiksi Yhdysvalloissa lihavuuteen liittyviä syryntätapauksia on käsitelty nimenomaan vammaislainsäädännön eli ADA:n (Americans with Disabilities Act) puitteissa.⁴⁷ Euroopan unionin tuomioistuimessa työsyryntää käsittelevän ennakkotapauksen yhteydessä vuonna 2015 pohdittiin myös, että lihavuuden perusteella syryminen rinnastettaisiin vammaisten syryntään. Tämä on joiltain osin mielekästä, sillä sekä lihavien ihmisten että vammaisten syryntään liittyy esteettömyyskysymyksiä. Painosyrjinnän laajempi tai systemaattinen rinnastaminen vammaisuuden

perusteella tapahtuvaan syrjintään vaatisi kuitenkin yksityiskohtaista selvitystyötä ja perusteiden tarkentamista.

Muutamien tehtyjen tutkimusten perusteella näyttää siltä, että lainsäädännön tuomalle suojalle lihavuussyrjintää vastaan löytyisi tukea, mikäli sitä lähdetäisiin ajamaan. Näin on erityisesti työelämään liittyvissä kysymyksissä.⁴⁸ On siis todennäköistä, että ruumiin koosta ja painosta keskustellaan tulevaisuudessa laajemmin ja siitä voi tulla yleisemminkin syrjimättömyyslainsäädännöllä suojeltu ominaisuus. Lainsäädännöllä voidaan selventää lihaviiden ihmisten asemaa esimerkiksi työelämässä. Se ei kuitenkaan poista lihavuuden stigmaa ja lihavuuteen liittyviä ennakkoluuloja yhteiskunnassa, vaan niiden hälventämiseksi tarvitaan laajaa yhteiskunnallista keskustelua kehojen moninaisuudesta ja yhdenvertaisuudesta sekä lihavuuteen ja lihaviin ihmisiin kohdistuvien ennakkoluulojen tunnistamista, käsittelyä ja purkamista.

Viitteet

- 1 Esim. Gailey 2014; Kwan 2010; Skeggs 2005.
- 2 Esim. Boero 2012; Gard & Wright 2005.
- 3 Esim. Boero 2012; Guthman & DuPuis 2006; Harjunen 2017.
- 4 Esim. Farrell 2011; LeBesco 2004.
- 5 Esim. Goffman 1963; Tomiyama 2014, 9.
- 6 Goffmann 1963.
- 7 Esim. Gard & Wright 2005; Harjunen 2019.
- 8 Esim. Puhl ym. 2015; Tomiyama 2014: WHO 2017.
- 9 Esim. Muenning 2008; Pausé 2017.
- 10 Puhl & Heuer 2011.
- 11 Esim. Gailey 2014; Kwan 2010: Miller ym. 2019; Owen 2012.
- 12 Esim. Farrell 2011; Gailey 2012: Harjunen 2009.
- 13 Esim. Bordo 1993; Harjunen 2009; Wolf 1991.
- 14 Esim. Puhl & Brownell 2001; Puhl ym. 2015; Tomiyama 2014: WHO 2017.
- 15 Suomessa on viety työtuomioistuihin ainakin yksi tapaus, jossa käsitelty painosyrjintää työelämässä vuodelta 2018. Euroopan Unionin tuomioistuimien käsitteli tanskalaista lihavuuteen liittyvää työpaikkasyrjintätapausta vuonna 2014 Case C-354/13, Fag og Arbejde v. Kommunernes Landsforening, ECLI:EU:C:2014:2463 (2014)
- 16 Esimerkiksi Yhdysvalloissa lihavuuteen liittyviä syrjintätapauksia on käsitelty vammaislaainsäädännön eli ADA:n (Americans with Disabilities Act) puitteissa (Esim. Puhl ym. 2015b).
- 17 Esim. Puhl ym. 2015a ja Puhl ym. 2015b.
- 18 Esim. Boero 2011; Gard & Wright 2005; Saguy 2013.
- 19 Esim. Harjunen 2009; LeBesco 2004.
- 20 Esim. Gailey 2014; Saguy 2013.
- 21 Esim. Boero 2012; Harjunen 2009.
- 22 Esim. Callahan 2012; Puhl & Brownell 2001.
- 23 Ristiriitaista kyllä, lihaviin ihmisiin kohdistuu ennakkoluuloja myös terveydenhoidossa. Lihavilla ihmisillä on hyvin paljon huonoja kokemuksia kohtaamisista terveydenhoidon ammattilaisten kanssa. Tutkimuksen mukaan jopa lihavuuden hoitoon erikoistuneet terveydenhoidon ammattilaiset suhtautuvat lihaviin asiakkaisiin asenteellisesti.
- 24 Esim. Tomiyama 2014.
- 25 Harjunen 2009.
- 26 Esim. Gailey 2014; Harjunen 2016.
- 27 Kyrölä & Harjunen 2017.
- 28 Flint ym. 2016; Härkönen & Räsänen 2008; Kauppinen & Anttila 2005; Sarlio-Lähteenkorva ym 2004.

- 29 Esim. Boero 2012; Gard & Wright 2005; Harjunen 2004.
- 30 Harjunen 2017.
- 31 Esim. Härkönen 2007; Härkönen & Räsänen 2008; Kauppinen & Anttila 2005; Sarlio-Lähteenkorva ym. 2004.
- 32 Artikkelin on osa Koneen säätöön rahoittamaa tutkimushanketta Sukupuoli, luokka ja painosyrjintä Suomessa.
- 33 Kiitokset tutkimusaineiston käsittelystä tutkimusavustaja Ilpo Järviselle.
- 34 Esim. Campos 2004; Oliver 2006.
- 35 Tavanomaisesti painoindeksi-taulukot kuvaavat lihavuuden eri asteita tarkemmin kuin alipainon. Merkittävä alipaino (alle 17) ja sairaalloinen alipaino (alle 15) esiintyvät harvoin maallikoille tarkoitetuissa painoindeksitaulukoissa. Käytäntö peilaa lihavuuden tarkempaa medikalisoitintia ja suurempaa ongelmastatusta.
- 36 The WHO Global Database on Body Mass Index.
- 37 Esim. Grabowski & Ellis 2001; Wen ym. 2009.
- 38 Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Finterveys 2017 -tutkimuksen mukaan vuonna 2017 noin neljännes Suomessa asuvista aikuisista oli lihavia (painoindeksi 30 tai suurempi). Miehistä lihavia oli 26,1 prosenttia ja naisista 27,5 prosenttia. Lievästi lihavia tai ylipainoisia oli miehistä 45,8 prosenttia ja naisista 35,8 prosenttia.
- 39 Kwan 2010.
- 40 Esim. Gailey 2014; Kwan 2010; Owen 2012.
- 41 Esim. Flegal 2013.
- 42 Esim. Bordo 1993; Gailey 2014; Wolf 1991.
- 43 Esim. Farrell 2011; Gailey 2014; Murray 2008; Owen 2012.
- 44 Bordo 1993; Wolf 1991.
- 45 Cooper 1997; Harjunen 2004; Herndon 2002 ja 2005; LeBesco 2007; Skeggs 2005
- 46 Flint ym. 2016; Puhl ym. 2015a.
- 47 Esim. Puhl ym. 2015b.
- 48 Esim. Puhl ym. 2015a; Salas 2015.

Johtopäätökset

MAIJA MATTILA

OLEMME KÄSITELLEET tässä kirjassa eriarvoisuuksia monesta näkökulmasta: tulo- ja varallisuuseroja, systemaattisia eroja terveydessä, eriarvoisuutta koulutuksessa, eriarvoisuuden periytymistä, pienituloisuuden ja tulojen heikkenemisen vaikutusta äänestysaktiivisuuteen ja puoluevalintaan vaaleissa, rasismia kouluissa ja ruumiin kokoon liittyvää sukupuolittunutta syrjintää. Kullekin näistä teemoista on omistettu oma lukunsa, mutta mitään niistä ei voi eristää muista eriarvoisuuden ulottuvuuksista. Tulot ja varallisuus liittyvät valtaan sekä mahdollistavat terveyden ja koulutuksen hankkimisen. Toisaalta hyvä terveys ja koulutus ovat edellytyksiä tulojen ja varallisuuden hankkimiselle. Rasismi ja ruumiin kokoon perustuva sekä muu syrjintä vaikuttavat elämäntapaan koulusta työelämään ja siihen, millaisia tuloja ihminen elämänsä varrella voi itselleen kerryttää. Vanhemmilta saatavat niin henkiset kuin aineelliset resurssit vaikuttavat koulutautumiseen, ammattiasemaan ja jossain määrin myös tuloihin aikuisuudessa.

Esitän tässä yhteenvedon lukujen keskeisistä havainnoista ja niiden kytköksistä toisiinsa. Lopussa kysyn, onko Suomessa meneillään eriarvoistumiskehitys. Tutkijoiden suositukset eriarvoisuuden vähentämiseksi esitetään johtopäätösten lopuksi.

Varallisuuserot ovat jatkaneet kasvuaan

MARJA RIIHELÄ JA MATTI TUOMALA osoittivat luvussaan, kuinka tärkeää tulo- ja varallisuuserojen mittaamisessa on kiinnittää huomiota käytettyihin mittareihin ja aineistoon. Muutokset tuloasteikon ala- ja yläpäässä näkyvät huonosti, kun tuloeroja mitataan Gini-kertoimella. Gini-kerroin on yhteenvetomitta, joka ei tunnista sitä, missä kohtaa tulojakaumaa muutokset tapahtuvat. Se on myös suhteellinen mitta, joka ei kuvaa absoluuttisia tuloeroja. Riihelän ja Tuomalan mukaan olisikin syytä käyttää tuloerojen mittana myös muita kuin Gini-kerrointa.

Kun myös muita mittareita kuin Gini-kerrointa käytetään, ja kun tarkasteluun otetaan myös kaikkein korkeimmat tulot ja varallisuus, kuva tulo- ja varallisuuserojen kehityksestä on ällistyttävä: Vuodesta 1987 vuoteen 2016 ylimmän yhden prosentin keskimääräinen varallisuus Suomessa 4,5-kertaistui, kun alimmassa 90 prosentissa kasvua ei juuri tapahtunut. Ylimmän yhden prosentin nettovarallisuus kasvoi 32 prosenttia vuodesta 2009 vuoteen 2016, kun keskimäärin väestössä kasvu oli 12,8 prosenttia. Varallisuuserot ovat jatkaneet kasvuaan vuonna 2008 alkaneen finanssikriisin jälkeenkin.

1990-luvulla tuloerojen kehitys oli Suomessa OECD-maiden voimakkainta. 2000-luvulla huipputuloisen promillen bruttotulo-osuus verrattuna heidän suhteelliseen tulo-osuuteensa nähden on pienentynyt 40-kertaisesta viime vuosien 20-kertaiseen. Osuus on kuitenkin vielä nelinkertainen vuoteen 1985 verrattuna. Myös viiden vuoden keskiarvotuloja tarkasteltaessa tuloerot kasvoivat tasaisesti 1990-luvun alusta vuoteen 2009 saakka, jonka jälkeen pientä notkahdusta lukuun ottamatta tuloerot ovat pysyneet vakaina. Hyvinvointivaltion rakentamisen aikakaudella 1966–1990 tuloerot kapenivat, mutta globaalin kilpailuvaltion aikakaudella 1990–2017 tuloerot kasvoivat. Riihelä ja Tuomala ilmaisevat asian niin, että globaalin kilpailuvaltion aikakaudella voitot ovat kulkeutuneet ennen kaikkea kaikista kovatuloisimmille.

Terveyserojen syntyyn vaikuttaa muukin kuin terveystalitiikka

Tulojen ja varallisuuden jakautumisella on suuri merkitys eriarvoisuuden muihin ulottuvuuksiin. Aaltonen ym. toteavat terveyseroja käsittelevässä luvussaan, että terveyden eriarvoisuuden juurisyvät eivät kumpua niinkään terveystalitiikasta vaan sosiaalisesta eriarvoisuudesta laajemmin. Huolimatta siitä, että terveyserojen kaventaminen on viime vuosikymmeninä ollut terveystalitiikan keskeinen tavoite, ihmisten sosioekonomiseen taustaan liittyvät erot terveydessä eivät ole juurikaan kaventuneet. Erot elinajanodotteessa tulo- ja koulutusryhmien välillä jopa hienokseltaan kasvoivat 1990-luvun alusta lähtien 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppupuolelle saakka. Tämä ajanjakso osuu samaan aikaan, kun tuloerojen kasvu Suomessa on ollut voimakkaimmillaan. Alimmassa tuloluokassa 35-vuotiaan elinajanodotteen kasvu pysähtyi 1990-luvun alussa. Toisaalta erojen kasvu 25-vuotiaan elinajanodotteessa tuloryhmien välillä pysähtyi 2010-luvun vaihtuessa, ja erot ovat sen jälkeen jopa hiukan pienentyneet.

Lista siitä, mihin terveyden osa-alueisiin koulutus ja/tai matala tulotaso ovat yhteydessä, on pitkä: alkoholikuolleisuuteen, ruokatottumuksiin, liikunnan harrastamiseen, työssä jaksamiseen ja työhyvinvointiin, fyysisen työkyvyn kokemukseen, sairauspoissaoloihin, työkyvyttömyyseläkkeisiin, pitkäaikaissairauksiin, terveiden elinvuosien odotteeseen ja mielenterveysongelmiin. Lapsikäyhyys on yleistynyt ja pitkittynyt. Kun katsotaan kuolleisuutta ja elinajanodotetta, erot tuloryhmien välillä ovat yleensä hiukan suuremmat kuin erot ammattiaseman tai koulutusryhmän perusteella. Miehet ovat tässä suhteessa keskenään epätasa-arvoisempia kuin naiset. Masennusoireet ovat vuosina 2000–2011 yleistyneet erityisesti niillä nuorilla, joiden vanhemmilla on työttömyyttä ja matala koulutus.

Aaltosen ym. mukaan kokonaisuudessaan sekä kansantautien esiintyvyys, väestön elintavat että kuolleisuus esimerkiksi syöpätauteihin, verenkiertoelimistön sairauksiin ja alkoholiperäisiin syihin ovat kehittyneet Suomessa positiiviseen suuntaan viimeisten vuosikymmenten aikana. Yhtenä positiivisena esimerkkinä tupakointi on vähentynyt viime

vuosina, ja myös erot lukiolaisten ja ammattikoulua käyvien välillä ovat tässä suhteessa pienentyneet. Samalla kuitenkin terveyserot koulutuksen, ammattiaseman ja tulojen perusteella mitattuna ovat olleet kohtalaisen vakaita. Toisin sanoen myönteinen kehitys on ollut matalammin koulutetuilla ja pienituloisilla merkittävästi hitaampaa kuin korkeammin koulutetuilla ja paremmin toimeentulevilla. Työttömät ovat tässä mielessä erityisen haavoittuvainen ryhmä.

Koulutuspolut eriytyvät

Eriarvoisuuden näkökulmasta on huolestuttavaa, että vanhempien koulutustaso näkyy lasten koulutusvalinnoissa. Kailaheimo-Lönnqvist ym. osoittavat luvussa, että korkeampi koulutusaste valitaan useammin silloin, kun vanhemmat ovat korkeammin koulutettuja, kuin silloin, kun vanhemmat ovat matalammin koulutettuja. Myös vanhempien kasautunut huono-osaisuus eli matala koulutustaso yhdistettynä tuloköyhyyteen ja toimeentulotuen asiakkuuteen on yhteydessä siihen, että lapsi ei suorita toisen asteen tutkintoa. Karkeasti sanoen lapset hakeutuvat samantasoiseen koulutukseen kuin vanhempansa, mikä ylläpitää ylisukupolvista eriarvoisuutta. Vanhempien koulutustaustan vaikutus lasten yliopistokoulutuksen hankkimiseen on jopa vahvistunut, kun verrataan vuosina 1950–1965 ja 1966–1990 syntyneitä, joskin tässä näkyy myös yleisen koulutustason nousu.

Systemaattisia eroja on muodostunut niin äidinkielen, vanhempien taustan kuin sukupuolen mukaan. Koulutuksen eriarvoisuutta käsittelevästä luvusta selviää, että vaikka vieraskielisten hakeutuminen toisen asteen koulutukseen on kasvanut, heillä siirtyminen on vähäisempää kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvilla. Maahanmuuttotäustaisilla nuorilla on muita heikommat kouluarvosanat peruskoulun loppuessa, mikä vaikuttaa jatko-opintomahdollisuuksiin etenkin pojilla. Myös tiedolliset puutteet koulutusjärjestelmästä ja suoranainen syrjintä vaikuttavat maahanmuuttotäustaisten nuorten opintojen jatkamiseen peruskoulun jälkeen.

Tytöillä yleisempää on lukioon hakeutuminen, pojilla taas ammatilliseen koulutukseen, ja tämä sukupuolten välinen ero on sama riippumatta äidinkielestä. Toisen asteen läpäisy on heikompaa vieraskielisillä kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvilla nuorilla. Naisten kohdalla erot ovat kaventuneet. Erityisesti riski toisen asteen jäämisestä kesken tai viivästymisestä yli neljän vuoden kohdistuu ammatillisessa koulutuksessa oleviin vieraskielisiin nuoriin miehiin. Vuonna 2017 heistä 40 prosenttia ei ollut neljän vuoden kuluessa valmistunut toisen asteen koulutuksesta.

Koulutuspolkujen eriytyminen jatkuu toisen asteen jälkeen. Suurin osa lukion suorittaneista jatkaa opintojaan toisen asteen jälkeen, mutta ammatillisen tutkinnon suorittaneista vain harva. Tämä on tietysti jossain määrin ymmärrettävää, koska ammatillinen koulutus valmistaa ammattiin mutta lukio ei. Toisaalta ammatillisen peruskoulutuksen jälkeen luontevana jatkopolkuna ovat ammattikorkeakoulut, jotka ovatkin jossain määrin toimineet luokkanousun väylänä.

Vieraskielisten ja suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvien välillä on suuret erot koulutuspolun jatkamisessa lukion jälkeen. Nuorista vieraskielisistä naisista harvempi kuin kotokielisiä äidinkielenään puhuvista hakeutui lukion jälkeen jatko-opintoihin (ero 22 prosenttiyksikköä), ja sama ilmiö, joskin hiukan pienemmällä erolla, päti myös nuoriin miehiin (ero 11 prosenttiyksikköä), kun tarkastellaan vuonna 2016 ylioppilaiksi valmistuneita. Kuitenkin silloin kun maahanmuuttotaustaiset nuoret hakeutuvat korkeakouluihin, he suuntautuvat vahvemmin yliopistoihin kuin ammattikorkeakouluihin, kun verrataan valtaväestöön.

Aiemmissa tutkimuksissa on selvinnyt, että perheiden huono-osaisuus sekä nuorten terveys, niin fyysinen kuin psyykinenkin, vaikuttavat toisen asteen koulutuksen keskeyttämiseen. Vanhempien ja myös opettajien tuki taas auttaa nuorta sitoutumaan koulutukseen ja välttymään koulu-uupumukselta. Tutkimuksissa on myös selvinnyt, että maahanmuuttotaustaisten nuorten valtaväestöä heikompaa hakeutumista koulutukseen toisen asteen jälkeen ei voida selittää sillä, että heillä olisi muita huonompi asenne koulutusta kohtaan. Päinvastoin, heillä on yleensä ottaen havaittu

olevan valtaväestöä kunnianhimoisemmat kouluttautumistavoitteet. Kielelliset vaikeudet ja perheen resurssien vähäisyys sen sijaan vaikuttavat heidän koulumenestykseensä, joka puolestaan vaikuttaa heidän jatko-opintomahdollisuuksiinsa.

Positiivista on, että kansainvälisesti vertaillen Suomi sijoittuu tasa-arvoisuudessa hyvin, mitä tulee koulutuksen periytymiseen. Vuonna 2018 Suomi oli tässä suhteessa PISA-vertailuun osallistuneista maista viidenneksi tasa-arvoisin. Suomessa samoin kuin muissa Pohjoismaissa on myös vähemmän vakavasti syrjäytyneitä nuoria kuin muissa OECD-maissa.

Koulutuksella on suuri merkitys ihmisen elämänsäkulussa, koska sen vaikutukset kertautuvat elämässä. Korkea koulutus vähentää työttömäksi jäämisen riskiä ja lyhentää työttömyyden kestoa, vähentää terveysongelmia sekä ennustaa parempaa palkkaa kuin kouluttamattomilla. Voi ajatella, että koulutuksen kuuluukin tuoda mukanaan hyviä asioita, ja että koulutus on yksilön omien ponnisteluiden tulos. Näin on, mutta vain osittain. Koulutuksen periytyminen ja systemaattiset erot eri ryhmien välillä tarkoittavat, että kaikki eivät ole samalla lähtöviivalla koulutuksen hankkimisessa. Koulutuksen kytköksestä moniin muihin eriarvoisuuden ulottuvuuksiin seuraa, että koulutuksen tasa-arvoon panostamalla pystytään ehkäisemään eriarvoisuutta laajemminkin.

Vähemmistöjä syrjitään

Koulutuksen merkitys elämänsäkulussa on yksi syy, miksi rasismiin ja muuhun syrjintään koulutuksessa pitää puuttua määrätietoisesti. Kuten Tuomas Zacheuksen rasismin kokemuksia kouluissa käsitelleestä luvusta käy ilmi, että maahanmuuttotataustaiset nuoret ovat kokeneet monia rasismin ja syrjinnän muotoja. Tutkimusten mukaan näin oli erityisesti niiden maahanmuuttotataustaisten nuorten kohdalla, jotka poikkesivat ulkonäöltään valtaväestöstä selvästi. Syrjinnän kokemukset olivat yleisempiä maahanmuuttotataustaisilla kuin valtaväestöön kuuluvilla, samoin ensimmäisen maahanmuuttajapolven kohdalla verrattuna toiseen polveen.

Syrjinnän yleisyyden vahvistaa Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimiston selvitys, jonka mukaan lähes 70 prosenttia afrikkalaistaustaisista on kokenut rasistista syrjintää tai häirintää koulutuksessa.¹

Vapaa-aikatutkimuksessa on myös selvinnyt, että liikuntaharrastuksessa kiusaamista, epäasiallista käytöstä tai syrjintää kokee todennäköisemmin lapsi tai nuori, joka kuuluu oman ilmoituksensa mukaan vähemmistöön vammaisuuden, ulkonäön, seksuaalisen suuntautuneisuuden, sukupuoli-identiteetin, uskonnollisen tai aatteellisen vakaumuksen tai etnisen taustan perusteella. Syrjintä elää ja voi Suomessa hyvin, ja tilannetta pahentaa se, että rasismia ja muuta syrjintää ei aina sellaiseksi tunnisteta. Valtaväestöön kuuluvien on tarpeen herkistää korvansa niille kokemuksille, joita vähemmistöön kuuluvilla on.

On myös syrjintäperusteita, joita ei ole tunnistettu syrjintäperusteiksi edes lainsäädännössä. Hannele Harjunen kuvaa luvussaan, että erityisesti naisella lihavuus vaikuttaa työpaikan saamiseen, uralla etenemiseen ja palkkaukseen. Lihavuus on työelämässä naisille suurempi haitta kuin miehille, joita lihavuus ei leimaa yhtä negatiivisesti. Vaikka miehetkin voivat kantaa vartalon kokoon liittyvää stigmaa, miesten kohdalla siihen liitetään myös positiivisia merkityksiä kuten taloudellista valtaa.

Lihavuudesta ei pitäisikään Harjusen mukaan puhua vain yksilön ongelmana, vaan on nähtävä lihavuuden taustalla vaikuttavat yhteiskunnalliset tekijät kuten koulutus ja luokka. Painoindeksillä mitattu ylipaino on yleisempää matalammissa sosioekonomisissa ryhmissä, kuten tämän kirjan terveyseroja käsittelevä luku osoittaa. On myös huomioitava, että ruumiin kokoon liittyvä syrjintä risteää muiden syrjintäperusteiden, kuten sukupuolen, kyvykkyyden ja ihonvärin kanssa, mikä korostaa tarvetta tunnistaa ruumiin koko kiellettävänä syrjintäperusteena. Muun muassa WHO ja Rudd-instituutti ovatkin tunnistaneet painosyrjinnän negatiiviset vaikutukset. Painosyrjintä on kielletty joissakin Pohjois-Amerikan kaupungeissa (mm. San Franciscossa) ja osavaltioissa (mm. Minnesotassa) sekä Reykjavikissa. Näistä paikoista on mahdollista oppia siitä, miten painosyrjintä sisällytetään yhdenvertaisuuslainsäädäntöön.

Korkeat ja matalat tulot periytyvät, samoin huono-osaisuus

Perhetaustan merkitys elämäncululle ja syrjintä rapauttavat mahdollisuuksien tasa-arvoa, ajatusta, että kaikki lähtevät elämän matkalle samalta lähtöviivalta. Eskelinen ym. kirjoittavat eriarvoisuuden periytymistä käsittelevässä luvussa, että kansainvälisesti vertaillen Suomi pärjää tässä suhteessa hyvin: Koulutuksen hankkiminen, hyviin yhteiskunnallisiin asemiin pääseminen ja taloudellinen hyvinvointi ovat periaatteessa mahdollisia perhetaustasta riippumatta. Suomessakin kuitenkin sosiaalinen huono-osaisuus periytyy. Viime vuosikymmeninä sosiaalinen nousu on myös hidastunut, mikä johtuu osittain vanhempien ikäpolvien koulutustason noususta suhteessa edellisiin sukupolviin.

Periytymiseen vaikuttavat eniten vanhempien koulutus ja ammatiasema. Tulot periytyvät ennen kaikkea tulojakauman ääripäissä: suurituloisten ja pienituloisten vanhempien lasten tulotaso noudattelee vanhempien tulotasoa useammin kuin keskituloisten. Tästäkin näkökulmasta tulo- ja varallisuuserojen tutkimisessa on syytä kiinnittää huomiota koko tulojakaumaan. Tulotason periytymisessä positiivista kuitenkin on, että valtaosa pienituloisten perheiden lapsista saavuttaa lähtötulotasoa korkeamman tason (miehistä 90 prosenttia, naisista 80 prosenttia). Vastaavasti korkeatuloisten perheiden lapsilla on liikkuvuutta alaspäin, Eskelisen ym. luvusta selviää.

Jos lapsuuden perheessä on koettu työttömyyttä, työttömyys nuoruudessa tai aikuisiällä on todennäköisempää kuin jos perheessä ei ole koettu työttömyyttä. Myös lapsuudenkodin työttömyyden kesto on yhteydessä lasten työttömyyteen. Vanhempien toimeentulotuen asiakkuus lisää riskiä lasten toimeentulotuen asiakkuudelle heidän kasvettuaan aikuisiksi. Myös huono-osaisuuden kasautuminen eli matala koulutus, työttömyys ja toimeentulotuen saaminen lapsuuden perheessä lisää riskiä sosiaaliselle huono-osaisuudelle aikuisuudessa. Tämä yhteys on voimakkaampi miehillä kuin naisilla. Lähtöviiva ei siis ole kaikille sama.

Eriarvoistumista on ja eriarvoisuus on sitkeää

Eriarvoisuutta siis on, mutta onko Suomessa käynnissä eriarvoistumiskehitys? Onko eriarvoisuus kasvanut vai kaventunut? Ottaen huomioon eriarvoisuuksien monet ulottuvuudet, kysymykseen ei voi antaa yhtä vastausta, vaan vastauksia on useita.

Taloudellinen eriarvoisuus on kasvanut, ja varallisuuserot jatkavat edelleen kasvuaan. 1990-luvun alkuun saakka tuloerot Suomessa kapenivat, kun tulojen nousu oli sitä suurempaa mitä alempiin tuloryhmiin mentiin. 1990-luvulla kehityksen suunta kuitenkin muuttui päinvastaiseksi, eikä tuo uusi suunta ole tahtunut, vaikka tuloeroissa tasaantumista onkin tapahtunut. Se tarkoittaa sitä, että vauraimmat hyötyvät talouskasvusta sekä suhteellisesti että absoluuttisesti muita enemmän. On vakavasti kysyttävä, miksi me pidämme yllä järjestelmää, joka mahdollistaa tämän?

Terveydessä eriarvoisuus ei ole kasvanut, mutta pyrkimyksestä huolimatta terveyserot eivät myöskään ole kaventuneet. Systemaattisia ihmisen perhetaustaan, koulutukseen, ammattiasemaan ja tuloihin liittyviä eroja siis on, ja ne ovat sitkeitä. Tämä kertoo politiikan ristiriitaisuudesta: terveyspolitiikalla on pyritty kaventamaan eroja, mutta muu toteutettu politiikka on tehnyt pyrkimykset ainakin ajoittain tyhjiksi. 1990-luvun laman seurauksista ei puhuta turhaan. Tuolloin köyhyys, lapsiköyhyys ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten määrä kasvoi, millä on ollut seurauksensa pitkälle ihmisten elämään.

Suomessa koulutuksen periytyminen on voimakkaampaa kuin ammattiaseman tai tulotason periytyminen. Viime vuosina koulutuksen periytyminen on Suomessa vahvistunut, mikä näkyy erityisesti vanhempien koulutuksen vaikutuksessa lukion suorittamiseen. Ammattiaseman ja tulojen periytymisessä vastaavaa erkanemista ei ole tapahtunut, mutta ammattiasema kuitenkin edelleen periytyy vahvasti. Systemaattisia eroja koulupolulla etenemisessä on niin sukupuolittain kuin kieliryhmittäin. Ammattikorkeakoulut erottuvat luokkanousun väylänä matalasti koulutettujen vanhempien lapsille.

Kaikkiaan eriarvoisuuden periytymisessä luokka- ja tuloliikkuvuus on

ollut tasaista, joskin sosiaalisen nousun voi havaita jonkin verran hidastuneen. Eskelinen ym. huomauttavat, että sosiaalinen liikkuvuus edellyttää sitä, että myös hyvin toimeentuleviin ja -voiviin perheisiin syntyvät asetuvat yhteiskunnassa ansaitsemiinsa asemiin eivätkä perittyihin korkeisiin asemiin. Jotta tämä olisi mahdollista, on yhteiskunta rakennettava niin, että luokkalaskua ei tarvitse pelätä ja siten välttää. Tämän on erityisen tärkeää ottaen huomioon hyvätuloisten merkityksen politiikassa.

Tulot ja varat, terveys sekä koulutus ovat elämänalueita, joissa ihmisten välisille eroille voidaan näkökulmasta riippuen löytää oikeutettuja syitä. Sen sijaan on eriarvoisuuden osa-alueita, joissa mikään määrä eroja ei ole hyväksyttävää. Tällaisia ovat ihmisten asettaminen eriarvoiseen asemaan esimerkiksi ihonvärin, ruumiin koon, sukupuolen, seksuaalisuuden, vamman, alkuperän tai muun vastaavan ominaisuuden perusteella. Rasismia käsittelevässä luvussa kävi ilmi, että nuorten rasismiin ja syrjinnän kokemukset vähenivät siirryttäessä peruskoulusta toiselle asteelle. Nuorten raportoititiin myös olevan laajasti avarakatseisia ja suvaitsevaisia. Nämä ovat positiivisia signaaleja. Suomessa olisi kuitenkin kyettävä puhumaan nykyistä paljon syvällisemmin rasismiin ja syrjinnän olemassaolosta ja seurauksista.

Eriarvoisuus on oikeudenmukaisuuskysymys

On tärkeää ymmärtää, että eriarvoisuus ei ole yhtä kuin ihmisten ja ihmisryhmien välillä havaittavat erot. Nämä erot saattavat olla tai olla olematta oikeutettuja. Yksi on terve kuin pukki silkan onnen ansiosta, toinen on hankkinut itselleen hyvän koulutuksen ja kolmas perustanut menestyvän yrityksen. Mutta oikeastaan kaikki tämän kirjan luvut kertovat siitä, mitä on tapahtunut ennen kuin koulutusta on päästy hankkimaan tai yritystä perustamaan. Terveyttäkään ei voi lopulta erottaa ihmisen sosioekonomisesta asemasta. Taustamme ei määritä meitä, mutta se ei myöskään ole elämäkulussamme merkityksetön. Koska emme ole vasta astuneet uudelle mantereelle ja poimineet omenaa, toimimme yhteiskunnan rakenteiden verkostossa. Kaikki käytännöt ja poliittiset päätökset luovat

näitä rakenteita: ne määrittävät, millaisissa kouluissa käymme, ketkä koulutukseen pääsevät, minkä verran veroja maksamme, miten palkat muodostuvat, millä ehdoilla ja millaisia terveyspalveluita saamme, millaisia ennakkoluuloja meillä on, keitä syrjitään ja niin edelleen. Jotkut rakenteet sallivat yhteiskunnallisen menestyksen ja liikkuvuuden tasa-arvoisesti kaikille paremmin kuin toiset. Suomi pärjää tässä paremmin kuin lähestulkoon kaikki muut maailman maat, mikä on seurausta rakenteiden määrätietoisesta muokkaamisesta oikeudenmukaiseen suuntaan.

Juuri oikeudenmukaisuus on olennaista. Tulo- ja varallisuuserot kuvaavat lopputulosten tasa-arvoa tai sen puutetta, eikä niistä välttämättä voi lähtökohtaisesti päätellä, ovatko erot oikeutettuja vai eivät. Mutta kuten Riihelä ja Tuomala luvussaan kirjoittavat ja kuten muista tämän kirjan luvuista käy ilmi, ensinnäkään lopputulosten tasa-arvoa ei voi erottaa lähtökohtien tasa-arvosta. Toiseksi, vaikka lähtökohdat olisivatkin tasa-arvoiset, on kysyttävä, onko todella oikeudenmukaista, että yksillä ihmisillä on sata- tai tuhatkertaisesti rahaa tai muita hyviä asioita kuin toisilla? Ovatko he tosiaan olleet siinä määrin tuottavampia, hyödyllisempiä – tai arvokkaampia? Lopulta palaamme siis kysymykseen (ihmis)arvosta. Jos erot lopputuloksissa ovat pieniä, pelkästään niiden perusteella on vaikea arvioida oikeudenmukaisuutta tuntematta lopputulokseen johtaneita rakenteita. Mutta jos erot lopputuloksissa ovat valtavat, jo ne itsessään kertovat epäoikeudenmukaisuuksista rakenteissa.

Epäoikeudenmukaisten rakenteiden purkamista hankaloittaa se, että äänestysaktiivisuus on sitä vilkkaampaa, mitä korkeampiin tuloryhmiin mennään. Hanna Wassin ja Timo M. Kauppinen sanoin, on muodostunut itseään vahvistava eliittikehä, jossa taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen valta kietoutuvat yhteen. Tulojen mukaisia eroja on äänestysaktiivisuuden lisäksi vaaleissa ehdokkaaksi asettumisessa ja vaikutusvallassa. Rikkaiden intressit tulevat päätöksenteossa huomioiduiksi painokkaammin kuin köyhien. Se on epäoikeudenmukaista, eikä demokratiaan sovi, että valtaa voi suoraan tai epäsuorasti ostaa.

Olemme siis perimmäisten kysymysten äärellä. Eriarvoisuudessa on kyse ihmisten välisistä suhteista, mutta näitä suhteita tuskin voi erottaa

siitä arvonannosta, jota eri ihmisille ja ihmisryhmille suomme. Eriarvoisuuden vähentäminen on poliittinen kysymys, jota ei voi käsitellä irrallaan yhteiskunnan perusrakenteita muokkaavista päätöksistä. Eriarvoisuuteen vaikuttavia päätöksiä tehdään kaikilla politiikan sektoreilla. Eriarvoisuutta ei pidä lähestyä pelkästään huono-osaisten aseman parantamisena, vaikka se toisinaan saattaa ollakin tehokkain keino erojen kaventamiseksi. Ei riitä, että kaikilla asiat ovat riittävän hyvin; hyvien ja huonojen asioiden on jakauduttava oikeudenmukaisesti. Tasa-arvon tavoittelulla ei ole päätepestettävä, mutta sitä kohti voi jatkuvasti pyrkiä.

Tutkijoiden suositukset eriarvoisuuden vähentämiseksi²

Tulo- ja varallisuuserot

- Tuloerojen mittaamisessa ja niiden kommentoinnissa pitäisi päästä eroon Gini-kertoimen hallitsevasta asemasta. Gini-kerroin aliarvioi muutokset tulojakauman ylä- ja alapäässä.
- On huomioitava, että tilastolähteisiin perustuvat tiedot tulo- ja varallisuuseroista ovat aliarvioita todellisuudesta.
- Tutkimukset osoittavat, että tuloerojen kasvu tai suuret tuloerot eivät edistä talouskasvua vaan pikemminkin haittaavat sitä. Esimerkiksi Suomessa tuotannontekijätulot kasvoivat hyvinvointivaltion rakentamisen aikakaudella 1966–1990 nopeammin kuin globaalin kilpailuvaltion aikakaudella 1990–2017, jolloin tuloerot kasvoivat. Myös Kansainvälinen valuuttarahasto IMF ja OECD ovat todenneet, että tulo- ja varallisuuserot eivät edistä talouskasvua.
- Tulo- ja varallisuuserojen kaventamisen näkökulmasta olisi perusteltua luopua eriytetystä ansio- ja pääomatulojen verotuksesta ja muuttaa verojärjestelmä kauttaaltaan progressiiviseksi.
- Samalla mahdollisuudet suojautua veroilta sijoitus- ja holding-yhtiöiden avulla poistuisivat. Lisäksi pitäisi ottaa käyttöön tulojen ja varojen ilmoitusvelvollisuus. Tällä tavalla saataisiin tietoa vakuutuskuorissa olevista varoista ja tuloista.

Terveyserot

- Terveiden eriarvoisuuden juurisyyt kumpuavat laajemmasta yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta. Siksi terveysvaikutukset pitäisi arvioida ja huomioida tehdessä mitä tahansa päätöksiä, jotka vaikuttavat eriarvoisuuteen. Näitä ovat muun muassa asuin-, työ- ja elinolosuhteisiin, työllisyyteen, palkkaeroihin, köyhyyteen ja huono-osaisuuden pitkittymiseen ja periytymiseen vaikuttavat päätökset.
- Lapsuutta on tärkeä tukea perheisiin, varhaiskasvatukseen ja kouluun panostamalla, koska terveyserot saavat alkunsa lapsuudessa.
- Universaalit toimet ovat parantaneet väestön terveyttä yleisesti. Jos lisäksi halutaan kaventaa terveyseroja, tarvitaan kohdennettuja keinoja kaikista heikoimmassa asemassa olevien terveyden parantamiseksi.
- Työttömien hyvinvointia, työllistymistä ja työkykyä edistävää palvelujärjestelmää sekä terveyspalveluiden saatavuutta on parannettava.
- Terveyseroihin vaikuttaminen pelkästään informaatiota lisäämällä on osoitettu tehottomaksi. Terveellisiä elintapoja voidaan tukea yhteiskunnallisesti esimerkiksi vaikuttamalla tupakan, alkoholin ja elintarvikkeiden hintaan, saatavuuteen tai markkinointiin.

Eriarvoisuus koulutuksessa

- Oppivelvollisuuden pidentäminen kiinnittäen huomiota alakohtaisiin aloituspaikkoihin ja opintojen läpäisyyn on eriarvoisuutta vähentävää politiikkaa.
- Koulutuspolkujen avoimuutta on syytä parantaa.
- Koulutuspaikkojen lisääminen korkea-asteella on kenties tehokkain keino vähentää ylisukupolvista eriarvoisuutta, joskin on huomioitava, että sen vaikutukset näkyvät viiveellä.
- Ensikertalaisia suosivan opiskelijavalintauudistuksen vaikutukset koulutuksellisen eriarvoisuuden vähentämiseen ovat epäselvät. Näyttää siltä, että koulutuksen periytyvyyttä ei voi vähentää opiskelijavalintaan vaikuttamalla.

- Maahanmuuttotautistaisten lasten ja nuorten koulutussiirtymien turvaaminen erillistoimilla on tarpeen, koska maahanmuuttotautistaisten ja valtaväestöön kuuluvien välillä on havaittavissa eriytymistä koulutuspolulla edetessä.
- Koulutusjärjestelmän on oltava avoinna myös aikuisväestölle.
- Koulutusjärjestelmää ei voida uudistaa erillään muista politiikkalohkoista, vaan koulutuksellisen eriarvoisuuden vähentäminen edellyttää myös koulutuksen tarjontaan ja rahoitukseen, sosiaaliturvajärjestelmään ja työvoimapolitiittiseen koulutukseen liittyvää kokonaisvaltaista näkökulmaa.

Eriarvoisuuden periytyminen

- Varhaiskasvatuksen saatavuuden ja siihen osallistumisen tasa-arvoisuuden varmistaminen, peruskoulun sisällöllisen ja alueellisen eriytymisen estäminen sekä ammatillisen opetuksen laadun turvaaminen ehkäisevät eriarvoisuuden periytymistä.
- Kaikkien lahjakkaiden opiskelijoiden kannustaminen lukion suorittamiseen ja korkeakoulutukseen on tärkeää. Se tehdään panostamalla peruskoulun opinto-ohjauksen laatuun ja ajoitukseen sekä tuottamalla enemmän tietoa koulutuksen eduista. Opinto-ohjauksen resurssit on turvattava.
- Korkeakoulutuksen ja erityisesti yliopistokoulutuksen laajentaminen aloituspaikkoja lisäämällä vähentää eriarvoisuuden periytymistä.
- Huono-osaisesta perhetaustasta tuleville nuorille tarvitaan monialaista tukea, joka edistää nuorten arjen- ja elämänhallintaa sekä vahvistaa toimintakykyä.
- Huono-osaisten perheiden palveluita on syytä vahvistaa, jotta myös vanhempien ja perheiden arjessa selviytymistä pystytään tukemaan entistä paremmin.
- Kaikkia edellä mainittuja keinoja on arvioitava systemaattisesti, jotta ne saadaan kohdistettua parhaalla mahdollisella tavalla.

Äänestysaktiivisuus ja pienituloisten edustus

- Taloudellinen, sosiaalinen ja poliittinen valta kietoutuvat yhteen: mitä paremmassa asemassa henkilö on, sitä todennäköisemmin hän asettuu ehdolle vaaleissa ja äänestää. Rikkailla on myös havaittu olevan ryhmänsä kokoon nähden paljon vaikutusvaltaa päätöksenteossa. Siksi poliittista eriarvoisuutta vähennetään vähentämällä tuloihin, koulutukseen ja ammattiasemaan liittyviä eriarvoisuuksia.
- Demokratian kannalta on tärkeää, että pienituloisten tai muutoin huono-osaisten edustajiksi ilmoittautuvat puolueet todella ajavat näiden ryhmien asiaa. Jatkossakin tarvitaan tutkimusta, joka tarkastelee, miten eri puolueiden lupaukset suhteutuvat toteutettuun politiikkaan eriarvoisuuden näkökulmasta.

Rasismi

- Pakollista monikulttuurisuuskoulutusta tarvitaan päättäjille, virkamiehille, hallintohenkilöstölle, opettajille, ohjaajille ja toimittajille. Tämän koulutuksen pitää perustua tutkittuun tietoon ja uusimpiin käytettävissä oleviin tilastoihin sekä mahdollisuuksien mukaan pitkittäisaineistoihin.
- Kaikille koulutusasteille kaikkiin oppilaitoksiin tarvitaan monikulttuurisuuteen liittyvä pakollinen opintojakso.
- Kun järjestetään keskustelu- tai muita tilaisuuksia rasismista, niihin pitää kutsua ennen kaikkea asiantuntijoita ja välttää asiasta paljon puhuvien mutta vähän tietävien kutsumista. Kyseessä on niin tullen-arka aihe, että asian kommentointi ilman tietoa aiheuttaa paljon haittaa sekä inhimillisesti että taloudellisesti.
- Rasismin vastaista kampanjointia julkisuuden henkilöiden avulla tarvitaan lisää.

Ruumiin kokoon liittyvä sukupuolittunut syrjintä

- Ei ole vain yhtä oikeaa tai hyväksyttävää ruumiin kokoa. On edistettävä kulttuurista ilmapiiriä, jossa kaiken kokoisia ihmisiä kohdellaan yhtä arvokkaina.
- Painosyrjintä on tunnistettava ja tunnustettava yhdeksi syrjinnän muodoksi.
- Painosyrjintä tulisi sisällyttää osaksi yhdenvertaisuuslainsäädäntöä.
- Lihavien ihmisten toimijuus on tunnustettava ja sitä on vahvistettava muun muassa terveydenhuollossa.
- Painosyrjintätutkimusta on tarpeen laajentaa ja monipuolistaa.

Viitteet

- 1 Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2020, 20–21.
- 2 Vaikka lista suosituksista on laaja, sen ulkopuolelle jää joukko tärkeitä aihealueita, joita ei ole ollut mahdollisuus käsitellä tämän kirjahankkeen puitteissa. Köyhyydestä ja huono-osaisuudesta ks. eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportti (Valtioneuvoston kanslia 2018) ja SOSTE ry:n selvitys perusturvan kehityksestä vuosina 2010–2020 (Honkanen 2020). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen, vammaisten henkilöiden sekä romaniväestön tilanteesta ja syrjinnästä ks. Euroopan perusoikeusvirasto 2020; Yhdenvertaisuusvaltuutettu 2016; VANE 2017; Lepola 2018; Weiste-Paakkanen ym. 2018.

Lähdeluettelo

Acacio-Claro, Paulyne Jean, David Teye Doku, Leena Kristiina Koivusilta & Arja Hannele Rimpelä (2018). How socioeconomic circumstances, school achievement and reserve capacity in adolescence predict adult education level: a three-generation study in Finland. *International Journal of Adolescence and Youth* 23:3, ss. 382–397.

Adler, Nancy E. & Judith Stewart (2010). Health disparities across the lifespan: Meaning, methods, and mechanisms. *Annals of the New York Academy of Sciences* 1186, ss. 5–23.

Aho, Simo & Ari Mäkiäho (2016). *Krooninen työttömyys. Pitkään avoimien työmarkkinoiden ulkopuolella olleiden työttömien määrää ja rakennetta sekä työttömyyden dynamiikkaa Suomessa vuosina 2005–2013 selvittävä tutkimus*. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 20/2016. Helsinki: Valtioneuvosto.

Aikio, Lilja (2017). Mistä on kantaväestö tehty? *Kasvatus* 48:3, ss. 240–241.

Airio, Ilpo & Mikko Niemelä (2009). Perhetaustan yhteys aikuisiän köyhyyteen Suomessa 1995–2005. *Sosiologia* 46:1, ss. 3–19.

Almog, Joseph (2017). Je suis Charlie. Järjen ylivalta ja edistysellinen liberalismien perinne. Teoksessa Jani Sinokki (toim.): *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 233–256.

Alstadsæter, A., M. Jacob, W. Kopczuk & K. Telle (2016). Accounting for Business Income in Measuring Top Income Shares: Integrated Accrual Approach Using Individual and Firm Data from Norway. *NBER Working Papers* 22888, National Bureau of Economic Research, Inc.

Ansala, Laura, Ulla Hämäläinen & Matti Sarvimäki (2020). Age at Arrival, Parents and Neighborhoods: Understanding the Educational Attainment of Immigrants' Children. *Journal of Economic Geography* 20:2, ss. 459–480.

Antonucci, Lorenza, Laszlo Horvath, Yordan Kutiyski & André Krouwel (2017). The malaise of the squeezed middle: Challenging the narrative of the 'left behind' Brexiter. *Competition & Change* 21:3, ss. 211–229.

Asplund, Rita (2001). Kannattaako Suomessa kouluttautua. Teoksessa Tuominen, Eila (toim.) *Muuttuva työ ja eläketurva*. Helsinki: Eläketurvakeskus, ss. 8–27.

Atkinson, A.B. (1970). On the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory* 2, ss. 244–263.

Atkinson, A. B. (2015). *Inequality. What can be done?* Cambridge: Harvard University Press.

Atkinson, A. B. & A. Brandolini (2010). On Analyzing the World Distribution of Income. *World Bank Economic Review* 2010:24, ss. 1–17.

Backlund, Anders & Ann-Cathrine Jungar (2019). Populist radical right party-voter: Policy representation in Western Europe. *Representation* 55:4, ss. 393–413.

Banks, James A. (2004). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. Teoksessa Banks, James A. & Cherry A. McGee Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education. Second edition*. San Francisco: Jossey-Bass, ss. 3–29.

Bernardi, Fabrizio (2012). Unequal Transitions: Selection Bias and the Compensatory Effect of Social Background in Educational Careers, *Research in Social Stratification and Mobility* 30:2, ss. 159–174.

Björklund, Anders, Tor Eriksson, Markus Jäntti, Oddbjörn Raaum & Eva Österbacka (2002). Brother correlations in earnings in Denmark, Finland, Norway and Sweden compared to the United States. *Journal of Population Economics* 15:4, ss. 757–772.

Björklund, Krister (2014). *"Haluun koulutusta, haluun työtä ja elämän Suomessa". Yksintulleiden alaikäisten pakolaisten kotoutuminen Varsinais-Suomessa*. Turku: Siirtolaisuusinstituutin tutkimuksia A: 48.

Blomgren, Jenni (2020). Mielenterveyden häiriöistä johtuvien sairauspoissaolojen kasvu jatkuu jyrkkänä. Kelan tutkimusblogi. Viitattu 25.3.2020.

Boero, Natalie (2012). *Killer fat: media, medicine and morals in the American obesity epidemic*. New Brunswick: Rutgers University Press.

Bordo, Susan (1993). *Unbearable weight: feminism, western culture and the body*. Berkeley: University of California Press.

Borg, Sami, Elina Kestilä-Kekkonen & Hanna Wass (toim.) (2020): *Politiikan ilmastonmuutos. Eduskuntavaalitutkimus 2019*. Helsinki: Oikeusministeriö.

Bossert, Walter, Andrew E. Clark, Conchita D'Ambrosio & Anthony Lepinteur (2019). Economic insecurity and the rise of the right. *CEP Discussion Paper No 1659*. October 2019. London: Centre for Economic Performance, The London School of Economics and Political Science.

Bourdieu, Pierre (1973). *Cultural reproduction and social reproduction*. London: Tavistock 178.

Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.

Bourdieu, Pierre & Jean-Claude Passeron (1990). *Reproduction in education, society and culture*. London: Sage.

Branigan, Amelia R., Kenneth J. McCallum & Jeremy Freese (2013). Variation in the Heritability of Educational Attainment: An International Meta-Analysis. *Social Forces* 92:1, ss. 109–140.

Breen, Richard & John H. Goldthorpe (1997). "Explaining Educational Differentials: Towards a Formal Rational Action Theory," *Rationality and Society* 9:3, ss. 275–305.

Brownell, Kelly & Bethany Teachman (2000). Implicit anti-bias among health professionals: is anyone immune? *International Journal of Obesity* 25, ss. 1525–1531.

Burgoon, Brian, Sam van Noort, Matthijs Rooduijn & Geoffrey Underhill (2019). Positional deprivation and support for radical right and radical left parties. *Economic Policy* 34:97, ss. 49–93.

Callahan Daniel (2012). Obesity. Chasing an elusive epidemic. *The Hastings Center Report*, 43:1, ss. 40–43.

Campos, Paul (2004). *The obesity myth: why America's obsession with weight is hazardous to your health*. New York: Gotham.

Caspi, Avshalom, Karen Sugden K., Terrie E. Moffitt ym. (2003). Influence of Life Stress on Depression: Moderation by a Polymorphism in the 5-HTT Gene. *Science* 301:5631, ss. 386–389.

Cech, Erin A. (2013). The Self-Expressive Edge of Occupational Sex Segregation. *American Journal of Sociology* 119:3, ss. 747–789.

Charles, Maria & Karen Bradley (2009). Indulging Our Gendered Selves? Sex Segregation by Field of Study in 44 Countries. *American Journal of Sociology* 114:4, ss. 924–976.

Conger, Rand D., Katherine J. Conger & Monica J. Martin (2010). Socioeconomic Status, Family Processes, and Individual Development. *Journal of Marriage and Family* 72:3, ss. 685–704.

Cooper, Charlotte (1997). Can a fat woman call herself disabled? *Disability & Society* 12:1, ss. 31–41.

Corak, Miles (2013). Income inequality, equality of opportunity, and intergenerational mobility. *Journal of Economic Perspectives* 27:3, ss. 79–102.

Cowell, F. & E. Flachaire (2018). Inequality Measurement and the Rich: Why Inequality Increased More than We Thought. London School of Economics, STICERD, Public Economics Programme Discussion Paper.

Dahlgren, Göran & Margaret Whitehead (2006). *European strategies for tackling social inequities in health: Levelling up Part 2*. Kööpenhamina: WHO Regional Office for Europe.

Dal Bó, Ernesto, Frederico Finan, Olle Folke, Torsten Persson & Johanna Rickne (2018). *Economic losers and political winners: Sweden's radical right*. Working Paper, August 2018.

Dassonneville, Ruth (2015). *Net volatility in Western Europe: 1950–2014*. Leuven: Centre for Citizenship and Democracy.

Dollmann, Jörg (2016). Less Choice, Less Inequality? A Natural Experiment on Social and Ethnic Differences in Educational Decision-Making. *European Sociological Review* 32:2, ss. 203–215.

Eläketurvakeskus & Kela (2019). Työ- ja kansaneläkejärjestelmän työkyvyttömyyseläkkeelle siirtyneet sairauspäryhmittäin. Eläketurvakeskuksen tilastotietokanta.

Engzell, Per & Felix C. Tropsch (2019). Heritability of education rises with intergenerational mobility. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Osoitteessa <https://www.pnas.org/content/early/2019/11/27/1912998116>. Viitattu 13.12.2019.

Erhola, Marina, Vesa Jormanainen, Merja Kovanen, Pekka Rissanen & Ilmo Keskimäki (2020). Suomen terveydenhuolto muuttuvassa toimintaympäristössä. *Yhteiskuntapolitiikka* 85, ss. 55–61.

Erikson, Robert & John H. Goldthorpe (1992). *The Constant Flux: Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.

Erola, Jani (2009). Social Mobility and Education of Finnish Cohorts Born 1936–1975. Succeeding While Failing in Equality of Opportunity? *Acta Sociologica* 52:4, ss. 307–327.

Erola, Jani (2010). Kohorttien väliset liikkuvuuserot. Haaste suomalaisen yhteiskunnan avoimuudelle. *Yhteiskuntapolitiikka* 75:3, ss. 318–323.

Erola, Jani (2010). Yhteenveto: Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa. Teoksessa Erola, Jani (toim.). *Luokaton Suomi? Yhteiskuntaluokat 2000-luvun Suomessa*. Helsinki: Gaudeamus, ss. 237–242.

Erola, Jani, Sanni Jalonen & Hannu Lehti (2016). Parental education, class and income over early life course and children's achievement. *Research in Social Stratification and Mobility* 44, ss. 33–43.

Erola, Jani & Marika Jalovaara (2017). The Replaceable: The Inheritance of Paternal and Maternal Socioeconomic Statuses in Non-Standard Families. *Social Forces* 95:3, ss. 971–995.

Erola, Jani, Elina Kilpi-Jakonen, Irene Prix & Hannu Lehti (2018). Resource Compensation from the Extended Family: Grandparents, Aunts, and Uncles in Finland and the United States. *European Sociological Review* 34:4, ss. 348–364.

Erola, Jani, Hannu Lehti, Tina Baier & Aleksi Karhula (2020). *Socioeconomic background and gene-environment interplay in social stratification across the early life course*. Preprint-versio. SocArXiv. Osoitteessa <https://osf.io/gahfc>. Viitattu 25.4.2020.

Eskelinen, Niko, Helena Hautala, Lotta Lintunen & Johanna Kallio (2020). *Ylisukupolviselle huono-osaisuudelle altistavat ja siltä suojaavat ei-materiaaliset tekijät*. Kaupunkitutkimusohjelma Tutkimuskatsauksia 3/2020. Turku: Turun kaupunki. Osoitteessa https://www.turku.fi/sites/default/files/atoms/files/tutkimuskatsauksia_3-2020.pdf. Viitattu 22.2.2020.

Evans, Geoffrey & James Tilley (2017). *The new politics of class: The political exclusion of the British working class*. Oxford: Oxford University Press.

Euroopan perusoikeusvirasto (2020). *A long way to go for LGBTI equality*. Osoitteessa https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality_en.pdf. Viitattu 26.5.2020.

Farrell, Amy E. (2011). *Fat shame: stigma and the fat body in American culture*. New York: NYU Press.

Figureoa, Peter (2004). Multicultural education in the United Kingdom: Historical development and current status. Teoksessa Banks, James A. & Cherry A. McGee

Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education*. Second edition, ss. 997–1026. San Francisco: Jossey-Bass.

Finér, Lauri (2019). *Millaista on perussuomalaisten talouspolitiikka?* <https://vero-politiikka.blog/2019/12/29/millaista-on-perussuomalaisten-talouspolitiikka/> (luettu 15.6.2020).

Flegal K. M., B. K. Kit, H. Orpana, Graubard. (2013). Association of all-cause mortality with overweight and obesity using standard body mass index categories: a systematic review and meta-analysis. *Journal of the American Medical Association* 309:1, ss. 71–82.

Flint, S. W., M. Čadek, S. C. Codreanu ym. (2016). Obesity Discrimination in the Recruitment Process: "You're Not Hired!". *Frontiers in psychology*, 7, 647. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00647>.

FRA (European Union Agency for Fundamental Rights) (2017). *Second European Union minorities and discrimination survey. Main results*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Gadd, Katri, Jussi S. Jauhiainen, & Noora Salmela (2017). Turvapaikanhakijasta paperittomaksi. *Terra* 129:1, ss. 61–66.

Gailey, Jeannine A. (2014). *The hyper(in)visible fat woman*. New York: Palgrave McMillan.

Gailey, Jeannine A. & Hannele Harjunen (2019). A Cross-Cultural Examination of Fat Women's Bodies: Stigma and Gender in North American and Finnish Culture. *Feminism and Psychology* 29:3, ss. 374–390.

Galbraith, J. K. (1967). *The New Industrial State*. Boston, MA: Houghton Mifflin.

Gard, Michael & Jan Wright (2005). *The obesity epidemic: science, morality and ideology*. New York: Routledge.

Gest, Justin, Tyler Reny & Jeremy Mayer (2018). Roots of the radical right: Nostalgic deprivation in the United States and Britain. *Comparative Political Studies* 51:13, ss. 1694–1719.

Gidron, Noam & Peter. A. Hall (2017). The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right. *The British Journal of Sociology* 68:S1, ss. S57–S84.

Gidron, Noam & Jonathan J.B. Mijs (2019). Do changes in material circumstances drive support for populist radical parties? Panel data evidence from the Netherlands during the Great Recession, 2007–2015. *European Sociological Review* 35:5, ss. 637–650.

Gilbert, Ruth, Cathy S. Widom, Kevin Browne ym. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Lancet* 373: 9657, ss. 68–81.

Gilens, Martin (2012). *Affluence and influence: Economic inequality and political power in America*. New York: Princeton University Press.

Glymour M. Maria, Mauricio Avendano & Ichiro Kawachi (2014). Socioeconomic status and health. Teoksessa: Berkman ym. (toim). *Social epidemiology*. New York: Oxford University Press.

Goffman, Erving (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Harmondsworth: Penguin.

Grabowski, David C. & John E. Ellis. (2001). High Body Mass Index Does not Predict Mortality in Older People: Analysis of the Longitudinal Study of Aging. *Journal of American Geriatric Society* 49:7, ss. 968–979.

Grätz, Michael, Kieron J. Barclay, Øyvind N. Wiborg ym. (2019). Universal Family Background Effects on Education Across and Within Societies. *MPIDR Working Paper WP 2019-007* 2019.

Grönlund, Kimmo & Jussi Westinen (2012). Puoluevalinta. Teoksessa Sami Borg (toim.), *Muutosvaalit 2011*. Helsinki: Oikeusministeriö.

Guthman, Julie & Melanie DuPuis (2006). Embodying neoliberalism: economy, culture, and the politics of fat. *Environment and Planning: Society and Space*, 24, ss. 427–448.

Hakulinen, Christian, M Elovainio, M Arffman ym. (2019). Mental disorders and long-term labour market outcomes: nationwide cohort study of 2,055,720 individuals. *Acta Psychiatrica Scandinavica* 140:4, ss. 371–381.

Hannikainen-Ingman, Katri (2013). Toimeentulotuen asiakkaiden elinolot ja hyvinvointi. Teoksessa *Kuivalainen, Susan (toim.) Toimeentulotuki 2010-luvulla*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, ss. 81–112.

Harjunen, Hannele (2009). *Women and fat: approaches to the social study of fatness*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research no: 379, 2009. Jyväskylän yliopisto.

Harjunen, Hannele (2017). *Neoliberal Bodies and the Gendered Fat Body*. London: Routledge.

Harjunen, Hannele (2019). Exercising Exclusions: Space, Visibility, and Monitoring of the Exercising Fat Female body, *The Fat Studies Journal*, Vol 8:2, ss. 173–186.

Hautala, Helena & Johanna Kallio (2020). Miten huono-osaisuus ennustaa lapsen koulupudokkuutta. Teoksessa Kallio, Johanna & Hakovirta, Miia (toim.) *Lapsiperheiden köyhyys ja huono-osaisuus*. Vastapaino, Tampere.

HE 275/2018. Hallituksen esitys eduskunnalle osakesäästötilin tuloverotusta ja eräiden vakuutustuotteiden tuloverotusta koskevaksi lainsäädännöksi. Osoitteessa <https://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2018/20180275>. Viitattu 16.6.2020.

Heim, Christine, D. Jeffrey Newport, Tanja Mletzko, Andrew H. Miller & Charles B. Nemeroff (2008). The link between childhood trauma and depression: Insights from HPA axis studies in humans. *Psychoneuroendocrinology* 33:6, ss. 693–710.

Heisig, Jan Paul, Maurice Gesthuizen & Heike Solga (2019). Lack of Skills or Formal Qualifications? New Evidence on Cross-Country Differences in the Labor Market Disadvantage of Less-Educated Adults. *Social Science Research* 83, ss. 102314.

Helldán, Anni, Satu Helakorpi, Suvi Virtanen & Antti Uutela (2013). *Suomalaisen aikuisväestön terveyskäyttäytyminen ja terveys*, kevät 2013. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Hellsten, Sirkku K. (2017). Afrikkalainen filosofia ja rasismi. Teoksessa Sinokki, Jani (toim.): *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 147–165.

Helminen, Ville, Kimmo Nurmio, Antti Rehunen, Mika Ristimäki ym. (2014). *Kaupunki–maaseutu-alueuokitus. Paikkatietoihin perustuvan alueuokituksen muodostamisperiaatteet. Suomen ympäristökeskuksen raportteja 25/2014*. Helsinki: Suomen ympäristökeskus.

Herndon, April (2002). Disparate but disabled: fat embodiment and disability studies. *NWSA Journal* 14:3, ss. 120–137.

Herndon, April. (2005). Collateral damage from friendly fire? Race, nation, class, and the “war against obesity”. *Social Semiotics* 15:82, ss. 127–141.

Hiilamo, Heikki, Olli Kangas, Kristiina Manderbacka ym. (2010). *Hyvinvoinnin turvaamisen rajat*. Helsinki: Kelan tutkimusosasto.

Hiilamo, Heikki, Marko Merikukka & Anita Haataja (2018). Long-Term Educational Outcomes of Child Care Arrangements in Finland. *SAGE Open* 8:2: 2158244018774823.

Holte, Björn Halsten, Ignatius Swart & Heikki Hiilamo (2019). The NEET Concept in Comparative Youth Research: The Nordic Countries and South Africa. *Journal of Youth Studies* 22:2, ss. 256–272.

Hopkin, Jonathan (2019). *Anti-system politics: The crisis of market liberalism in rich democracies*. Oxford: Oxford University Press.

Honkanen, Pertti (2020). *Perusturvan kehitys 2010–2020*. Helsinki: SOSTE Suomen sosiaali ja terveysty ry.

Hout, Michael & Thomas A. DiPrete (2006). What we have learned: RC28’s contributions to knowledge about social stratification. *Research in Social Stratification and Mobility* 24:1, ss. 1–20.

Hällgren, Camilla (2005). ‘Working harder to be the same’: everyday racism among young men and women in Sweden. *Race Ethnicity and Education* 8:3, ss. 319–342.

Häkkinen, Anne & Markku Mattila (2011). *Etelä-Pohjanmaan maahanmuuttajat*. Seinäjoki: Siirtolaisuusinstituutin aluekeskuksen tutkimuksia nro 4.

Hämeenniemi, Mika, Harri Hellstén & Eeva Ketvel (2019). *Suomen Yrittäjät: Yksinyrittäjäkysely 2019*. Helsinki: Suomen Yrittäjät.

Härkönen, Juha (2007). Labour Force Dynamics and the Obesity Gap in Female Unemployment in Finland. *Research on Finnish Society* 1, ss. 3–15.

Härkönen, Juha & Pekka Räsänen (2008). Liikalihavuus, työttömyys ja ansiotaso. *Työelämäntutkimus Arbetslivsforskning* 6:1, ss. 3–16.

Härkönen, Juho, Matti Lindberg, Linnea Karlsson, Hasse Karlsson & Noora M. Scheinin (2018). Education is the strongest socio-economic predictor of smoking in pregnancy. *Addiction* 113:6, ss. 1117–1126.

Härkönen, Juho & Outi Sirniö (2020). Educational transitions and educational inequality: A multiple pathways sequential logit model analysis of Finnish birth cohorts 1960–1985. *European Sociological review*.

Ijäs, Johannes (2019). Sanna Marin kampanja-avauksen mediatilaisuudessa: Tämä on keskeinen punainen lanka – vastasi myös kysymykseen mieluisista hallituskumppaneista. *Demokraatti* 26.1.2019. Osoitteessa <https://demokraatti.fi/sanna-marin-kampanja-avauksen-mediatilaisuudessa-tama-on-keskeinen-punainen-lanka-vastasi-myoos-kysymykseen-mieluisista-hallituskumppaneista/>. Viitattu 5.6.2020.

Im, Zhen J., Nonna Mayer, Bruno Palier & Jan Rovny (2019). The “losers of automation”: A reservoir of votes for the radical right? *Research & Politics* 6:1, <https://doi.org/10.1177/2053168018822395>.

Ismail, Abdirashid A. (2019). Immigrant Children, Educational Performance and Public Policy: A Capability Approach. *Journal of International Migration and Integration* 20:3, ss. 717–734.

Jackson, Michelle, Robert Erikson, John H. Goldthorpe & Meir Yaish (2007). Primary and secondary effects in class differentials in educational attainment: The transition to A-level courses in England and Wales. *Acta Sociologica* 50:3, ss. 211–229.

Jæger, Mads Meier & Anders Holm (2007). Does parents’ economic, cultural, and social capital explain the social class effect on educational attainment in the Scandinavian mobility regime? *Social Science Research* 36:2, ss. 719–744.

Jahnukainen, Markku, Mira Kalalahti & Joel Kivirauma (toim.) (2019). *Oma paikka haussa. Maahanmuuttotataustaiset nuoret ja koulutus*. Helsinki: Gaudeamus.

Jalovaara, Marika & Gunnar Andersson (2017). Disparities in Children's Family Experiences by Mother's Socioeconomic Status: The Case of Finland. *Stockholm Research Reports in Demography*. Stockholm University. Osoitteessa https://figshare.com/articles/Disparities_in_Children_s_Family_Experiences_by_Mother_s_Socioeconomic_Status_The_Case_of_Finland/5481427. Viitattu 30.10.2017.

January, Stacy-Ann A., W. Alex Mason, Jukka Savolainen ym. (2017). Longitudinal Pathways from Cumulative Contextual Risk at Birth to School Functioning in Adolescence: Analysis of Mediation Effects and Gender Moderation. *Journal of Youth and Adolescence* 46:1, ss. 180–196.

Jencks, Christopher & Laura Tach (2006). Would equal opportunity mean more mobility? Teoksessa Morgan Stephen M., David B. Grusky & Gary Fields (toim.) *Mobility and inequality: Frontiers of research from sociology and economics*. Stanford University Press, Stanford, California, ss. 23–58.

Kaihovaara, Antti & Zhen Im, (2020). Jobs at risk? Task routineness, offshorability, and attitudes toward immigration. *European Political Science Review*, doi:10.1017/S1755773920000144.

Kaikkonen, Risto, Päivi Mäki, Tuovi Hakulinen-Viitanen ym. (toim.) (2012). *Lasten ja lapsiperheiden terveys- ja hyvinvointierot*. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Kalalahti, Mira, Liila Holmberg & Linda-Maria Laaksonen (2019). Liite 1. Aineistot ja menetelmät. Teoksessa Jahnukainen, Markku, Mira Kalalahti & Joel Kivirauma (toim.) (2019). *Oma paikka haussa. Maahanmuuttotataustaiset nuoret ja koulutus*. Helsinki: Gaudeamus, ss. 332–342.

Kalalahti, Mira, Janne Varjo & Markku Jahnukainen (2017). Immigrant-Origin Youth and the Indecisiveness of Choice for Upper Secondary Education in Finland. *Journal of Youth Studies* 20:9, ss. 1242–1262.

Kalenius Aleks (2014). *Koulutus, työllisyys ja työttömyys*. Opetus- ja kulttuuri-ministeriön julkaisuja 2014:13.

Kallio, Johanna, Timo M. Kauppinen & Jani Erola (2016). Cumulative Socioeconomic Disadvantage and Secondary Education in Finland. *European Sociological Review* 32:5, ss. 649–661.

Kanbur, Ravi (1987). The Standard of Living: Uncertainty, Inequality and Opportunity. Teoksessa G. Hawthorn (toim.), *The Standard of Living*, Cambridge University Press, ss. 59–69.

Kanbur, Ravi (2017). Tony Atkinson and What Can Be Done About Inequality. *The Journal of Economic Inequality* 15:2, ss. 115–119.

Kantola, Anu & Hanna Kuusela (2019). *Huipputuloiset. Suomen rikkain promille*. Tampere: Vastapaino.

Karhula, Aleksi, Jani Erola & Elina Kilpi-Jakonen (2017). Home sweet home? Long-term educational outcomes of childcare arrangements in Finland. Teoksessa: Blossfeld, Hans-Peter, Nevena Kulic, Jan Skopek & Moris Triventi (toim.) *Childcare, Early Education and Social Inequality – A Cross-national Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar, ss. 268–283.

Karhula, Aleksi, Jani Erola, Marcel Raab & Anette Fasang (2019). Destination as a process: Sibling similarity in early socioeconomic trajectories. *Advances in Life Course Research* 40, ss. 85–98.

Karhula, Aleksi, Hannu Lehti & Jani Erola (2017). Intergenerational scars? The long-term effects of parental unemployment during a depression. *Research on Finnish Society* 10, ss. 87–99.

Karhula, Aleksi & Outi Sirniö (2019). Ylisukupolvinen eriarvoisuus Suomessa: Poikkitieteellinen katsaus yhteiskuntatieteellisiin tutkimuksiin. *Yhteiskuntapolitiikka* – YP 2019:5–6, ss. 572–582.

Karhunen, Hannu & Roope Uusitalo (2017). 50 vuotta koulutusmahdollisuuksien tasa-arvoa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:3, ss. 296–303.

Karma, Roge (2019). "The Meritocracy Trap", explained. A new book outlines how meritocracy imprisons us all. *Vox* 24.10.2019. Osoitteessa <https://www.vox.com/>

policy-and-politics/2019/10/24/20919030/meritocracy-book-daniel-markovits-inequality-rich. Viitattu 8.6.2020.

Karvonen, Sakari & Minna Salmi (2016). *Lapsiköyhyys Suomessa 2010-luvulla*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos

Karvonen, Sakari, Tuija Martelin, Laura Kestilä & Liina Junna (2019). Tulotason mukaiset terveyserot. Teoksessa Kestilä, Laura & Sakari Karvonen (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2018*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Kauhanen, Merja. (2017). Työllisyys ja työttömyys—miten suomalaiset työmarkkinat ovat muuttuneet. Teoksessa: H. Taimio (toim.) *Tuotannon tekijät—palkan saajien Suomi 100*, ss. 152–189.

Kauppinen, Antti (2020a). *Mistä puhumme, kun puhumme eriarvoisuudesta?* Helsinki: Kalevi Sorsa -säätiö. Osoitteessa https://sorsaoundation.fi/wp-content/uploads/2020/02/Kauppinen_web.pdf. Viitattu 26.5.2020.

Kauppinen, Antti (2020b). Mitä eriarvoisuus on? Haastattelu Kalevi Sorsa -säätiön Ajatuksia yhteiskunnasta -podcastissa. Osoitteessa <https://sorsaoundation.fi/podcast-mita-erivertaisuus-on/>. Viitattu 26.5.2020.

Kauppinen, Kaisa & Eero Anttila (2005). ”Onko painolla väliä: hoikat, lihavat ja normaalipainoiset naiset työelämän murroksessa?” *Työ ja perhe aikakauskirja 2*, Työ, perhe ja elämän moninaisuus II. Työterveyslaitoksen julkaisuja.

Kauppinen, Timo, Pauliina Mattila-Holappa, Merja Perkiö-Mäkelä ym. (2013). *Työ ja terveys Suomessa 2012: Seurantatietoa työoloista ja työhyvinvoinnista*. Helsinki: Työterveyslaitos.

Kauppinen, Timo M., Peppi Saikku & Riitta-Liisa Kokko (2010). Työttömyys ja huono-osaisuuden kasautuminen. Teoksessa: Vaarama, Marja, Pasi Moisio & Sakari Karvonen (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2010*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, ss. 234–250.

Kela (2019a). *Vuosina 1975–2018 korvatut sairauspäivärahapäivät sairauspääryhmittäin*. Kelan Kuviot-sarja. Helsinki: Kela.

Kela (2019b). *Kelan tilastollinen vuosikirja 2018*. Helsinki: Kela.

Kerätär, Raija, Anja Taanila, Jari Jokelainen, Jouko Soukainen & Leena Ala-Mursula (2016). Work disabilities and unmet needs for health care and rehabilitation among jobseekers: a community-level investigation using multidimensional work ability assessments. *Scandinavian Journal of Primary Health Care* 34, ss. 343–351.

Keskinen, Suvi (2016). From welfare nationalism to welfare chauvinism: Economic rhetoric, the welfare state and changing asylum policies in Finland. *Critical Social Policy* 36:3, ss. 352–370.

Keskinen, Suvi & Rikke Andreassen (2017). Developing theoretical perspectives on racialization and migration. *Nordic Journal of Migration Research* 7:2, ss. 64–69.

Keskinen, Suvi, Aminkeng Atabong Alemanji, Markus Himanen, Antti Kivijärvi, Uiy Osazee, Nirosha Pöyhölä & Venla Rousku (2018). *Pysäytetyt – Etninen profilointi Suomessa*. Helsinki: Svenska social och kommunalhögskolan vid Helsingfors universitet. Osoitteessa http://www.profilong.fi/wp-content/uploads/2018/04/Pysaytetyt_SUOM.pdf. Viitattu 23.4.2020.

Keski-Petäjä, M. & M. Witting (2016). Vanhempien koulutus vaikuttaa lasten valintoihin. *Tieto & Trendit*. Osoitteessa <http://www.tilastokeskus.fi/tietotrendit/artikkelit/2016/vanhempien-koulutus-vaikuttaalasten-valintoihin/> (Viitattu 27.4.2020).

Kestilä, Laura, Ossi Rahkonen, Tuija Martelin, Marjaana Lahti-Koski & Seppo Koskinen (2009). Do childhood social circumstances affect overweight and obesity in early adulthood? *Scandinavian Journal of Public Health* 37:2, ss. 206–219.

Kestilä, Laura & Ossi Rahkonen (2011). Lapsuuden elinolot ja aikuisuuden terveys. Teoksessa Laaksonen, Mikko & Karri Silventoinen (toim.). *Sosiaaliepideologia*. Helsinki: Gaudeamus.

Keto, Sami (2020). Eriarvoisuus rapauttaa empatiaa – Pitäisikö köyhyyden lisäksi rajoittaa rikkautta? *Politiikasta* 2.6.2020. Osoitteessa <https://politiikasta.fi/eriarvoisuus-rapauttaa-empatiaa-pitaisiko-koyhyiden-vahentamisen-lisaksi-rajoittaa-rikkautta/>. Viitattu 5.6.2020.

Kiiskinen, Terhi (2017). Rasismin käsite suomalaisessa tietokirjallisuudessa 1900-luvulla. Teoksessa Sinokki, Jani (toim.): *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 215–231.

Kilpi-Jakonen, Elina (2011). Continuation to Upper Secondary Education in Finland: Children of Immigrants and the Majority Compared. *Acta Sociologica* 54:1, ss. 77–106.

Kilpi-Jakonen, Elina (2014). Citizenship and Educational Attainment amongst the Second Generation: An Analysis of Children of Immigrants in Finland. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40:7, ss. 1079–1096.

Kilpi-Jakonen, Elina, Jani Erola & Aleksi Karhula (2016). Inequalities in the Haven of Equality? Upper Secondary Education and Entry into Tertiary Education in Finland. Teoksessa: Blossfeld, Hans-Peter, Sandra Buchholz, Jan Skopek & Moris Triventi (toim.) *Models of Secondary Education and Social Inequality: An International Comparison*. Cheltenham: Edward Elgar, ss. 181–195.

Kilpi-Jakonen, Elina (2017). Maahanmuuttajien lasten koulutussiirtymät toisen asteen koulutuksen läpi ja korkeakouluihin. *Kasvatus* 48:3, ss. 217–231.

Kitschelt, Herbert (1994). *The transformation of European social democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kivimäki, Mika, Batty G David, Jaana Pentti ym. (2020). Association between socioeconomic status and the development of mental and physical health conditions in adulthood: a multi-cohort study. *The Lancet Public Health* 5:3, ss. 140–149.

Kivinen, Osmo, Juha Hedman & Päivi Kaipainen (2012). Koulutusmahdollisuuksien yhdenvertaisuus Suomessa. Eriarvoisuuden uudet ja vanhat muodot. *Yhteiskunta-politiikka* 77:5, ss. 559–566.

Knutsen, Oddbjørn (2007). The decline in social class? Teoksessa Russell J. Dalton & Hans-Dieter Klingemann (toim.), *The Oxford Handbook of Political Behaviour*. Oxford: Oxford University Press, ss. 457–480.

Koerselman, Kristian & Roope Uusitalo (2014). The risk and return of human capital investments. *Labour Economics* 30, ss. 154–163.

Koivusalo, Meri (2016). Yhteiskunnalliset ohjauskeinot. Tiedon, tahdon vai taidon asia? Teoksessa Borodulin, Katja ym. (toim.) *Epäterveellisen ruokavalion ja vähäisen liikunnan ennustajat, kustannukset ja ohjaustoimet*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Kokkonen, Jussi (2005). *Kosovalaisten oppilaiden koulusuoriutuminen John Ogbun makrotason mukaan tulkittuna*. Rovaniemi: Acta Universitatis Lapponiensis 92.

Kolm, S.-C. (1976). Unequal Inequalities I, *Journal of Economic Theory* 12, ss. 416–442
Niño-Zarazúa, M., L. Roope & F. Tarp (2016). Global inequality: Relatively Lower, Absolutely Higher. *Review of Income and Wealth* 63:4.

Koskinen, Seppo, Tuija Martelin, Katja Borodulin ym. (2018). Terveysten, toimintakyvyn ja niihin vaikuttavien tekijöiden vaihtelu koulutuksen ja asuinalueen mukaan. Teoksessa: Koponen, Päivikki ym. (toim.) *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa*. FinTerveys 2017 -tutkimus. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Koskinen, Seppo & Päivi Sainio (2018). Työkyky. Teoksessa: Koponen, Päivikki ym. (toim.): *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa*. FinTerveys 2017 -tutkimus. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Kosonen, Tuomas & Kristiina Huttunen (2018). Kotihoidon tuen vaikutus lapsiin. Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos.

Krapohl, Eva, Kaili Rimfeld, Nicholas G. Shakeshaft ym. (2014). The high heritability of educational achievement reflects many genetically influenced traits, not just intelligence. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 111:42, ss. 15273–15278.

Kröger, Hannes, Eduqin Pakpahan & Rasmus Hoffmann (2015). What causes health inequality? A systematic review on the relative importance of social causation and health selection. *European Journal of Public Health* 25, ss. 951–960.

Kubzansky, Laura D., Teresa E. Seeman & M. Maria Glymour (2014). Biological pathways linking social conditions and health. Teoksessa: Berkman ym. (toim.). *Social epidemiology*. New York: Oxford University Press.

Kurer, Thomas (2020). The declining middle: occupational change, social status and the populist right. *Comparative Political Studies*, <https://doi.org/10.1177/0010414020912283>.

Kurer, Thomas & Bruno Palier (2019). Shrinking and shouting: The political revolt of the declining middle in times of employment polarization. *Research & Politics* 6:1, <https://doi.org/10.1177/2053168019831164>.

Kyrölä, Katariina & Hannele Harjunen (2017). Phantom/liminal fat and feminist theories of the body. *Feminist Theory*, 18:2, ss. 99–117.

Kwan, Samantha. (2010). Navigating Public Spaces: Gender, Race, and Body Privilege in Everyday Life. *Feminist Formations* 22:2, ss. 144–166.

Laatikainen, Tiina & Päivi Mäki (2012). Ylipaino. Teoksessa: Kaikkonen, Risto ym. (toim.) *Lasten ja lapsiperheiden terveys- ja hyvinvointierot*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Ladson-Billings, Gloria (2004). New directions in multicultural education: Complexities, Boundaries, and critical race theory. Teoksessa Banks, James A. & Cherry A. McGee Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education. Second edition*. San Francisco: Jossey-Bass, ss. 50–65.

Lagerspetz, Eerik & Sari Roman-Lagerspetz (2017). Rotuoppien juuret. Teoksessa Sinokki, Jani (toim.): *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 89–111.

Lahelma, Eero, Oona Pentala, Anni Helldán, Satu Helakorpi & Ossi Rahkonen (2017). Koetun terveyden koulutusryhmittäiset erot ovat pysyneet tasaisen suurina. *Suomen Lääkärilehti* 72:25–32, ss. 1629–1634.

Lahtinen, Hannu, Hanna Wass & Heikki Hiilamo, (2017). Gradient constraint in voting: The effect of intra-generational social class and income mobility on turnout. *Electoral Studies* 45:2017, ss. 14–23.

Lahtinen, Hannu, Pekka Martikainen, Mikko Mattila, Hanna Wass & Lauri Rapeli (2019). Do surveys overestimate or underestimate socioeconomic differences in voter turnout? Evidence from administrative registers. *Public Opinion Quarterly* 83:2, ss. 363–385.

Launis, Veikko (2017). Rasismi syrjintänä. Teoksessa Sinokki, Jani (toim.) *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 257–269.

LeBesco, Kathleen (2004). *Revolting bodies: the struggle to redefine fat identity*. Amherst & Boston: University of Massachusetts Press.

LeBesco, Kathleen (2007). Fatness as the embodiment of working class rhetoric. Teoksessa DeGenero, William (toim.) *Who Says? Working-class rhetoric, class consciousness, and community*. University of Pittsburgh Press, ss. 238–255.

Lefkofridi, Zoe & Nathalie Giger (2020). Democracy or oligarchy? Unequal representation of income groups in European institutions. *Politics and Governance* 8:1, ss. 19–27.

Lehti, Hannu, Jani Erola & Aleksi Karhula (2019). The heterogeneous effects of parental unemployment on siblings' educational outcomes. *Research in Social Stratification and Mobility* 64, ss. 100439.

Lehti, Hannu & Esa Karonen (2020). Koulutuksen laajentuminen, koulutusinflaatio ja palkkatulojen heterogeenisyys eri yliopistoaloilla 1990- ja 2000-luvulla. *Sosiologia* (tulossa).

Leonardo, Zeus & W. Norton Grubb (2014). *Education and racism: A primer on issues and dilemmas*. New York ja Lontoo: Routledge.

Lepola, Outi (2018). *Koko ajan jännittyneenä. Moniperusteinen syrjintä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien kokemana*. Oikeusministeriö. Selvityksiä ja ohjeita 51/2018. Osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-259-729-8>. Viitattu 26.5.2020.

Lihavuus (lapset, nuoret ja aikuiset). Käypä hoito -suositus 2020. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin, Suomen Lihavuustutkijat ry:n ja Suomen Lastenlääkäriliiton ry:n asettama työryhmä. Helsinki: Suomalainen Lääkäriseura Duodecim, 2020. Osoitteessa <http://www.kaypahoito.fi/>. Viitattu 25.5.2020.

Lucas, Robert E. B. & Sari Pekkala Kerr (2013). Intergenerational income immobility in Finland: contrasting roles for parental earnings and family income. *Journal of Population Economics* 26:3, ss. 1057–1094.

Lundell, Susanna, Susanna Visuri & Ritva Luukkonen (2014). *Hyvinvointibarometri 2014*. Helsinki: Suomen Yrittäjät.

Lundqvist, Annamari, Satu Männistö, Pekka Jousilahti ym. (2018). Lihavuus. Teoksessa: Koponen, Päivikki ym. (toim.): *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa*. FinTerveys 2017 -tutkimus. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Lundqvist, Annamari & Susanna Jääskeläinen (2019). *Lasten ja nuorten ylipaino ja lihavuus 2018*. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Lyly-Yrjänäinen, Maija (2019). *Työolobarometri 2018*. Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 2019:51. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö.

Mackenbach, Johan P. (2019). *Health inequalities: Persistence and change in European welfare states*. United Kingdom: Oxford University Press.

MacLeod, Jay (2009). *Ain't No Makin' It. Aspirations and Attainment in a Low-income Neighborhood*. 3. painos. Boulder: Westview Press.

Manneström, Rasmus, Joona Muotka, Sointu Leikas & Jan-Erik Lönnqvist (2020). Hyvin toimeentuleva, terve ja suvaitsematon – Suomalaisten nuorten poliittiset ideologiat asenneprofileina tarkasteltuna. *Politiikka* 62:1, ss. 9–32.

Masarik, April S. & Rand D. Conger (2017). Stress and child development: A review of the Family Stress Model. *Current Opinion in Psychology* 13, ss. 85–90.

Mattila, Maija (2017). *From representative democracy to democratic representation: Lessons from the Talvivaara controversy*. Akateeminen väitöskirja. Tampere: Tampere University Press.

Mikkonen, Janne, Heta Moustgaard, Hanna Remes & Pekka Martikainen (2018). The Population Impact of Childhood Health Conditions on Dropout from Upper-Secondary Education. *The Journal of Pediatrics* 196: toukokuu, ss. 283–290.

Milanovic, Branko (2016). *Global inequality: A new approach for the age of globalization*. Harvard: Harvard University Press.

Miller, Elizabeth J., Samuel L. Lapp & Matthew Parkinson (2019) The effects of sea width, load factor, and passenger demographics on airline passenger accommodation, *Ergonomics* 62:2, ss. 330–341.

Moisio, Pasi & Timo M. Kauppinen (2011). The intergenerational correlation of social assistance and selection bias in the Finnish population data. *Research on Finnish Society* 4 (2011), ss. 7–15.

Morgan, Stephen L., Dafna Gelbgiser & Kim A. Weeden (2013). Feeding the Pipeline: Gender, Occupational Plans, and College Major Selection. *Social Science Research* 42:4, ss. 989–1005.

Muennig, P. (2008). The Body Politic: The Relationship Between Stigma and Obesity Associated Disease, *BMC Public Health* 8.1, s. 128.

Murray, Samantha (2008). *The "fat" female body*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Myrskylä, Pekka (2009). Koulutus periytyy edelleen. *Hyvinvointikatsaus* 1 (2009), ss. 1–8.

Österbacka, Eva (2001). Family Background and Economic Status in Finland. *Scandinavian Journal of Economics* 103:3, ss. 467–484.

Mäkelä, Pia, Pekka Martikainen & Markku Peltonen (2017). *Sosioekonomiset erot alkoholikuolleisuudessa ja alkoholin käytössä*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Mäkelä, Pia (2018). Miten työikäisten yhteiskunnallinen asema on yhteydessä alkoholinkäyttöön? Teoksessa: Mäkelä, Pia, ym. (toim.) *Näin Suomi juo. Suomalaisten muuttuvat alkoholinkäyttötavat*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Mäkelä, Pia, Satu Männistö, Hannu Alho, Annamari Lundqvist & Janne Härkönen (2018). Alkoholinkäyttö. Teoksessa: Koponen P. ym. (toim.): *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa*. FinTerveys 2017 -tutkimus. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Nori, Hanna & Markku Vanttaja (2018). Pitkä tie yliopistoon. *Aikuiskasvatus* 38:4, ss. 276–290.

Netsi, Elena, Rebecca M. Pearson, Lynne Murray ym. (2018). Association of persistent and severe postnatal depression with child outcomes. *JAMA Psychiatry* 75:3, ss. 247–253

Nikander, Jussi & Minna Tuominen-Thuesen (2016). *Sosiaali- ja terveydenhuollon kansallinen kehittämisohjelma (KASTE 2012–2015). Ulkoinen arviointi. Loppuraportti.* Sosiaali ja terveystieteiden tutkimusraportteja ja muistioita 16.

Ochsenfeld, Fabian (2016). Preferences, Constraints, and the Process of Sex Segregation in College Majors: A Choice Analysis. *Social Science Research* 56, ss. 117–132.

OECD (2011). *An Overview of Growing Income Inequalities in OECD Countries: Main Findings.* Pariisi: OECD.

OECD (2019). *Health at a Glance 2019: OECD Indicators.* Pariisi: OECD Publishing.

OECD/European Observatory on Health Systems and Policies (2019). *Finland Country Health Profile 2019, State of Health in the EU.* Pariisi: OECD Publishing; Bryssel: European Observatory on Health Systems and Policies.

OECD (2019). *PISA 2018 Results (Volume II) Where All Students Can Succeed.* Paris: OECD.

Ogbu, John U. & Herbert D. Simons (1998). Voluntary and involuntary minorities: A cultural-educational theory of school performance with some implications for education. *Anthropology & Education Quarterly* 29:2, ss. 155–188.

Oksanen Kaisa (2017). *Valtioneuvoston tulevaisuusselonteon 1. osa Jaettu ymmärrys työn murroksesta.* Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 13a/2017.

Oliver, Eric J. (2006). *Fat politics: the real story behind America's obesity epidemic.* New York; Oxford University Press.

Olneck, Bruce (2004). Immigrants and education in the United States. Teoksessa Banks, James A. & Cherry A. McGee Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education.* Second edition. San Francisco: Jossey-Bass, ss. 381–403.

O'Rand, Angela M. (2009). Cumulative processes in the life course. Teoksessa *The Craft of Life Course Research.* New York: Guilford Press.

Owen, Lesleigh (2012). Living fat in a thin-centric world: effects of spatial discrimination on fat bodies and selves. *Feminism & Psychology* 22:3, ss. 290–306.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2017). *Maahanmuuttajien koulutuspolut ja integrointi – kipupisteet ja toimenpide-esitykset II*. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2017:5. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö.

Opetus- ja kulttuuriministeriö (2019). *Nuorisotakuun kehittäminen*. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Osoitteessa <https://minedu.fi/nuorisotakuu>. Viitattu 22.4.2020.

Pausé, Cat (2017). Borderline: The Ethics of Fat Stigma in Public Health. *Journal of law, medicine & ethics*, 45, ss. 510–517.

Patana, Pauliina (2018). Changes in local context and support for the populist radical right: Evidence from Finland. *Party Politics*, <https://doi.org/10.1177/1354068818810283>.

Pekkala, Sari & Robert E. B. Lucas (2007). Differences across Cohorts in Finnish Intergenerational Income Mobility. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society* 46:1, ss. 81–111.

Pekkarinen, Tuomas & Roope Uusitalo (2012). Peruskoulu-uudistuksen vaikutukset. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 108:2, ss. 128–139.

Perkiö-Mäkelä, Merja & Maria Hirvonen (2013). Työ ja terveyst -haastattelututkimus 2012 -taulukkoraportti. Helsinki: Työterveyslaitos.

Persson, Mikael (2019). *Income distributions and the relative representation of rich and poor citizens*. A paper prepared for presentation at the APSA conference, Washington, 29.8.–1.9.2019.

Pesonen, Pertti, Risto Sänkiäho & Sami Borg (1993). *Vaalikansan äänivalta: tutkimus eduskuntavaaleista ja valitsijakunnasta Suomen poliittisessa järjestelmässä*. Helsinki: WSOY.

Pfeffer, Fabian T. (2008). Persistent Inequality in Educational Attainment and Its Institutional Context. *European Sociological Review* 24:5, ss. 543–565.

Pigou, A.C. (1947). *A Study in Public Finance*. New York: Macmillan.

Piketty, Thomas (2014). *Capital in the Twenty-First Century*, Cambridge ja Lontoo: Belknap Press.

Piketty, Thomas (2020). *Capital and ideology*. Harvard: Harvard University Press.

Power, Chris & Clyde Hertzman (1997). Social and biological pathways linking early life and adult disease. *British Medical Bulletin* 53, ss. 210–221.

Prix, Irene (2012). Gender Segregation Within Different Educational Levels: Austrian and Finnish Trends in the Light of Educational Reform, 1981–2005. *Scandinavian Journal of Educational Research* 56:6, ss. 637–657.

Prix, Irene & Jani Erola (2017). Does Death Really Make Us Equal? Educational Attainment and Resource Compensation after Paternal Death in Finland. *Social Science Research* 64, ss.171–183.

Przeworski, Adam (2019). *Crises of democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Prättälä, Ritva & Laura Paalanen (2007). *Elintavat ja niiden väestöryhmäerot Suomessa: Terveys 2000 -tutkimus*. Kansanterveyslaitoksen julkaisuja B2/2007. Helsinki: Kansanterveyslaitos.

Puhl, Rebecca M. & Kelly Brownell (2001). Bias, discrimination, and obesity. *Obesity Research*, 9, ss. 778–805.

Puhl, Rebecca M. & Chelsea A. Heuer (2011). Obesity Stigma: Important Considerations for Public Health. *American Journal of Public Health* 100:6 (1.6.2010), ss. 1019–1028.

Puhl, Rebecca M., J. D Latner, K. S. O'Brien ym. (2015a). A multinational examination of weight bias: predictors of anti-fat attitudes across four countries. *International Journal of Obesity* 39:7, ss. 1166–73. doi: 10.1038/ijo.2015.32.

Puhl, Rebecca M., J. D. Latner, K. S. O'Brien ym. (2015b). Potential Policies and Laws to Prohibit Weight Discrimination: Public Views from 4 Countries *Milbank Q.* 93:4, ss. 691–731. doi: 10.1111/1468-0009.12162.

Pulkki-Råback, Laura, Kirsi Ahola, Marko Elovainio ym. (2012). Socio-economic position and mental disorders in a working-age Finnish population: The Health 2000 study. *European Journal of Public Health* 22, ss. 327–332.

Pulkkinen, Suvi & Johanna Roihuvuo (toim.) (2014). *Erkanevat koulutuspolut – Koulutuksen tasa-arvon tila 2010-luvulla*. Helsinki: Suomen ylioppilaskuntien liitto.

Pursiainen, Heikki (2019). Keskustelu Twitterissä osoitteessa <https://twitter.com/pursiain/status/1089539336037695488>. Viitattu 16.6.2020.

Putnam, Robert D. (2015). *Our kids: The American dream in crisis*. New York: Simon & Schuster.

Puuronen, Vesa (2011). *Rasistinen Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.

Pöyliö, Heta, Jani Erola & Elina Kilpi-Jakonen (2018). Institutional Change and Parental Compensation in Intergenerational Attainment. *The British Journal of Sociology* 69:3, ss. 601–625.

Raitasalo, Kirsimarja, Christoffer Tigerstedt & Jenni Simonen (2018). Miksi nuoret juovat vähemmän? Teoksessa: Mäkelä, Pia ym. (toim.) *Näin Suomi juo. Suomalaisten muuttuvat alkoholikäyttötavat*. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Raleigh, Veena (2019). Trends in life expectancy in EU and other OECD countries: why are improvements slowing? *OECD Health Working Papers*, 108. Pariisi: OECD Publishing.

Rauta, Jenita (2019). Poliisin tietoon tullut viharikollisuus Suomessa 2018. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulun katsauksia 15/2019. https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/261556/Polamk_katsaus_15_Viharikos_B5_WEB.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Viitattu 23.4.2020.

Rautopuro, Juhani & Vesa Korhonen (2011). Yliopisto-opintojen keskeyttämisriski ja opintoihin kiinnittymisen ongelmat. Teoksessa Mäkinen, Marita, Vesa Korhonen, Johanna Annala ym. (toim.) *Korkeajännityksiä. Kohti osallisuutta luovaa korkeakoulutusta*. Tampere: Tampere University Press, ss. 36–58.

Ravallion, Martin (2018). Esitelmä WIDER-konferenssissa Helsingissä.

Remes, Hanna, Heta Moustgaard, Laura M. Kestilä & Pekka Martikainen P (2018). Parental education and adolescent health problems due to violence, self-harm and

substance use: What is the role of parental health problems? *Journal of Epidemiology and Community Health*, ss. 225–231.

Riegle-Crumb, Catherine, Barbara King, Eric Grodsky & Chandra Muller (2012). The More Things Change, the More They Stay the Same? Prior Achievement Fails to Explain Gender Inequality in Entry into STEM College Majors Over Time. *American Educational Research Journal* 49:6, ss. 1048–1073.

Riihelä, Marja & Ilpo Suoniemi (2015). Tuloliikkuvuus ja köyhyyden pysyvyys. Teoksessa Heikki Taimio (toim.) *Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt?* Palkansaajien tutkimuslaitos, Raportteja 30, Helsinki.

Riihelä, Marja, Risto Sullström & Matti Tuomala (2010). Trends in top income shares in Finland 1966–2007. Research Reports 157, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus ja Tampere Economic Working Papers Net Series: 2010:78.

Riihelä, Marja, Risto Sullström & Matti Tuomala (2015). Veropolitiikka huipputulojen ja -varallisuuden taustalla – Onko Pikettyn kuvaama kehitys nähtävissä Suomessa? Teoksessa Heikki Taimio (toim.) *Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt?* Palkansaajien tutkimuslaitos, Raportteja 30, Helsinki 2015.

Riihelä, Marja & Matti Tuomala (2019). Ovatko tuloerot Suomessa kasvaneet luultua enemmän? *Talous & Yhteiskunta* 2019:1.

Ristikari, Tiina, Marko Merikukka & Mia Kristiina Hakovirta (2018). Timing and duration of social assistance receipt during childhood on early adult outcomes. *Longitudinal and Life Course Studies* 9:3, ss. 312–326.

Rothman, Kenneth J. (2008). BMI-related errors in the measurement of obesity. *International Journal of Obesity* 32, ss. S56–S59. doi:10.1038/ijo.2008.87.

Rotko, Tuulia, Timo Aho, Nina Mustonen, Eila Linnanmäki (2011). *Kapeneeko kuilu? Tilannekatsaus terveyserojen kaventamiseen Suomessa 2007–2010*. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Rovny, Allison E. & Jan Rovny, (2017). Outsiders at the ballot box: Operationalizations and political consequences of the insider–outsider dualism. *Socio-Economic Review* 15:1, ss. 161–185.

Rudd Report (2017). *Weight Bias: the Policy Brief. The Rudd Center for Food Policy and Obesity*.

Ruokolainen, Otto, Antero Heloma, Pekka Jousilahti ym. (2019). Thirty-eight-year trends of educational differences in smoking in Finland. *International Journal of Public Health* 64, ss. 853–860.

Räsänen, Meiju & Joel Kivirauma (2011). Oppilaana monikulttuurisessa koulussa. Teoksessa Klemelä, Kirsi, Anne Tuittu, Arja Virta & Risto Rinne (toim.) *Vieraina koulussa? Monikulttuurinen koulu oppilaiden, vanhempien, opettajien ja rehtoreiden kokemana*. Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisusarja A: 211, ss. 35–95.

Saari, Juho (2019). *Hyvinvointivaltio eriarvoistuneessa yhteiskunnassa. Toimihankkeen selvityshenkilön raportti*. Osoitteessa https://vnk.fi/toimi/artikkeli/-/asset_publisher/eriarvoistuminen-professori-juho-saaren-selvitystyon-kohteena. Viitattu 28.5.2020.

Saari, Minna & Tuomas Zacheus (2019). ”En mä oo samanlainen”. Maahanmuuttotasaisten nuorten kokemuksia ulkopuolisuudesta. Teoksessa Jahnukainen, Markku, Mira Kalalahti & Joel Kivirauma (toim.) (2019). *Oma paikka haussa. Maahanmuuttotasaistat nuoret ja koulutus*. Helsinki: Gaudeamus, ss. 170–199.

Saguy, Abigail (2013). *What's Wrong with Fat?* NYC: Oxford University Press.

Saikkonen, Paula, Katri Hannikainen, Timo M. Kauppinen, Jarkko Rasinkangas & Maria Vaalavuo (2018). *Sosiaalinen kestävyys: Asuminen, segregaatio ja tuloerot kolmella kaupunkiseudulla*. Raportteja 2/2018. Helsinki: Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitos.

Santana, Andrés & José Rama (2018). Electoral support for left wing populist parties in Europe: addressing the globalization cleavage. *European Politics and Society* 19:5, ss. 558–576.

Sarlio-Lähteenkorva, Sirpa & Eero Lahelma (1999). The association of body mass index with social and economic disadvantage in women and men. *International Journal of Epidemiology*, 28. ss. 445–449.

Sarlio-Lähteenkorva, Sirpa, Karri Silventoinen & Eero Lahelma, (2004). Relative weight and income at different levels of socioeconomic status. *American Journal of Public Health* 94:3, ss. 468–472.

Saukkonen, Pasi (2017). *Kotoutumisen seuranta järjestelmän kehittäminen Helsingin kaupungilla*. Helsingin kaupunki: Tutkimuskatsauksia 2017:2.

Savage, Mike (2015). *Social class in the 21st Century*. London: Pelican.

Schakel, Wouter (2019). Unequal policy responsiveness in the Netherlands. *Socio-Economic Review*, doi: 10.1093/ser/mwz018.

Schakel, Wouter, Brian Burgoon & Armen Hakhverdian (2020). Real but unequal representation in welfare state reform. *Politics & Society* 48:1, ss. 131–163.

Sen, Amartya (1985). *Commodities and capabilities*. Amsterdam: North-Holland.

Sen, Amartya (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Shavit, Yossi, Richard Arum & Adam Gamoran (toim.) (2007). *Stratification in Higher Education: A Comparative Study*. Stanford: Stanford University Press.

Sinokki, Jani (2017a). Johdanto. Teoksessa Sinokki, Jani (toim.) *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 11–36.

Skeggs, Beverley (2005). The making of class and gender through visualizing moral subject formation. *Sociology* 39:5, ss. 965–982.

Siekinen, Taru & Juhani Rautopuro (2012). Kuilun partaalla? Koulutuksesta syrjäytymisvaarassa olevat korkeakouluopiskelijat. Teoksessa Korhonen, Vesa & Marita Mäkinen (toim.) *Opiskelijat korkeakoulutuksen näyttämöillä*. Tampere: Tampereen yliopisto, ss. 15–38.

Sinokki, Jani (2017b). Rasismin määritelmä. Teoksessa Sinokki, Jani (toim.): *Rasismi ja filosofia*. Turku: Eetos, ss. 272–287.

Sipilä, Noora, Laura Kestilä & Pekka Martikainen (2011). Koulutuksen yhteys nuorten työttömyyteen. Mihin peruskoulutuskinto riittää 2000-luvun alussa? *Yhteiskuntapolitiikka* 76:2, ss. 121–134.

Sirniö, Outi, Timo M. Kauppinen & Pekka Martikainen (2016). Income trajectories after graduation: An intergenerational approach. *Advances in Life Course Research* 30, ss. 72–83.

Sirniö, Outi, Hannu Lehti, Michael Grätz, Kieron Barclay & Jani Erola (2020). The pattern of educational inequality – The contribution of family background on levels of education over time and across four countries. Preprint-versio. SocArXiv. Osoitteessa <https://osf.io/nupfs>. Viitattu 15.4.2020.

Sirniö, Outi, Pekka Martikainen & Timo M. Kauppinen (2013). Intergenerational Determinants of Income Level in Finland. *Social Forces* 92:2, ss. 463–490.

Sleeter, Christine E. & Dolores Delgado Bernal (2004). Critical pedagogy, critical race theory, and antiracist education: Implications for multicultural education. Teoksessa Banks, James A. & Cherry A. McGee Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education. Second edition*. San Francisco: Jossey-Bass, ss. 240–258.

Smets, Kaat & Carolien van Ham (2013). The embarrassment of riches? A meta-analysis of individual-level research on voter turnout. *Electoral Studies* 32:2, ss. 344–359.

Snipp, C. Matthew (2004). American Indian studies. Teoksessa Banks, James A. & Cherry A. McGee Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education. Second edition*. San Francisco: Jossey-Bass, ss. 315–331.

Soininvaara, Osmo (2019). Eriarvoisuuden lisääntyminen, onko sitä? Blogikirjoitus 27.1.2019. Osoitteessa <https://www.soininvaara.fi/2019/01/27/eriarvoisuuden-lisaantyminen-onko-sita/>. Viitattu 19.5.2020.

Solga, Heike (2002). "Stigmatization by Negative Selection": Explaining Less-Educated People's Decreasing Employment Opportunities. *European Sociological Review* 18:2, ss. 159–178.

Solantaus, Tytti, Leinonen, Jenni & Punamäki, Raija-Leena (2004). Children's Mental Health in Times of Economic Recession: replication and Extension of the Family Economic Stress Model in Finland. *Developmental Psychology* 40:3, ss. 412-429.

Souto, Anne-Mari (2011). *Arkipäivän rasismi koulussa: Etnografinen tutkimus suomalais- ja maahanmuuttajanuorten ryhmäsuhteista*. Nuorisotutkimusverkoston / Nuorisotutkimusseuran julkaisuja 110, Helsinki.

Stephan, Walter G. & Cookie White Stephan (2004). Intergroup relations in multicultural education programs. Teoksessa Banks, James A. & Chetty A. McGee Banks (toim.): *Handbook of research on multicultural education. Second edition*. San Francisco: Jossey-Bass, ss. 782-798.

Suurpää, Leena (2005). Suvaitsevaisuus. Sietämistä vai solidaarisuutta? Teoksessa Rastas, Anna, Lauri Huttunen & Olli Löytty (toim.): *Suomalainen vieraskirja. Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino, ss. 41-68.

Suvisaari, Jaana, Satu Viertiö, Pia Solin & Timo Partonen (2018): Mielenterveys. Teoksessa: Koponen, Päivikki ym. (toim.) *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa*. FinTerveys 2017 -tutkimus. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Svendsen, Stine H. Bang (2014). Learning races in the absence of 'race'. *European Journal of Women's Studies*, 21:1, ss. 9-24.

Swinburn, Boyd A, Vivica I Kraak, Steven Allender ym. (2019). The Global Syndemic of Obesity, Undernutrition, and Climate Change: The Lancet Commission report. *Lancet* 393, ss. 791-846.

Tarkiainen, Lasse, Pekka Martikainen, Mikko Laaksonen & Tapani Valkonen (2011). Tuloluokkien väliset erot elinajanodotteessa ovat kasvaneet vuosina 1988-2007. *Suomen Lääkärilehti* 48:66, ss. 3651-3657.

Tarkiainen, Lasse (2016). *Income and mortality – the dynamics of disparity. A study on the changing association between income and mortality in Finland*. Akateeminen väitöskirja. Helsingin yliopisto.

Tarkiainen, Lasse, Pekka Martikainen, Riina Peltonen & Hanna Remes (2017). Sosiaaliryhmien elinajanodote-erojen kasvu on pääosin pysähtynyt. *Suomen Lääkäri-lehti* 9:72, ss. 588–593.

Teddlie, Charles & Fen Yu (2007). Mixed Methods Sampling: A Typology With Examples. *Journal of Mixed Methods Research* 1:1, ss. 77–100.

Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa FinTerveys 2017 -tutkimus. Raportti 4/2018. (toim.) Koponen, Päivikki, Katja Borodulin, Annamari Lundqvist, Katri Sääksjärvi & Seppo Koskinen. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Therborn, Göran (2014). *Eriarvoisuus tappaa*. Tampere: Vastapaino.

THL, Sotkanet indikaattorit.

THL (2020). Kasvu ympäristön turvallisuus. Osoitteessa <https://thl.fi/fi/web/lapset-nuoret-ja-perheet/tutkimustuloksia/kasvuympariston-turvallisuus>. Viitattu 25.5.2020.

Thompson, Owen (2014). Genetic mechanisms in the intergenerational transmission of health. *Journal of Health Economics* 35:1, ss. 132–146.

Tilastokeskus (2019a). *Suomi maailman kärjessä*. Osoitteessa <https://www.stat.fi/tup/satavuotias-suomi/suomi-maailman-karjessa.html>. Viitattu 22.4.2020.

Tilastokeskus (2019b). *Ehdokkaiden tausta-analyysi eduskuntavaaleissa 2019*. Osoitteessa https://www.stat.fi/til/evaa/2019/01/evaa_2019_01_2019-04-05_kat_001_fi.html. Viitattu 15.6.2020.

Tilastokeskus (2019c). *Äänestäneet eduskuntavaaleissa 2019*. Osoitteessa http://www.stat.fi/til/evaa/2019/03/evaa_2019_03_2019-05-24_kat_001_fi.html. Viitattu 15.6.2020.

Tilastokeskus (2020a). *Väestön koulutus rakenne*. Tilastokeskus. Osoitteessa <http://www.stat.fi/til/vkour/index.html>. Viitattu 22.4.2020.

Tilastokeskus (2020b). *Peruskoulun 9. luokan päättäneiden välitön hakeminen jatko-opintoihin 2002–2018*. Tilastokeskus. Osoitteessa <http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/>

pxweb/fi/StatFin/StatFin__kou__khak/statfin_khak_pxt_11g4.px/. Viitattu 22.4.2020.

Tilastokeskus (2020c). *Koulutuksen keskeyttäminen koulutussektoreittain ja maakunnittain, lukuvuosi 2007/2008 -- lukuvuosi 2017/2018*. Tilastokeskus. Osoitteessa http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__kou__kkesk/statfin_kkesk_pxt_11wc.px/. Viitattu 9.5.2020

Tilastokeskus (2020d). *Väestö alueen, pääasiallisen toiminnan, koulutusasteen, sukupuolen, iän ja vuoden mukaan, 1987–2018*. Tilastokeskus. Osoitteessa http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__vrm__tyokay/statfin_tyokay_pxt_115d.px/chart/chartViewLine/. Viitattu 22.4.2020.

Tomiyama, A. Janet (2014). Weight stigma is stressful. A review of evidence for the Cyclic Obesity/Weight-Based Stigma model. *Appetite*, 82, 1.11.2014, ss. 8–15.

Torikka, Antti, Riittakerttu Kaltiala-Heino, Arja Rimpelä ym. (2014). Self-reported depression is increasing among socio-economically disadvantaged adolescents. Repeated cross-sectional surveys from Finland from 2000 to 2011. *BMC Public Health* 14, ss. 1–10.

Triventi, Moris, Jan Skopek, Nevena Kulic, Sandra Buchholz & Hans-Peter Blossfeld (2019). Advantage ‘Finds Its Way’: How Privileged Families Exploit Opportunities in Different Systems of Secondary Education. *Sociology* (advance access).

Tuomala, Matti (2019). *Markkinat, valtio ja eriarvoisuus*. Tampere: Vastapaino.

Törmälehto, Veli-Matti (2015). Kuinka keskittynyttä varallisuus on? *Tieto & Trendit*, Talous- ja hyvinvointikatsaus 2015:5. Tilastokeskus.

Törmälehto, Veli-Matti (2019). Tulo-, kulutus- ja varallisuuseroista Suomessa. *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 2019:1.

UNDP (2019). *Human Development Report 2019: Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York: United Nations Development Program.

Valaste, Maria & Hanna Wass (2020). Poliittinen osallistuminen osana kokonaisvaltaista kotoutumista. Teoksessa Villiina Kazi, Anne Alitolppa-Niitamo & Antti Kaihovaara (toim.), *Kotoutumisen kokonaiskatsaus*. TEM oppaat ja muut julkaisut; Nro 2019:1. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriö, 193–205.

Valsta, Liisa, Annamari Lundqvist, Niina Kaartinen ym. (2018). Ruokatottumukset. Teoksessa Koponen, Päivikki ym. (toim.). *Terveys, toimintakyky ja hyvinvointi Suomessa*. FinTerveys 2017 -tutkimus. Helsinki: Terveysten ja hyvinvoinnin laitos.

Valtioneuvosto (2019). Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019. *Osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta*. Valtioneuvoston julkaisuja 2019:31. Helsinki: Valtioneuvosto.

Valtioneuvoston kanslia (2018). *Eriarvoisuutta käsittelevän työryhmän loppuraportti*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 1/2018. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Van de Werfhorst, Herman G. & Robert Andersen (2005). Social Background, Credential Inflation and Educational Strategies. *Acta Sociologica* 48:4, ss. 321–340.

VANE (2017). *Kysely oikeuksien toteutumisesta vammaisten henkilöiden arjessa*. Osoitteessa <https://vane.to/documents/2308875/2395516/Raportti+kyselyn+tuloksista.pdf/e6bd3b12-1554-43b4-8f6a-38a21143e419/Raportti+kyselyn+tuloksista.pdf>. Viitattu 26.5.2020.

Vanttaja, Markku & Tero Järvinen (2006). The Young Outsiders: The Later Life Courses of 'Drop-out Youths'. *International Journal of Lifelong Education* 25:2, ss. 173–184.

Vauhkonen, Teemu, Johanna Kallio & Jani Erola (2017). Sosiaalisen huono-osaisuuden ylisukupolvisuus Suomessa. *Yhteiskuntapolitiikka* 82:5, ss. 501–512.

Vauhkonen, Teemu, Johanna Kallio, Timo M. Kauppinen & Jani Erola (2017). Intergenerational accumulation of social disadvantages across generations in young adulthood. *Research in Social Stratification and Mobility* 48, ss. 42–52.

Vermeulen, P (2014). How fat is the top tail of the wealth distribution? European Central Bank Working Paper Series No 1692 / July 2014. Osoitteessa <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1692.pdf>. Viitattu 16.6.2020.

Vesa, Juho & Anu Kantola (2016). Kuka pääsee mukaan? Miten järjestöjen ääni kuuluu lakien valmistelussa. Valtioneuvoston selvitys- ja tutkimustoiminnan julkaisusarja 59/2016. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Vineis, Paolo, Mauricio Avendano-Pabon, Henrique Barros ym. (2020). The Biology of Inequalities in Health. The Lifepath Consortium. *Frontiers in Public Health* 8, ss. 118.

Vipunen (2020a). *Peruskoulun, lukion ja opetussuunnitelmaperusteisen ammatillisen koulutuksen päättäneiden jatkokoulutukseen sijoittuminen*. Vipunen – Opetushallinnon tilastopalvelu. Osoitteessa <https://vipunen.fi/fi-fi>. Viitattu 22.4.2020.

Vipunen (2020b). *Lukiokoulutuksen ja ammatillisen koulutuksen opintojen kulku*. Vipunen – Opetushallinnon tilastopalvelu. Osoitteessa <https://vipunen.fi/fi-fi>. Viitattu 22.4.2020.

Vipunen (2020c). *Kaikkien koulutussektoreiden aloittaneet, opiskelijat ja tutkinnot*. Vipunen – Opetushallinnon tilastopalvelu. Osoitteessa <https://vipunen.fi/fi-fi>. Viitattu 22.4.2020.

Virmasalo, Ilkka (2002). *Perhe, työttömyys ja lama*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 204. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Virtanen, Tuomo E., Marja-Kristiina Lerkkanen, Anna-Maija Poikkeus & Matti Kuorelahti (2018). Student Engagement and School Burnout in Finnish Lower-Secondary Schools: Latent Profile Analysis. *Scandinavian Journal of Educational Research* 62:4, ss. 519–537.

Väljärvi, Jouni (2014). *Osaaminen kestäväällä perustalla. Suomen PISA-tulosten kehitys vuosina 2000–2009*. Helsinki: Opetushallitus.

Walther, Andreas (2006). Regimes of Youth Transitions. Choice, Flexibility and Security in Young People's Experiences across Different European Contexts. *Young. Nordic Journal of Youth Research* 14:2, ss. 119–139.

Wass, Hanna & André Blais (2017). Turnout. Teoksessa Kai Arzheimer, Jocelyn Evans & Michael Lewis-Beck (toim.), *The SAGE Handbook of Electoral Behaviour*. London: SAGE, ss. 459–487.

Wass, Hanna, Mikko Weckroth, Anu Kantola, Hanna Kuusela & Teemu Kempainen (2020). Tulot tai ulos? Ansiotulojen yhteys suomalaisten asenteisiin tulo- ja varallisuuserojen hyväksyttävyydestä ja sosiaalietuuksien järjestämisestä. *Yhteiskuntapolitiikka* (tulossa).

Weeden, Kim A. & David B. Grusky (2012). The three worlds of inequality. *American Journal of Sociology* 117:6, ss. 1723–1785.

Weiste-Paakkanen, Anneli, Riikka Lämsä & Hannamaria Kuusio (toim.) (2018). *Suomen romaniväestön osallisuus ja hyvinvointi. Romanian hyvinvointitutkimus Roosan perustulokset 2017–2018*. Osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-246-8>. Viitattu 26.5.2020.

Wen CP, TY David Cheng, SP Tsai ym. (2009). Are Asians at Greater Mortality Risks for Being Overweight than Caucasians? Redefining obesity for Asians. *Public Health Nutrition* 12:4, ss. 497–506.

Westinen, Jussi (2014). True Finns: A shock for stability? Testing the persistence of electoral geography in volatile elections. *Scandinavian Political Studies* 37:2, ss. 123–148.

Westinen, Jussi (2015). *Cleavages in contemporary Finland: A study on party-voter ties*. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Westinen, Jussi, Elina Kestilä-Kekkonen & Aino Tiihonen (2016). Äänestäjät arvoja asenneulottuvuuksilla. Teoksessa Kimmo Grönlund & Hanna Wass (toim.), *Poliittisen osallistumisen eriytyminen – Eduskuntavaalitutkimus 2015*. Helsinki: oikeusministeriö, ss. 273–297.

Wiborg, Øyvind Nicolay & Marianne Nordli Hansen (2009). Change over time in the intergenerational transmission of social disadvantage. *European Sociological Review* 25:3, ss. 379–394.

Wolf, N., 1991 *The beauty myth*. London: Vintage.

WHO (2004). *Commission on social determinants of health: note by the Secretariat*. Geneve: World Health Organization.

World Health Organization Regional Office for Europe (2017). Weight bias and obesity stigma: considerations for the WHO European Region.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2016). *"Vammaisena olen toisen luokan kansalainen". Selvitys vammaisten syrjintäkokeuksista arjessa*. Osoitteessa https://www.syrjinta.fi/documents/10181/40035/Vammaisselvitys_uusin/2506b079-2a76-4aff-ae1d-5e9728f38657. Viitattu 26.5.2020.

Yhdenvertaisuusvaltuutettu (2020). *Selvitys afrikkalaistaustaisten henkilöiden koke-
masta syrjinnästä*. Helsinki: Yhdenvertaisuusvaltuutetun toimisto. Osoitteessa <https://www.syrjinta.fi/documents/10181/36404/Selvitys+afrikkalaistaustaisten+henkil%C3%B6iden+syrjinn%C3%A4st%C3%A4/47cdfad4-1fc5-4114-afod-8a5d5999ffa1>. Viitattu 11.6.2020.

Zacheus, Tuomas (2020). Tilastokatsaus: Varsinais-Suomen väestö, maahanmuuttajat ja työllisyys. Teoksessa Kettunen, Pekka, Matti Välimäki & Tuomas Zacheus. *Varsinais-Suomen maahanmuuttostrategia 2020-luvulle: Tausta-aineistot*. Turku: Siirtolaisuusinstituutin julkaisuja 33, ss. 31–55.

Zacheus, Tuomas, Mira Kalalahti, Joel Kivirauma ym. (2018). Maahanmuuttajataus-
taiset nuoret ja koulutuksen lupaus. Teoksessa: Silvennoinen, Heikki, Mira Kalalahti
& Janne Varjo (toim.) *Koulutuksen lupaukset ja koulutususko*. Kasvatussosiologian
vuosikirja II. Kasvatusalan tutkimuksia – Research in Educational Sciences 79.
Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura, ss. 163–208.

Zacheus, Tuomas, Mira Kalalahti, Janne Varjo, Minna Saarinen, Markku Jahnukainen,
Marja-Liisa Mäkelä & Joel Kivirauma (2019). Discrimination, harassment and racism
in Finnish lower secondary schools. *Nordic Journal of Migration Research* 9:1, ss. 81–98.

Zacheus, Tuomas, Mira Kalalahti, Janne Varjo, Minna Saarinen, Markku Jahnukainen,
Marja-Liisa Mäkelä & Joel Kivirauma (2017). Yläkouluikäisten syrjinnän, kiusaa-
misen ja rasismien kokemukset. *Terra* 129:1, ss. 3–15.

Zacheus, Tuomas & Arttu Saarinen (2019). Lasten ja nuorten liikunnan harrasta-
minen ja sen taustalla vaikuttavat syyt. Teoksessa Hakanen, Tiina, Sami Myllyniemi
& Mikko Salasuo (toim.) *Oikeus liikkua. Lasten ja nuorten vapaa-aikatu-
kimus 2018*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura, ss. 81–113.

Zacheus, Tuomas (2019). Kiusaaminen, syrjintä ja rasismi. Kokemuksia peruskoulussa ja toisella asteella. Teoksessa Jahnukainen, Markku, Mira Kalalahti & Joel Kivirauma (toim.) *Oma paikka haussa. Maahanmuuttotataustaiset nuoret ja koulutus*. Helsinki: Gaudeamus, ss. 137–169.

Zinga, Dawn Michelle & Megan Kathleen Gordon (2016). 'Racism under the radar': Student perceptions of school experiences in a multicultural context. *Race Ethnicity and Education* 19:5, ss. 1088–1116.

Kirjoittajat

KATRI AALTONEN (FaT) toimii erikoistutkijana Turun yliopiston sosiaali-tieteiden laitoksella INVEST-lippulaivassa. Hänen tutkimuskohteitaan ovat lääke-, terveys- ja sosiaalipolitiikka.

JANI EROLA on sosiologian professori Turun yliopistossa ja lippulaiva INVESTin johtaja. Hän on tutkinut sosiaalista eriarvoisuutta ja sen periytymistä sukupolvien välillä erityisesti koulutuksessa ja yhteiskuntaluokkien välillä.

NIKO ESKELINEN (YTM) on tohtorikoulutettava Turun yliopistossa Eriarvoisuuden, interventoiden ja hyvinvointivaltion tutkimuksen tohtoriohjelmassa ja vieraileva tutkija Terveystieteiden ja hyvinvoinnin laitoksella. Eskelinen tutkii haavoittuvien ryhmien hyvinvointiin, huono-osaisuuteen ja sosiaalisen aseman periytyvyyteen liittyviä kysymyksiä

HANNELE HARJUNEN (YTT, dosentti) toimii sukupuolentutkimuksen yliopistolehtorina Jyväskylän yliopistossa. Harjusen tutkimuksen painopisteitä ovat erityisesti sukupuolittuneet ruumiin normit ja valta sekä yhteiskuntatieteellinen lihavuustutkimus.

SANNA KAILAHEIMO-LÖNNQVIST (VTM) on väitöskirjaansa viimeistelevä tutkija Turun yliopiston sosiaalitieteiden laitokselta. Tutkimuksissaan hän on ollut kiinnostunut ylisukupolisesta eriarvoisuudesta.

ALEKSI KARHULA (VTT) työskentelee tutkijatohtorina Helsingin yliopiston Ekosysteemit ja ympäristöt -tutkimusohjelmassa ja Turun yliopiston Sosiaali-

tieteiden laitoksella. Hänen tutkimusteemansa sivuavat ylisukupolvista periytymistä ja asumistutkimusta.

TIMO M. KAUPPINEN (VTT, dosentti) toimii tutkimuspäällikkönä sosiaali-politiikan tutkimusyksikössä Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksella. Hän on tutkinut erityisesti alueellisesti ja ylisukupolvisesti ilmenevää eriarvoisuutta.

ELINA KILPI-JAKONEN (DPhil) on sosiologian apulaisprofessori ja akatemiatutkija Turun yliopistossa. Hänen tutkimuksensa käsittelevät muun muassa koulutuksellista ja ylisukupolvista eriarvoisuutta sekä maahanmuuttajien lapsia.

SANNI KOTIMÄKI (VTM) toimii erikoistutkijana Turun yliopiston sosiaali-tieteiden laitoksella hankkeessa ”Life-course experiences, intergenerational processes, and child wellbeing and development” ja tohtorikoulutettavana INVEST-lippulaivassa. Kotimäki tutkii sosioekonomisten terveyserojen ja sosioekonomisen aseman periytymistä.

MAIJA MATTILA (YTT) työskentelee eriarvoisuuden vähentämisen hankevas-taavana Kalevi Sorsa -säätioss.

MIKKO NIEMELÄ (VTT) toimii sosiologian professorina Turun yliopistossa sekä tutkimusprofessorina Kelassa. Hän johtaa Suomen Akatemian yhteydessä toimivan strategisen tutkimuksen neuvoston rahoittamaa hanketta Eriarvoisuuden torju-minen niukkuuden aikana (TITA) ja toimii tutkimusryhmän johtajana INVEST-lippulaivassa.

IRENE PRIX (VTT) työskentelee sosiologian yliopistonlehtorina Turun yliopis-tossa. Hän on tutkinut muun muassa perhetaustan merkitystä kouluttautumiseen sekä miesten ja naisten eroja koulutusalan valinnassa Suomessa.

MARJA RIIHELÄ (KTT) on erikoistutkijana Valtion taloudellisessa tutkimus-keskuksessa ja mukana WIP-konsortiossa, jota rahoittaa Suomen Akatemian yhtey-dessä toimiva strategisen tutkimuksen neuvosto. Hän on perehtynyt kysymyksiin tuloliikkuvuudesta.

LUCIA RUGGERA (D.Soc.Sc.) on erikoistutkija Turun yliopistossa INVEST-lippulaivahankkeessa. Hän tutkii sosiaaliseen liikkuvuuteen ja koulutuksen eriarvoisuuteen liittyviä kysymyksiä.

LAURA SALONEN (VTM) työskentelee projektitutkijana Turun yliopiston sosiaalitieteiden laitoksella TITA-hankkeessa ja tohtorikoulutettavana INVEST-lippulaivan tohtorikoulutusohjelmassa. Hänen tutkimuskohteitaan ovat sosioekonomiset terveyserot ja niiden periytyminen.

OUTI SIRNIÖ (VTI) työskentelee erikoistutkijana Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen Sosiaalipolitiikan tutkimusyksikössä. Hän tarkastelee tutkimuksissaan ylisukupolvisen sosiaaliseen periytymiseen, yhteiskunnan kerrostuneisuuteen ja taloudelliseen eriarvoisuuteen liittyviä kysymyksiä.

ESSI TENHUNEN on kansanterveystieteen maisteriopiskelija Tukholman yliopistossa. Hän osallistui raportin kirjoittamiseen osana harjoitteluaan Turun yliopiston INVEST-lippulaivassa.

MATTI TUOMALA, taloustieteen professori (emeritus), toimii tutkimusjohtajana Tampereen yliopistossa WIP-konsortiossa, jota rahoittaa Suomen Akatemian yhteydessä toimiva strategisen tutkimuksen neuvosto. Hän on julkaissut laajasti tutkimuksia optimaalisen verotuksen teoriasta ja taloudellisesta eriarvoisuudesta.

HANNA WASS (VTI) on yleisen valtio-opin dosentti ja työskentelee yliopistotutkijana ”Kansalaisuuden kuilut ja kuplat (BIBU)” -tutkimushankkeessa Helsingin yliopiston Valtiotieteellisessä tiedekunnassa. Hän on tutkinut laajasti poliittisen osallistumisen eriytymistä ja yhdenvertaisen poliittisen edustuksen edellytyksiä.

TUOMAS ZACHEUS (KT) on kasvatustieteen dosentti Turun yliopistossa, erityisalan maahanmuuttajien kotoutuminen ja koulutuspolut.

OVATKO TULO- JA VARALLISUUSEROT Suomessa kasvaneet vai kaventuneet? Mitä tekemistä koulutuksella, ammatilla ja tuloilla on terveyden kanssa? Miten vanhempien asema ja oma tausta liittyvät elämänkulkuun? Millainen yhteys pienituloisuudella ja tulojen laskemisella on äänestämiseen? Onko Suomen kouluissa rasismia? Missä määrin ruumiin kokoon liittyvä syrjintä on sukupuolittunutta?

Tässä kirjassa kokeneet tutkijat tarkastelevat eriarvoisuuden monia ulottuvuuksia ja tilaa Suomessa tuoreimpien tilastojen ja aineistojen valossa. Kirja on tarkoitettu yleistajuiseksi katsaukseksi kaikille eriarvoisuudesta kiinnostuneille. Erityistä hyötyä siitä on poliittisille päättäjille ja muille toimijoille, jotka etsivät konkreettisia keinoja eriarvoisuuden vähentämiseksi.

ERiarvoisuuden tila Suomessa on kirjasarja. Tulevina vuosina ensimmäisen osan tietoja päivitetään ja tarkastelua laajennetaan uusiin aihealueisiin.

KALEVI
SORSA
SÄÄTIÖ

ISBN 978-952-5689-90-7